

15. ÉVFOLYAM

2003

1-2. SZÁM

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI
VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

AZ ALAPÍTÁS ÉVE
1989

A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
FOLYÓIRATA

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

Megjelenik 1993-tól évente négy számmal, két kötetben. A második Vatikáni Zsinat szellemében értett Egyház Magyarországon és egyéb magyar nyelvű közösségekben megélt hit történetével kapcsolatos tudományos tanulmányokat, forrásokat és módszertani kérdéseket közöl magyarul, angolul és más, a magyar történelemmel kapcsolatos nyelven.

Essays in Church history in Hungary, a scholarlay review, appears beginning with 1993 twice a year with four issues. It publishes studies in Hungarian, English, French and German languages dealing with events, parishes, persons, institutions, monuments, Church activities and writings, as well as photocopies of unpublished documents and sources related to the Church's history in Hungary and to Hungarian linguistic communities.

Megrendelhető: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok
6720 Szeged, Dugonics tér 12. +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062;
Honlapunk: www.c3.hu/~mev
E-mail: heh@mail.tiszanet.hu

Előfizetés: 700 Ft.

Subscriptions and membership:

In Hungary: 700 Ft.

Outside of Hungary:

Individual: Can\$ 20.00 or 18 DM; Institutions: Can\$ 30.00.

Subscriptions and remittances should be sent to

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI VÁZLATOK

REGNUM

ESSAYS IN CHURCH HISTORY IN HUNGARY

2003/1-2

MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
BUDAPEST

Kiadó – Publisher

**MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG
(METEM)**

Pannonhalma-Budapest

**METEM INTERNATIONAL SOCIETY FOR ENCYCLOPEDIA
OF CHURCH HISTORY IN HUNGARY**

Toronto, Canada

HISTORIA ECCLESIASTICA HUNGARICA ALAPÍTVÁNY

Szeged

A kötet megjelenését támogatta
a Nemzeti Kulturális Alapprogram

Főszerkesztő – General Editor
CSÓKA GÁSPÁR

Tiszteletbeli elnök – Honorary President
GABRIEL L. ASZTRIK

Szerkesztőbizottság – Board of Editors

*HUNGARY: Barna Gábor, Beke Margit, Csóka Gáspár, Dóka Klára, Érszegi Géza,
Kiss Ulrich, Mészáros István, Rosdy Pál, Sill Ferenc, Solymosi László, Szabó Ferenc,
Török József, Várszegi Asztrik, Zombori István;*

AUSTRIA: Galambos Ferenc; CANADA: Bonkáló Ervin, Horváth Tibor;

GERMANY: Adriányi Gábor, Tempfli Imre

ITALY: Somorjai Ádám, Szilas László, Németh László;

USA: Steven Béla Várdy

Felelős szerkesztő – Editor
ZOMBORI ISTVÁN

A szerkesztő munkatársa
ZVARA EDINA

Felelős kiadó – Publisher
VÁRSZEGI ASZTRIK

ISSN 0865-5227

Nyomdai előkészítés:
SIGILLUM 2000 Bt. Szeged

TARTALOM

TANULMÁNYOK – ESSAYS

CSESZKA Éva	Az esztergomi érsekség birtokainak helyzete Széchenyi György alatt <i>The Estates of the Esztergom Archdiocese under György Széchenyi's Rule</i>	5
MOLNÁR Antal	Az esztergomi érsek hódoltsági vikáriátusának történetéhez <i>To the History of the Vicariate of the Archbishop of Esztergom in Turkish Ruled Territories</i>	13
BORÓVI József	Adalék a sajópuspöki plébánia történetéhez <i>Contribution to the History of the Parish in Sajópuspöki</i>	19
RAJNAI Judit	A bencés tanárképzés kezdetei, avagy a Bakonybéli Rendi Tanárképző története <i>Beginnings of Teacher Training in the Benedictine Order – History of the Teacher Training School in Bakonybél</i>	33
KÁLMÁN Peregrin	Szatmári Irgalmas Nővérek Kínában <i>Vincentian Sisters of Charity of Szatmár in China</i>	77
NAGY István	A Jézus Társaság budai gimnáziuma <i>Gymnasia of the Jesuit Order in Buda</i>	89
MÉSZÁROS István	Egyháztörténeti adalékok Esty Miklós irathagyatékában <i>Church Historical Data in Esty Miklós' Documentary Bequest</i>	107
KELEMEN Miklós	Ferencz József erdélyi unitárius püspök kora és munkássága <i>The Era and Achievements of József Ferencz, Unitarian Bishop of Transylvania</i>	127

FORRÁSOK – SOURCES

TARJÁN Bence	Ábel Ferenc, egy szlovák jezsuita misszionárius a XVIII. században <i>Ferenc Ábel, a Slovak Jesuit Missionary in the 18th century</i>	141
Miklós Péter	„A jelen kor vészes napjaiban.” A földéaki templombúcsú 1848-ban <i>„In the Endangered Days of Present” The Dedication Feast of Földeák in 1848</i>	173

MÓDSZERTAN, ADATTÁR, SZEMLE
METHODOLOGY, DATA STORE, SURVEYS

BÉRCZI László Bernát – MOLNÁR Antal	Beszélgetés Hervay Ferenc Levente ciszterci egyháztörténésszel <i>Interview with Ferenc Levente Hervay, Cistercian Church Historian</i>	183
NÉMETH László	Megemlékezések Mindszenty bíborosról a Santo Stefano Rotondóban 1991 és 2003 között <i>Commemorations of Cardinal Mindszenty in Santo Stefano Rotondo 1991–2003</i>	193
VÁRDY Béla	Dr. Szendrey Tamás történészprofesszor élete és korai halála	207
Steven Béla VÁRDY	Saying Good-Bye to a Friend: Dr. Thomas Szendrey	211
GLÜCK Jenő	A kolozsvári Szervátiusz Múzeum <i>The Szervátiusz Museum in Kolozsvár</i>	215

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK
BOOK REVIEW

BILKEI IRÉN: <i>A zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztái 1527–1541</i> (Ism.: Kőhegyi Mihály)	217
FEJÉR Lipót: <i>A szécsényi Izr. Hitközségi Elemi Népiskola története 75 éves fennállása alkalmából. 1870–1925.</i> (Ism.: Miklós Péter)	218
<i>Kereszténység és államiság Baranyában</i> (Ism.: Révész Éva)	220
<i>Ezredforduló – századforduló – hetvenedik évforduló. Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére</i> (Ism.: Teiszler Éva)	223
FONT Zsuzsa: <i>Erdélyiek Halle és a radikális pietizmus vonzásában</i> (Ism.: Karnitscher Tünde Beatrix)	230
KATONA István: <i>A kalocsai érseki egyház története</i> (Ism.: Horváth Csilla)	234
SASVÁRI László: <i>Templomok ruszin örökségünkben</i> (Ism.: Miklós Péter)	237
GELLÉRD Imre: <i>Négyszáz év unitárius prédikációirodalma</i> (Ism. Kelemen Miklós)	238
Varga Lajos összegyűjtött írásai. (Ism.: Kováts Dániel)	239

CSESZKA ÉVA

AZ ESZTERGOMI ÉRSEKSÉG BIRTOKAINAK HELYZETE SZÉCHENYI GYÖRGY ALATT

Széchenyi György (1685–1695) abban a vészterhes időszakban került az érseki székre, amikor még folytak a török elleni harcok, de az érsekség birtokai már felszabdultak a török iga alól. Maga az érsekség Nagyszombatra költözött (és csak a 19. században tért vissza Esztergomba). A papságnak pedig a hitújítókkal is meg kellett küzdeniük. A hódolt részekről a katolikus lelkészeket elűzték, ahol a protestáns hit terjedt, ami részben annak volt köszönhető, hogy őket a török jobban megtúrta.

A visszafoglalást követő első években a legfontosabb tennivaló az elpusztult és üresen álló falvak benépesítése, a jobbára romokban álló templomok fölépítése és a hitélet visszaállítása volt. Széchenyi György rengeteg jótékony alapítványt tett, püspöksége és érseksége alatt tértek vissza a szerzetesrendek is ősi székhelyeikre. Segítette a jezsuiták megtelepedését Esztergomban és Győrben. Az ún. Ferdinánd alapból utalt ki segélyeket plébániák, papok, szerzetesrendek számára. Haláláig két és fél milliót költött egyházi, iskolai és közcélokra.¹

Az egykor a hódoltságához tartozó falvakban sok volt a protestáns, sok helyen többségben voltak, pl. Mocsá, Bucs (ma Szlovákiában), Héreg, Kéty. A Cuius regio, eius religio elv alapján ezek a falvak nemcsak az esztergomi érsek földesúri hatósága alá kerültek vissza, hanem megindult a rekatolicizálás is, amely súrlódásokat okozott. A protestánsok 1685-től egyre gyakrabban panaszkodtak, hogy elűzik őket, templomaikat visszaveszik. Az érsek földesurasága alatt álló helységekben lelkészt nem tarthattak, habár vallásgyakorlataikban ekkor még nem háborgatták őket. Több olyan levélről van tudomásunk, amelyek vallási vitákról számolnak be: többek között a szerdahelyi plébános panaszkodik a vallási súrlódások, a felsőöri plébános pedig a kálvinisták erőszakoskodásai miatt. Ismerünk olyan esetet is, amikor egy rutén pappal hatalmaskodtak.²

A BIRTOKOK ELHELYEZKEDÉSE ÉS A TERMÉSZETI VISZONYOK

Az esztergomi érseki birtok a legnagyobbak közé tartozott Magyarországon. A földművelésre legalkalmasabb részek Esztergom-, Komárom- és Bars megyében voltak. Az erdőgazdálkodás Hont megyében volt jelentős, míg a bányák kihasználása Rozsnyón ki-

1 SZILÁGYI SÁNDOR: *A Magyar Nemzet története* 1–10. kötet. Bp.: Athenaeum, 1895–1898. 7. köt. 513.

2 Primási Levéltár (továbbiakban PL) Acta Radicalia, Classis X, 50–53. csomó

vül a Duna jobb-parti falvaiban virágzott (Süttön és Nyergesújfalun követ bányásztak, és a Dunán szállították el).

Egy-egy uradalom kialakításánál figyelembe vették – többek között – a területi elhelyezkedést, a távolságokat és a domborzati viszonyokat. A megyehatárokat azonban figyelmen kívül hagyták.

Az esztergomi uradalomban különböző adottságú tájak találkoztak. A hegyeket erdők borították, a kedvező éghajlatú síkság a Duna bal partján azonban gyakran árvíznek esett áldozatul. Az Ipoly völgye pedig el volt vágva a külvilágtól, ezért önellátó gazdálkodásra rendezkedett be³. Esztergom és Párkány között a Duna geográfiailag alkalmas volt átkelésre.

A gutai uradalom részben a Duna árterében, részben a bal parton feküdt, így ki volt szolgáltatva gyakori elöntésnek. A pozsonyi uradalomhoz a Csallóközi rész tartozott. Bár a török ezt a részt megkímélte, itt a határpercek okoztak problémát. Az uradalom határát a Duna alkotta ugyan, de mivel az gyakran váltogatta medrét, a határok elmosódtak. Pozsony és Komárom között olasz mérnökök vezetésével elkezdték a folyószabályozási munkát az 1650–60-as években. Ezek a munkálatok 1677-ig folytak⁴, bár a teljes szabályozás e szakaszon a 20. század elején fejeződött be.

A nagyszombati uradalom a pozsonyitól északra helyezkedett el. Mindkettő a 17. század folyamán erősödött meg, és fontos szerepet játszott a Nagyszombatban székelő érsekség ellátásában, annál is inkább, mert birtokaik jó része védett volt a török zaklatásaitól.

A nagysallói uradalom kedvező természetföldrajzi tulajdonsága az a fekete mezősegi talaj, amelyen szinte mindent lehetett termeszteni. A verebélyi uradalom a gutai illetve a nagysallói területektől északra terült el, és a felvidéki hegyek lábáig nyúlt.

A drégelyi uradalom kifejezetten hegyvidéki területen volt, csakúgy, mint a szentkereszti és a rozsnyói uradalom. A Börzsöny és Cserhát között fekvő völgyben épült falvak sokat köszönhetnek a Pestről észak felé vezető útnak. Az Érsekújvári uradalom fejlődését is a területen keresztülhaladó országút segítette. Rózsnyón a bányászat volt jelentős, egy levél tanúsága szerint a rozsnyóiak a fémánya művelési jogainak helyreállítását, valamint a bányabér mérséklését kérték az érsektől.⁵

A szentkereszti és a rozsnyói uradalmat később elcsatolták az érsekségi birtoktól. Ennek oka részben Mária Terézia intézkedése, aki 1776-ban nagy területet hasított ki belőle azon három új püspökséget hozva létre: a szepesit, a besztercebányait és a rozsnyóit.⁶ A szentkereszti a besztercebányai, a rozsnyói uradalom pedig a rozsnyói püspökség tulajdonába került.

3 DÓKA KLÁRA: *Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században*. Bp., 1997. 104–105.

4 *A magyar vízszabályozás története*. Szerk. IHRIG DÉNES. Bp.: Országos Vízügyi Hivatal, 1973. 44–45.

5 PL, Acta Radicalia, Classis X, 53. csomó

6 SZILÁGYI SÁNDOR: *A Magyar Nemzet története* 1–10. kötet. Bp.: Athenaeum, 1895–1898. 8. kötet. 348.

A birtokok egyes részeiben pusztított ugyan a török, de ez a pusztítás még mindig kisebb mértékű volt, mint a hódoltság alá tartozó területeken (az ország középső részén). Mégis, mivel az uradalmak többsége a Királyi Magyarország és az Oszmán Birodalom gyorsan változó határsávjába esett, a hadjáratok fölvonulási útvonalához közel fekvő területek könnyen váltak áldozatokká. A dúlás az érseki birtokok déli és keleti uradalmait érintette: Esztergom, Nagysalló, Érsekújvár, Drégely, Guta, Szentkereszt (ma: Pilisszentkereszt). Verebély és Rozsnyó megkímélődött, Nagyszombat és Pozsony pedig még fejlődött is ezen időszak alatt.

A tarolás és pusztítás mértékét a kortárs Johann Dietz mester (aki a brandenburgi zsoldos ezred borbélysebészeként vett részt a török elleni hadjáratban) írása érzékelteti igazán. 1686-ban a következőket írja Esztergom török-irtotta környékéről: „De gyakran bukkantunk nomádokra, kik családjaikkal egyetemben földalatti lyukakban húzták meg magukat és halászatból, vadászatból éltek, mint a tatárok! Ezek nyers húst is ettek, úgy szintén az elhullott marhák húsát is, miként a cigányok. ... Egyébként, az egykoron oly szép Magyarország vad világgá vált. Mint azt már megjegyeztem volt, 30 mérföldnyire nem volt egy falu, vagy város sem, a fű ember-magasságú volt, úgy, hogy gyakran szabályos ösvényt kellett vágnunk magunknak.”⁷

Hadjáratoknál egyaránt néptelenedtek el falvak a gyakori katonai beszállások következtében és a törökök pusztítása miatt. Az esztergomi uradalomhoz tartozó Kéméndet például a katonák természetbeni ellátása, a beszolgáltatás sújtotta. A törökök egész vidékeket raboltak ki, és azok lakosait felkoncolták.⁸ Ez történt az ugyancsak az esztergomi uradalomhoz tartozó Németszőgyénben és Nagysallón. A nagysallói uradalombeli Csejkön viszont 1683-ban Lotharingiai Károly hadseregének egy része volt elszállásolva. A nagyszombati uradalomhoz tartozó Vágszerdahelyet a törökök az 1665–1683 közti időszakban teljesen földúlták, Vágát pedig az ellenséges csapatok sarcolták meg keményen. A drégelyi uradalomhoz tartozó Fülekpüspöki lakossága 1674-ben futott szét, és csak a török uralom után tért vissza. Az ugyancsak drégelyi uradalomhoz tartozó Hontot is elpusztították a törökök. Menekülő lakosainak egy része a „Sárkánytörés” nevű sziklába vájt üregben húzódott meg. Tardoskedd védett helyen, mocsaraktól körülveve feküdt, míg a törökök el nem kergették lakosait, és arra nem kényszerítették őket, hogy magasabb helyre költözzenek.

Joggal állíthatjuk, hogy a történetírás azonban sokszor túlzott, amikor pusztának minősített egy-egy falut, ha lakói elköltöztek, és a falu romokban állt. Az elköltözés sok esetben azt jelentette, hogy az emberek elhagyták a hadak járta ármentes mezőket, és ideiglenesen az erdőkben és mocsarakban kerestek menedéket. A pusztán álló falvak népességét sem kell minden esetben elpusztultnak tekintenünk, mert a török kiűzése után a túlélő bujdosó emberek visszatértek falujukba vagy más helységben telepedtek

7 *Esztergom évilapjai 2000*. Esztergom: Balassa Bálint Társaság, 2000. 48.

8 *Magyarország vármegyéi és városai sorozat*. Esztergom vármegye. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp.: Dovin Művészeti Kft, 1989. *Bars vármegye*. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n., *Hont vármegye, Selmecbánya sz. kir. város*. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n., *Nógrád vármegye*. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n., *Nyitra vármegye*. Szerk.: BOROVSZKY SAMU és SZIKLAY JÁNOS. Bp., é. n., *Pozsony vármegye, Pozsony sz. kir. város, Nagyszombat, Bazin, Modor és Szentgyörgy r. t. városok*. Szerk.: BOROVSZKY SAMU. Bp., é. n.

meg. A megtizedelt lakosságú helyekre pedig vagy a szomszédos vármegyék népe költözött át, vagy távoli helyekről jöttek rajok. A spontán betelepülés mellett tervszerű telepítésekről is tudunk. A verebélyi uradalomba morva telepéseket hívtak be 1689 táján.⁹ Ez teszi szükségessé a népesség nemzetiségének vizsgálatát. A szentkereszti uradalomba szlovákok települnek. A nagysallói uradalomhoz tartozó Kuralba tót származású lakosokat telepítenek a XVII. század elején. A szlovák lakosok dél felé költözése a török kiűzése után elkezdődött, de nagyobb méretűvé – az érseki birtokokon – a XVIII. század folyamán vált, mert a gazdálkodás újjászervezése csak a Rákóczi-szabadságharc lezárása után volt lehetséges. Magyarországra a török kiűzése után németeket és rácokat is telepítenek, főleg az esztergomi vármegye délkeleti felébe. I. Lipóttól kapott szabadsalomlevél (1691) után nagy számban telepedtek le.¹⁰ Mindezek ellenére az uradalmak összeírásaiban szereplő nevek között csak elvétve találni idegen csengésű nevet. Többségük igazi magyar eredetű vezetéknev, amely sok esetben a család származási helyét jelöli (Szenti, Pataki, Kemenczei, Diossi), vagy a foglalkozásra utal (Molnár, Szabó, Csillik, Deak, Kovacz).

Széchenyi érsek halálakor (1695) az összeírások olyan kedvező viszonyokat mutatnak, mint amelyeket az országos átlag csak a Rákóczi-szabadságharc után mutat. Ezt híven tükrözik a különböző uradalmakról készült összeírások. Széchenyi György érsekiségének idejéből az uradalmaknak csak egy részéből maradtak fenn forrásként használható adatok. A legpontosabb képet a drégelyi-, a gutai- és a nagysallói uradalomról rajzolhatjuk. Ez szerencse, mert e területek – elhelyezkedésükből adódóan – jobban reprezentálják a vizsgálat alá vont időszak történéseit. A három uradalomból különböző időpontokból is maradtak fenn adatok, így ezek segítségével a különböző változások pontosabban vizsgálhatók.¹¹

Az összeírások alapján azonban nem általánosíthatunk teljesen sem térben sem időben. Ha az 1715-ös összeírás¹² adataival összehasonlítjuk az 1690 körüli adatokat, ellentmondásos képet kapunk. Ez valószínűleg az 1715-ös összeírás hiányosságával magyarázható. Az összehasonlításból kiderül, hogy míg a drégelyi uradalomban a családfők száma elég jelentősen nő, addig a gutai uradalomban nem, szinte stagnál a lakosság száma. Ennél még meglepőbb, hogy a nagysallói uradalomban a családfők száma 1690-ben több mint huszonöt év múlva. Ha az uradalomhoz tartozó falvakat hasonlítjuk össze, még részletesebb képet kapunk. Nagyon kevés olyan falu van, ahol a két időpontban mért adatok legalább lényegében megegyeznek. Míg a nagysallói uradalomhoz tartozó Kéty lakossága 5-ről 25-re nőtt, a gutai Udvardé pedig 29-ről 107-re, addig a közeli Naszvad lakossága 82-ről 28-ra esett, a Hetényi lakók száma 31 volt, majd teljesen elnéptelenedett.

9 PL, Acta Radicalia, Classis X, 51. csomó

10 *Magyarország vármegyéi és városai sorozat*. Esztergom vármegye. Szerk: BOROVSKY SAMU. Bp.: Dóvin Művészeti Kft, 1989. 77.

11 PL, Számvevőszégi Levéltár, a drégelyi uradalom 1689-es és 1692-es összeírásai, a nagysallói uradalom 1690-es összeírásai és a gutai uradalom 1688-as és 1690-es összeírásai

12 Az összeírás adatai megtalálhatók: DÓKA *i. m.* 106.

A 17. század gazdaságát alapvetően befolyásolta a konjunktúra elmúlása és az éghajlatváltozás (az éves átlaghőmérséklet 1 celsius fokkal esett). Az adott időszakban a jobbágyság nem vont minden földet művelés alá, sok volt a pusztatelek. Ezek főleg a hadjáratok útjain, politikai megkorlátozásokkal végigszántott területeken, a hódolt sávon húzódtak. Az adott időszakban, a nyolcvanas évektől kezdve indult növekedésnek a művelés alá vont földterület nagysága. Az európai eljegesedés miatt a gabonatermesztésről más ágak felé tolódtott el a hangsúly. A magasabb fekvésű területeken a rozs sok helyen átvette a búza helyét. A legtöbb helyen pedig együtt vetették el a búzát és a rozst. Vegyük ismét alapul a drégelyi, a gutai és a nagysallói uradalomból ránk maradt összeírásokat!¹³

A legnagyobb mennyiségben termelt gabonaféle mindhárom uradalomban a már említett ún. kevert. Ugyancsak kedvelt gabonafajta volt a zab és az alakor, vagy más néven egyszemű búza. A drégelyi uradalomban ezen kívül termesztettek őszi búzát és kölest, valamint árpát, Gután pedig külön mérték a tavaszi búzát és a kölest. A három uradalom közül a legkedvezőbb képet a drégelyi uradalom mutatja, a legnyomorúságosabbat pedig a gutai, ahol hátráltatta a termelők munkát az is, hogy az ún. kis jégkorszak következtében az egész időszakban gyakoriak voltak az árvizek. Ezt bizonyítja a gutai plébános 1694 októberében írott levele, amelyben Széchenyi érsektől az árvízkárosult lakosság adójának elengedését kéri.¹⁴

A vizsgált időszakban a termesztett növények megoszlása is változott. A kevert aránya mindhárom uradalomban 50% fölött volt, és 1690-re ez 70% fölé emelkedett. A zab, alakor, köles általában 10%-kal részesedett a termelésből. A drégelyi uradalomban a őszi búza 28,5%-kal fontos terményként szerepel, bár később ez is 13%-ra csökken. Természetesen az egyes falvakban az arány meglehetősen különbözött. A kevés lelket számláló településen általában csak egyféle növényt termesztettek.

A termelékenység egyébként az egész vizsgált időszakban szakadatlanul nőtt. A megtermelt mennyiség és a lakosság aránya meglehetősen változó mindhárom uradalomban, vannak termékenyebb vidékek és kevésbé termékenyek, bár tartósan és kiugróan magas termékenységu település kevés van.

A 17. század második felében lendült föl a borkereskedelem. A szőlő többsége paraszti szőlőben termelt, ugyanis robottal nem lehetett megművelni, mert harmadannyi termést hozott volna csak. A kellemes éghajlatú területek, a lankás hegyoldalak, valamint a technikák fejlődése (prés használata, az aszúkésztés tudománya) azt eredményezte, hogy az érseki birtokokon is nagyon sokan termeltek szőlőt. Híresek voltak a pozsonyi borok, de kisebb-nagyobb mennyiségben minden uradalomban folytattak szőlőtermesztést. Nagyobb mennyiségben termeltek szőlőt a gutai Macsán, Szőgyénben, valamint a drégelyi Zelón és Sipéken.

Korábban már említettem, hogy az állatállomány elvesztése gondot okozott a föld megművelésénél. A tizedösszeírásokban a leggyakrabban a juhok említésével találkozunk, ritkábban egy-egy kecskével. A 17. században a méz és viasz fontos szerepet töl-

13 PL, Számvevőségi Levéltár, az uradalmakból fennmaradt összeírások

14 PL, Acta Radicalia, Classis X, 51. csomó

tött be a magyar exportban. Így a tartott méhrajok száma ugyancsak szerepel a tizedjegyzékekben.

Malmok említésével egyedül a drégelyi uradalomban találkozunk; az ottani malmok jövedelmének összeírásával. Ezek tanúsága szerint a két legértékesebb a dejtári és a hutyagi malom volt. Ezek egyébként komoly értéket képviseltek, ezt bizonyítja az a ránk maradt feljegyzés, amely szerint 1690-ben három malomkő vétele a malom jövedelmének 3-ét elvitte. A rozsnyói uradalomban pedig Nadabulán „ez sok fizetés miatt az Falussiak kintelennítettének az Malmokat el zálogosítani ket száz Tallérban az Eöregbik Thaisz Gergelynek”¹⁵ (aki a város dézsmáját szedte). A történet úgy végződött 1687-ben, hogy az érsek kiváltotta a malmot, és a falusiak kezelésébe vissza helyezte.

A JOBBÁGYOK SZOLGÁLTATÁSAI

Az érseki birtokon viszonylag fejlett majorsági gazdálkodás alakult ki. A majorságok létrejöttét az is segítette, hogy nagy kiterjedésű puszták voltak, illetve a török kiűzése utáni vándormozgalom következtében sok volt a pusztatelek. Itt a gabonatermesztés a háttérbe szorult. Figyelemmel kísérték viszont az állattartáshoz nélkülözhetetlen rét gondozását és a szénagyűjtést.

A jobbágyok szolgáltatásai nem voltak azonosak a különböző uradalmakban. Sőt, uradalmakon belül is gyakran változtak, pl. a nagyszombati uradalomban falvanként különbözött.¹⁶ Az esztergomi birtokrészen cenzust¹⁷ szedtek, ezen kívül a jobbágyok tized- és kilenced fizetéssel tartoztak az esztergomi érseknek. A verebélyi és a nagysallói uradalomban nem alakítottak ki allódiумokat.¹⁸ A verebélyi uradalomban a jobbágy-ság pénzzel és kilenceddel tartozott, robot viszont nem volt. A nagysallói uradalom jobbágyainak az érsekújvári uradalomban kellett dolgozniuk. A szentkereszti uradalomban a jobbágyok kilencedet és tizedet is fizettek.

A gutai területeken a robot volt jelentősebb, ugyanis a területek nagy részét a Vág és a Duna gyakran elöntötte, ezért nem szántónak, hanem rétnak használták, ahol a jobbágyok kötelesek voltak kaszálni, és szénát gyűjteni. A drégelyi uradalomban sok volt az erdőborítás. A jobbágyok robotban szénát gyűjtöttek az uradalmi réteken. A pozsonyi uradalomban Püspökin fejlett majorsági gazdálkodás alakult ki. A jobbágyok itt is robotoltak, de nem fizettek sem kilencedet, sem tizedet. Ennél sokrétűbb a nagyszombati uradalom területén a jobbágyok szolgáltatása. Vágszerdahelyen, Vágán, Sellyén és Királyfalván csak tizedet fizettek, de Egerszegen és Izbéden még azt sem.

15 PL, Számvevősegi Levéltár, a rozsnyói uradalom iratai, Posgai Gáspár 1687-es levele Széchenyi György érsekhez

16 DÓKA i. m. 109. Erdemes megjegyzem, hogy az 1765. évi urbárium is a szokásjogot rögzítette.

17 A telkes jobbágy, illetve a házzal bíró zsellér által a földesúrnak fizetendő pénzszolgáltatás. Amíg a XV. században a cenzus összege volt a jobbágyokat leginkább sújtó kötelezettség az érsekség birtokain, addig a XVII. századtól a robot vált mind nyomasztóbb teherré FÜGEDI ERIK: *Kolduló barátok, polgárok, nemesek*. Bp.: Magvető, 1981. 125–135.

18 Az allódiум a földesúr saját kezelésben tartott földje, amelyet a jobbágy-ság robottal művelt meg.

Összességében véve elmondható, hogy a vizsgált korszakban a fő probléma az elpusztult területek benépesítése, a romok újjáépítése volt. A Habsburg uralom megszilárdulásával a katolikus egyház is megerősödött. Egyrészt visszanyerte birtokait, másrészt pedig a földesúri joga alá tartozó területeken ismét a maga hitét terjesztette. A majd két évszázadig tartó háborús bizonytalanság után végre béke köszöntött az ország népére. Ez biztatóan hatott a betelepedésre, és a termelőmunkára is. Az esztergomi érsekség gazdálkodása is rendezett körülmények között szerveződhetett újjá. Ezt a folyamatot vázolhatjuk fel a források alapján, amelyek a későbbiekben pozitív gazdasági változás alapjául szolgáltak.

ÉVA CSESZKA

THE ESTATES OF THE ESZTERGOM ARCHDIOCESE UNDER GYÖRGY SZÉCHENYI'S RULE

The main task of the studied period was to resettle the destroyed territories in the country as well as to reconstruct the remains. Parallel to the consolidation of the Habsburg domination, the Roman Catholic Church had also become stronger. On the one hand the Church recovered its lost properties, on the other hand it became possible to continue its missionary activity in the territories under its rule. After the almost two hundred year long period of war and uncertainty the inhabitants of Hungary could enjoy a period of peace. This encouraged settling and productive work. The farming activity on the estates of the Esztergom Archdiocese could be reorganized at this time in settled conditions. This process can be outlined on the basis of source material. Progress of the kind could later become a fundament of positive economic change.

Széchenyi György

MOLNÁR ANTAL

AZ ESZTERGOMI ÉRSEK HÓDOLTSÁGI VIKÁRIÁTUSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ

BEVEZETÉS

A katolikus egyháztörténeti kutatás hosszú időn keresztül vajmi keveset tudott a magyar egyházi intézményrendszer, különösen pedig a magyar püspökök hódoltsági tevékenységéről. Az összefoglaló munkák által sugallt, meglehetősen sematikus kép árnyalásának szükségességét Szakály Ferenc vetette fel,¹ ezt követően az elmúlt években megkezdődött a magyar hierarchia hódoltsági tevékenységének vizsgálata. A közvetlenül Rómából irányított missziós egyházszerkezettel párhuzamosan, a 17. század elejétől kiépülő hódoltsági magyar egyházszerkezet történetének dokumentumai igen hiányosan és szórtan maradtak fenn, ezért a kérdéskör szisztematikus feltárása komoly nehézségek elé állítja az erre vállalkozó kutatót.

A magyar püspökök hódoltsági tevékenysége több részfeladat megoldására tett kísérletből állt össze. Mindenekelőtt a rezideálás lehetetlensége miatt biztosítaniuk kellett a jogi képviseletüket a török területeken, ennek érdekében a 17. század első évtizedeitől hódoltsági helynököket neveztek ki. A helynökök a Dunántúlon a jezsuita misszionáriusok, az Alföldön a ferencesek és a világi papok közül kerültek ki. Feladatuk is változatos volt: a főpásztor joghatóságának védelme és a lelkipásztori munka megszervezése mellett besegítettek az adószedésbe, és kivették a részüket a hírszerzésből is.² A vikáriusok kinevezése mellett a hódoltság északi egyházmegyéinek (Eger, Vác, Veszprém) főpásztorai a korábban ismertnél sokkal intenzívebben gondoskodtak a papi utánpótlás biztosításáról,³ támogatták a török területen működő tanintézményeket, és a magyar nyelvű egyházi könyvek kiadásakor is figyelembe vették a hódoltság igényeit.⁴

1 SZAKÁLY FERENC: *A hódoltsági katolikus egyháztörténet távlatairól*. In: Katolikus egyháztörténeti konferencia (Keszthely, 1987). Szerk. HÖLVÉNYI GYÖRGY. Bp., é. n. 16–32; Uő: *Katolikus hierarchia a török hódoltságban*. In: *Egyházak a változó világban*. (A nemzetközi egyháztörténeti konferencia előadásai). Szerk. BÁRDOS ISTVÁN - BEKE MARGIT. Esztergom, 1991. 245–249.

2 MOLNÁR ANTAL: *Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből*. Bp., 2003. (METEM-Könyvek 41.); Uő: *A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon*. Bp., 2003. (METEM Könyvek 44.); Uő: *Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez*. Bp., 2004. (METEM Könyvek 45.)

3 A hódoltsági püspököknek a papnevelés terén kifejtett erőfeszítéseiről készülő tanulmányomban írok.

4 MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon I. (1572–1647)*. Bp., 2002. (Humanizmus és Reformáció 26.) 426–435.

A magyar főpapok közül az esztergomi érsek hódoltsági helynökeiről tudunk talán a legkevesebbet. Galla Ferenc ugyan már egy emberöltővel ezelőtt felhívta a figyelmet Szelepcsényi György budai vikáriusára, de adatát később nem használták fel.⁵ Nemrégiben Tóth István György közölt néhány levelet a pesti bosnyák ferences rendház történetéről,⁶ majd a Propaganda Kongregáció levéltárának dokumentumai alapján jelen sorok szerzője foglalta össze a rövid életű helynökség történetét.⁷ A bosnyák ferencesek 1633-ban alapították meg pesti rendházukat (a források következetesen budainak nevezik), amely önálló rezidenciaként (prezidentátusként) működött, és közvetlenül a tartományfőnök joghatósága alatt állt. Kezdetben kettő, később négy, majd hat szerzetes lakta, akik a pesti és budai híveken kívül ellátták a környező városok (Esztergom és Székesfehérvár), illetve a Fejér megyei falvak betelepült bosnyák katolikusait.

A jelentős jövedelemmel rendelkező rendház irányítására a bosnyák ferences rendtartomány egymással viszálykodó frakciói közül valamennyi igényt tartott. A provinciát a 17. század második felében leginkább a szlavóniai kolostorok önállósulási törekvései osztották meg. A velikai és a našicei barátok megpróbálták elszakadni a boszniai provinciától, és nem fogadták el a boszniai püspök joghatóságát a Dráva-Száva-közi plébániák felett. Ennek érdekében az 1640-es évek második felében felvették a kapcsolatot a zágrábi püspökkel, és az ő joghatóságát ismerték el. 1658-tól a zágrábi főpásztor – a magyar püspökök mintájára – egy bosnyák ferencset nevezett ki hódoltsági helynökének, ez a rendszer egészen a török kiűzéséig működött.⁸

A zágrábi hódoltsági vikáriusi megbízás adhatta az ötletet a rendtartomány konfliktusaiban kulcsszerepet játszó Luka Marunčićnak, hogy szintén a magyar hierarchia hódoltsági joghatóságának segítségével jusson megfelelően jövedelmező beosztáshoz. 1676 végén vagy 1677 elején rendtársával, Luka Petrovićcsal elfoglalták a pesti rendházat, és vikáriusi megbízást eszközöltek ki Szelepcsényi György esztergomi érsektől. A török uralom utolsó évtizedeiben a magyar hierarchia immár az egész hódoltságban rendelkezett egyházi képviseléssel. A széles tájékozódású Szelepcsényi így nem utasíthatta vissza a kedvező alkalmat, hogy ő is biztosítsa joghatóságát a Magyar Királyság egykori fővárosában.⁹ Marunčić (Luka Kocianovich álnéven) 1679-ig működött a pesti rendházban érseki helynökként, végül a boszniai rendtartomány és a Propaganda Kongregáció nyomására a bécsi nuncius elérte, hogy Szelepcsényi visszavonta a kinevezést és lemondott a hódoltsági vikárius kinevezéséről.¹⁰

A Rómában feltárt és a fentebb idézett kötetben ismertetett forrásokat szervesen egészíti ki az alábbiakban közzétett levél, amely az esztergomi érsekek levelezés-gyűj-

5 GALLA FERENC: *Magyar tárgyú pápai felhatalmazások, felmentések és kiváltságok a katolikus megújulás korából* I. Bp., 1947. (Regnum-könyvek I. Egyháztörténeti Források 1.) 43–44.

6 TÓTH ISTVÁN GYÖRGY: *Kié Buda? Az esztergomi érsek és a belgrádi apostoli vikárius vitája a hódolt Budáról 1678-ban (Forrásközlés)*. In: R. Várkonyi Ágnes emlékkönyv születésének 70. évfordulója ünnepére. Szerk. TUSOR PÉTER. Bp., 1998. 251–257.

7 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 176–181.

8 FRANJO EMANUEL HOŠKO: *Luka Ibršimović i crkvene prilike u Slavoniji i Podunavlju potkraj 17. stoljeća*. In: Uő: Franjevi u kontinentalnoj Hrvatskoj kroz stoljeća. Zagreb, 2000. (Analecta Croatica Christiana XXXII.) 123–137.

9 Szelepcsényi munkásságáról legújabbán alapos áttekintés: TUSOR PÉTER: *Szelepcshény György*. In: *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Szerk. BEKE MARGIT. Bp., 2003. 303–310.

10 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 176–181.

ményében maradt ránk. Szerzője a magát Kocianovich álnéven aláíró Marunčić, a kelet helye pedig a római forrásokban gyakran előbukkanó „Desnia”, amelyet korábban is a Fejér megyei Besnyővel azonosítottak; a levél keltezésében feltüntetett „Besniae seu Desniae” még egyértelműbbé teszi a megfelelést. A dokumentum már csak azért is érdekes, mivel a Propaganda Kongregáció levéltárában nincsen a pesti barátoktól az esztergomi érsekhez küldött eredeti levél, csupán az érsek, a nuncius és a bosnyák rendtartomány képviselőinek írásai a pesti rendház ügyében. Marunčić levele az utolsó kísérlet, hogy az esztergomi érsek joghatósága révén megőrizhesse függetlenségét a rendtartomány vezetésétől. A barát a Pesten és Budán tomboló pestis elől, amelynek állítólag húszezer török és mintegy ötszáz keresztény áldozata volt, 1678 augusztusának első hetében Besnyőre húzódott, ahol a falu Keresztelő Szent János plébániáján működött immár három hete. Az érsek levelét társa, fra Pavao elmondása szerint ellenlábas, a tartományfőnök által pesti prezidensnek kinevezett Nikola Perišić fogta el, és Boszniába akarta vinni. Útközben azonban meghalt, így a levél is elkallódott.¹¹ Marunčić – saját bevallása szerint legalábbis – tisztázni akarta meglehetősen zavaros helyzetét a rendi vezetés előtt, ezért az egy hónappal korábban, 1678. július 20-án megválasztott tartományfőnök, Grgo Kovačević elé kívánt járulni az érsek megbízólevelével.¹² Marunčić Pozsonyba küldött leveléből egy eddig ismeretlen pesti plébános neve is előbukkan: az észak-boszniai majeváci plébániáról származó fra Petar, akit a rendtartomány küldött, és aki nem ismerte el az esztergomi érsek joghatóságát a pesti rezidencia felett. Az érsek Marunčić levelére három hónap múlva, november 22-én küldött válaszában felszólította a barátot helyzetének rendezésére. Szelepcsényit a barátok belviszályai vajmi kevésbé érdekelték, csupán a joghatóságának megőrzésére törekedett.¹³ Marunčić azonban továbbra sem békélt meg előljáróival, a rendtartomány vezetésének esze ágában sem volt elismerni az esztergomi érsek jogigényeit a hódoltságban, Szelepcsényi pedig végül a kongregáció és a nuncius nyomására lemondott a hódoltsági joghatóságról, így a pest-budai vikáriátus 1679-ben megszűnt létezni.¹⁴

11 A levél értelmében tehát Perišić csak 1677–1678-ban állhatott a rendház élén, és nem 1680-ig, mint azt korábban gondoltam. Vö.: MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 174.

12 Marunčić állítása szerint a tartományfőnöknek egykor Itáliában filozófiát tanított. Kovačević megválasztására és működésére: DOMINIK MANDIĆ: *Franjevačka Bosna. (Razvoj i Uprava Bosanske Vikarije i Provincije 1340.-1735.)* Rim, 1968. 201–202.

13 TÓTH: *Kié Buda? i. m.* 255.

14 MOLNÁR: *Katolikus egyház i. m.* 180–181.

FORRÁS

Luka Kocianović [Luka Marunčić] OFM hódoltsági helynök Szelepcsényi Görgy esztergomi érseknek

Besnyő, 1678. augusztus 29.

*Esztergomi Primási Levéltár, Archivum Saeculare, Acta Radicalia, Classis X, Nr. 196.
fasc. 47. pag. 428–429.*

Celsissime et Reverendissime Princeps Domine Domine Clementissime

Post 18 aprilis a Celsitudine Vestra nullas accepi litteras, quod miror summopere, nunc autem P. Paulus socius meus narrat, quomodo interceptit litteras ad me missas a Vestra Celsitudine P. Nicolaus Perisich¹⁵ me absente, cum quibus profectus est Bosniam et in itinere morte praeventus, quonam litterae devenerunt, Deus scit. Nunc vero noviter missus est pro parcho unus frater Petrus a Maievaz,¹⁶ qui nullo modo vult agnoscere auctoritatem Celsitudinis Vestrae, quapropter humillime prostratus per terram obsecro Celsitudinem Vestram quatenus dignetur litteras scribere ad novum P. Provinciale qui vocatur Gregorius ab Imota,¹⁷ cui legi philosophiam in Italia, quas ego ipsemet (cum benedictione Celsitudinis Vestrae) personaliter perferam, et exponam magnificam plenitudinem et auctoritatem Vestram, siquidem hi vix possumus habitare, quia inhabitantes plurimi utriusque sexus ad quingenti peste elapsi sunt, omnes quidem confessi; siquidem a longe; Turcarum vero, prout dicunt, Budae et in Pest in universum 20000, et de facto non cessavit, ultro vero per omnia valde grassatur, excepto isto pago Besniensi,¹⁸ ubi de facto a tribus septimanis habito in parochia Sancti Joannis Baptistae, ubi per benignum responsum cum gratia optata expectabo, et ad genua prostratus devotissime fimbrias sacrorum vestimentorum oscul implorando divinam clementiam pro diuturna conservatione et exaltatione.

Quam Deus etc. Datum Besniae seu Desniae die 29. augusti 1678.

Celsitudinis Vestrae

Humillimus devotus et obligatissimus servus et filius

Fr. Lucas Kocianovich vicarius
Celsitudinis Vestrae in partibus.

[pag. 249.] Celsissimo ac Reverendissimo Principi Domino Domino Georgio Szelepceni Archiepiscopo Strigoniensi locique eiusdem et comitatus Comiti perpetuo, Primati Hungariae, Legato Nato, Summo Cancellario, Secretario Sacrae Caesareae Regiaeque Maiestatis intimo Consiliario ac per Regnum Hungariae in iudiciis Locum tenenti Domino et Patrono Clementissimo. Posenium quam citius.

[19. századi tartalmi kivonat].

15 Nikola Perišić budai házfőnök 1677–1678.

16 Majevac (Bosznia-Hercegovina)

17 Grgo Kovačević bosnyák ferences tartományfőnök 1669–1672, 1678–1681.

18 Besnyő (Fejér m.)

ANTAL MOLNÁR

TO THE HISTORY OF THE VICARIATE OF THE ARCHBISHOP OF ESZTERGOM IN TURKISH
RULED TERRITORIES

During the 17th century Hungarian Catholic hierarchy ensured its legal and pastoral representation also in the territories got under Turkish control. In each diocese situated in the territories occupied by the Turks the activity of an Episcopal governor was allowed. These governors were Jesuit missionaries in the Western part of the country, and Franciscan friars and priests in the region of the Great Hungarian Plain. The range of their duties was diverse: they were to defend the jurisdiction of bishops and archbishops, as well as to organize pastoral care. Besides they took part in collecting taxes and reported regularly on the situation of the occupied territories. The author is working up the history of the dioceses under Turkish rule. He has already published volumes presenting the activity of the bishops in the dioceses of Pécs and Veszprém and the archbishop of Esztergom. The letter published here provides further data on the activity of the archbishop of Esztergom. The letter addressed to the archbishop was written in Pest by Luka Marunčić, the vicarious of György Szelepcsényi. The Bosnian Franciscan friar settled in his residence in Pest after having conflicts with his principals. Finally Szelepcsényi withdrew his nomination due to the pressure of the Holy See and the Franciscan provincial in Bosnia. The letter was written under the pseudonym Marunčić Kocianovich. This is the only original letter preserved, which was sent from the occupied territories regarding this case.

BOROVI JÓZSEF

ADALÉK A SAJÓPÜSPÖKI PLÉBÁNIA TÖRTÉNETÉHEZ

Sajópüspöki és filiája Velkenye, Gömör-megyei két település még akkor lett az esztergomi egyházmegye főpásztorának birtokosa, amikor a magyar nyelv még nem alakította át az „archos” görög szót „érsek” szóvá. A magyar katolikus egyházi szervezet alakulásának kezdeti időszakában, minden egyházmegyének a vezetője, csak „püspök” névre hallgatott. A kapott birtokok nevei: Pozsonypüspöki, Fülekpüspöki, Sajópüspöki stb. neveket kapták.

* * *

Sajópüspökinek az esztergomi egyházmegye birtokaként való nyilvántartására az első adat 1270-ből való. Ekkor kapta V. István ifjabb királytól birtokul Gömör várát és birtokait Domonkos Comes és határvitája támadt Fülöp esztergomi érsekkel. A vitairatokban fordul elő Püspöki neve. Ezután már határvitákban ismételtelen előfordul.

Amikor 1776-ban Mária Terézia, mint magyar királynő az esztergomi érsekség hatalmas területéből létrehozta Besztercebánya, Szepesi és a Rozsnyói püspökségeket, a két falu – Püspöki és Velkenye az új rozsnyói püspökség birtokába került. Így lett a mindenkorai rozsnyói püspök birtokosa és kegyura a két falunak. A birtok tulajdonságát védő és igazoló okmányok – 4 Árpád-kori és 14 Anjou-kori – az esztergomi érseki levéltárból átkerültek a rozsnyói püspöki levéltárba. Az oklevelek mivel nem országos fontosságú oklevelek, ezért kevésbé ismertek.

III. Endre király alatt a földbirtokosoknak – köztük Ladomér esztergomi érseknek is – 1297-ben bizonyítania kellett, hogy a két falura neki birtokjoga van. Ezt ő eredeti okmányokkal nem tudta igazolni. A király azonban elfoglalta az érsek igazolását: „a két falunak emberemlékezet óta, mindig az esztergomi érsek volt az ura”

Ennek az emberemlékezet óta egyházi birtoknak, falujának, a plébániájának történetéből való ez a kis bemutató. Az egésznek a története remélhetőleg rövidesen megjelenik.

A SAJÓPÜSPÖKI TEMPLOM

Sajópüspökiben – a fellelhető írásbeli adatok szerint – a mostani templom előtt már két templom is létezett. In litteris Cambialibus (csereszerződés) de a 1336 in Püspöki exponitur esse Ecclesia in honorem S. Michaelis et in Velkenye Capella lapidea in

laudem S. Petri Ap. – Tehát ez a nagyon ősi templom Szent Mihály tiszteletére volt építve Sajópüspökiben.

A 18. században (1715) ide kinevezett plébános két templomot talált a plébániája területén: Sajópüspökiben és Velkenyén. A harmadikat a reformátusok használják Lénártfalván.

A régi, 18. századbeli templomokról csak annyit tudunk, hogy a sajópüspöki templom Szűz Mária tiszteletére volt szentelve. Azonban nem Nativitas B.M.V. volt a titulusa, hanem Praesentatio B.M.V. – A velkenyei templom pedig, amely 1839. július 29-én leégett, Szent Katalin szűz-vértanú tiszteletére volt dedikálva.

A mostanit megelőző templom Sajópüspökiben 1792-ig szolgált Isten dicsőségére. Ebben az esztendőben kezdték meg az új, ma is fennálló templomot építeni.

A régi sajópüspöki templomról nincsen bővebb támpontunk, legfeljebb csak következtetni lehet rá. A régi templom a mainak helyén állhatott és körülötte volt a temető. A Hősök kertjének a helyén régen keresztül húzódó árok nagyon sok csontot mosott ki, erre a régiek még emlékeznek. Tudományos vizsgálata akkor nem történt meg. Tény azonban, hogy a sekrestye alatt és előtte a keresztig kriptá van. A Szentmiklóssy család elhunyt tagjai vannak itt eltemetve, akik Bánrévén birtokosok voltak. Upponyi plébános 1948 december elején, az első hó megjelenésekor azt figyelte meg, hogy a sekrestye és a kereszt között egy nyitott sír felületének megfelelő nagyságban a hó elolvad. Helybeli emberekkel, bányászlámpát vive magukkal, utána jártak ennek a hó-olvadásnak, és egy kriptára akadtak. Két koporsót találtak a kriptában még elég jó állapotban, melyeken a réz-szögekkel kirakott írást még el lehetett olvasni: Szentmiklóssy Pál †1809. április 6. – és Almássy Franciska, Szentmiklóssy József hitvese †1814. május 5. Ezen két koporsó alatt még egy sírkamra van, és benne egy koporsó. Madarász István kassai püspök, rozsnyói magyarrészi apostoli kormányzó engedélyével a kriptát teljesen beföldelték.

Feltevések szerint a már említett régi templom olyan kivitelezésű lehetett, mint a lénártfalvi templom. Kicsi, egyszerű épület. Sajópüspökiben is, Velkenyén és Lénártfalván is azonos kivitelezésű Isten-háza volt, Lénártfalván csak azért maradhatott meg, mert a katolikusok csekély számához mérten megfelelő volt, amikor visszakapták a reformátusoktól.

Nem említik a régi írások, hogy a sajópüspöki templom rossz állapotban lett volna, amikor az új templom építéséhez fogtak. Valószínűbb az, hogy a hívek gyarapodó száma miatt volt szükséges egy nagyobb befogadóképességű templom építése.

A régi templom a mainak északi oldalán állhatott, és a sekrestye lehetett a régi kis templomnak a szentélye. A kis templom mellett kezdhették építeni a nagyobb templomot. Mikor azután a mai templom elkészült, akkor a régi kis templomot lebontották, és így került a két kriptá közül az egyik a sekrestye alá, a másik pedig a mai sekrestye-bejárat és a kereszt közé. Az új templom építése idejében szüntethették meg a templom-környéki temetkezést is és helyezték a temetőt a mai helyére. A mai temetőt egyébként már 1814-ben nagyobbítani kellett.

A régi templom belső berendezéséről is csak nagyon kevés adat maradt fenn. Az 1783-as Canonica Visitatio csak annyit említ, hogy a templomnak két oltára van, az oltárkövek (portalia) sértetlenek és egészek; Hogy ki alkotta ezeket, nem lehet tudni. A mai sajópüspöki templom a 18. század végének stílusában – empire stílusban – épült. Méreteivel és karcos, magasba szökő, majdnem 50 méteres tornyával imponáló

benyomást kelt. Nyoma sincs itt a külsőben a barokknak, hanem a felvilágosodás korának nyugodt, szinte hűvös légköre vesz körül. A templom belső berendezése is nyugalmat, harmóniát áraszt. A templom három szakaszos, melyből egy szakasz a szentélyre, két szakasz pedig a hajóra esik. Természetesen, amíg ilyen impozáns és egységes lett a mai templom, évek teltek el, nem ment minden egyszerre.

1792. június 20-án volt az alapkövetétel, melyet Veszely József rozsnyói kanonok adott meg. Több mint két esztendő telt el komoly munkában, mert az elkészült sajpüspöki templomot 1794. november 21-én benedikálta Balajthi Máté szentsimoni plébános, alsógömöri esperes. A krónikás ehhez az adathoz hozzáfűzi: ez időtől kezdve ebben a templomban végzik az istentiszteletet. Tehát a régi templom eddig szolgálhatott istentiszteleti helyül, és valóban ekkor bontották le. Állt tehát már a templom, de torony nélkül, és belső berendezés nélkül.

Az első szentmisére még bizonyára csak a régi templom oltárát hozták át az újba, mert a mai főoltár és szószék csak 1796. augusztus 23-ára készül el, nagy részben a hívek adakozásából. Szentmiklóssy Pál 100.- Ft-ot adott erre a célra. 1799-ben a Királyi Kamara jóvoltából elkészül a torony is. Hogy a sajpüspöki hívek mennyire örülnek az új templomnak, abból is kitűnik, hogy az asszonyok gyűjtéséből 1883. május 27-én egy aranyanyagból készült miseruhát vesznek, a férfiak pedig 1804. február 27-én Egerben 660.- Ft-ért harangot öntetnek.

Természetesen a kegyúr-püspök sem marad ki az adakozásból, mert az elkészült főoltárra ő készíteti el Bécsben az oltárképet, mely 1896. szeptember 4-én kerül mai helyére, és örömet okozott az első búcsú megtartásakor. Padokról is gondoskodnak azután. A plébánia területén élő birtokosok szinte egymást túlicitálva segítették a mater templomának szépítését és tökéletesítését. Az első 12 pad – 6-6 mindkét oldalon – 1805-ben készül: Szentmiklóssy Pál és József, Abaffy György és Ákos, valamint a plébános adományaiból.

1809-ben készen van már a déli oldalon a mellékoltár is, de hogy ennek ekkor mi volt az oltárképe, arról nem történik említés. Csak jóval később, 1835-ben erre a mellékoltárra küldi Scitovszky püspök ajándékként Nepomuki Szent János képét, melyet július 24-én Szuhányi János dobócai plébános, a rimaszécsi kerület esperese adott meg. – Ez a mellékoltár mintegy 100 évig volt meg. Az 1900-as évek elején szedték szét. Tégla-ból volt. A mostani két egyforma mellékoltár 1908 körül épült.

1832-ben a másik 12 pad készül el Szentmiklóssy József, Abaffy Anna és György, Kiss Béla és a plébános adományaiból. 1838-ban Pesten készítik vörös márványból a keresztelő kutat, melynek medencéjét és fedelét egy jolsvai rézműves készíti.

A közösségi érzés, a mater templomának rendben tartása a hívek részéről mindig megvolt. Bár jól tudták azt, hogy ez elsősorban a kegyúr feladata, mégis jószántukból, adományaikból mindig jutott a híveknek is a templomra. 1945. január 1-ig a rozsnyói püspök volt a kegyúr.

A plébánosok sokszor kihasználták a püspöki széküresedés (vacante sede) idejét, és ilyenkor a püspöki alapokat kezelő állami hatóságoktól mindig meg tudták szerezni azokat az összegeket, melyekre szükségük volt.

Az idők múltán sokszor szorult már a templom javításra, felújításra. 1845-ben már újra kell tetőzni a sajpüspöki templomot, 1898-ban javítani kell a sekrestyét, 1902-ben a torony fedését újítják meg. 1903-ban újra kell megint fedni a templomot. Ugyanebben az évben belülről is festi Ádám Gyula rozsnyói egyházmegyei templomfestő. A megszé-

pített templomot Szeman András prépost áldja meg októberben. A régi templomból átmentett 7 regiszteres orgona is avult lehetett már, mert ugyancsak 1903-ban a mai orgonát készíti el a pécsi Angster-cég. Az új orgona 3.200.- koronába kerül, mely összeget Nagy István sajpüspöki lakos adományozza. A templomtetővel – úgy látszik –, sokszor baj van, mert a 20-as évek végén egy erős vihar az egész tetőszerkezetet a templom mellé tette le, és a mostani palatetőt 1927-ben kapja a templom.

Az anyagilag nehéz 30-as évek, majd a háborús esztendőök eléggé sokáig nem adnak lehetőséget arra, hogy a kívülről megrongálódott templomot rendbe hozzák. 1949-ben a templomtorony bádorgborítását kikezdte a rozstda és azt a faszerkezet is megérezte Borovi József plébános akkor két fejkendő árát kérte, a hívektől, hogy az „anyateplomban” fejté a tornyot, rendbe hozassa, a hívek segítségével új fényben ragyogott messzire a torony. Végre 1954-ben, az egész világra meghirdetett Mária-évben, a magára maradt sajpüspöki egyházközség áldozatos hívei adományából kívülről teljesen rendbe hozzák a templomot. 1954. szeptember 12-én – a templom búcsúját, szeptember 8-át követő vasárnapon –, Brezanóczy Pál egri érseki helynök, roznói magyarrészi apostoli kormányzó jön el benedikálni a külsőleg megújított templomot. Sajnos, 10 évvel ezután már nem volt látható olyan szépnék kívülről a templom. A kőművesek nem verték le a vakolatot mindenütt, ahol le kellett volna verni, és a torony déli részén például már egy erősebb vihar egy jó négyzetméternyiit lehozott belőle.

Szépen mutat messziről is ez a templom, de nagyon sok szélnek és viharnak van kitéve. A vallásos élet begyökerezését a szaporodó népességben a templom szépítésén kívül jelezte és jellemezte még az is, hogy a hívek vallásos életük és meggyőződésük kifejezésére keresztet és fogadalmi kápolnát is létesítettek. Az Ózd felé vezető út mellett – az alvégben –, 1896-ban egy Lourdesi kápolnát épített Szántó Gyula. 1912-ben – az akkori plébánia területén –, összesen 12 útszéli és temetői kereszt volt.

KÁNTOROK - TANÍTÓK ÉS ISKOLÁZTATÁS SAJÓPÜSPÖKIBEN

Az 1560-ban Nagyszombatban megtartott zsinat határozata szerint minden plébános – vagy ha szegényebbek, többen egyesülve – tartoznak egyházközségükben iskolamestert alkalmazni.

Bizonyára ez az előírás lebeghetett azok előtt a lelkészek előtt, akik a 18. század elején a sajpüspöki plébánia híveinek vezetésére kaptak megbízást, mert a plébánia területének összes gyermekeit Sajópüspökiben gyűjtötték össze. Mint az előbbiekből már ismerjük, a török pusztítás, majd a szabadságharcok hullámai a sajpüspöki plébánia filiáit – Bánréve, Csíz, Lénártfalva, Velkenye, a felsorolás rendjében és folyton csökkenő mérték szerint –, lakatlanná tették. Csak a 18. század elején kezdenek ezek a falvak újratelepülni és lakosokkal feltöltődni.

Az bizonyos, hogy a faluba először pap, és csak ez után – a szükséghez képest – az iskolamester (ludirector vagy ludimagister) érkezett.

A plébániához tartozó Csíz messze volt Sajópüspökítől, és a hívek is istentiszteletre, a gyermekek pedig iskolába Hanvára jártak, ahol már 1760-ban szintén volt tanítás a református iskolában. Nem olyan sokan lehettek persze a csízi tanköteles gyermekek, akik Hanvára jártak, mert a népesség szempontjából szinte azonos Velkenyén is még 1814-ben is csak 4-6 iskolaköteles gyermek volt.

A régi anyakönyvek átkutatásakor található meg egy-egy rejtett adat az egykori tanítókról. Csoknyay Ferenc Ludi Magister 1727-ben, mint keresztszülő szerepel feleségével együtt. Többször is előfordul neve a keresztszülők között. 1731. január 9-én halt meg 67 éves korában. Itt is temették el. A temetési adatnál azonban Hriágyvel nem jelzi a foglalkozást.¹ Hogy honnét jött ide, nem tudható. Valószínűleg ő lehetett a 18. század eleji plébánosnak, Balásy Jánosnak a kántora, tanítója.

A következő tanító föltételezhetően az a Farkas Márton lehetett, akit 1753. október 27-én temettek el itt, több mint 70 éves korában. Foglalkozásként cantor emeritus, nyugalmazott kántor van bejegyezve. Minden valószínűség szerint foglalkozott ő is gyermekek tanításával, hiszen abban az időben a kántori állás nem állott magában. Mesterember volt és tanító, kántor. A többiekénél már nem csak kántor van bejegyezve foglalkozásként, hanem mint ludirector.

Ludányi Antal neve a ludimagister megjelöléssel 1729-ben tűnik fel. Fiatalemberként kerülhetett ide, mert 1737-ben is Zsuzsanna nevű leánya születik. Sokszor előfordul a keresztszülők között. A halottak anyakönyvében azonban hiába kutatunk utána, nem található bejegyezve a halála. Valószínűleg öreg korában elköltözött innen.

A sajpőspöki tanítók névsora a fellelhető adatok alapján abc-rendben a következő:

Breznay Imre	1846
Bussa Dániel	1893-1928
Csernay Móric	1869-1892
Csoknyay Ferenc	1727
Dominik György	1787
Dusza András	1782
Farkas Márton	1727
Frenyó János	1892-1893
Gothard János	1800
Janovics Károly	1862
Kovács Ferenc	1794
Kovalcsik Nándor	1868
Létray János	1831
Ludányi Antal	1729
Nagy Béla	1928
Pintér János	1826
Prékop Mihály	1772-1782
Urbán Mihály	1809
Zsigrai Tamás	1816

1 Ősakv. 151. old.

működési idők szerint pedig:

előfordulás	név	megjegyzés
1727	Csoknyay Ferenc	meghalt 1731. február 9, 67 évesen (itt eltemetve)
1727	Farkas Márton	nyugalmazott kántor, meghalt 1753. október 27-én, több mint 70 éves korában
1729	Ludányi Antal	
1772-82	Prékop Mihály	
1782	Dusza András	gyöngyösi származású, ekkor 25 éves. Előbb Csermely-ben volt. Léka Zsuzsanna 19 éves hajadont vette feleségül.
1787	Dominik György	
1794	Kovács Ferenc	
1800	Gothard János	meghalt 1805. április 24-én, 38 éves korában.(itt eltemetve)
1809	Urbán Mihály	
1816	Zsigrai Tamás	
1826	Pintér János	
1831	Létray János	
1846	Breznay Imre	
1862	Janovics Károly	meghalt 1868. június 25-én, 46 éves korában. A Sajón fürdött, fürdés közben szívszélhűdést kapott. (itt eltemetve)
1868	Kovalcsik Nándor	
1869-92	Csernay Móric	előbb Felnémeten és Tardoson tanított
1892	Frenyó János	innen Alattyánba ment
1893-1928	Bussa Dániel	meghalt 1931. július 9-én, Bánrévén eltemetve
1928-	Nagy Béla	az iskolák államosítása után is helyen maradt, mint tanító

Az iskola épülete és a tanítói lakás

Az 1783-as Canonica Visitatio szerint a tanító lakása a település középpontjában volt, szűkös épület arra, hogy rendeltetésének megfeleljen. Bővebben ír a tanító lakásáról az 1814-es C. V. Eszerint a tanítónak szegényes lakása van, fából építve és a Sajó áradásának kitéve, ezért nedves. A régi tanítók tehát az ezen a vidéken szokásos faházban laktak, melyet sárral tapasztottak be. Ha ugyan háznak lehet nevezni azt az egy szobából álló épületet, amelyet a kiáradó Sajó sokszor veszélyeztetett. 1801-ben építették a sajpüspökiek ezt az épületet harangozó lakásnak.

1803-ban azonban már ténylegesen a Rector, a tanító lakja. Ekkor még a tanítói lakás és az iskolaterem egy fedél alatt, ugyanazon szobában volt. 1813-ban építenek hozzá vályogból egy másik szobát a tanulóknak, és egy szűk kamrácskát. A tanítói lakástól különálló iskola nincs a községben. Kéri is a C. V.-ban a plébános, hogy építsenek jobb iskolát, de a helybeliek nem akarják – pedig az akkori szokás szerint is a híveknek volt kötelessége –, így aztán az ügyet a patronushoz továbbítja meghallgatásra. Esterházy püspök elrendeli aztán, hogy az új iskolát mielőbb építsék fel és rendezzék be.

1830-ig várt ez a rendelkezés, ekkor hozzákezdtek az iskola és a tanítói lakás építéséhez, és csak 4 év múlva, 1834-ben készült el az új iskola. Ezt a sajópüspökiek építették, a faanyagot a püspöktől kapták. Alapjait már kőből építették, a falakat azonban vályog-téglából. A tanítónak van egy szobája, konyhája és kamrája az épületben. Csatlakozik hozzá az istálló és a sertésól. A kert a Sajó áradásának ki van téve, ezért általában nedves. Most már építettek egy külön szobát is a tanítói lakás mellé, ahol a tanító a gyermekekkel foglalkozott.

Az egész épület – iskola, kerttel, udvarral együtt – 1/2 jugerum nagyságú (kb. 1/2 hold).

Ez az 1834-ben elkészült iskola és tanítói lakás marad meg egészen 1900-ig. Ebben az esztendőben megnagyobbították és restaurálták az iskolát. Ekkor kapta mai alakját. Az 1950-es évek közepén, mint állami iskola tantermét nagyobb ablakokkal látják el, majd 1964-ben kezdik el az újabb iskola építését a régítől északra, a Sajó felé.

Iskoláztatás

Volt idő, amikor a kántor-tanító-harangozó egy személyben minden volt. Azonban ez az „állás-halmaz” csak akkor fordult elő, amikor rövid ideig nem volt egyházfi. Azt azonban meg kell jegyeznünk, hogy egészen Bussa Dánielig nincsen képesített tanító Sajópüspökiben.

Az 1783-ban C. V., melyet a következő évben hagytak jóvá, említi azt, hogy ki a tanító, sőt a jövedelméről, lakásáról is szót ejt, de működéséről semmit sem jegyez föl. Amikor Andrassy püspök hozzáfűzi megjegyzéseit a C. V.-hoz, lelkére köti a plébánosnak, hogy a katekézis elsőrendű feladata legyen, és ezért a hitoktatásra vonatkozó rendeleteket szorgalmasan tanulmányozza, az iskolákat hetenként látogassa, a tanítót irányítsa és javítgassa, a gyermekeket és szülőket a katekéziszre minden alkalommal buzdítsa.

1813-ban a plébános már azt írja a C. V.-ban, hogy a szülők minden figyelmeztetés és sürgetés ellenére sem küldik iskolába gyermekeiket.

Az 1814-es C. V. már bővebben ír a tanítótól és munkaköréről, sőt a használt könyvekről is. Az akkori tanítóról, Zsigrai Tamásról megjegyzi, hogy elvégezte ugyan a normális iskolát Rozsnyón, tanításra mégsem egészen alkalmas. Beszél és ír a tanító magyarul, szlovákul. Feladatköre a következő: a gyermekeket tanítani, a hittani alapismereteket előadni, az elsőáldozókat előkészíteni, a plébánost kisegíteni az iskolán-kivüli hitoktatásban. Mint orgonista kezeli az orgonát, és ha nincs sekrestyés, akkor az istentiszteletek végzésében segít a plébánosnak, sőt a betegekhez is elkíséri.

Előzőleg nincs adat a tankönyvekre vonatkozólag, az 1814-es C. V. azonban már felsorolja ezeket is. Így a sajópüspöki iskolában 1814-ben a következő könyvek voltak használatban: Lelki kincs, Úti társ, Jó Nap. Az itt-ott tartott vásárokon szokták ezeket beszerezni, vagy a plébános, vagy maguk a szülők. Katekéziszre a Losoncon kiadott hittankönyveket használták, de olyan kevés példányszámú volt, hogy több gyereknek nem is jutott.

1813-ban 12 iskolaköteles gyermek volt sajópüspökiben: 6 fiú és 6 leány. A gyermekek a téli hónapokban nem mindig jártak iskolába. Olyan gyermek nincs, aki ne hiányoznék az iskolából valamennyit az iskolaévben. Osztályozás nem volt szokásban itt, és nem is volt elrendelve.

Elhhez az 1814-es C. V.-hoz fűzött püspöki rendelkezések az iskola-látogatást és a tanulási kedvet úgy akarják előmozdítani, illetve a hanyagokat úgy akarják megbüntetni, hogy elrendelik a következőket:

A 7-12 év közötti gyermekeket írják össze, a tanító fizetését 30 krajcárra emelik és megtiltják, hogy azok, akik írni-olvasni nem tudnak, házasságkötésre bocsáthatók legyenek.

1859-ben már nagy lépésekkel haladt előre az iskoláztatás mind a tanítók, mind pedig az iskolai könyvek szempontjából. A triviális iskolába 19 fiú és 13 leány jár 6-12 év között. A tanítás az előírt könyvekből történik: A-B-C és Olvasókönyv, a kath. iskolák számára (1855-ben Bécsben kiadva), Keresztény Kath. Hittudomány a rozsnói egyházmegyei hívek számára (Rozsnyón, 1853), Bibliai történetek gyermekek számára (Réder Alajos kiadása Pesten, 1854), A szentmise megtartása – kéziratból, Rövid földrajz – kéziratból, Falusi gazdasági ismeretek – kéziratból, Számтан – kéziratból. Tekintve, hogy 1859-ben az itteni plébános esperes is és három iskolája van plébániáján, nem tudja mindegyiket minden héten végig látogatni, de azért gyakorta megteszi ezt.

Velkenyén 22 fiú és 15 leány, Bánrévén 15 fiú és 15 leány iskolaköteles, de Bánrévén a valóságban csak 7 fiú és 9 leány jár iskolába. Lénártfalván 6 gyerek jár a református iskolába.

A bánréviek a Szentmiklóssyaktól kaptak ugyan iskola-épületet 1843-ban, de nekik maguknak kellene fenntartani, amit nem tesznek meg, és így napról-napra jobban romlik az iskola épülete.

1859-ben sajpüspökiben a 40 éves Breznay Imre, barkai születésű, a tanító. Bár nem végzett preparandiát, plébánosa mégis megfelelő tanítónak és kántornak mondja. Jó erkölcsű és mindig tisztelettel és engedelmességgel van a plébános iránt. Ezt valószínűleg azért hangsúlyozza ki a plébános, mert a másik Breznayt Barkán tiszteletlensége miatt kellett elmozdítani tanítói állásából 1856-ban.

Kövér József velkenyei tanítót már kevésbé mondja megfelelőnek a tanításban, de szorgalmasnak minősíti. Kövér, ezen kívül harangozó is, 45 éves.

Kerekes Antal Bánrévén szintén harangozó is, kevésbé megfelelő minősítést kap. 26 éves.

A tanítók javadalmazása

Az 1713-as C. V. a tanító jövedelmét a következőkben szabja meg: 1 - 1/2, 3/4 - 1/4, 1/2 1/8 + csirke, széna és fa (12 kocsi).

Szintén az 1713-as C. V.-ból valók a következő adatok: alfabetikus 4 polturát, olvasó 8 polturát, kívülről tanulók 1 Ft-ot fizetnek. Temetésből 16 poltura jár a kántor-tanítónak, egyszerűért 8 poltura. Coleda harmadrésze.

1783-ban a következő a megállapított javadalom:

Teljes aratrummal rendelkező: 1 pozsonyi mérő búzát és 1/2 p. m. zabot fizet.

A fél aratrummal rendelkező: 1/2 p. m. búzát és 1/4 p. m. zabot fizet.

Minden családtól kap egy csirkét.

A falutól: 12 kocsi fát, 2 kocsi szénát kap.

Énekes mise után 70 krajcár, egyszerű temetés után 25 krajcár, az esküvő előtti hirdetési cédula megírásáért 12 krajcár, a vízkeresztli házzsenteléskor pedig az ajándékok egyharmadát kapja.

1803-ban már csak másfél kocsira becsülik a hívek által kaszált szénát, de többete is van: a templom melletti kert, amit a tanulók dolgoznak meg neki. A temetésért általában már csak 15 krajcárt kap, a hirdetési cédula megírásáért pedig 7 krajcárt. 1803-ban összesen mintegy 80–85 forintot tesz ki a jövedelme sajópüspökiben. Kántorizálni azonban jár a filiákba is, és Velkenyén mintegy 30.- Ft, Bánrévén 6–7.- Ft, Lénártfalván 1–2 Ft-ot kap, végösszegben tehát 117.- Ft-tól 124.- Ft-ig megy fel a jövedelme.

1814-ben a teljes aratrum (négy ökör) után 2 coretum a búzából, zabból pedig 1 coretum. A fél aratrum után 1 coretum a búza, fél coretum a zab. Ezek megváltási ára: 1 coretum búza 1.- Ft, 1 coretum zab pedig 30 krajcár. Teljes aratrumú gazda 18 van Sajópüspökiben, fél aratrumú pedig 22. Inquilinus csak egy van a faluban, attól egy coretum gabonát, a feleséges cselédtől pedig fél coretumot kap.

Csirke még ebben az évben is van, de a fa-járandóság már megoszlik: Velkenye 4 kocsival, Sajópüspöki pedig 8 kocsival tartozik adni.

Megvan a tanító használatában a rét és a kert is a templom mellett.

Stoláris jövedelme részben ugyanaz, mint 1803-ban. Egyszerű temetés 15 kr., gyásmise a holttest jelenlétében 30 kr., távollétében 15 kr., beszentelés 15 kr., Libera 15 kr., búcsúztató (ami először fordul elő) 15 kr. A hirdetési cédula megírásáért 6 krajcárt kap. Gabona koledálásból másfél coretu, és 3 coretus zab. Minden gyerek tanítási díj címén 1.- Ft-ot fizet.

1814-ben Velkenye ugyanígy fizeti a stólat, Bánréve pedig mint régen: fél pozsonyi mérő és egy negyed, ugyanígy Lénártfalva is. De Lénártfalva az 1803-as díjat fizeti, mert 1783-ban még csak a temetésért fizetett, és természetbenit se a papnak, se a kántornak nem adott.

1859-ben a kántortanító jövedelme a következő:

1. Rét Sajópüspökiben és Velkenyén is,
2. minden, mint régen,
3. Stóla: temetés 15 kr., búcsúztató minden 4 soros verse 3 kr., beszentelés 15 kr., requiem 15 kr., Libera 15 kr., hirdetési cédula megírása 6 kr. Akik a 2. pontban szereplő természetbenit nem adják meg, dupla stólat fizetnek.
4. Deputatum: míg 1814-ben ez áll: a Communitate Velkenyensi Lignorum currus 4 et a Sajó Püspökienzi Communitate currus Lignorum 8, – addig 1859-ben már a következő: Habet (sc. ludirector) e sylvis Dominalibus 6 org. ligni focalis, 4 orgias Sajópüspökienzi (Orgia = ölnyi mérték).

5. Tandíj iskolásonként 24 krajcár.

1861-ben azután változás történt, mert kezdetben a velkenyei gyerekek is ide jártak iskolába, és a sajópüspöki tanító egyúttal kántor is volt – a kántori teendőket is igénybe vették a velkenyeiek, mert ők is ide jártak istentiszteletre. Amikor aztán a velkenyeiek önálló kántort alkalmaztak, akkor a kántor-tanítónak a fizetését csökkentették. Ez a csökkentés csak a velkenyei föld-javadalomra és a fa-járandóságra vonatkozott.

Annak, hogy a velkenyeiek ide jártak iskolába és templomba is, a következő volt a magyarázata. 1893. július 29-én egy Csutor József nevű velkenyei gazda (54 éves) elméjében megháborodván, saját házát felgyújtotta, majd ez a tűz az egész falura kiterjedt. Leégett az egész Velkenye templommal, iskolával együtt. A harangok megolvadtak, a felgyújtón kívül még két 5 éves gyermek is elégett, és az egész településen csak egy pásztorház és egy csűr maradt meg. A velkenyei iskolát 1841-ben kezdték újra felépíte-

ni, 1842-ben készen is volt, de amíg a falusiak is utolérték magukat az építkezésben, nem volt lehetőség arra, hogy külön tanítót fogadjanak.

Az 1931-ben felvett javadalmi jegyzőkönyv szerint a kántor-tanítói javadalom a következő:

Lakás az iskola-épületben, kerttel együtt,
ekével bíró gazda 1 véka búzát, 1/2 véka zabot és csirkét ad,
zsellér: 1 véka búzát és egy csirkét,
házbéres: fél véka búzát ad,
a sajjópüspöki községi erdőből 16 ürméter fa,
Stóla (temetésből), nagymisei kiéneklésből ...),
3 hold 738 négyszögöl föld.

HARANGOZÓK SAJÓPÜSPÖKIBEN

A Canonica Visitatio-k egyes feljegyzéseiből világos, hogy amikor nem volt külön harangozója az egyházközségnek, akkor ezt a tisztelet is a tanítóknak, kántoroknak kellett ellátniuk. A plébánosok azonban súlyt helyeztek arra, hogy külön harangozó is legyen mellettük. Legalább is ez tűnik ki a régi anyakönyvek lapozgatásakor.

Az 1783-as C. V. nem tesz említést egyik községben sem a harangozóról, de pl. a bábaasszonyról megemlékezik. Valószínűleg abban az esztendőben nem volt éppen harangozó. Andrassy püspök a C. V.-hoz fűzött határozatokban olyan kívánságokkal lép fel, melyeket a templomban is, meg az iskolában is, nem képes a tanító egymagában elvégezni. Ugyanebben az évben azonban, 1783 októberében már az anyakönyvben is megtalálható a harangozói foglalkozás Majorovics Andrásnál, aki ekkor édesapa lett.

1785-ben már Velkenye is rendelkezik harangozóval: Stolár Mihály személyében.

Az 1803-as C. V.-ban a plébános már megemlékezik a sajjópüspöki harangozóról, Kővér Gergelyről, akinek a fizetése: egy pozsonyi mérő kilencedrésze, azon kívül a templom mellett egy kis kert. Ezen felül semmi. A tanító által lakott lakást neki építették ugyan a hívek 1801-ben, de ténylegesen 1803-ban már a tanító lakik benne. A harangozónak csak nagyon rossz lakás juthatott, mert Kudlovits megjegyzi: jobb lakás lehetősége és alkalmasabb megélhetési mód nyújtása híján, tűrhető a harangozó helyzete.

1814-ben Majorovics Márton a harangozó, nemcsak Sajjópüspöki, hanem Bánréve, Lénártfalva filiák részére is. Fizetése: 15 pozsonyi mérő, és pedig úgy, hogy minden családfőtől kap 3 mérő gabonát. Idegen harangozásért 10 kr., requiemnél 6 kr., esküvőnél 3 kr., keresztelekor 3 krajcárt kap.

Velkenyén ugyanez évben a harangozó egyúttal a jegyző is, meg tanító is.

1859-ben azt jegyzi meg a plébános, hogy a harangozónak a velkenyei út mellett Papp István és Papp József szomszédságában van 1/2 fal (nyilas?) rétje, lakása az iskola más oldalán, ezzel egy tető alatt, még kertje is. Lakása: szoba, konyha, kamrás lakás. Természetben kap a Mater-ben fejenként 3 mérő gabonát (incirca medias efficientem), Bánrévén és Lénártfalván pedig a teljes aratrum után 1/4 pozsonyi mérő, a fél aratrum és inquilinus után pedig 1/8 p. m.-vel.

Az anyakönyvekben fellelhető adatok alapján a következők voltak Sajópüspökiben harangozók:

1738	Sárosy Pál	
1768	Jankovits István	meghalt 1777. május 9-én, 36 éves korában
1783	Majorovics András	
1798	Kövér Gergely	
1814	Majorovics Márton	meghalt 1831. január 13-án
1832	Kozár Ferenc	
1849	Zimányi Mihály	
1859	Cserniczki Antal	
1868	Kozár János	
1889	Antal István	meghalt 1915. október 2-án, 57 éves korában
1915. november 30-tól:	Hrabovszky Pál és fia Hrabovszky István, édes- apja halála után	Hrabovszky Pál meghalt 1936. július 26-án, 75 éves korában

VALLÁSOS EGYESÜLETEK SAJÓPÜSPÖKIBEN

Az egyházas és vallásos érzés kifejesztői: az egyesületek Sajópüspökiben a századforduló éveiben keletkeztek. Az egyesületi élet faluhelyen olyan kezdetleges volt, hogy inkább csak egyesületi keretekről lehet beszélni, nem pedig egyesületi életről. A vallásos élet elmélyítésében lekipásztorok és hívek egyaránt megelégedtek azzal, amit az iskola katekézisben, a vasárnapi szentbeszédekben, és az adventi-nagyböjti templomi katekézisekben adtak, illetőleg kaptak. Az első sajópüspöki vallásos egyesület, amely a 19. század második felének elején, 1856-ban alakult meg, az Élő Szentolvasóról Nevezett Mária-Társulat volt.

Élő Szentolvasóról Nevezett Mária-Társulat

A XVI. Gergely pápa által 1832-ben jóváhagyott, és a magyar Püspöki Karnak 1850 októberében Esztergomban tartott gyűlése által támogatott társulat ebben a kis helységben alig hat évvel később már megalakult.

A társulat meghonosítója Lokczán Pál (1850–1863) így foglalja össze az egyesület célját: Szűz Mária tiszteletét föléleszteni s esedezése által a hitetlenek és bűnösök megtérését Istentől kérni.²

A társulat „szerkezetének” és lelki hasznainak ismertetés után olvashatjuk az élő rózsafüzértársulat első tagjainak névsorát.³ Bár Lokczán a szerkezet előadásában még

² Pl. könyv, 3. 1.

³ Uo. 9. 1.

a rózsakertet is megemlíti, de a hívek csekély száma miatt meg kellett elégednie két rózsaszállal az első években. 1856–64 között csak 30 tagja volt a társulatnak, 30 élőrózsa, azaz két rózsaszál. 1864-ben már háromra gyarapodott, a sajópüspökiek alkották a harmadikat is, negyediknek pedig egy teljes rózsaszál-létszámban a bánréviek jelentkeznek. 1890-ben a bánréviekkel együtt már hat rózsaszál végzi felváltva a rózsafüzért. Jelenleg – 1949-ben – a bánréviek kiválásával tizenegy rózsaszál végzi fölvtva a szentolvasót. Titokcserét egészen a legutóbbi időig az újhold napján tartották, és cseréjüknek az az érdekes sajátossága volt, hogy az egyes titokváltáskor nem sorba vették a következő titkokat, hanem átmentek a másik rózsafüzérbe is. (Például: 1. hónap: Örvendetes 1., 2. hónap: Fájdalmas 2., 3. hónap: Dicsőséges 3., 4. hónap: Örvendetes 4., 5. hónap: Fájdalmas 5., 6. hónap: Dicsőséges 1., stb.) – Tekintettel a fiatalabbakra 1950. január 1-vel a titokcsere minden hónap első vasárnapján történik, és rendszeresen, sorban mondják a titkokat. Még néhány esztendeig így ment ez, aztán valami miatt megrekedt a titokcsere és már kb. 8-10 esztendeje (kb. 1955-1957-től) mindenki azt a titkot végzi mindig, ami akkor volt a titka.

A plébániának második egyesülete, mely még szintén a 19. században alakult, a Jézus Szíve Társulat.

Jézus Szíve Társulat

A virágzó Mária-tisztelet mellett az egyházmegyei főhatóság örömmel engedte meg Tornay János 1896-ban előterjesztett kérelmére, hogy az egyházmegyében ezen első vidéki társulat megalakulhasson. A római fő-társulathoz való kapcsolódás az egyházi főhatóság részéről volt kívánatos. 1896. október 22-én kelt római okmány engedélyezi a sajópüspöki plébánia területén megalakítandó Jézus Szíve Társulatot. A társulat megalakulása 1897. január 3-án ünnepélyes keretek között történt. A társulat főoltára Velkenyén volt, és ott minden hónap első péntekjén volt a társulati mise.⁴ A megkerülés minden hónap első vasárnapján történt mindkét helyen külön, vagy ha a szükség úgy hozta, csak egy helyen: Sajópüspökiben. A sajópüspöki és bánrévei tagoknak minden első szombaton volt közös szentmiséjük. A megalakuláskor sajópüspöki 219 taggal, Velkenye 162, Lénártfalva 3, Bánréve 40 taggal, egyéb helyről 4 tag, összesen tehát 428 taggal indultak be. 1928-ig a társulat tagjainak száma elérte a 906-os létszámot. Bevételei, melyek perselyezésekből adódtak, templomi olaj, ostya és a hivatalos lapok: Hírnök, Mária-kert előfizetésére szolgáltak.⁵

Tornay János működése alatt alakult meg a Skapuláré Társulat is.

Skapuláré Társulat

Minden tag megkapta a beöltözéskor, 1906-ban a társulati kiskönyvet. Ez az egyesület is csak keret volt. Tagjai elvégezték és az öregek ma is elvégzik a kötelező imákat, de gyűléseket nem tartottak.

4 Uo. 1.

5 Pl. évkönyv, számadás.

Oltáregyesület

Hasonlóan működik az 1907-ben alakult Oltáregyesület is.

Tagjai vállalták az egy-órai szentségimádást havonként. Azonban inkább szentórának tartják ezt, és általában nem a templomban, hanem otthon tartják meg. Upponyi plébános alatt iparkodtak az otthoni körből kihozni, és a templomban végeztetni ezt a szentórát, ezért a templomot egész nap nyitva tartják. Abban viszont az imára vállalkozók következetesek, hogy az éjjelre vállalt ima-órát nem végzik el napközben. Így aztán hiába a nyitva lévő templom, kevesen mennek oda imádkozni. 1949-től minden első vasárnap a templomban tartottak gyűlést. Ezen a gyűlésen egy lelki előadás hangzott el, aztán valamilyen alkalmas cikket olvastak föl az Új Emberből, vagy a Szív Újságból és végül templomi ügyet szolgáló bejelentés, vagy csendes megbeszélés zárta le az összejövetelt. Az ilyen gyűléseken az iskolából kikerült lányoktól egészen az öregkorúakig az asszonyok vannak jelen. Az 1950-es évek közepétől abbahagyták ezeket a gyűléseket is.

Sajópüspökiben van egyesülete a Szent Ferenc Harmadrendjének is.

Szent Ferenc Harmadrend

Ők is csak a kötelező imákat végzik el, tagjainak száma nagyon csekély.

Eger közelsége is kitermelte a maga társulatát: az Egri (Fekete) Skapuláré Társulatot.

Egri (Fekete) Skapuláré Társulat

Tagjai csak az imákat végzik. Ennek az utóbbi két társulatnak már 1965-ben talán nincs is tagja Sajópüspökiben, valószínűleg kihaltak.

Az eddig tárgyalt egyesületek inkább a nők számára voltak alkalmasabbak, bár a Jézus Szíve Társulatnak a férfiak mintegy 16%-át képviselték, de kimondottan a férfiak számára nem volt egyesület.

Credo

Ideérkezésekor Upponyi plébános a felnőtt férfiak számára a Credo Seniort, a fiatalok számára a Credo Juniort szervezte meg 1946-ban. A Credo azonban a falu társadalmi összetétele miatt nem tudott eredményes munkát végezni. Ezen kívül a megindulás időpontja is a legnehezebb volt. Az országos beszüntetést jelentő intézkedés nem jelentett itt sokat, mert érdeklődés hiányában a Creonak mindkét ága már előbb megszűnt.

Összefoglalás az egyesületekről

Mint látható, az alig 650 hívőt számláló Sajópüspöki bővelkedik egyesületekben, társulatokban. Természetesen sokan minden társulatban tagok voltak, és végeték mindegyik társulatnak a kötelező imáit. Sokszor már olyan sok az ilyenirányú kötele-

zetségük, hogy nem képesek azokat a legjobb akarat mellett sem teljesíteni. A lelkiélet elmélyítésében, az idősebbek ájtatosságában sok a múlt hagyománya. A fiatalabbak már inkább csak két társulatba iratkoznak be: az Oltár-Egyletbe, és az élő Rózsafüzér Társulatba.

Az évek még ez utóbbi két társulat tagjait is szétmorzszolták. Tulajdonképpen a szervezeti alapszabályok szerint élő társulat egyike sincs már Sajópüspökiben 1965-ben. Az öregek – főleg asszonyok –, akik tagjai voltak az előző évtizedekben ezeknek a társulatoknak, végzik még az imákat, de nagyon sok esetben már tehernek mutatkozik nekik is, amit mégsem mernek letenni.

A fiatalabb nemzedékkel időnként a vasárnapi nagymise után foglalkozik a plébános „14 éven felüli fiúk és leányok katekézise” címen. Szívesen ott maradnak a templomban ezeken a keresztény oktatásokon, hiszen hiányos hittan-ismereteiket és a mai korban adódó problémákat talán jól esik nekik hallani a lelkipásztor ajkáról is.

JÓZSEF BORÓVI

THE HISTORY OF THE PARISH IN SAJÓPÜSPÖKI 1336-1963

Sajópüspöki is situated in Borsod-Abaúj-Zemplén County on the river Sajó. The settlement belonged to the jurisdiction of the archbishop of Esztergom. It was the archbishop who sent the priest to the village. He had the right to do so not only as being the archbishop, but also as the landlord of the area. The authority of the archbishop of Esztergom as landlord and representative of the Church remained in name over these territories also, when they were occupied by Turkish invaders. The inhabitants of Sajópüspöki remained Catholic in faith, as the archbishop as landlord did not let them convert into Calvinism. In his paper the author summarizes the history of the parish also presenting the vicars, chaplains, the auxiliary staff, the financial situation of the parish, the church, the ringers, religious confraternities in the settlement together with the archival sources: parish registers, minute-books, *Historia Domus* and *visitatio canonica*.

RAJNAI JUDIT

A BENCÉS TANÁRKÉPZÉS KEZDETEI, AVAGY
A BAKONYBÉLI RENDI TANÁRKÉPZŐ TÖRTÉNETE

1. BEVEZETÉS

Kutatásom témája: a XIX. század első felében (1819–48-ig) Bakonybélben működött bencés rendi tanárképző életének bemutatása, különös tekintettel az itt folyt nevelő-, oktató munka részleteire, tartalmi, szervezeti vonatkozásaira.

Kutatásom célja a bencés rendi tanárképzés kezdeti időszakának áttekintése, a hazai gimnáziumi pedagógusképzés rendszerében betöltött helyének vizsgálata, középpontba helyezve a Bakonybéli Rendi Tanárképzőt, valamint az itt folyt pedagógiai munka hiteles bemutatását.

Kutatómunkám kezdetekor *hipotézisként* a következőket fogalmaztam meg:

- A bencés rend a tanárok utánpótlása terén modellértékű kezdeményezést indított el azáltal, hogy felismerte a pedagógiai, módszertani képzés jelentőségét.
- A Bakonybéli Tanárképzőben megindult középszintű gimnáziumi tanárképzés egyrészt hozzájárult a XIX. századi bencés középiskolai oktatás színvonalának fejlődéséhez, másrészt erősítette hazánkban a pedagógusképzés területén fellépő innovációs törekvéseket.
- Az iskola két tanára (Beély és Guzmic) hivatásszeretete, korszakalkotó tevékenysége az elméleti, illetve a gyakorlati pedagógia terén előremutató példát jelentett, s jelent ma is az utódok számára.

Kutatásom deduktív (analitikus) jellegű. Ennek megfelelően munkám során a történeti forráselemzés módszerének alkalmazásával igyekeztem a fennmaradt feljegyzéseket, dokumentumokat, vizsgalapokat stb. feltárni, feldolgozni, s próbáltam ezekből a tanárképzésre vonatkozó következtetéseket levonni, tényeket közölni.

Kutatásom legfontosabb bázishelyei: a Pannonhalmi Főapátság Levéltára és Főkönyvtára, ill. a Bakonybéli Plébániai Hivatal voltak.

Elsődleges források:

- A pannonhalmi levéltárban és könyvtárban fellelhető kéziratok, dokumentumok, feljegyzések, naplórészletek
- Beély Fidél: Alapnézetek... c. könyve

Másodlagos források:

- A bencés rend történetéről szóló kiadványok, monográfiák

Dolgozatom leglényegesebb fejezetei: a 2., 3., 4. és az 5. fejezet.

A 2. fejezetben a bencések és a hazai oktatás kapcsolatát vizsgálom a kezdetektől (996-tól a XIX. sz. közepéig). A 3. fejezetben a múlt századi bencés tanárképzés helyét mutatom be a hazai pedagógusképzés rendszerében. E két fejezet nem önálló levéltári kutatásaim eredményeit tartalmazza, hanem e témában megjelent szakirodalom alapján összefoglalást ad, elősegítve a 4., 5. rész könnyebb megértését.

A 4. fejezet adja a dolgozat gerincét, egyedi jellegét, ez a legfontosabb, legterjedesebb része. Igyekszem a történeti áttekintés, az oktatás tartalmi- és szervezeti kereteinek részletezése mellett néhány érdekességre, anekdotára is felhívni a figyelmet.

Sajnos a növendékekről vezetett anyakönyveket nem találtam meg, így származásukból sem tudtam következtetéseket levonni. A nevek hangzásából azonban valószínűsíthetjük, hogy nemcsak magyar nemzetiségűek voltak közöttük.

Sok helyütt hivatkozom – a levéltári anyagok mellett – Sörös Pongrácz: „A Bakonybéli Apátság Története II.” c. könyvére is, amely akár elsődleges forrásként is tekinthető. A könyv megjelenésekor (1903) ugyanis a Tanárképző három exnövendéke (Vincze Paulin, Sebők Árkád és Novák Ede) még élt, s tőlük a szerző első kézből jutott lényeges információkhoz, amelyeket annak idején nem jegyeztek le, vagy ezek a feljegyzések elvesztek.

Az 5. fejezetben a Tanárképző két jeles tanárának (Beély Fidél és Guzmics Izidor) az elméleti illetve a gyakorlati pedagógia terén végzett munkásságát mutatom be. Guzmics pedagógus egyénisége tanítványai visszaemlékezéseiből elevenedik meg. Beély munkálkodását az elméleti pedagógia terén főműve, „Az alapnézetek...” alapján ismertetem. Ebben a részben nem bocsátkozom teoretikus elemzésbe. Céлом csupán a bemutatás és figyelemfelkeltés.

Úgy gondolom, valamennyiünk számára újdonság erejével hat a dolgozat elolvasása, s számos új ismerettel leszünk gazdagabbak.

2. A BENCÉS REND SZEREPE A MAGYAR OKTATÁSÜGY ALAKULÁSÁBAN (X-XIX. SZÁZAD KÖZEPÉIG)

2.1. A bencések első iskolái a X-XVI. században

A tanítás sohasem volt idegen a bencés élettől. A Regula is foglalkozik a kolostorba kerülő fiatalok nevelésével, a középkor folyamán pedig hosszú ideig szinte kizárólag a monostorokban folyt az oktatás.

Az első konkrét adat 1010 körülről származik. Mór pécsi püspök jegyezte fel Zoerárdról és Benedekről szóló legendájának előszavában: „puer scholasticus”, azaz iskolás gyermek volt a Szent Márton-hegyi kolostorban. Ez bizonyítja, hogy Pannonhalmán ezidőtájt már működött iskola. De a kisebb monostorokban Pécsváradon, Zalaváron, Bakonybélben, Zoborban is folyt oktatás.¹

1 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996-1777 között.* Akadémiai kiadó, Bp. 1981. 30-32.

1030-ban Szent István megalapította a csanádi püspökséget, amelynek élére Gellértet állította. Az itt működő iskola vezetője Valter magiszter volt, az első név szerint ismert pedagógusunk.

A tanítás során nemcsak papi-szerzetesi életre kaptak előkészítést a jövőendő bencés rendtagok, hanem az értelmiségi feladatok ellátására is alkalmassá váltak. Számos szerzetes lett jogász, diplomata, tudós, tanár, s egyéb tisztségviselő. A nevelés során megkövetelték a tekintélyelvű fegyelmet, önfegyelmet, ugyanakkor figyelembe vették magát az egyént is.²

A klerikusműveltség³ alapjául szolgáló tananyag 3 rétegű volt, s ezek a szintek egymásra épültek:

1. *lectura* (latin szókinccs latin szövegek olvasása)
cantus (egyházének)
2. komplex alaptudomány:
grammatica / latin nyelvtan, helyesírás /
dictamen / latin nyelvű fogalmazás, prózai, költő stílus szabályai /⁴
komputusz /csillagászattal kapcsolatos elméleti-gyakorlati ismeretek /
3. filozófiai, teológiai művek⁵

Azonban a XII–XIII. századi hanyatlással és a kolduló rendi stúdiumok terjedésével párhuzamosan a bencések oktatói tevékenysége is háttérbe szorult. Bár valószínűleg a középkor végéig létezett a Szent Márton-hegyi iskola, – így a többi kolostori iskola is – ám a XII. század elejétől a XVI. század végéig erről semmilyen írásos dokumentum nem tesz említést. Ez talán azzal magyarázható, hogy a XVI. századtól a bencés kolostorokban folyó oktató-nevelő munka már nem volt országos érdekű, hanem kizárólag az új rendtagok képzését szolgálta.⁶

Hiányoznak az adatok a középkori pannonhalmi középszintű oktatásra vonatkozólag is. Azt azonban feltételezhetjük, hogy a hazai, illetve a nyugat-európai korszerűsítési hullámok itt is érvényesültek.

A pannonhalmi kolostori iskola nagydiákjai – ez már a felső képzést jelenti – a XIII. századtól valószínűleg a skolasztikusok filozófiai és teológiai műveit tanulmányozták.

Az 1530-as évek elejétől azonban már aligha működött iskola a Szent Márton-monostorban, mivel a török csapatok az apátság falai alatt táboroztak. 1586-ban el is foglalták. Valószínűsíthető, hogy ezidőtájt a többi bencés kolostorban is megszűnt az oktatás.⁷

2 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* 11–13.

3 Klerikus: papi személy, római katolikus papnövendék

4 A kolostori iskolában a magyar nyelvnek is szerepelnie kellett, mivel a tértítés során magyarul kellett prédikálniuk.

5 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* 21.

6 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén. A pannonhalmi Bencés Gimnázium története.* Pannonhalma 1990. 18–19.

7 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén.* 23–25.

2.2. A középszintű bencés oktatás 1690 és 1786 között

A XVI. század végén átalakult, kibővült az európai, benne a hazai katolikus középszintű iskolaszervezet. A XVI. század végétől a XIX. század közepéig a gimnáziumi és az arra épülő bölcsélet-tagozati stúdiumok egysége alkotta a középszintű oktatást.

A török kiűzése után, az 1690-es években megkezdődött Pannonhalmán a bölcséleti képzés. Gimnáziumokat ekkor még nem szerveztek, ezért a növendékeknek előtanulmányaikat valahol másutt kellett végezniük.

A bölcséleti fakultást egy tanár vezette, aki általában egyetemi végzettséggel, doktorátussal rendelkező rendtag volt. A latin mellett ekkor már megjelentek az első magyar nyelvű, a növendékek számára készült kézikönyvek is. Az első évben logikát tanultak, disputát tartottak. A második évben fizika, a harmadik tanévben pedig az etika – metafizika alkotta a tananyagot. Ünnepi alkalmakkor pedig – a jezsuita és piarista iskolákhoz hasonlóan – latin nyelvű színdarabokat adtak elő.

A bölcséleti tagozat a XVIII. század közepéig Pannonhalmán működött, majd 1758-ban Bakonybélbe helyezték át. 1760–64 között Tihanyban, majd újra Bakonybélben működött, 1776-ban pedig ismét visszakerült Pannonhalmára.

A tanítás részleteit nem ismerjük, a feljegyzésekből az azonban kiderül, hogy gyakran tartottak ünnepélyes keretek között vitatkozásokat (disputákat), amelyekre idegeket is meghívtak.⁸

A bencések kismértékben a gimnáziumi oktatásba is bekapcsolódtak: 1674-től 1786-ig a felvidéki Modoron algimnáziumot tartottak fenn. A jezsuita rend 1773-as feloszlása után 1776-ban csak a komáromi gimnáziumot vették át, mivel még nem érezték magukat elég erősnek, hogy oktatással megnövekedő terheket viseljék.⁹

1782-ben II. József megtiltotta az új rendtagok felvételét, így már nem volt szükség a bölcsélet-tagozatra sem. 1786-ban pedig feloszlatta a rendet azzal az indoklással, hogy a közügyekre semmi hasznot sem hajt. Ekkor mindenfajta bencés iskola megszűnt hazánkban.¹⁰

2.3. A Szent Benedek-rend gimnáziumai a XIX. század első felében

I. Ferenc 1802. április 25-én azzal az indokkal állította vissza a bencés rendet, más szerzetesrendekkel egyetemben, hogy mozdítsák elő az ifjúság helyes oktatását és nevelését. Az újjászervezett kongregációnak új feladatköre: a fiatalság nevelése, a gimnáziumi oktatás lett. Ezzel a Szent Benedek-rend tanítórenddé lépett elő.¹¹

Az 1802-es királyi rendelkezés értelmében a szerzetesrendek maguk tartják fenn iskoláikat, ők látják el tanárokkal is, az oktatásban pedig az állami tantervet követik.

8 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II. A Pannonhalmától való függés kora 1548-tól napjainkig*. Budapest, Szent István Társulat Nyomdája 1903. 213–214.

9 TÖRÖK - LEGEZA - SZACSVAY: *Bencések*. Mikes kiadó Bp. 1996. 33–34.

10 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén*. 28–29.

11 GECSE GUSZTÁV: *A szervezetesség története*. 74–75.

A rend visszaállítását megelőző tárgyalások során Novák Krizosztom, a leendő új főpát csak hat gimnáziumot akart vállalni a kilencel szemben, mert egyelőre nem tartotta többre képesnek a rendet (csak 39 tagja volt).

Épp ezért a bencések iskolahálózata csak fokozatosan épült ki. Győrött, Sopronban már 1802-ben megkezdtek a tanítást. A pápai algimnáziumban 1806-ban, Nagyszombatban 1807-ben, Esztergomban 1808-ban, Komáromban és Pozsonyban 1812-ben, Kőszegen 1815-ben indult meg a bencés oktatás. Összesen hét fő- és egy algimnáziumban és két akadémiában láttak el tanítási feladatokat. (Győrben 1802-től 1850-ig, Pozsonyban 1812 és 1850 között működött akadémia.)

Az eredeti tervben szerepelt a székesfehérvári és a pécsi középiskolák átvétele is. Végül ezek ciszterci gimnáziumok lettek.¹²

Az 1802-ben kiadott rendelet kimondja:

„A tanárokat, valamint a helyi igazgatókat a bencésekre bízott gimnáziumokban a főpát szerzetesei közül szabad tetszése szerint változtathatja és alkalmazhatja és nem is lesz a főigazgatóknak ezen gimnáziumokra semmi más befolyásuk sem, mint a mérsékelt felügyelet, vajon megfelel-e a tanítás a megszabott tantervnek.”¹³

Tehát az egyes gimnáziumok szinte teljesen önállóak voltak. Az állam nem, csak Pannonhalmán gyakorolt rájuk enyhe befolyást.

Az 1806-ban megjelent II. Ratio Educationis lényegében érintetlenül hagyta a középszintű oktatás addigi rendszerét. Egyetlen változtatás történt: a kisgimnáziumot három helyett négy osztályossá tette. A teljes középszintű képzés a négyosztályos kisgimnáziumból, a két nagygimnáziumi osztályból és a két esztendő bölcseleti tagozatból állt.¹⁴

1849 őszén – a szabadságharc bukása után – jelent meg hazánkban az osztrák középiskolai reformrendelet az „Entwurf der Organisation der Gymnasien und Realschulen in Oesterreich”. Ennek következtében a hatosztályos gimnáziumból és a két évfolyamos bölcselettagozatból létre kellett hozni a nyolcosztályos gimnáziumot. Ekkor vezették be a gimnáziumi tanulmányokat lezáró érettségi vizsgát is.¹⁵

A bencés iskolák közül ekkor csak a győri, a soproni és az esztergomi lett főgimnázium, a kőszegit, a komáromit és a pápait algimnáziummá minősítették. A pozsonyi és a nagyszombati középiskolát pedig az 1850-es évek elején fel kellett adniuk. Pannonhalmán az 1852–53-i tanévtől működött a 7-8. osztályból álló gimnáziumi tagozat.¹⁶

A fentiekből is kiténik, hogy a bencés gimnázium-szervezés első időszakra gyors és eredményes volt, majd a század közepén kisebb megtorpanás következett be.

12 TÖRÖK - LEGEZA - SZACSVAY: *Bencések*. 34.

13 EÖTVÖS LORÁND: *Jedlik Ányos emlékezete*. Akadémiai Értesítő 1897 (Elnöki beszéd a MTA közgyűlésen). 273–289.

14 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén*. 31.

15 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén* 39.

16 *Mons Sacer 996 II. Pannonhalma 1000 éve II.* Pannonhalma 1996. 256.

3.1. A tanárképzés megszervezésére irányuló törekvések hazánkban (1599–1849-ig)

A 17. század előtt sem az egyház, sem az állam nem tartotta szükségesnek a középiskolai tanárképzést. Általánosan elfogadott volt az a nézet, hogy aki alaposan elsajátította a gimnázium tananyagát, az tanítani is tudja, tehát alkalmas a tanári pályára.

Először a jezsuiták ismerték fel a pedagógusképzés szükségességét. Már az 1599-es *Ratio Studiorum* előírta, hogy minden rendtartományban szervezzék meg az ún. „*Collegium repetentium*”, ahol a fiatal rendtagok átismételték a gimnázium anyagát (latin, görög nyelvet, irodalmat) megtárgyalták e tananyag oktatásának módszereit (próbaórákat tartottak, órát látogattak), s csak ennek végeztével osztották be őket a gimnázium tanári munkájára. (1701-ben Trencsénben, Szakolcán, 1742-ben Győrben indult meg a képzés)¹⁷

A jezsuiták mellett a piaristák is a „*Collegium repetentium*” keretében készítették fel leendő tanáraikat az oktató-nevelő munkára. Mindvégig Privigye volt tanárképző központjuk, de 1741-től Kecskeméten, majd Nyitrán is képezték ifjú rendtagjaikat.¹⁸

Az 1777-ben kiadott *Ratio Educationis* már intézményszerűen gondoskodott a világi tanárképzésről is. A tanárjelöltek képzése a „*Collegium repetentium*”-ban folyt, ahova a fiatalokat a felvételi vizsgát követően ösztöndíjjal vették fel. Ilyen *Collegium repetentium* egyébként a pesti egyetem valamennyi karán működött, hogy biztosítsa az egyes tudománykörök tanári utánpótlását. A képzési idő két év volt, mialatt ismételték gimnáziumi tanulmányaikat. A végzett tanárok királyi gimnáziumokban helyezkedhettek el.¹⁹

1802-től azonban valamennyi királyi gimnáziumot a szerzetesrendek tartottak fenn, így nem volt szükség a világi tanárok képzésére. Az egyetemi szintű középiskolai tanárképzést azonban még a XIX. sz. elején sem szervezték meg hazánkban. Viszont a tanári pályára készülők a pesti egyetemen szabadon választható pedagógiai és módszertani tárgyú előadások hallgatásával szerezték meg szakmai elméleti ismereteiket.²⁰

Az Entwurf (1849) határpont volt a középiskolai tanárképzésben is. Ekkor tértek rá a szaktanári rendszerre. Tehát a nyilvános gimnáziumokban csak az taníthatott, aki egyrészt felsőfokú akadémiai, vagy egyetemi végzettséggel rendelkezett, másrészt az állami tanárvizsgáló bizottság előtt idegen nyelven sikeres vizsgát tett. A vizsgán a jelölteknek számot kellett adniuk szaktárgyukból, neveléstudományból és oktatásmódszertanból.

Kezetben csak Bécsben, Prágában, Innsbruckban stb. működött ilyen bizottság. Pesten csak 1862-ben alakult meg az első magyar tanárvizsgáló bizottság. A protestáns tanárjelöltek ugyanakkor az egyházi hatóságok által kijelölt bizottságok előtt vizsgáztak.

17 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* 457.

18 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777 között.* 486.

19 SOMOGYI JÓZSEF: *Hazánk közoktatásügye a második világháborúig.* Bp. 1942. 238.

20 CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fiainak világtörténete különös tekintettel Magyarországra I - II.* Ecclesia kiadó 1971 795–796.

Az igazán szervezett állami, középiskolai tanárképzés azonban csak a kiegyezés után indult meg Eötvös József kezdeményezésére, a pesti egyetemen.²¹

3.2. A bencés tanárképzés kezdeteinek (1776–1849-ig) rövid áttekintése

1775-ben már kormánykörökben is általánossá vált az a törekvés, miszerint a volt jezsuita gimnáziumokat a többi szerzetes rendre kell bízni. Ezért kérte Mária Terézia, hogy a pálosok négy, a bencések, premontreiek, ciszterciek és a ferencesek kettő-kettő növendéket küldjenek a nagyszombati egyetem mellett működő egyéves tanárképzőbe a „Repetio humaniorum”-ba.²²

A főapát, Somogyi Dániel azonban jobbnak látta, ha saját tanárképzőt szervez. Ezért 1776 januárjában Kirina Ferenc exjezsuita vezetésével négy bencés növendéket küldött Bakonybélbe. Ennek a kezdeményezésnek azonban nem lett folytatása, mivel a főapát 1777-ben a Budára helyezett egyetem tanárképzőjébe küldte növendékeit. Tehát a XVIII. században a bencések még nem tudták megvalósítani saját kereteik között a szerzetestanárok képzését.

I. Ferenc király 1802. március 12-én kiadott rendelkezésében kimondja:

„a Rend követeles 9 gimnáziumot – a nagyszombati, pozsonyi, soproni, kőszegi, győri, komáromi, esztergomi, székesfehérvári, pécsi gimnáziumokat – valamint a pápai grammatikai osztályokat a főapátság és az apátságok jövedelméből alkalmas tanárokkal úgy ellátni, amint azt a tanterv meghívánja...”

„Mint hogy pedig az ifjúság tudományos nevelése lesz ezentúl a szerzetesek fő kötelessége, ezért a főapátnak oly módon kell a szerzeteseket neveltetni és taníttatni, hogy ezen céljuknak megfeleljenek.”²³

Tehát az oktatási feladatok ellátásához szükség volt megfelelő számú fiatal és jól képzett szerzetestanárra, ami eleinte nagy nehézséget okozott a rendnek.

Kezdetben a növendékek a noviciátus²⁴ után a filozófiai és teológiai tanulmányok megkezdése előtt végezték el az egyéves pedagógiai kurzust, majd később a kétéves filozófiai oktatáshoz csatolták az egy esztendeig tartó pedagógiai stúdiumot. Eleinte Győr, majd Pannonhalma adott otthont a tanári pályára készülő növendékeknek, 1819-től 1849-ig azonban a bakonybéli apátságban működött a rendi tanárképző.²⁵

A középszintű gimnáziumi tanárképzést tehát a bencések honosították meg hazánkban. Azonban az első évtizedekben még nem igen tudtak megfelelni az új, a korábbinál jóval korszerűbb, magasabb szintű követelményeknek, a szándék és a kezdeményezés mégis egyedülállónak tekinthető. Jelentős fejlődésre 1870-ben került sor, amikor Pannonhalmán megalakult a tanárképző intézet.²⁶

21 *Mons Sacer* 996 II. 256–257.

22 CSÓKA J. LAJOS: *Szent Benedek fiainak világtörténete...* 796.

23 EÖTVÖS LORÁND: *Jedlik Ányos emlékezete.* 273–289.

24 A szerzetes próbaideje.

25 TÖRÖK – LEGEZA – SZACSVAY: *Bencések.* 35.

26 GECSE GUSZTÁV: *A szervezethezesség története.* Sence kiadó 1995. 75.

4.1. A gimnáziumi tanárképzés kezdeti szakasza Bakonybélben (1819–27-ig)

Kétségtelen tény, hogy a középszintű gimnáziumi tanárképzést hazánkban a bencések vezették be a három évfolyamos bölcsélet tagozatukon.

1802 után, a bencés rend újjászerveződését követően a növendékek a novíciátus után, a kétéves filozófiai tanulmányaik előtt végezték el az egy esztendő pedagógiai tanfolyamot. A bölcsélet-tagozat először Győrben, majd 1810-től Pannonhalmán működött.

A rend előjárói azonban lassanként rájöttek, hogy több eredményt lehet elérni, ha a jelöltek előbb elvégzik a két éves bölcséleti stúdiumot, s csak ezt követően készülnek a tanári pályára. Ez volt az oka annak, hogy 1819-ben Horváth Pál tihanyi apát kezdeményezésére tanárképzővé minősítették a 3. évi bölcséleti tanfolyamot.

A bölcsélet-tagozat és a teológiai fakultás továbbra is Pannonhalmán működött, a tanárképző pedig 1819-ben Bakonybélbe került át. Ekkor indult meg a „Bakonybéli Collégium”-nak nevezett új intézmény élete.²⁷

A tagozat vezetője Gátser Leó volt, akit Novák főapát „a humaniaórák²⁸ ismétlőinek, a paedagógia, methodika, didaktika, aesthetika professorának” nevezett ki.

Gátser egyrészt átisméltette a növendékekkel a gimnáziumi retorikai-poétikai tananyagot, a klasszikus szerzők műveinek elemzését, prózai és költői művek irodalomelméletét, másrészt megismertette tanítványait a nevelés- és oktatástan anyagával, az egyes tantárgyak tanításának módszertanával, valamint esztétikával.

1822-ben Barbay Kolumbánt – pannonhalmi könyvtárost – helyezték Gátser mellé. Azonban ő csak két esztendeig töltötte be a tanári állást. 1824-ben már az aszófői plébániáról idekerült Peczman Jeromos oktatott a Bakonybélben.²⁹

A növendékek száma nem volt túl magas:

1820-ban: 10 fő

1821-ben: 10 fő

1822-ben: 11 fő

1823-ban: 4 fő

Ettől kezdve is 4-10 között mozgott.

A tanárképző azonban 1827-ben visszakerült Pannonhalmára, hogy egységes irányítás alatt álljon mind a teológiai, mind pedig a pedagógiai képzés.³⁰

Az oktatás részleteire vonatkozólag Beély Fidél³¹ életrajzában találhatunk néhány utalást: Csak november elején kezdték el a tanítást. Így a „*tanulmányokat um. pedagogiát, aesthetikát, didacticát, methodicat, philológiát, eloquentia sactát stb. alig tudtuk elvégezni*” – írja Beély

„*Egész évi olvasásom csak classica töredékeiből állott: Livius, Cicero, Horatius, Virgilius, Valerius, Caesarból, s más egyebekből.*”

27 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve*. Pannonhalmá 1911. 71.

28 Az idegen nyelveknek és kultúráknak, elsősorban a klasszikus ókori műveltségnek (ld. a görög és latin nyelveknek és irodalomnak) tanulmányozása.

29 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 219.

30 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Iskola Szent Márton hegyén.* 34.

31 Beély 1822-ben került diákként Bakonybélbe.

„Olvastam volna én örömet más magyar és német könyveket is, de az odavaló könyvtár semmit az újabb literatúrából nem bírt, és így hanyagon, a szó értelmében kártyázva és pipázva folyt el az egész év.”

„A mindennapi foglalatosságokhoz még a folyton levelezés is hozzájárult a győri clericusokkal³ ...”³²

Egyéb források (néhány vizsgalap kivételével) sajnos nem állnak rendelkezésünkre, hogy alaposabban elemezhetnénk az itt folyt nevelő-oktató munkát.

4.2. A Tanárképző második korszakának (1832–48) történeti áttekintése

4.2.1. A Tanárképző virágkora Guzmics apát idején (1832–39)

1832-ben Guzmics Izidor a frissen kinevezett bakonybéli apát szorgalmazására került ismét Bakonybélbe a tanárképző.

A múlt tapasztalatai amellett szóltak, hogy a bakonybéli kolostor alkalmas hely az elvonult tanulásra, valamint az új apát személye is garanciát jelentett. Guzmics igyekezett beváltani a hozzá fűzött reményeket, s mindent megtett növendékei erkölcsi és tudományos fejlődésének előmozdításáért.

Az eredményesség fokozása érdekében az eddigi egy tanár helyett két tanár tanított. A tanárok megválasztásánál nemcsak az eddigi eredményeket vette figyelembe, hanem a személyes jó kapcsolatra is tekintettel volt, hogy jó együttműködés, összhang alakuljon ki köztük.

1832-től Briedl (Beély) Fidél és Kovács Villebald tanították a növendékeket. A fiatal Beély (25 éves volt ekkor) volt a pedagógia, esztétika és a diplomatika tanára. (2. sz. melléklet)

Kovács Villebald pedig a humaiaórákat tartotta (ez a retorikát-poétikát jelentette) és a classica philológiát (klasszikus szerzők műveinek elemzését) ismételtette.³³

Egyik tanítványa így emlékezett pedagógia tanárára:

„Briedl az idegen neve ellenére is lelkes hazafi, komoly, de rokonszenves egyéniség, ki előadásait szép latinsággal, szabatosan, nagy tárgyilagossággal adja elő.”³⁴

Kovácsról ezt írták növendékei:

„Kovács a lelkes professzor, ki buzdító szavaival nem késik soha, ha ösztökélésre van szükség, de a dicséretben sem fukarkodik, s mint a ház elüljárója, buzgón gondoskodik növendékei egyéb szükségleteiről is.”³⁵

Kovács 1837-ig töltötte be tanári állását, majd helyére Szalka Kandid került. „Szalka növendékeivel nagyon bizalmaskodó természetű volt” – így emlékezik rá Beély. Gyakran kérdezősködött diákjaitól tanártársai szokásairól.³⁶

32 BEÉLY: *Életem rajza*

33 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 220.

34 Ld. Briedl (Beely) Fidélről külön fejezetben.

35 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 221.

36 BEÉLY: *Életem rajza.* 23.

A tanári karnak nem hivatalos tagja volt Guzmics, aki a görög nyelvet oktatta. Guzmics anyagilag is támogatta a tanári kart. (Beély azt írja egy helyütt, hogy első évben jövedelme alig rúgott 100 forintra.) 1834-ben az apát kieszközölte, hogy a convent misék stipendiumait³⁷ csupán a tanárok kapják. „Ő maga hol ezüst, néha arany szelencével, hol néhány arannyal jutalmazta” kollégáit.³⁸

Az 1832–39-ig tartó időszakot, amely Guzmics apátsága idejére esik, a tanárképző virágkorának szokás nevezni. Ez az elnevezés arra utal, hogy ekkor épült ki az intézmény egész rendszere, az oktatás szervezettebbé vált, számos korszerűsítő változtatásra került sor (pl. a tanárok esetében, tananyagot követelményeket tekintve is), amelyek megalapozták az iskola további működését és eleget tettek a kor kívánalmainak.

Ebben az időben valósággal szellemi központtá lépett elő Bakonybél, s a tanárképzés szempontjából is egyedülálló helynek számított. A reformkor jeles alakjai, költők, írók, mint pl. Kazinczy, Toldy, Kisfaludy, Vörösmarty mind megfordultak itt.³⁹ (3. sz. melléklet)

Ebből az időszakból már rengeteg dokumentum maradt ránk, amely lehetővé teszi számunkra az iskola egész szervezetének, működésének, az oktatás tartalmi vonatkozásainak részletes tárgyalását, elemzését.

4.2.2. A bakonybéli tanárképzés utolsó évtizede (1839–48-ig)

Guzmics apát halála után (1839) a tanítás és a nevelés továbbra is a régi úton haladt tovább. Beély Fidelt bízta meg a növendékek fegyelmi gondozásával. Ekkor adtak ki egy újabb, eddigieknél bővebb házrendet. 1840-re a főapát Beélyt prefektusnak nevezte ki. A tanárok egyelőre a régiek voltak.⁴⁰

1843-ban Beély⁴¹ öröme Szalka helyett Brecska Aurél vette át a "humaniaórák"⁴² és a philológia" oktatását. Azonban őt 1845 szeptemberében a soproni gimnáziumba helyezték át, ekkor helyét Filperger Róbert foglalta el, aki már 1843-tól Bakonybélben tartózkodott.⁴³

1839-től 1845-ig a bakonybéli konvent⁴⁴ Pannonhalma közreműködésével irányította az intézmény és az apátság életét. Majd 1845. szeptember 23-án érkezett meg Sárkány Miklós. Az új apát szintén nagy műveltségű ember volt, évtizedekkel korábban ő is Bakonybélben tanult, s Guzmics által megkezdett úton haladt tovább, folytatva elődje elveit, módszereit.

„Sárkány apát szintén nagy érdeklődéssel viseltetett a növendékek előmenetele iránt. Szorgalmas látogatója volt szobáinknak, s tömérdek ismereteinek tárházából sokszor hozott elő dolgokat, melyek igen alkalmasak voltak arra, hogy az ifjú ember

37 Ösztöndíj, juttatás

38 BEÉLY: *Életem rajza*. 18.

39 BEÉLY: *Életem rajza*. 20.

40 BEÉLY: *Életem rajza*. 22.

41 Beély annyira nem tudott kijönni Szalkával, hogy ott akarta hagyni a tanszéket.

42 Az idegen nyelveknek és kultúráknak elsősorban a klasszikus ókori műveltségnek (görög és latin nyelvek és irodalomnak) tanulmányozása.

43 *Bakonybéli apátsági napló II. 2.*

44 A kolostor tagjainak összessége.

*értelmét gazdagítsák, s az életpályán útirányul szolgáljanak neki” – írja Sebők Árkád tanárjelölt.*⁴⁵

A iskola képe nem változott meg apátsága idején. A nevelés, a vizsgálatok, a fegyelmezés is lényegében ugyanaz maradt.

4.2.3. A Bakonybéli Rendi Tanárképző megszüntetése

A '40-es években egyes rendtagokban már felvetődött, hogy az egységes rendi nevelés megvalósításához kívánatos lenne a 3. bölcséleti tagozatot is a főmonostorba helyezni. Az 1842-ben készült tervezet szerint a tanárképzést érettebb korra, a teológia elvégzése utánra kell hagyni.

A helytartótanács 1843. január 10-én kelt átirata felszólította ugyan a főapátot, hogy szüntesse meg a bakonybéli tanárképzőt, illetve helyezze át Pannonhalmára, s állítson fel mellé egy tanítóképzőt. Rimely Mihály főapát válaszában (1843. március 10-én) visszautasította e terv megvalósítását. A tanárképző áthelyezése ekkor lekerült a napirendről és továbbra is Bakonybélben működött tovább.⁴⁶

Azonban a XIX. sz. közepén a megváltozott gazdasági, társadalmi, politikai viszonyok egyrészt anyagi megszorításokra kényszerítették a rendet, másrészt a felvetődő reformeszmék is egyre inkább azt jelezték, hogy a tanárképzés eddigi rendjében változás fog bekövetkezni.

Mindezek az események bírták rá arra a bencéseket, hogy a Bakonybéli Tanárképzőt megszüntessék, s a pedagógusképzést a teológia elvégzése utánra tegyék. Így a növendékek érettebben, nagyobb alapossággal készülhetnek fel jövődi hivatásukra. Az intézmény megszüntetését az 1848. májusában tartott rendi káptalan határozata mondta ki:

*„A harmadévi bölcsészeti osztályt megszüntetik és e helyett a növendékek theológiai tanulmányaik bevégezte után még egy évfolyásig az egyházi és tanítói pályához megkívántató tanulmányokban gyakorlatilag kiképeztetendők; hogy ebbéli pap- és tanárképezdénk annál üdvösebb hatása legyen a már ekkor érettebb korúakra nézve.”*⁴⁷

Az utolsó vizsgára 1848. július 4-én került sor.

4.3. Az oktatás tartalmi vonatkozásai (1832–48)

4.3.1. Tantárgyak és azok tartalma

Előképzettség:

A növendékek a gimnáziumi és a pannonhalmi két éves bölcsélet-tagozat elvégzése után kerültek Bakonybélbe. A bölcsélet-tagozat tananyaga, óraszámja megfelelt a Ratio követelményeinek:

45 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 256–257.

46 ZOLTVÁNY IREN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* 75.

47 *Bakonybéli apátsági napló II.* 244–245.

I. évfolyam	II. évfolyam
Hittan - 2 óra	Hittan - 2 óra
Bölcselet - 5 óra	Bölcselet - 4 óra
Hazai történelem - 5 óra	Egyetemes történelem - 4 óra
Matematika - 8 óra	Fizika - 9 óra
	Alkalmazott matematika - 1 óra
Heti 20 óra összesen	Heti 20 óra összesen ⁴⁸

A tanárok a legújabbnak számító módszerek felhasználásával próbálták eredményesebbé tenni munkájukat. Így az induktív és szemléltető oktatás hatékony eljárásait is alkalmazva tanították növendékeiket.

A fő tárgyakat Beély tartotta:

„Midőn – írja naplójában – Bakonybélbe jöttem, azt sem tudtam, hol a fejem, s hol kezdjem a munkát. Hallám ugyan 1826-ban a paedagógiát, didactikát, methodicát, de úgy előadni, miként én hallgatám, nem akartam, szentül kívánván hivatalomat betölteni, s így stúdiumokról kellett mindenekelőtt megállapodnom.”⁴⁹

Esztétika: oktatásához jegyzeteket használt, a forrásokat ő maga nem említi. Azonban az előadásokhoz összeállított tételei, jegyzetei fennmaradtak, amelyekből tudhatjuk, hogy a fő forrása Krug Vilmos esztétikája volt, valamint Fischer Ferenc és Weber műveit is felhasználta tézisei megírásához. (4-5. sz. melléklet)

Beély azonban nem követte mereven Krug tanait. Míg Krug a lélektanra épülő esztétika művelője volt, addig Beély inkább objektív alapra támaszkodott.⁵⁰

Pedagógia, metodika: Beély kedvelt tárgyai voltak. Guzmics ösztönzésére már 1836-ban írt az Egyházi Tárbán. „Néhány szó a vallási és erkölcsi nevelésről” címmel. Majd 1842-re készült el neveléstanával, amely csak 1848-ban jelent meg. „Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő s tanítóról, különös tekintettel a tan történeti viszontagságára, literatúrájára.”⁵¹

Iskolai előadásaihoz Szilasy János neveléstanája alapján készített jegyzeteket. Ismerjük előadásainak tematikáját, tézissorát, amihez Szilasy mellett Milde V. Edvard, Niemayer H. Ágost műveit használta fel, de emellett figyelembe vette a Ratio Educationis szabályait, s az időközben megjelent tanügyi rendeleteket.⁵² (A 6-7. sz. mellékletben megtalálható az eredeti latin nyelvű tételsor mellett a magyar nyelvű fordítás is.)

Diplomatika: anyagának összeállítása még nehezebb feladat volt az ifjú tanár számára. „A diplomatikára – írja Beély –, melynek eddig csak notioját⁵³ tudtam, de soha belőle egy betűt sem hallottam, sem nem olvastam, jeles diplomatikusunk, Horváth István diplomatikáját, valék iskolára elválandó, de azt sehol föl nem hajszolhattam. Így Schwartner

48 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve*. 33.; 72.

49 BEÉLY: *Életem rajza*. 14–15.

50 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 222.

51 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő s tanítóról különös tekintettel a tan történeti viszontagsága és literatúrájára*. Pozsony, 1848. VII.

52 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 226.

53 Hallott, tudott róla.

Márton diplomatika lett iskolakönyvem” /címe: *Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam*/.⁵⁴

Ezenkívül Perger Illés Schwartner munkájából készített átdolgozott fordítását is felhasználta (címe: *Bé vezetés a diplomatikába vagyis az oklevél esméret tudományába, amely 1821-ben jelent meg*).

Az ismeretek gyakorlati alkalmazását a tanszékhez tartozó 12, többnyire ciszterci apátságokra vonatkozó oklevél segítette, amelyeket Beély Tudománytár 1843–44-ben megjelent számaiban jegyzetekkel kísérve közzé is tett.

Bevezetésül az iskolában fölfüggesztett 5 falitábla szolgált (Beély állította össze), amelyeken rajta voltak mind azok a betűformák, amelyek úgy a latin, mint a magyar oklevelekben előfordulhattak. (Bár a diplomatika csak rendkívüli tárgy volt.)⁵⁵

Főként a fent említett tantárgyak számítottak újnak a növendékek számára, mivel a többi tárgy tulajdonképpen csak ismétlése volt a gimnáziumban tanultaknak. A humaniaórák, s a „classica philológia” a retorikában és poesisben szükséges gimnáziumi tárgyak körét ölelték fel. Itt nem annyira az új ismeretszerzés volt a cél, mint inkább egy bizonyos gyakorlati készség elsajátítása.⁵⁶

A *retorikában* Grigely József dr: „*Institutiones oratoriae in usum gymnasiorum regni Hungariae, Antiquitates Graecorum, Selecta exempla orationum*”, c., a *poézisben* Grigely: „*Institutiones poeticae in usum gymnasiorum regni Hungariae*” Schönvisner István: „*Compendium antiquitatum Romanorum et selecta exempla Latini sermonis*” c. könyveket használták.⁵⁷

A növendékek tanultak görög régiségtant, latin prózát, főleg szónoki műveket., nyelvészetet, irodalmat, latin régiségtant, latin prózát, latin költői műveket, s ehhez kapcsolódóan fordításokat is végeztek, gyakorolták a versszavalást.

A hangsúlyt a házi dolgozatokra (occupatiókra) helyezték. Mind a próza, mind pedig a versírásban gyakorlatot szereztek. Pl. a növendékek írtak epigrammát, eclógát, elégiát, egyéb verseket (pl. köszöntő vagy sírverseket) magyar, illetve latin nyelven, Cicero beszédeit fordították, alkottak. (8-13. sz. melléklet)

Görög, latin vagy német nyelvű műveket kellett kivonatolniuk, prédikációkat kellett írniuk. (14. sz. melléklet) Mindig a tanár szabta meg, hogy ezen alkotások milyen nyelven, milyen műfajban íródjanak. Kovács a nyilvánosság előtt is felolvasta és megdicsérte a jól sikerült műveket.⁵⁸

1838. szeptember 25-én Guzmics egy újítást vezetett be: elrendelte, hogy a növendékek a nyilvánosság előtt prédikáljanak, ezzel is gyakorolják a szónoklást. Sárkány apátsága idején ezek a prédikációk még rendszeresebbé váltak.⁵⁹

Görög nyelvet magánszorgalomból tanultak. Már a gimnáziumban, Győrött is tanulgatták a növendékek a nyelvet, mivel tudták, hogy Bakonybélben szükség lesz rá. A görög nyelvet Guzmics honosította meg, aki rajongott a hellén irodalomért, amelynek ő is kitűnő ismerője és művelője volt. Rendes tankönyvük nem volt, hallomás útján és

54 *Bakonybéli apátsági napló II. 2–3.*

55 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II. 230–231.*

56 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve 72.*

57 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II. 234.*

58 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve. 72.*

59 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II. 260.*

jegyzeteikből szerezték meg a növendékek ismereteiket. A görög nyelv tanítása Guzmics halála (1839) után megszűnt.⁶⁰

4.3.2. Az előadások

Az előadások hétfőn, szerdán, pénteken, szombaton egész nap, kedden csak délelőtt folytak. Délelőtt és délután is két-két óra volt (8-10-ig, és 2-4-ig), amelyek közül a délelőtti első, illetve a délutáni második órát mindig Beély tartotta. Első változtatása az volt, hogy a tananyagot nem darabolta fel szemeszterek szerint. Az első félévben elvégezték a növendékek a pedagógiai stúdiumot (a metodikával, didaktikával együtt) a második félévben pedig esztétikával, diplomatikával foglalkoztak.⁶¹

Kérdezni hétfőn, szerdán és pénteken reggel szokott, ebből következik, hogy délután ő magyarázott. Később ő is észrevette, hogy ez nem a legjobb beosztás, s panaszkodott is miatta. 1842-ben arról írt, hogy egészségének romlása miatt a délutáni magyarázat nagy terhére van.

Előadásait az alaposág, a szabatoság, tárgyilagosság, könnyedséggel párosuló elevelemény jellemezte. Kezdetben 3-4 órát is kellett naponta készülnie a másnapi előadásai-
ra. Lelkiismeretességét bizonyítja Beély saját feljegyzése:

„Professzorságom melyet 25 éves koromban kezdtem (1832/33) első két éve annyira elfoglalt az egyedüli stúdiumok által ti. ezeknek kidolgozása, összeszerkesztése, leírása által, hogy alig valék képes sokszor összehalmozott újságok és járó folyóiratokon kívül valamit olvasni...”⁶²

Főként esztétikai előadásait dicsérték hallgatói, amelyben a „széptani irodalom” előző művelőivel is foglalkozott, meghatározásaikat bírálat tárgyává tette.

A *diplomatikát* is nagy buzgósággal adta elő, annak ellenére, hogy életrajzában azt írta, hogy nem tartozott kedvelt tárgyai közé. Tanítványaiiban azonban azt a hatást kelte, mintha „született oklevélbúvár” lett volna. Előadásaiiban kitért az oklevéltan kezdetére, fejlődésére, hangsúlyozta pozitív hatását a történelemre, más (nyelvtudományi) tanulmányokra. Tanítványai séta közben a porban, a földön is gyakorolták az oklevelekben előforduló betűk írását, mivel a vizsgákra kiválasztott okleveleket előzetes tanulmányozásra nem kapták kézhez.

A tanulás eredményéről Beély pontos jegyzéket vezetett, 3 jegyet szokott adni: α -t a legjobb, β -t a középszerű, γ -t a nem kielégítő feltételekre.

Kovács Villebald idején a *retorika és a poetika* oktatása úgy történt, hogy egyik diákjával felolvastatta a könyvet, s ahol szükségesnek tartotta, magyarázatot fűzött hozzá. A fő hangsúly nem a felelésen, hanem az otthoni gyakorlatokon (occupatiokon) volt.

A könyveikből hiányzó ismereteket a növendékeknek külön füzetbe kellett jegyezniük. A füzet lapjain békés egyetértésben fért meg a grammatica, prozódia, régiségtan, történelem stb.⁶³

Az előadások nyelve latin volt, amelyet gyakran fűszereztek magyar nyelvű magyarázatokkal. A növendékek tanáraik előadásairól készített jegyzeteket a szakirodalom

60 SÓRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 235.

61 BEÉLY: *Életem rajza.* 15–16.

62 SÓRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 236.

63 SÓRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 236.

tanulmányozásával egészítették ki. Guzmics a hónapok végén elkérte a jegyzeteket, s az érdekesnek ítélt mondatokról magyarázatot is kért.⁶⁴ (15. sz. melléklet)

Guzmics a görög nyelvnek önkéntes tanára volt, szombaton délutánonként két órán keresztül saját lakásán oktatta növendékeit. Az ifjak gyorsan tanulták a hellén nyelvet. Ebben nagy szerepe volt az órán kívüli gyakorlásnak, amellyel az apát kedvében akartak járni. (16. sz. melléklet)

Guzmics főleg Homérosz alapján vezette be diákjait a görög nyelv rejtelseibe, de irodalomtörténeti excursiókat⁶⁵ is tartott, hogy a Homéroszt követő irodalom se legyen teljesen ismeretlen előttük.⁶⁶

4.3.3. Vizsgálatok

A képzési idő egy éve alatt a növendékeknek három vizsgálaton kellett megfelelniük: Kettőn: az elsőt és az utolsót a Rend kérte számon az ifjak tudását, a második vizsgán pedig a tanári állás betöltéséhez szükséges képesítést szerezték meg.⁶⁷

Az 1. vizsgálat idejét január 20-a táján tűzték ki. Mindig február 12-e utáni napra esett, de februárban mindenképpen befejezték a számonkérést. A növendékek 5-5 nap felkészülési időt kaptak mindegyik tanártól.

A vizsga menete a következő volt:

„A vizsgálat napján a legidősebb növendék meghívta a vizsgálatra a házában lévő áldozópapokat, a tanárokat, kik azután rendesen az apát lakásán, ritkábban valamely vendégszobában jöttek össze. A szobában már előbb az elnök asztalára rakták úgy a tételeket, mint a félelmi szónoklati gyakorlatokat, melyeket részint magyar, részint latin nyelven írtak. Az elnök rendesen az apát, ha véletlenül ott van, a főapát és eshetőleg idegen vendég.”⁶⁸

Mikor mindannyian jelen voltak, 8 órakor a senior latin üdvözlőbeszédet tartott, mely néha hexameteres vers volt, azután egy kis asztalhoz ülve megkezdtek a felelést. A vizsga retorikát, archeológiát (görög és római régiségtant), klasszikus szerzők műveinek elemzését foglalta magába, de hasonló módon vizsgáztak pedagógiából és módszertanból is.

Az elnök a vizsgálat végén rendszerint hosszabb-rövidebb beszéddel köszöntötte fel a növendékeket. A vizsgák után a tanárok az érdemjegyeket három példányban írták le, amelyek közül kettőt Pannonhalmára, egyet pedig az apátsági levéltárba tettek. Ugyanakkor a főapát számára mellékeltek a növendékek szorgalmi gyakorlatait, fordításait is.⁶⁹

(17–18. sz. mellékletben Beély kétféle vizsgajelentését láthatjuk, az elsőben valamennyi tárgyból elért eredményt feltünteti, míg a másodikban csak az általános eredményt közli.)

Erről a vizsgálatról, ha valamelyik tanítvány időközben távozott, bizonyítványt adtak ki, amelynek formája ilyen volt:⁷⁰

64 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4–26 Bakonybél leírása

65 portyázás, kirándulás

66 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve*. 73.

67 SÖRÖS PONGRÁC: *A Bakonybéli Apátság története II.* 237–238.

68 *Bakonybéli apátsági napló II.* 222.

69 *Bakonybéli apátsági napló II.* 118.

70 Eredetijét nem találtam meg a levéltárban.

Filpert Rudolf perjel⁷¹ azonban feljegyezte 1848-ban az apátsági naplóba:

„Alulírottak jelen sorainkkal adjuk tudtára mindenkinek, kiket a dolog illet, hogy tcz. N. N. úr, a Szent Benedek-rendü Szent Móricz és vértanú társairól czímezett apátságban a harmadévi bölcsészet folyamában előterjeszteni szokott tárgyakban, úm. az általános és részleges neveléstan, szónoklat, görög régiségek, a kötetlen classika, nyelvészet és irodalomban az alól irt ideig jeles előmenetelt tett, légyen erkölcsi magaviseletére nézve pedig az első rendűek közé soroztatott.

Ennek nagyobb hitelül adtuk e tanúlevelünket, saját nevünk aláírásával és pecsétünkkel megerősítve.

Bakonybélben, Február hó...ik napján.

Krisztus Urunk születése után ezernyolcszáz...ik évben. N. N. sk. Pannonhegyi Szent Benedek pap, a nevelés, széptan tanára, N. N. sk. Szent Benedek-rendi perjel, az ékesszólás, latin és görög irodalom tanára.”⁷²

Az első vizsgák után négy hónap alatt kellett végezniük a hátralévő anyaggal.

2. *vizsga anyaga:* a humaniórákból, archeológiából, pedagógiából, didaktikából, esztétikából, néha diplomatikából (ez rendkívüli tárgy volt) állott. E képesítő vizsgát elvégzése a grammatika és a retorika tanítására jogosított.⁷³

A bakonybéli perjel május második felében jelentette, hogy az ifjak felkészültek a vizsgákra. Elküldték a fődirektornak a tétéleket, s felkérték, hogy határozza meg a vizsga időpontját.

A főigazgató rendszerint június második felében – a vizsgákat megelőző napon – jött Bakonybélbe. Néha a növendékek kocsikkal elébe mentek a Gerence völgyébe, s már itt beszéddel köszöntötték. Máskor az apátságban fogadták ünnepélyes keretek között: a növendékek sorfalat álltak, a perjel üdvözölte a vendéget, s a figyelmébe, kegyei-be ajánlotta a fiatalságot.

A fődirektor átnézte a retorikai és poétikai gyakorlatokat, s csak azokat bocsátotta vizsgálatra, akiknek dolgozatait megfelelőnek találta. Majd a tanárokkal értekezletet tartott, melyen mind a magaviselet, mind pedig a tanítóképesség szempontjából valamennyi növendék szóba került. Azt is megvizsgálták, hogy önállóan, egymás segítségével nélkül készítették-e el gyakorlataikat.⁷⁴

1831-től meg vannak az „Exercitationes clericorum O.S.B. in Bakonybél”, a klerikusok gyakorlatai, valamint a „Studia scholastica manuscripta” (írott iskolai feladatok), amely dolgozatokat 7 cím alatt tartalmazza:

1. *Exercitia Latina et Germanica* (latin és német gyakorlatok)
2. *Introductio in geometriam* (bevezetés a geometriába)
3. *Architektura et Hydrotechnika* (építészet és víztechnika)
4. *Psychologia empirica* (alkalmazott pszichológia)
5. *Methodologia* (módszertan)
6. *Physika* (fizika)

71 A kolostor házfőnöke.

72 *Bakonybéli apátsági napló II.* 119. – A fenti bizonyítványt Nagy Kilit számára állították ki.

73 BEÉLY: *Életem rajza.* 20.

74 ZOLTVÁNY IRÉN: *A Pannonhalmi Főapátság főiskolai évkönyve.* 73–74.

7. *Historia Naturalis* (egyetemes történelem)⁷⁵

A fent említettekből egyértelműen körvonalazódik, hogy mire terjedtek ki ezek a házi dolgozatok. (A legtöbb latin nyelvű, de találunk köztük magyar, német nyelvűt is.)

A vizsgálat napjának reggelén házi csengettyűvel jelt adtak, s ekkor indultak valamennyien (a főigazgató, tanárok, a meghívott vendégek és a növendékek) a kertben lévő biliárdterembe, ahol sor került a vizsgákra. Bevezetésül ekkor is szokás volt, hogy a legidősebb növendék prózai vagy hexameteres latin beszédet tartott, amelyben egyrészt a tárgyak nehézségét, s az ő gyengeségüket hangsúlyozta, másrészt a főigazgató és a tanárok szíves elnézését kérte.

A vizsgálat poézissel kezdődött, majd a retorika, régiségtan, klasszikusok, pedagógia, esztétika és diplomatika (rendkívüli tárgy volt) következett. A főigazgató az előtte lévő tétel alapján latinul tette fel a kérdéseket, amelyre adott válasz is latin nyelven hangzott el.⁷⁶

Vincze Paulin is így emlékezik: „a tanárok az egész szigorlat tartama alatt egy kérdést sem intéztek a szigorló tanoncokhoz.”⁷⁷ Egy-egy tárgyra közel egy óra jutott. Így 8-10 növendék esetén a vizsga reggeltől estig is eltartott.

A vizsgálatok a legtöbbször igen jól sikerültek. Pl. 1834. július 17-i vizsgáról ezt jegyezte föl Guzmics: a főigazgató „azzal dicséré meg a felelőket, hogy boldognak mondaná individumaiban az apátot, ki már előbb is elérzékenyülve hallgatá a szépen kidolgozott s jól előadott tanulmányokat.”⁷⁸ (19. sz. melléklet)

A képesítő bizonyítványt a növendékek nem kapták meg, sőt még jegyeiket sem olvasták fel nekik. Az eredményekről a '30-as években latin nyelven, majd a magyar nyelv törvénybe oktatása után (1844) magyarul állították ki az okleveleket.⁷⁹

A Rend túlságosan nagy jelentőséget nem tulajdonított ennek az ún. „examen approbatorium”-nak – írja Beély. Az is előfordult, hogy dicséretes tanárvizsga után „a tanulásban való gyöngesége miatt” elbocsátották a növendékeket. (Pl. 1835. augusztusában Tiringner Jusztiniánt)⁸⁰

A 3. vizsgára a képesítő vizsgálat után kb. egy hónappal került sor, amelyet a főapát vagy a pannonhalmi perjel elnöklése alatt tartottak. (Kivételes esetben előfordult, hogy világi elnököt hívtak.) Itt tették igazán próbára a jelöltek tudását. Targyát a diplomatika, görög-latin remekírók tették ki.⁸¹

A vizsgák lefolyásáról 2 feljegyzés is megemlékezik:

1. 1834. július 17-i vizsgálatról Guzmics apát a következőket írta naplójába:

„Fidelisnek examenje⁹ a diplomatikából jelesen ment több vendég jelenlétében. Különös ügyességet és hajlandóságot mutatott benne Flórián (Rómer Flóris) ki már azelőtt Bakonybél rajzolta. Ezen szépszorgalmú, műeszü fiatal ember írta le a tihanyi

75 A bencés kéziratár kolligátumai külön jegyzet nélkül

76 A bencés kéziratár kolligátumai külön jegyzet nélkül

77 A bencés kéziratár kolligátumai külön jegyzet nélkül

78 A bencés kéziratár kolligátumai külön jegyzet nélkül

79 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 242.

80 BEÉLY: *Életem rajza.* 55.

81 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 243.

1530–32-i kéziratot tökéletes facsimileben a Magyar Tudományos Társaság kívánátára.⁸²

Az a tény, hogy Rómer ezt a nehezen olvasható kusza számadásokat jobbágyadózsókat tartalmazó füzetet le tudta másolni, mutatja, milyen alaposan felkészültek.

2. Az 1846. július 16-i vizsgálatokról ezt olvashatjuk az apátsági naplóban:

„Nevendékeink feleltek pontosan mind az okirati tanulmányból, mind a szépirodalmi és babéros írók magyarázati tudományából.”

„Mint hogy pedig Szent Mártonból senki se jött ezen próbatételre, helybeli apát úr (Sárkány) pedig fekvő beteg volt, mégis előülünkünk volt az itt lévő tekintetes, nemes nemzeti vitézlő Szerdahely úr, mint kedves vendégünk. Ezen szakértő tudós férfiú egykor Schwardtner diplomatikai tanárnak volt jeles tanítványa; igen kedves tárgyról tehát nagy figyelemmel és örömmel hallgatta az előadottakat és mindenféle okiratot nagy könnyűséggel el is olvasta. Harmadfél óra után vége szakadt a nehéz próbatételnek.”⁸³

A vizsgálatok után következett a házi tanácskozás, ahol megállapították az osztályzatokat, s elkészítették a jegyzőkönyveket. (1832 és 1848 között készült osztályzatok összefoglalói fennmaradtak.) (20. sz. melléklet)

Végül az összes vizsgálatok eredményéről összefoglaló bizonyítványt állítottak ki minden egyes növendék számára. Ebben azonban már nem jelezték hányadik eminens volt az illető, hanem egyszerűen csak eminens jegyet kapott. A bizonyítványt latin nyelven állították ki. Azonban ezt csak akkor kaphatták meg az ifjú tanárok, ha a rendből távoztak, vagy ha elbocsátották őket.⁸⁴ (21. sz. melléklet)

4.4. Szervezeti keretek, működési feltételek

4.4.1. A tanév menete, szünetek

A tanév a „Veni Sancte”-val, a Szentlélek segítségül hívásával kezdődött november elején. 1833-ban bevezették az október eleji tanévkezdést. A vizsgákra februárban, május végén és júniusban került sor.

Az előadásokat a tanárok mindig megtartották. A kedd délután és a csütörtök egész nap azonban mindig szabad volt.

A szokásos ünnepi szüneteken kívül voltak még rendes szabadnapok is: pl. farsang utolsó napjai, a keresztjáró napok, halottak napja, Ádám, Éva napja, az év utolsó napja, I. Ferencnek, a Rend visszaállítójának emléknapja, s a visszaállítás napja, Mária Karolina özvegy királyné neve napja, a király születés- és névnapja, valamint a professzorok neve napja.

A tanítás augusztus végén (1833-tól július végén) a Te Deummal fejeződött be. Ezután a növendékek búcsúlátogatást tettek a tanároknál, másnap este testületileg bú-

82 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4–26 Bakonybél leírása

83 Bakonybéli apátsági napló II. 49.

84 SÖRÖS PONGRÁCZ: A Bakonybéli Apátság története II. 245.

csúztak el, s harmadnap indultak vissza Pannonhalmára. (22. sz. mellékletben egy búcsúvers olvasható.) A nyári vakáció augusztusban és szeptemberben volt.⁸⁵

4.4.2. Házi rend, fegyelmi szabályok

A növendékek számára is készült napirend, amely pontos idő és munkabeosztást tartalmazott, amely hozzájárult az ifjak rendszerességre, pontosságra neveléséhez, fegyelmezéséhez. Arról, hogy 1832 előtt hogyan szabályozták az ifjak életét, milyen volt a napirendjük, nincs adatunk. Azonban ismerjük Guzmics apátsága idején érvényben lévő fegyelmi szabályokat.

Az új növendékeknek Guzmics mindössze 4-5 pontba foglalt szabályzatot olvasott fel. Hitt abban, hogy kevésbé szigorú neveléssel, nagyobb szabadság, önállóság megadásával is el lehet érni a jellemfejlődést.

Rögzítette az ébresztő (6 óra), a templomi szertartások (6.30), szentírás olvasások (11.45 és 7.45), séták rendjét, idejét (2 órás) a viselkedés néhány szabályát (pl. tartsák meg a házban a hallgatagságot).⁸⁶

Az iskolaévre vonatkozó házi rend Guzmics apátsága kezdetéről nem maradt fenn. Azt azonban biztossá vehetjük, hogy a fent említettekről egyáltalán nem, vagy csak kis mértékben tért el, beleértve azt is, hogy bővítették néhány, a tanítással kapcsolatos elfoglaltságokkal (pl. előadások).

Hogy túl enyhe volt a szabályozás, az is igazolja, hogy a feljegyzésekben ezt olvashatjuk: „a növendékek közül néhányan a nekik engedélyezett szabadsággal ismételten visszaéltek”.

1837-ben előfordult eset hatására Guzmics megszigorította a fegyelmi szabályokat: „A szabadsággal való minden visszaélés annak megszorítását vonja maga után.” Valójában azonban semmi szigorúság nem volt ebben a rendben, csak azt tiltotta, amelyet a szerzetes növendékeknek bármelyik convictusban⁸⁷ szintén tiltottak.⁸⁸

7 pontból áll:

1. „A növendékek közül senki se mutassa magát a konyhában, ha valakinek valamire szüksége van, küldje a szolgáját.”
2. „Megannyian idején jöjjenek az asztalhoz, úgyhogy az asztali áldásnál jelen legyenek, s ne legyen senki oly merész, hogy előtte leüljön.”
3. „Édességeknek vagy más ételfélének bezsebelése (insaccatio) szigorúan tilos.”
4. „Csak a szünetek alkalmával, a perjeltől meghatározott időben lesznek rendes séták, amelyekről ennek különös engedélye nélkül senki sem maradhat távol; a ki pedig otthon marad, legyen szobájában. A kik kimennek, mindig a vezetővel (ductorral) maradjanak, a ki a perjelnek történt előzetes bejelentés után a sétálás helyét is meg fogja határozni.”
5. „A házi kertet mérsékelten és csak azon föltétellel használhatják, hogy legalább ketten járnak együtt; a kert területén kívül, a mely kívülbe már páter Vilmos méhese is beleértendő, nem mennek; a külső hídon se álldogáljanak sokáig. A külső kert falán kívül járni pedig egyszerűen tilos.

85 Bakonybéli apátsági napló II. 74.; 49.

86 SÖRÖS PONGRÁCZ: A Bakonybéli Apátság története II. 245–248.

87 Társas együttlét, vendégség, közös együttlét.

88 SÖRÖS PONGRÁCZ: A Bakonybéli Apátság története II. 245.

Végül a világiakkal akár a házban, akár a házon kívül az elöljáró különös engedélye nélkül minden társalgás kerüendő."

6. *„A Somhegyre való séta, s akár itt, akár pedig Bakonybélben valamely házba bemeni, teljességgel tilos.”*
7. *„Az estéli imádság után a kertben, vagy udvaron növendék ne mutatkozzék .”*⁸⁹

1838. szeptember 25-én Guzmics újra átdolgozta e pontokat részletesebben fejtett ki. Egy pontja új, mely szerint „a növendékek vásár- és ünnepnapon az oratoriumban⁹⁰ lelkiépülés és szóközi gyakorlat végett egy-egy egyházi beszédet szavaljanak el.”

Év vége közeledett – írja 1839-ben Kruesz Krizosztón – mikor megjelent a „Deus ex machina” címmel, Guzmics a növendékek szabadságát korlátozó rendelete, amely elégedetlenséget váltott ki az ifjakban.⁹¹

A fegyelmezett viselkedést elősegítette az a körülmény is, hogy a diákok viselkedéséről és tanulmányi előmeneteléről a tanárok kötelesek voltak írásban beszámolni. 3 jelentés készült az erkölcsi viseletről (egyét az apát, egyet a perjel, egyet pedig a tanárok írtak), s a pannonhalmi perjelhez küldték. A tanulmányi eredményről négy példányban állította ki minden tanár a maga jelentését, de csak egyikben részletezték az osztályzatokat, a másik háromban csak az általános osztályzatot tüntették fel, amelyet elküldtek a Pannonhalmi „consessus litterarius centralis”-hoz, aki azután a főapátnak tett jelentést.⁹²

1839-ben újabb, az eddigiéknél bővebb házirendet (fegyelmi szabályokat) adnak ugyan ki, de inkább bővebb kifejtése, mint változtatása a korábbi elveknek. 12 pontban foglalták össze:

1. *„A fölkelés naponként 5 óraker van, 1/2 6-kor elmélkedés az imateremben, 6-kor pedig szentmise alatt a breviariumi⁹³ órákat⁹⁴ recitálják⁹⁵. Szombaton és a néptől is megtartott ünnepek vigíliáin⁹⁶ virradatig elmondják a zsolozsmát és a »laudes«-sel⁹⁷ együtt vasárnapokon és ünnepeken a szentmise előtt fél órával a házi csengettyű hangjára az oratoriumba mennek, meghallgatják a szentbeszédet, melyet a superior, vagy általa kijelölt senioratus olvas fel. Szentgyónásukat a házi lelkiatyánál végzik.”*
2. *„Minden vasárnap és ünnepen az oratóriumból jámbor ajátatossággal meghallgatják a nagymisét és prédikációt.”*
3. *„Naponként 3/4 12-kor szentírás-olvasás, az estéli imákat pedig a vacsorára történt első csengetés után végzik.”*
4. *„Rendes séták, melyek alól az elöljáró előzetes engedélye nélkül senki ki nem vonhatja magát, a szüneteken télen de. 8-10-ig, du. 2-4-ig nyáron de. 7-9-ig, du. 5-1/2*

89 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 248.

90 Újkori római katolikus templomokban elkülönített imaterem a szentélybe nyíló ablakkal.

91 Ez a rendelet valószínűleg csak szóbeli volt, mert sehol nincs írásban nyoma.

92 *Bakonybéli apátsági napló II.* 170. p.

93 katolikus papi zsolozsmáskönyv

94 ima, imaóra

95 hallgatóság előtt felolvas, elszaval egy verset

96 Ünnepek előestéje, virrasztás, éjszakai istentisztelet.

97 A második imaóra, reggeli dicséret, áhítat.

8-ig tartanak, Ha az időjárás nem engedi meg, otthon szórakozzanak a növendékek; a biliárdozás ritkábban s akkor is egy órára engedendő.”

„Hosszabb sétákat főleg nyáron engedendők. Kocsin való kirándulást azoknak lehet engedni, kik úgy tanulásban, mint a magaviseletben megkülönböztetik magukat.”

5. „Előadásnapokon úgy a délelőtti, mint a délutáni előadások után fél-félórai sétát kapnak, de kettesével, vagy hármassával járjanak, a kertészekkel ne adják magukat össze, se ne nyúljanak semmihez, hanem ha valamit óhajtanak a kertből, a kertfelügyelőtől kérjék.”
6. „A világiakkal való társalgás, valamint valamely világi egyén házába menetel tilos és csak nyomós okból, az elüljáró előzetes tudtával szabad.”
7. „A szellemi, erkölcsi, külső műveltség, idegen nyelvek tanulásának előmozdítására alkalmas könyvek szorgalmas olvasása ajánlatik; ezeket a könyvtárostól a tőle kitűzött időben kéri, a maga idején visszaviszik; szorgalmasan kivonatozzanak, s a kivonatokot havonként az elüljárónak, vagy tanároknak mutassák meg.”
8. „A mi csak szükséges, az elüljárótól kérjék a növendékek, minden egyes szükségletet az elüljárónak, az ettől kijelölt órákban bejelenteli...”
9. „A folyosókon való szaladgálás, a konyhába vagy az udvarra való lemenetel, mások szobájának gyakori látogatása, főleg tanulás idején, a ház falain belül füstölés, füttyülés, illetlen lárma, hosszas tréccselés a folyosón, mint külső illedelemmel ellenkező dolgok, tilosak.

Az iskolába, karba, ebédlőbe való idejekorán való megjelenés ellenben figyelembe veendő. Az ebédlőben a társalgás szabad, de minden illetlen vita, hangos nevetés, az elüljáró vagy vendég beszédébe való belevágás nélkül.

Gyümölcsök, édességek bezsebelése, mint a válogatottabb izléssel ellenkező, tilos.”

10. Megelégedve a szolgálatukra rendelt egy szolgálival, a házcseleléség más tagját ne foglalják le. „... valami házbelivel vagy idegennel barátságba ne keveredjenek, hanem megelégedve egymással, maguk közt szórakozzanak. Valamely nőnek a klerikusok szobájába menetele föltétlenül súlyos büntetés alatt tilos; egyébként a növendék se menjen még a szolga szobájába se; a szolgálatukra rendelt inas naponként 2-szer, reggel és délben jelentkezik, hogy a szükségeseket megtegye, egyébként ne foglalják el.”
11. „Ha valamelyik növendékhez rokona vagy ismerőse vendégnek jő, rögtön bemutatja az elüljárónak, honnan azután illő fogadás és ellátás végett a házgondnokhoz vezet; a vendéggel a szerzetesi ház tisztességének megfelelőleg mulat, a nélkül, hogy másoknak terhére volna, saját dolgait, iskolai kötelességeit elmulasztaná; miként a maradni óhajtó vendéget, ha csak a vendégjoggal vissza nem él, távozásra nem ösztökéli, úgy azt, aki már menni akar, nem tartóztatja.”
12. „Ha beteg van, azonnal jelenteni kell a superioriornak (perjelnek), ki tüstént gondoskodik, hogy a házi orvos megjelenjék, a ki azután az elüljárónak és házgondnoknak jelentést tesz az esetlegesen súlyosabb bajról; a baja miatt szobáját őrző növendéknek a házgondnok az orvos rendelete szerint megfelelő ételekről gondoskodik, melyeket külön kirendelt szolga visz föl, s egyszersmind mindennemű szolgálatot a megfelelő legnagyobb gonddal elvégez.”⁹⁸

Ezek a szabályok is Guzmics szellemiségének követését mutatják, mivel az előjárókat, mint vezetőket állították a növendékek mellé, hogy tanácsaikkal segítsék elő az ifjak önnevelését.

4.4.3. A növendékek ellátása

A növendékek lakása a kolostor első emeletén volt. Általában ketten voltak egy szobában. Azonban, ha kevesebb növendék volt az apátságban, akkor némelyikük külön szobát is kapott. Külön inasuk is volt, aki az ágyvetést, szobaseprést csizmatisztítást végezte.

Reggel, az ájtatosság végeztével az inas bevitte a kispapoknak a reggelit, ami egy darab fehér kenyér és víz volt. Valószínű azonban, hogy már Guzmics idejében is, de főként Sárkány apátsága idején volt szokás, hogy a növendékek nagyobb ünnepeken, ha a szentáldozáshoz járultak, vagy ha az istentiszteletnél segédkeztek, valamint a névnapokon kávé, a farsangi időszakban hideg sültet, kolbászt kaptak reggelire, amelyet „rorate hurka” néven emlegettek. Ez az elnevezés abból alakult ki, hogy az adventi időszakban, disznótorok alkalmával friss kolbászt, pecsenyét, s hozzá bort kaptak. S ezt hívták azután „rorate hurkának”.

A déli és esti étkezéskor együtt voltak a növendékek a felszentelt papokkal. Közös asztalnál fogyasztották négy-hét fogásból álló ebédet és a három fogásból álló vacsorát. Bort csak különleges alkalmakkor kaptak.

Mindenféle ruhaneműt úgy kaptak: fehéreneműt, amelyhez hozzátartozott a téli alsóing, nadrág, kalap, valamint reverendát cingulummal,⁹⁹ lábbelit: két pár új csizmát.

Ugyancsak a kolostor finanszírozta az esetleges javításokat is (két fejelést, két talpalást stb.), amelyet növendék rendelt meg. Míg az új ruhának készíttetésére vagy jelentősebb javításokra a perjeltől kellett engedélyt kérni.¹⁰⁰

4.4.4. Egészségi helyzet

Súlyos, halállal végződő megbetegedés egy ízben fordult elő, 1842-ben Vendel klerikus halt meg. Hosszabb idejű betegségekre is csak néhányszor volt példa. Ún. iskolabetegségek itt is voltak: Pl: Fülöp klerikusról feljegyezték, hogy „képzelt baja volt.”¹⁰¹

4.5. Tanításon kívüli tevékenységek

4.5.1. Vallásos foglalkozások

A 30-as évek szabályait nem foglalták írásba azt azonban ebben a vonatkozásban is biztosra vehetjük, hogy nem sokban különbözött a későbbiektől

Reggel:

Vakáció idején 1/2 7-kor, egyébként 1/2 6-kor az imaterembe mentek, és itt negyed, vagy félórás elmélkedést tartottak. 6 órakor (illetve vakáció idején 7-kor) kezdődött a konventmise (a breviariumból elmondták a órákat).

⁹⁹ A katolikus papok deréköve.

¹⁰⁰ *Bakonybéli apátsági napló II.* 87, 91. p.

¹⁰¹ SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 263.

A Rorate-misék¹⁹ idején a meditáció elmaradt. Nagyböjt idején péntekenként a bűnbánati zsoltárokat mondták el.¹⁰²

Délben:

3/4 12-kor megszólalt a csengettyű, amely arra figyelmeztette a növendékeket, hogy délig az időt a szentírás elmélkedő olvasására fordítsák.

Este:

Ugyancsak 1/4 órával a vacsora előtt (télen 3/4 7-kor, nyáron 3/4 8-kor) ismét csengő hívta őket az imaterembe, hogy elmondják a breviáriumból a completoriumot¹⁰³ és az estéli könyörgéseket.¹⁰⁴ Szombaton és a fontosabb ünnepek vigíliáin már egy órával a vacsora előtt a napi breviárium részén kívül a „matutinumot”¹⁰⁵ és a laudest” is elmondták.

Vasárnap és egyéb ünnepnapokon, ha az apát tartotta a nagymisé, vagy ha a perjel elrendelte az első és utolsó Rorate misék¹⁰⁶ alkalmával az oltár körül szolgálatot tettek. Ha nem is segédkeztek a szertartások elvégzésében, akkor is jelen voltak a (kóruson ülve) a nagymisé, végighallgatták a prédikációt, délután pedig megjelentek a litánián¹⁰⁷ és a tanításon (katekézisen). Nagy ünnepeken az énekes vesperások¹⁰⁸ alkalmával ők énekeltek a zsoltárokat, illetve a nagyhéten (húsvét előtt) a siralmakat (lamentatiokat) is.

Nem minden vasárnap illetve ünnepnap áldoztak, ez a következőkből is kiténik:

*„Ünnepnapokon kórus után, ha gyónás napja van, kellő készüléssel a lelkiatyjukhoz mennek. Kinek-kinek szabad ugyan akár születése – akár neve napján vagy valami más jámbor szándékból máskor is gyónást végezni, de állandóan kötelezők ezen célra a következő napok: Jézus neve napja, a nagyböjt 1. vasárnapja, Szent Benedek ünnepe, nagycsütörtök, Urunk mennybemenetele, Úrnapja, Péter-Pál, Sarlós-Boldogasszony, Mária neve napja, Mindenszentek, Szűz Mária szeplőtelen fogantatás, karácsony. Ezen gyónásnapokon az elmélkedés után a sekrestyébe mennek, s azután a hat órai konvent – misét tartó pap megáldoztatja őket, innen visszamennek az oratoriumba, elimádkozzák a hórákat, s azután az áldozás utáni imádságokat végzik.”*¹⁰⁹

Lelkigyakorlatot kétszer tartottak a növendékek, az iskolaév elején és húsvétkor, amely 3-3 napig tartott. Ilyenkor reggel 1/2 6-kor tartottak elmélkedést, 6-kor olvasták fel a hórákat, utána tudományos foglalkozás következett, 9-kor egy erkölcs-szónoklati művet olvastak fel, 3/4 12-kor elmondták a vesperást, délután 3 órakor ismét egy vallásos munkát ismertettek, este 6-kor pedig elmondták a matutinumot, laudest, a záróájtatosságot. Ez mind 3 napon így ment, a harmadik nap végén gyóntak, másnap áldoztak.

102 *Bakonybéli apátsági napló II.* 197.

103 Utolsó imaóra a napi munka befejezése után.

104 *Bakonybéli apátsági napló II.* 15.

105 Az első imaóra, reggeli imádság.

106 Adventi áhitat.

107 Felsorolásokból álló párbeszéd formájú, hosszú, könyörgő ima. A római katolikus egyházban nagy ünnepeken vagy bűnbánati napokon tartott hosszú könyörgés.

108 A papi zsolozsma esti része.

109 *Bakonybéli apátsági napló II.* 17.

Valamely rendtag halálakor a reggeli elmélkedés helyett elmondták a holtakért mondani szokott imádságot. Világiak temetésén szolgálatot tettek, amiért külön jutalmat kaptak.¹¹⁰

1838-ban Guzmics vezette be a növendékek körében a nyilvános prédikálást. Sárkány maga is híres és tehetséges szónok hírében állt, buzdította növendékeit. Az apátsági naplóban több helyütt is megörökítették a legjobban prédikáló növendék nevét:

pl: „1840. január 19. *Desiderius clericus jól szónokolt.*¹¹¹

1841. decz. 26. *Nyulasi Antal clericus igen jól prédikált.*¹¹²

1844. január 6. *Mészáros Alfréd ékesen szónokolt.*

1844. április 5. *Manhalter Donát ékesen szónokolt.*

1844. húsvét hétfőn *Alfréd hathatosan, érzékenyen szónokolt.*

1844. június 30-án *Novák Eduárd igen dicséretesen szónokolt.* „¹¹³

1847. augusztus 30-án egy rendelet érkezett Sárkány apáthoz Pannonhalmáról, hogy a jövőben ne engedje meg, hogy a növendékek vasárnap és ünnepnapokon a templomban prédikációkat tartsanak, mert ehhez „sem tudományuk, sem személyes tapasztalatuk vagy tulajdonaik nem elégségesek.”¹¹⁴

4.5.2. Művelődés

A művelődés fő színtere a könyvtár volt, amelynek állománya fokozatosan bővült. A legjelentősebb gyarapodásra Guzmics apátsága idején került sor. 1835-ben Beély Fidélt bízta meg a könyvtárgondnoki teendővel, amiért 16 pengő forint tiszteletdíjat kapott.¹¹⁵

Beély ezt írja 1835 októberben kelt jelentésében:

„Vagyon az apátságnak egy kisded könyvtára, mely mintegy 1120 munkát bír, ám a magyar irodalom újabb jeles termékeit föllelheted benne néhány régi nyomtatott, magyar imádságos könyvekkel a XVI. századból. Most vagyon benne kis pénz- és könyvjútemény, melyek szaporítására gond fordítatik.”¹¹⁶

Megtalálhatók voltak itt tudományos és szépirodalmi művek: Balassa, Berzsenyi, Czuczor, Dajka, Desewffy, Fáy, Fényes, Kazinczy, Jósika, Kisfaludy Sándor, Kölcsey, Széchenyi, Verseggy stb. és egyéb jeles írók alkotásai, emellett német, olasz, francia könyvekben, angol és latin fordításokban sem volt hiány.

1780 körül már jártak az apátságba a bécsi latin és német újságok, amelyekhez Guzmics idejéből tudományos, szépirodalmi és napilapok egész sora csatlakozott. Pl. „Rajzolatok”, „Regélő”, „Társalkodó”, „Világ”, „Vasárnapi Újság”, „Religio”, „Felső-Magyarországi Minerva”, „Tudománytár”, „Tudományos Gyűjtemény”, „Erdélyi Múzeum” c. folyóiratok mind helyet kaptak a könyvtárban.¹¹⁷

110 *Bakonybéli apátsági napló II.* 125.

111 *Bakonybéli apátsági napló II.* 207.

112 *Bakonybéli apátsági napló II.* 211.

113 *Bakonybéli apátsági napló II.* 212.

114 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 260.

115 BEÉLY: *Életem rajza.* 17.

116 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása

117 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 202-203.

1837-ben a következő újságok jártak az apátságba:
„Jelenkor” – „Társalkodó” – „Kémlő”
„Honművész” – „Rajzolatok” – „Regélő”
„Archendum” – „Figyelmező”¹¹⁸ (23. sz. melléklet)

A könyvtárt Beély 1837 február, március folyamán rendezte, a könyveket bélyeggel látta el, kettős, összekötött lajstromot készített a könyvekhez, hogy könnyű legyen megtalálni őket. Beély gondoskodása mindaddig végigkísérte a könyvtár sorsát, míg Bakonybélben tartózkodott (1848-ig), amely ekkor már megközelítette az 5 ezer kötetet.

Nemcsak a tanárok, hanem a növendékek is használhatták e meglehetősen gazdag könyvtárat, valamint Guzmics saját könyveit is rendelkezésükre bocsátotta. Olvashatták a folyóiratokat, a szaklapokat is. Először a presbiterek kezébe kerültek az újságok, s csak utánuk a kispapokhoz. Guzmics és Sárkány apát egyaránt fontosnak tartották, hogy úgy a tanárok, mint a növendékek műveltségét szélesítsék, mélyítsék, megismerhessék a szaktudományok legfrissebb, legkorszerűbb eredményeit. Egyes utalások szerint még a pesti egyetem professzorai sem olvashattak annyi szaklapot, mint a béli tanárok és növendékek.¹¹⁹

4.5.3. Szórakozás

A szabad- és ünnepnapokon nem volt tanítás, ezért a növendékeknek ekkor csak később kellett felkelniük. Ha az időjárás engedte, reggel is és délután is sétálni mentek. Azonban ha rossz idő volt, akkor otthon maradtak, biliárdoztak vagy olvsgattak.

A jobb magaviseletű, szorgalmasabb növendékeknek engedélyezték, hogy kocsin, vagy télen szánon nagyobb kirándulásokat tegyenek. Kezdetben a távolabbi helyekre is gyalog mentek. (Pl. a somhegyi üveghutához)¹²⁰

Rómer Flóris így írja le ezeket a kirándulásokat:

„A Kertes-, Fehér-, Hegyes- és Odvaskő nevű óriás sziklák,... továbbá a Köris-, Som- és Gáthegy, valamint az időjósító Tönköls gyakran valának csütörtöki kirándulásunk végpontjai. Készítettünk pálczikákból malmokat, melyeket a sokszor rakoncátlan Gerencze csendes hullámira bízunk; süttögettük önösszehordta száraz ágak parázsa alatt a Bakony főterményét, a jó lisztes burgonyát, míg Vilmos bátyánk, magányunk patriarchája, nagyhirű méhésze, eleven naplója – kirándulásainkban társunk és vezetőnk – kis mozsara durrogatásaival a százszoros visszhangot készteté feleletre.

Rákásztunk saját készítményű varsával, epréztünk, vargányásztunk és hosszú kirándulásainkból visszatérve, többnyire a páratlan szépségű hármass forrás terebélyes bükkjei alatt nyugodtunk meg. Borostyánkőnek híják e helyet...”¹²¹

Azonban az előforduló visszaélések miatt később Guzmics betiltotta a gyalogtúrát. A séták tekintetében nagyobb engedékenység volt tapasztalható a 40-es években.

118 BEÉLY: *Életem rajza*.

119 SÓRÓS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 203.

120 *Bakonybéli apátsági napló II.* 215.

121 RÓMER: *A Bakony természetrajzi és régészeti vázlat*. Győr, 1860 2–3.

Engedélyezték, hogy távolabbi helyekre is elmenjenek önállóan, vagy elvigyék őket. Pl. Mikor a tihanyi apát egyszer Bakonybélben járt, hazafelé két növendéket is magával vitt, ezalatt a többiek kocsival átrándultak Kajárra. Máskor Nyuli Vilmos segédlelkész vitt magával három kispapot Pápára, ahol két napig tartózkodtak. Néha látogatóba mentek Zircre, majális idején Zirc után Akliban folytatták a kirándulást.¹²²

Hosszabb sétákat tettek gyalogosan is. Pl. 1846. szeptember 18-án Sárkány apát Kerteskőre vitte őket sétálni. 24-én pedig a plébános uzsonnát rendezett nekik a borostyáni hegytetőn.¹²³

A szánkázás engedélyezésében is engedékenyebbek voltak. Vizsgák után kiszánkáztak Somhegyre, Pénzeskútra, Akliba. Télen az is előfordult a vármegyétől érkezett vendégekkel vadászni mentek.

Májusban gyakorta hosszú sétákat tettek. Erre vonatkozólag 1844. április 30-án kiadták azt a rendelkezést, hogy „*május hónap alatti kedd napon minthogy praelectio*”¹²⁴ *nem tartatnak, reggel obdormitio, az nap mindig adatik vagy tetszésük szerint korányi szabad kimenetel, délután minden szünnapon sétálásra kimenjenek.*”¹²⁵

A házi szórakozások is azt mutatják, hogy nem volt egyhangú a növendékek élete. Valószínű, hogy Sárkány idején szokásban lévő farsangi, karácsonyi mulatságot, jórészt Guzmics alatt is megvoltak. Farsangkor egy alkalommal Sárkány apáttól 1 pengőt kaptak, Karácsonykor 100 diót vagy 60 diót és 100 mogyorót és kártyát kaptak, hogy az estét elüssék. Tehát szokásban volt, hogy karácsonykor, farsangkor az estét kártyázással töltötték.

Ha névnap vagy valamely ünnepélyes alkalmakkor, ők sem maradtak ki az ünnepelők sorából. Pl.: A főapátot „világító képpel” és körverssel tisztelték meg, amiért 50 forintot kaptak.

Sárkány Miklós apáttá kinevezésekor is számos köszöntővers született

Filperger Rudolfnak 1844. április 17-én este kivilágítást rendeztek, Talabér Medárd éneket írt hozzá:

„*Lantra! lantra hadd repüljön
Ajkainkról szent ima, örvendve
Mondjuk el Rudolf dalát
Nyújtsa Isten meg korát*”¹²⁶

Saly Ágoston írt egy köszöntő verset Filperger Rudolf névnapjára:

„*Éld hát szívünk vezére
Éveid számos sorát
Szerzetednek éld díszére
Életed dísz aggkorát...*”¹²⁷

122 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 254.; 261.

123 *Bakonybéli apátsági napló II.* 164.

124 Felolvasás

125 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 261.

126 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 262.

127 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 262.

Guzmics és Beély nevenapjára is írtak köszöntőverset. Az eredeti kézirásos szöveg másolata a 24-25. sz. mellékletben látható.

„Brecska Aurél nevenapja előestéjén háládatos nevendékek átvilágító díszoltárt helyezték el a folyosón s igen szép örömdalt muzsika kísérettel elénekelnek.”¹²⁸

Az ifjak színjátékokat, pásztorjátékokat is előadtak, amelyeket ők maguk írtak ld. Pásztorjáték a 26. sz. mellékletben.

Guzmics újítása volt az is, hogy *„a lakás melletti udvar egy részét csinos léczkorlással bekerítetttvén kertté alakította és pedig úgy, hogy abban neki és a kispapok mindegyikének legyen egy kis darabja, melyt ki-ki maga alakít kertté. A kertcskének közepe az apátnak volt szánva. Kinek-kinek magának kellett a kertdarabkáját fölászni, virágmagokkal elültetni, öntözni.”¹²⁹*

4.6. A tanárképző 3 évtizedének összefoglalása, értékelése

Az oktatás tartalmi vonatkozásait tekintve elsősorban a klasszikus, humán műveltség megalapozására fektettek kellő hangsúlyt, de emellett jártasságot szerezhettek a növendékek a pedagógia és a metodika terén is. Fontosnak tartották, hogy a leendő tanárok korszerű ismereteket tanuljanak, tájékozottak legyenek mind a külföldi, mind pedig a magyar szakirodalomban, folyóiratokban.

Megjelentek a felsőfokú képzés jellegzetességei (pl. előadások, vizsgák), azonban a tananyagot, képzési időt vizsgálva még sem nevezhetjük főiskolának.

Újdonságnak csak a pedagógia, a módszertan, a diplomatika és az esztétika számított, a többi tárgy (humaniaórák és a classica philológia) tulajdonképpen csak alapos ismételése volt a gimnáziumi anyagnak. A házi dolgozatok nemcsak gyakorlási lehetőségül szolgáltak a növendékek számára, hanem beleszámítottak a vizsgák osztályozásába is.

A vizsgálatokra az alapos felkészülés után, nagy külsőségek közepette került sor, szertartás-jellegű volt. A tanárok (legalább is Beély) az évközbeni feleleteket is értékelték, de ezeknek az osztályzatoknak nem volt különösebb jelentőségük, hiszen a vizsgák eredményeiről a tanárok jelentést küldtek Pannonhalmára.

A tanítás mellett figyelmet fordítottak a növendékek nevelésére is. Nem annyira szigorú fegyelmi szabályozással, hanem inkább személyes példamutatással próbálták önnevelésre szoktatni az ifjakat. Természetesen az iskola jellegéből adódott (hiszen paptanárokat képeztek), hogy a vallási követelményeknek, mint pl. istentiszteleteken, lelkigyakorlatokon való részvétel, prédikáció stb. eleget kellett tenniük.

Napirendjük kezdetben kevésbé volt szabályozott, mint később, az 1840-es években. A magatartásra és az egyes tevékenységekre vonatkozó előírások sem voltak semmivel sem szigorúbbak, mint amit a Regula előírt.

A növendékek mindent megkaptak a rendtől: lakást, ételmezt, ruhát, könyveket, még szolgáló is rendelkezésükre állt, sőt az esetleges javításokat is a rend (pl. talpaltatás) finanszírozta.

128 *Bakonybéli apátsági napló II.* 89.

129 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 255.

Így minden feltétel (tárgyi, személyi) adott volt ahhoz, hogy eredményesen tanulhassanak. A tanulás és az elmélkedés mellett ügyeltek arra, hogy az ifjaknak legyen módjuk a kikapcsolódásra. Szünetekben nagyobb kirándulásokat tettek, vagy színdarabokat adtak elő, gyakran kártyáztak vagy biliárdoztak.

De a mindennapi élet sem volt unalmas. Igyekeztek szórakozással, sétával, olvasással változatosabbá tenni hétköznapijait. Rendelkezésükre állt a számos tudományos és szépirodalmi könyvet, folyóiratot felvonultató könyvtár is.

Kezdetben – ez a feljegyzésekből is kiderül – még nem volt megfelelő színvonalú az oktatás, ami főként a rend ebbéli tapasztalatlanságának tudható be. 1832-től azonban már korszerűbb, minőségibb képzést biztosított, s megfelelt a reformkor elvárásainak is.

Az intézmény jó hírét Guzmics apát alapozta meg azáltal, hogy alaposan felkészült, művelt, széles látókörű tanárokat vett maga mellé, akik (főként Beély) készek voltak kidolgozni egy korszerű, a képzési céloknak megfelelő tananyagstruktúrát, követelményrendszert stb. Sárkány Miklósnak csak előde nyomdokain kellett továbblépnie.

A Bakonybéli Tanárképző, s vele együtt e képzési forma megszüntetéséhez nagyban hozzájárult az 1848/49-es forradalom és szabadságharc is. Az intézmény ilyen formában sokáig úgy sem működhetett volna, mivel széles körben vetődött fel a tanárképzés reformjának igénye.

A tanárképző ugyan csak 30 évig állt fenn Bakonybélben, de e rövid idő alatt is eredményes volt, számos tapasztalatot szolgáltatott a jövőre vonatkozólag is. Egyes források szerint 3 évtized alatt 170 tanár került ki az iskola falai közül.¹³⁰ (27. sz. melléklet)

Jó néhány itt végzett ifjúból később híres ember, tudós lett. (Pl. Rómer Flórisból régész, Kruesz Krizosztomból pannonhalmi főapát, Rónay Jácintból nyelvész, Sárkány Miklósból bakonybéli apát, Nyulassy Antalból költő stb.) Többen visszakerültek lelkésznek, perjelnek, alperjelnek a Bakonybéli Apátságba (pl. Körmendi Placid, Fojtényi Kászón, Sebők Árkád stb.) míg mások a bencés gimnáziumokban, akadémiákon tanítottak.¹³¹

Végül összefoglalva megállapíthatjuk, hogy a Bakonybélben működött bencés rendi középszintű középiskolai tanárképzés sajátos színfoltot képviselt a magyar neveléstörténetben. Ugyan nem volt egyetemi szintű, mégis hazánkban az első között biztosította a növendékek korszerű pedagógiai, módszertani képzését, s ezért tarthatjuk modellértékűnek a kezdeményezést. Jelentősége még abban állott, hogy példájával erősítette hazánkban a tanárképzésre irányuló innovációs törekvéseket is.

5. A TANÁRKÉPZŐ KÉT JELES TANÁRÁNAK PEDAGÓGIAI TEVÉKENYSÉGE

5.1. Guzmics Izidor bakonybéli apát életútja

Guzmics Izidor, a reformkori művelődéstörténet egyik jeles alakja, a dogmatika nagy művelője 1786-ban született Sopron megyében, Jánosfa községben. Apja molnár

130 Kutatások során azonban csak 149 nevet sikerült összegyűjtenem.

131 SÓRÓS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 264.

volt. Ő negyedik gyermeke volt a családnak, s a keresztségben a László nevet kapta. Alsólendván, majd Kőszegen és Szombathelyen tanult. Tanárai révén ekkor került kapcsolatba a bencés renddel. Végül gimnáziumi tanulmányait Sopronban fejezte be.

1805-ben lépett be a bencés rendbe, s 1808-ban tette le szerzetesi fogadalmát, majd 1812–1815 között hittudományt tanult a pesti központi papnevelőben, amely nagy hatással volt pályájára, hiszen itt ismerte meg a magyar irodalmat, írói munkásságát is ekkor kezdte el. A Központi Szeminárium növendékeivel együtt megszervezte a Magyar Társaságot a nemzeti nyelvű irodalom és anyanyelv művelésére. 1815. augusztus 15-én megkapta a hittudományi doktori oklevelet, s egyúttal pappá is szentelték.

Írói pályája első szakaszában a műfordásokon, drámákon, bírálatokon kívül nyelvészeti értekezéseket is írt. Már az első években számos nyelvészeti és egyéb értekezése jelent meg folyóiratokban. 1822-től egymás után adta ki a „a vallási egyesülés ideájáról” szóló művei, melyek nagy feltűnést keltettek, s széles körben váltak ismertté. Úttörője volt az egyházak közötti megbékélés, kiengesztelődés szolgálatának.

1833-ig összesen 5 színműve jelent meg, amelyek mitológiai vagy történelmi témájúak voltak. Pártolta a nemzeti irodalmat, alig volt folyóirat vagy zsebkönyv, ahol cikkei, értekezései ne jelentek volna meg. Szorosabb baráti viszonyban állott Kazinczyval, Döbrentével, Toldyval, és a Kisfaludy testvérekkel.

A nyelvújítási mozgalomban ugyan nem játszott szerepet, de lelkesen felkarolta Kazinczy törekvéseit. Guzmics is tagja volt annak a 22 íróból álló választmánynak, melyet a nádor 1828-ban felkért a megalakítandó Akadémia tervének és alapszabályának kidolgozására. (1830-ban az alakuló ülésen a nyelvtudományi osztályba 4. vidéki rendes taggá választották.)

1832-ben alakította meg a „Magyar Gyakorló Iskolát”, amelyből később a pesti Egyházirodalmi Iskola kialakult, s egyúttal az egyházi írók bölcsője lett.

Kovács Tamás pannonhalmi főapát 1832. szeptember 8-án tanári és írói érdemei elismeréseként Bakonybél apátjává nevezte ki, ezzel együtt megbízta a rendi Tanárképző vezetésével is. Ő azonban nemcsak az intézmény vezetésében, hanem a tanításban is aktívan részt vett: görög nyelvet oktatott, s létrehozott egy rendkívül gazdag könyvtárat, amelyet teljes egészében növendékei rendelkezésére bocsátott.

1833-ban Bakonybélben új iskolát építtetett, s megkezdte az Apátság területén az angolpark rendezését, mely 1835-re készült el. Bevezettette a vizet, fürdőszobát, üvegházat építtetett, megújította a templom felszerelését, ének- és zenekart szervezett.

1836-tól pedig itt Bakonybélben szerkesztette az Egyházi Tár c. teológiai, művészeti folyóiratot, mely negyed évente jelent meg.

Élte alkonyán nagy kitüntetés érte: 1838 szeptemberében a MTA nyelvtudományi osztályának tiszteletbeli taggá választották meg.

1839. szeptember 1-jén halt meg Bakonybélben, koporsója a főoltárnál, a templom alatt lévő sírban fekszik.¹³²

Guzmics mint nevelő

Rengeteg feljegyzés található arra vonatkozólag, milyen nagyszerű pedagógus volt Guzmics apát. Tanári pályáját 1809-ben kezdte a győri gimnáziumban. De már ekkor is

132 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza*. Budapest, 1884. 55.

nagy elhivatottsággal és lelkesedéssel végezte pedagógiai munkáját. Erről tanúskodik 1809. október 23-án nagybátyjának írt levele:

„Mily, gyönyörű leszen nekem a napot kis tanítványaimmal a tudományok szent hajlékában tölteni, s fáradtam után műzsámnak lantjával mulatni.”¹³³

„17 évig tanítá a dogmatikát – írja tanítványa, Beély Fidél – és nincs hatalmamban őt, mint tanítót olyannak lefestenem méltán, amilyen volt, azon ifjúi tűz, azon lelkesedés, mely őt e hosszú pályán elejétől végéig bélyegzi, azon nyájas és szerény bánásmód, mellyel tanítványai iránt viseltetek, azon értelmes, kellemes és lelkes előadás, mellyel a katolikusvallás czikkeit elő tudá terjeszteni: oly sajátosságai voltak Guzmicsnak, melyek határtalan tiszteletre és bizodalomra gerjesztették számtalan tanítványait, mert majd 2/3-a a szerzet tagjainak neve részt szellemteljes oktatásai-ból, kiknek szíveikben ily jeles férfinak és tudós tanítónak emléke elfeledhetetlen, s halhatatlan leend.”¹³⁴

Az ifjúsághoz nagy vonzalommal viseltetett, nem csupán tanítója, hanem egyszerűsmind nevelője is volt hallgatóinak. *„A vallásosság érzelmeit is igyekezett belecsepegtetni szívökbe, s a honszeretet lángjait növelni keblükben.”¹³⁵*

Élénk érdeklődéssel kísérte tanítványainak intellektuális- és lelki fejlődését egyaránt, igyekezett hasznos tanácsokkal ellátni őket:

„A latin classicitással megismerkedetek, úgymond éltetek földadata kívánja és a törvény honi literaturát művelt magyar nem inográthatja. Kezeteknél a válogatott könyvtár, tanártok kezetekbe adja a munkát, melyekhez kedvetek van és kezetekbe való. Sohase olvassatok gépiesen, sem az érzékiség mámorában: az ítélet főszerepet játszó olvasatok közt. Lessétek meg a szerzőt gondolatainak szerkezetében, híven kijegyezvén az érdekesebb helyeket, melyeknek pályáton sokszoros hasznát veenditek.”¹³⁶

A kötelességre való figyelmeztetés sem hiányzott szavaiból:

„Édes fiaim, szent szerzetünk mindennel ellát benneteket” cserébe azt kéri, hogy „ti is magatok részéről mindent megtegyetek, időtök minden percét lelkiismeretesen fölhasználjátok kiképeztetétekre” „Iparkodjatok, jól tudván, hogy ki másokat oktatni akar, előbb magának kell tanulnia.”¹³⁷

Tanítványival szemben is rendkívül figyelmes volt: szokása volt apróságokkal meglepni őket. Ha rossz idő gátolta a kijárást, megengedte az otthoni mulatságot, melyben ő is szívesen részt vett. Célja az volt, hogy minél alaposabban megismerje növendékeit, s ehhez minden alkalmat megragadott.

Minden élethelyzetben igyekezett tapintatos lenni: ha valamilyen kellemetlenséget tapasztalt, nem a többiek előtt, hanem négy szemközt közölte az illetővel. *„Növendékre nem pirított rá, goromba szó soha sem hangzott ajkairól.”*

133 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza.* 56–57.

134 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza.* 57.

135 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4–26 Bakonybél leírása

136 Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4–26 Bakonybél leírása

137 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 246.

„Életekben sokszor előjöhet e körülmény, hogy törvényes, de túlzottnak látszó parancs ér benneteket. Jegyezzétek meg szavaimat, az ellenszegülés csak káros lehet, mert békét és boldogságot zavaró; az engedelmisség ellenben békít és boldogít. Tanuljatok magatokon uralkodni, s a törvénynek engedelmeskedni; a ki nem tud a törvénynek engedelmeskedni, nem tud majd a törvény szerint parancsolni. Az élet váltig bebizonyította, hogy kényszerítő zsarnokká csak az alacsonyodik le, aki törvény szentségét tisztelni soha meg nem tanulta. Bízotok bennem fiaim és járjatok új rendeletem szerint.”¹³⁸

Néha a dicsérettel együtt járt az intés is.

„A növendékeknek – írja ugyancsak Kruesz – meg volt engedve, hogy naponként 2-szer az előadások után fél-félóra a zárda mellett lévő kertbe kimehettek. Szabály szerint legalább kettenként kellene járniok. Mi azonban, a nélkül, hogy valami nagyot láttunk benne, »in corpore«¹³⁹ sétálgattunk mindnyájan együtt. Hetekig nem szólt ez érdekében semmit, bár híven kísért bennünket szemével. Egyszer csak felénk tartva és a neki oly igen sajátos kedves modorával így szólott: Régóta figyelemmel kísérek fiaim, s mindig együtt látlak benneteket, bár a törvény nem kívánja tőletek; így illik, így szép; a társas szellemet jó jelnek nézem. Adja Isten, hogy egy szív, egy lélek uralkodjék mindig köztetek.”¹⁴⁰

A nevelés terén szerzett tapasztalatait, nézeteit gyakran megosztotta tanítványai-val. Igen józan nevelési elvei voltak: különösen ellene volt a magán, „elkülönzött” házi nevelésnek és tanításnak és nemzetiségi szempontból a protestánsok külföldi iskoláztatásának. Ellenezte a diákok túlterhelését az iskolákban:

„... szabassanak a tárgyak a neveléskor erejéhez, legyen gondos felvigyázás a tanítókra ...”¹⁴¹

A fentiekből is kitűnik, hogy Guzmics apát műveltsége, hivatástudata, hazafisága, s nagyszerű egyénisége igen nagy hatást gyakorolt tanítványaira, s egyben példaképül is szolgált számukra. Ugyanakkor példa lehet korunk pedagógusai számára is.

5.2. Beély Fidél pedagógiai munkássága

Beély Fidél József (eredetileg 1844-ig Briedl) 1807. július 5-én született Székesfehérváron. Középiskolai tanulmányait szülővárosában, a bölcseleti tanfolyamot pedig Győrött végezte. 1822-ben lépett be a bencés rendbe, majd Pannonhalmán teológiát tanult. 1830-ban szentelték pappá, ezt követően segédlelkész lett Pannonhalmán. 1832-ben, Guzmics apát kinevezését követően került a Bakonybéli Tanárképzőbe mint a pedagógia, esztétika és a diplomatika tanára. (Ld. fent)

A Bakonybéli Tanárképző jó híréhez, a színvonalas képzéshez nagyban hozzájárult Beély Fidél, aki alaposan felkészültséggel, műveltséggel, széles látókörrrel rendelkezett,

138 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 249.

139 testületileg

140 SÖRÖS PONGRÁCZ: *A Bakonybéli Apátság története II.* 249–250.

141 ZOLTVÁNY IRÉN: *Guzmics Izidor életrajza.* 60–61.

s emellett kész volt kidolgozni egy korszerű, a képzési céloknak megfelelő tananyag-
struktúrát, követelményrendszert is.

Guzmics halála után Beély Fidélt bízták meg a növendékek fegyelmi gondozásával.
Ekkor adtak ki egy újabb, eddigieknél bővebb házrendet. 1840-re a főapát Beélyt pre-
fektusnak nevezte ki. Az intézmény megszűntével (1848) Beély Fidél a Bakonybéli
Apátság jószágigazgatója lett, majd 1855-től haláláig (1863. július 20.) a kőszegi bencés
gimnázium igazgatója és a rendház főnöke volt.¹⁴²

Beély munkálkodása az elméleti pedagógia terén főműve tükrében

Beély 1832-ben kezdett tanítani a Bakonybéli Tanárképzőn. Már kezdő tanár korá-
ban komolyan foglalkozott a nevelés elméleti kérdéseivel. Rendelkezésére állt a
bakonybéli könyvtár gazdag pedagógiai anyaga.

Németből és angolból fordított pedagógiai tárgyú műveket, s ekkor kezdett publikál-
ni is. Az 1830-as években az „Athenaeum”, a „Tudománytár” és az „Egyházi Tár” című
folyóiratokban tette közzé ezeket az írásokat Guzmics 1835-ben verset is írt hozzá ez al-
kalomból. (28. sz. melléklet.)

Írt Kant és Jacotot nevelési nézeteiről, a természettan oktatásának fontosságáról,
az erkölcsi nevelésről, a tanulók nyilvános próbatételeinek hasznáról. Leginkább azon-
ban a nevelő személyisége, a jó tanár jellemvonásai foglalkoztatták.¹⁴³

Néhány írásának megemlítem a címét is: „Egyház, státus, s iskola”; „Ki a legjobb ta-
nító”; „Néhány szó korunk ifjúsága, s nemzetei elerkölcstelenedésének egyik kevésbé észre-
vett főforrásairól”; „Élet és iskola”; „Hogyan és mit kell általában, s különösen a nevelőnek
haszonnal olvasni”; „Aesthetikai levelek” stb.¹⁴⁴

Elméleti pedagógiai munkásságának elismeréséül 1939. november 22-én az Akadé-
mia levelező tagjává választotta.¹⁴⁵ (29. sz. melléklet)

Fő műve, az „Alapnézetek a nevelés és leendő nevelő, s tanítóról különös tekintettel a
tan történeti viszontagságára, literatúrájára” címmel

1842-ben elkészült, de a cenzúra miatt csak 1848-ban jelenhetett meg.

A mű előszavában ezt írja:

*„Nem indított engem akár önhaszon, akár bármely más mellékes tekintet e mun-
kám közrebocsátására : hanem és csupán azon buzgalom és lelkesedés, melylyel a
nevelés ügyét ölelem, és azon tiszta szeretet, és bizodalom az ifjúság iránt, melynek
tanításával életem pályájának legszebb éveit, és mondhatom legörömteljesebb élve-
zettel eltöltém”.*¹⁴⁶

A művet „leginkább a nevelés, s tanítás pályáján nemes munkássággal fáradozóknak”,
tehát elsősorban gyakorló pedagógusoknak szánja, őket kívánja segíteni munkájukban.

A könyv első részében általános nevelésfilozófiai elveket, tételeket fogalmaz meg. A
nevelés fogalmát tágabb és szűkebb értelemben is meghatározza.

142 BEÉLY: *Életem rajza*. 14–15.

143 *Magyar Könyvszemle* 1994/1. Argumentum kiadó Bp., 1994. 91.

144 *Magyar Könyvszemle* 1994/1 91.

145 BEÉLY: *Életem rajza*. 16.

146 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* VII.

Tágabb értelemben a nevelés a születéstől a halálig tart, nem más, mint „mindazon tárgyak, dolgok, lények, körülmények s viszonyok, melyek a gyermekre befolyást gyakorolnak.”

Szűkebb értelemben vett nevelés „nem egyéb mint az ifjú ember testi lelki és szellemi tehetségei, s ereinek első éveiben szabályszerűleg eszközölt kifejtése, s tökéletesítése.”¹⁴⁷

Szerinte a nevelés célja:

„az ember testi, lelki és szellemi tehetségeit, s tulajdonait természeti épségökben föntartsa, s megőrizze, hogy a tehetségeknek rejtőző csiráit fölébressze a leghatósabb eszközök által munkálkodás, és működésre képesítse, vagyis lehetőkép tökéletesítse”, s képessé tegye a neveltet az önmaga tökéletesítésére.¹⁴⁸

A nevelés célja tehát kettős:

– jámbor, erkölcsös embert neveljen

– a köztársaságnak (!) hasznos tagot, polgárt képezzen

S a nevelő feladata, hogy e kettő közötti összhangot megteremtse. Szerinte a nevelés szükséges, mivel „az ember csak nevelés által válik emberré”.¹⁴⁹

Felsorolja és elemzi a nevelés alapelveit is.

A nevelés legyen:

– „általános” - (testi, lelki, szellemi tehetségeinkre terjedjen ki)

– „egyetemesen összhangzó” - (valamennyi képességünket fejleszteni kell)

– „célszerű”

– „természetszerű” - (az emberi természethez alkalmazkodó)

– „korszerű”

– „a növendékek egyéniségéhez alkalmazott” - (differenciált)

– „fokként haladó” - (fokozatos)¹⁵⁰

A második fejezet a könyv legterjedelmesebb, legkidolgozottabb része, amely „A nevelő s tanítóról” címet viseli.

Megállapításai nagyrészt ma is helytállóak, korszerűek, némelyik javaslata korunk pedagógusképzésében is megoldatlan (pl. Kit képezzenek tanárnak? Ki a legalkalmasabb erre a pályára?)

„Ki nevelői, s tanítói pályára szánja magát ... szükséges mindenekelőtt, hogy jeles saját-ságokkal bírjon, s magát mielőtt e szent küszöböt meglépné legszigorúbban vizsgálja meg : valljon e főséges hivatalra híva van, s alkalmas-e?”¹⁵¹

Ellenkező esetben munkája során, „gyakran a reábizott nevelendékek legszebb testi, lelki és szellemi tehetségeit temeti el örökre”¹⁵² Tehát nagyon fontos a pályaalakmasság, a rátermettség.

Ezután sorra veszi a nevelő „elmebéli”, „erkölcsi” és „külső” (testi) tulajdonságait. „A nevelő s tanító elmebéli tulajdonai” közül a legfontosabbnak tartja a szerző: „Ki máso-

147 BEÉLY FIDÉL: Alapnézetek... 2-3.

148 BEÉLY FIDÉL: Alapnézetek... 4.

149 BEÉLY FIDÉL: Alapnézetek... 6-9.

150 BEÉLY FIDÉL: Alapnézetek... 12-21.

151 BEÉLY FIDÉL: Alapnézetek... 23-25.

152 BEÉLY FIDÉL: Alapnézetek... 27-28.

kat nevelni, s tanítani akar abban első, s mellözhetetlen föltétel, hogy a nevelés, s tanítás tárgyainak alapos ismeretével bírjon ...”¹⁵³

Főleg a „philosophiában” kell járatosnak lennie, ismerje jól a logikát, esztétikát, erkölcsant, antropológiát, pszichológiát. Különös figyelmet kell fordítania a tanítónak a „tanításra” és „tanításmódszertanra”, mivel ezek a „neveléstan elválaszthatatlan részét képezik, s melyek nélkül nevelni lehetetlen”¹⁵⁴

Emellett otthonosan kell mozognia a leendő nevelőnek azon tudományterületeken, amelyeket tanítani fog. Tehát ismernie kell a matematika, a természettan, a földrajz, a történetan alapvető eredményeit, emellett jártasnak kell lennie a „hangászat, az ének, rajzolás és festészet” művészetében. Ajánlja a „szónoklat és költészet”, a „szép és gyors írás” tanulását is.

Ugyanakkor a klasszikus irodalom magyarázata a jövőendő tanító részéről feltételezi a holt nyelvek (főként a latin és görög nyelv) alapos ismeretét.

A tanítónak „legnagyobb gond, szorgalom, és buzgalmat kell fordítania a honi nyelvre, melyet hivatalánál fogva nem középként, hanem alaposan, s nyelvtanilag illik tudnia, és beszélnie”.¹⁵⁵

S ne csak beszélje a honi nyelvet, hanem „fáradhatatlan törekvéssel előmozdítsa, terjesztsze, művelje, szépítse és gondjaira bízott, vagy egykor bízandó nevendékeit is szinte példájával e nemzeti kincs legtisztább szeretetére, s lankadhatatlanabb megtanulására, s terjesztésére buzdítsa, és lelkesítse.”¹⁵⁶

A tanárjelöltnek jól kell beszélnie németül, de jó, ha angolul és franciául is ért, hogy a legújabb szakirodalmat is megismerhesse.

Felismerte, hogy tanárnak egész élete során folyamatosan képeznie kell magát, hogy lépést tudjon tartani az egyes tudományok korszerű eredményeivel. Ez a nézet ma különösen időszerű.

Az állandó tanulásnak, az új ismeretek megszerzésének eszköze a könyvtár, amelynek tartalmaznia kell:

- nyelvkönyveket, szótárokat,
- a latin és görög irodalom remekait,
- kézikönyveket (amelyekből tanítani akar),
- a magyar irodalom legjelesebb alkotásait,
- külföldi pedagógiai műveket¹⁵⁷

A tanár legyen erkölcsös, vallásos, szelíd, béketűrő, vidám, szerény tekintetű, ugyanakkor szükség esetén állhatatos és szilárd. Nyerje el tanítványai szeretetét, bizal-

153 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 30.

154 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 33.

155 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 34–38.

156 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 43.

157 1835-ben Beély Fidélt bízták meg a könyvtárgondnoki teendőkkel. A könyvtárt Beély 1837. február, március folyamán rendezte, a könyveket bélyeggel látta el, kettős, összekötött lajstromot készített a könyvekhez, hogy könnyű legyen megtalálni őket. Beély gondoskodása mindaddig végigkísérte a könyvtár sorsát, míg Bakonybélben tartózkodott, amely ekkor már megközelítette az 5 ezer kötetet. – BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 45–46.

mát, legyen igazságos, kiegyensúlyozott, pontos. „Az engedékenység és szigorúság között felúton járjon el.” Legyen erkölcsös jellemű, szeresse hivatását.¹⁵⁸

A nevelő külső tulajdonságai sem hagyhatók figyelmen kívül, hiszen ezzel is példát mutat tanítványainak. A tanár legyen ép, egészséges testalkatú, látása, hallása is legyen kifogástalan. Beély megfogalmaz egy olyan kívánalmat, amelyet ma is vizsgálunk kellene a tanárképzés valamennyi fokán: „szava, s hangja tiszta, hajlékony, érthető, s minden tetemesebb nyelvi hibától, pl. selypesség” mentes legyen.¹⁵⁹

Műve 3. részében Beély Fidél a pedagógia tudományának meghatározásával, részteületeinek leírásával foglalkozik. A neveléstant önálló, a filozófiától független tudománynak tartja, és a következőképpen definiálja:

A neveléstan „nem egyéb, mint rendszeres összege ama szabályok, és törvényeknek, melyek szerént az ember az ember testi, lelki és szellemi tehetségei fejlődnek, mivelődnek, s tökéletesülnek”.¹⁶⁰

A tanítástant, vagyis a diaktikát a neveléstan részének tartja, megfogalmazza, hogy a nevelés és oktatás egymástól függetlenül nem létezhet. Kitér a pedagógia segédtudományai ismertetésére (pl. antropológia, pszichológia, művelődéstörténet, orvostudomány).¹⁶¹

A 4. részben: a magyar pedagógiai irodalomban az elsők között kísérel meg összefoglalni a neveléstörténetet az őskortól a 19. századig. A zsidó, az egyiptomi, görög és római nevelés jellemzésén túl, tárgyalja a középkori nevelést, majd a felvilágosodás nevelési törekvéseit. A magyar nevelésügyét a honfoglalástól külön taglalja. Ez a rész viszonylag rövid, összefoglaló jellegű, s a későbbiekben kiadott egyetemes és magyar neveléstörténeti munkák alapjául szolgált.¹⁶²

Beély munkájának legértékesebb része „A neveléstan literatúrája” címet viseli. Ebben a fejezetben a legfontosabb, önálló kötetben megjelent német nyelvű és az összes, általa ismert magyar neveléstudományi mű bibliográfiai leírását adja.

Említi Campe, Eduard Beneke alapvető műveit az „Allgemeine Revision des gesamten Schul- und Erziehungswesens” (Az egész iskola és nevelésügy általános felülvizsgálata) és az „Erziehung und Unterrichtslehre” (Nevelés és oktatástan). Ismeri Herbart, Pestalozzi, Milde, Ignez, Demeter műveit.

Figyelemre méltó, Beély Fidél tájékozottsága az 1840-es évek német pedagógiai irodalmában. Beély tanártársai figyelmébe ajánlja Nicmeyer művét a „Grundsätze der Erziehung und de Unterrichts für Eltern und Schulmänner” címmel. (A nevelés és oktatás alapjai szülők és oktatók számára.)

A magyar nyelvű művek felsorolása mellett, magyar szerzők latin és német nyelvű pedagógiai munkáit is hozza. Ismeri Székely Ádám Locke – fordítását, Molnár János pedagógiai leveleit, Spányik Gilicér, Fejér György latin nyelvű munkáival is találkozott már, de nem tud pl. Fáy András „Próbátétel a mai nevelés két nevezetes hibáiról” c. műről.

158 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 49–54.

159 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 63.

160 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 76.

161 BEÉLY FIDÉL: *Alapnézetek...* 78.

162 *Magyar Könyvszemle* 1994/1 92.

Fokozza bibliográfiai értékét, hogy felsorolja azokat a korabeli folyóiratokat, amelyek pedagógiai tárgyú írásokat is közöltek. *Beély bibliográfiája jelentős, úttörő munka, az összes későbbi pedagógiai bibliográfia alapjául szolgált.*¹⁶³

Ezzel a széles körű pedagógiai munkásságával Beély Fidél jelentős helyet szerzett magának a magyar reformkor neveléstörténetében.

6. BEFEJEZÉS

Kutatómunkám kezdetén célul tűztem ki a bencés rendi tanárképzés kezdeti időszakának áttekintését, a hazai gimnáziumi pedagógusképzés rendszerében betöltött helyének vizsgálatát, középpontba helyezve a Bakonybéli Rendi Tanárképzőt, s az itt folyt pedagógiai munka hiteles bemutatását.

A korabeli feljegyzések dokumentumok, tanulói és tanári jegyzetek, dolgozatok, vizsgalapok feltárásával, feldolgozásával, a történelmi forráselemzés módszerének segítségével, úgy érzem sikerült a lehetőségekhez képest rekonstruálnom növendékek és a tanárok mindennapjait és sikerült hiteles képet adnom az oktató-, nevelő munka a tartalmi, szervezeti vonatkozásairól is.

Igyekeztem kutatásaimat érvényesen, megbízhatóan, tárgyilagosan, a történelmi hűség megőrzésével végezni, szem előtt tartva a tudományosság kritériumait.

A bevezetésben megfogalmazott hipotézis a kutatásban valóban bebizonyosodott:

A bakonybéli bencés középszintű, tanárképzés valóban modellértékű, reform kezdeményezésnek számít, mivel korszerű pedagógiai, módszertani ismereteket oktattak, s felismerték e tárgyak fontosságát a képzés rendszerében.

Kezdetben ugyan még nem volt kellő színvonalú, de így is hozzájárult a 19. századi bencés középiskolai oktatás minőségi fejlődéséhez, s tapasztalatokat szolgáltatott a tanárképzés megújítására irányuló törekvések számára.

Az intézmény két jelentős tanárának (Guzmics I., Beély Fidél) elméleti és gyakorlati pedagógiai tevékenysége példaképpül szolgált a tanítványok számára (sőt ma is példaértékű).

Végezetül szeretném megköszönni Ásványi Ilonának, a pannonhalmi Főkönyvtár könyvtárosának, Csóka Gáspár OSB atyának, a Pannonhalmi Apátság főlevéltárosának, Reichardt Aba OSB atyának, a Pannonhalmi Apátság másodlevéltárosának kutatómunkám során nyújtott segítségét. Polán Hildebrand, bencés atyának pedig köszönetet mondok a szakszerű latin fordítások elkészítéséért.

163 *Magyar Könyvszemle* 1994/1 92.

FELHASZNÁLT LEVÉLTÁRI ANYAGOK

1. *A Pannonhalmi Főapátság Levéltárából*

– Extractus Informationum 1819 -1848 (III. évi bölcseleti tanfolyam jegyei külön jelzés nélkül)

2. *A Pannonhalmi Főapátság Főkönyvtárából* (Bencés kéziratából)

a.) Guzmics hagyaték BK 127/V. doboz 4-26 Bakonybél leírása

b.) Beély hagyaték BK 218/I. doboz Életem rajza

c.) A bencés kéziratár kolligátumai

– Exercitationes Oratoriae poeticae et Graecae 1839 Bakonybél

– Exercitationes Clericorum OSB Bakonybeliensium Anno 1833

– Exercitationes Oratoriae poeticae et Graecae Cursus 8 1840

– Exercitationes Oratoriae poeticae et Graecae Cursus 10 1842

d.) Prothocollum

Expeditorum 1842-től

3. *Bakonybéli Plébániai Hivatalból:*

– Bakonybéli apátsági napló II.

JUDIT RAJNAI

BEGINNINGS OF TEACHER'S TRAINING IN THE BENEDICTINE ORDER - HISTORY OF THE TEACHER'S TRAINING INSTITUTE IN BAKONYBÉL

The author intends to present the life of the Benedictine teacher's training institute, which functioned in Bakonybél during the first half of the 19th century (1819-48). He aims at throwing light upon the first phase in teacher's training at the Benedictine order, as well as revealing the status it occupied in the Hungarian system of secondary school teacher's training. He focuses on presenting the pedagogical work and achievements at the Benedictine Teacher's Training Institution in Bakonybél. The author intends to throw light upon the everyday life of students and teachers, alongside with the content and the structure of the educational work. During research the method of historical source analyses is used in revealing and analyzing the rich source material provided by the inventories (such as notes of the students and teachers, exam papers). The teacher's training activity of the Benedictine order in Bakonybél represented a rather peculiar tint in Hungarian educational history. Although the institution did not provide teacher's training on university level, it was one of the first institutions in Hungary that gave modern pedagogical and methodological training to its students. Thus the initiative can be regarded as a model. Its functioning was significant also in the sense, that through its example it encouraged the innovative endeavors in the field of teacher's training in Hungary. The author at the same time presents the scholarly achievements of two significant teachers of the Teacher's Training Institute on theoretical and practical pedagogy.

Guzmics Izidor arképe

Beély Fidél arképe

Informatio

*Super profectu in moribus et literis (soli iunioris regularis in Cancellia Beatorum-Bud
Ordinis S. Benedicti Philoxeniaci studentis pro primo semestri anno scholastici 1833.*

Nomina et Cognomina Clericorum.	Annus Abta- sis.	Ordo et Monasterium cui adscripti sunt.	Quotum in annum studentes.	Studium cui vacabant	Classis profectus in Literis				Classis in Morbis	Summa univ. ex soli Philoxeniaci studentis.	
					Em.	1 ^o	2 ^o	3 ^o			
Mauritius Lumpy	22.	Ordinis S. Bene- dicti de S. Mon. te Pannonia.	Tertium in annum Philosophia	Pedagogia generalis et specialis.	-	1 ^o			1 ^o	Quingue.	
Alexius Pushtás	21.				Em. 2 ^o				1 ^o		
Demetrius Spáth	20.				Em. 1 ^o				1 ^o		
Praxerius Pruc	19.				Em. 1 ^o				1 ^o		
Florianus Romer	18.				Em. 2 ^o				1 ^o		

Dies Examinis 25 Februarii.

*Fidelis Bruch. O. S. B.
Director et Pedagogus Collegii*

		Semester Primus					Semester Secundus				
Annus scholast.	Nomina studentium iuxta ordinem senii	Ex Paedagogica generali et speciali	Ex Rhetorica	Ex Archaeologia Graeca	Ex Philologia et auctoribus classicis orator	Ex Aesthetica	Ex Diplomatica	Ex Poesi	Ex Archaeologia Romana	Ex Philologia et auctoribus classicis poeticis	
1842-43	Cassianus Fojtényi	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	
	Calosantus Pffel	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	
	Fridericus Deutsch	Emin. 3 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	
	Victorin Trimmel	Emin. 6 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	
	Sigismundus Simon	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	
	Theodorus Baboss	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	
1843-44	Mauritius Csupf	Classis 1 ^{ae}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Classis 1 ^{ae}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	
	Alexius Puskás	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	
	Demetrius Szab	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Classis 1 ^{ae}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	
	Noverius Prux	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	
	Florianus Rauer	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	
1846-47	Stephanus Szabó	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}		Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}		
	Desiderius Schmitzler	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}		Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}		
	Zoecardus Germanetz	Classis 1 ^{ae} secundus	Classis 1 ^{ae}	Classis 1 ^{ae}	Emin. 5 ^{us}		Classis 1 ^{ae}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}		
	Carolus Keresztényi	Classis 1 ^{ae} primus	Emin. 4 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 3 ^{us}		Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}		
	Franciscus Balogh	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}		Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}		
1847-48	Marius Liska	Emin. 1 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	
	Urbanus Tuifel	Emin. 6 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	Emin. 8 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	Emin. 8 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	Emin. 8 ^{us}	
	Cletus Nagy	Dimis sus est	4 ^{us}	Febru arii	1848						
	Gervasius Vazari	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	
	Odilo Klupák	Classis 1 ^{ae}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	Emin. 8 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	
	Matthias Hannauer	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	
	Raymundus Kálm	Emin. 5 ^{us}	Emin. 8 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 6 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	Emin. 5 ^{us}	
	Columbanus Adám	Emin. 3 ^{us}	Emin. 2 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 1 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	
	Ludovicus Kiköcsev	Emin. 7 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 3 ^{us}	Emin. 4 ^{us}	Classis 1 ^{ae}	Emin. 8 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	Emin. 8 ^{us}	Emin. 7 ^{us}	

Összesített vizsgaeredmények (Sörös: A Bakonybéli Apátság Története)

TESTIMONIUM SCHOLASTICVM.

Nomen, et Cognomen, Aetas, Religio.	Gens, seu Natio, Locus Natalis, et Comitatus	Pater, vel Tutor, aut Curator, ejus- que Conditio, et Habitatio.	Annus et Schola, quam frequentavit.	C l a s s i s			
				In doctrina Re- ligionis	In Literis, et Scientiis.	In Studio Linguae Hun- garicae.	In Moribus.
Morians Orsonius Aetatis 17. R. C.	Hungarus Sabaria C. Casoviz.	Pater Ignatius Civis ibid	Anno 1861 Phil. in 1 ^o An: diligen- ter.	Sem. 1 ^o Ex Logica Eminens Ex Algebra Eminens Ex Hist. Prag. R. H. Eminens. Sem. 2 ^o Eminens.	Ex Logica Eminens Ex Algebra Eminens Ex Hist. Prag. R. H. Eminens. Sem. 1 ^o Eminens Ex Hist. Prag. R. H. Eminens.	Sem. 1 ^o Eminens. Sem. 2 ^o Eminens	Classis Prima

Datum

e g y p t o R. Sabatien si

Anno 18 61. Mensis Aug. die 28°
 Franciscus Horvath pp. Phil. Prof. et Director.
 Carolus Lakyn pp. Prof. Phys. et Relig.
 Ludovicus Benczur pp. Prof. Mathes. et Philol. Graec.
 Josephus Danicz pp. Prof. Hist.

ELSŐ FERENCZ

Felséges Austriai Császár.

Magyar Ország Apostoli Királya

*kegyelmes jóváhagyásával
az Ország törvényei rendelkezéséből;*

*a magyar nyelvnek
minden tudományban és szép művészségben gyarapítására
felállított*

NEMZETI TUDÓS TÁRSASÁG,

BRIEDL FIDÉL URAT

*a magyar nyelv és irodalom elősegítése tekintetéből
köz akaratul*

levelező taggá

választá.

*és ezen oklevél erejével társának ismeri,
közre munkálkodása által a társaság java és díszre
dimozdítását reménylvein.*

Pesten November 23. 1839.

Friedl F. J.
mit G. J.

P. Telek. J. J.
El. k.

F. J.
titkár

Bakonybélben végzett növendékek névsora (Extractus Informationum 1819-48)

1819-20	Eder Rainer Pratsek Antonin Radányi Modeszt Dulik Menyhért	1824-25	Madarász Menyhért Kollár Amand Dussek Tiborc Petheő Demjén Tomba Ágost Eibel Ambrus Kovácsics Marcell Smoll Kalazant
1820-21	Csörge Tibor Gyurász Tádé Szabó Hilár Körmendi Placid Fink Jusztin Prunnyi Bernát <u>Sárkány Miklós</u> Németh Jeromos Csonka Frigyes Vaszary Egyed	1825-26	Kralik Xavér Schmidt Szörény Ruth Jeromos Rammerschoffer Valerián Pollák Adolf Orsonits Odó
1821-22	Tóth Teodóz Czingruber Sebestyén Stanke Leander Rosenberger Honor Spáth Fulgent Losonczy Henrik Molnár Viktor Andor Luczián Ballay Valér Horrieschek Viktorin	1826-27	Brecska Aurél Kollár Henrik <u>Briedl (Beély) Fidél</u> Pekovics Lambert
1822-23	Horváth Bálint Hetyei Samu Krisztiány Piusz Hafner Özséb Szalay Aurél Barthely Geláz Banovits Szulpicz Oszlányi Albin Noszkó Ede Króny Rafael	1832-33	Fojtényi Káson Pfeffel Kalazant Deutsch Frigyes Trimmel Viktorin Simon Zsigmond Baboss Theodorik
1823-24	Ferenczy Pulin Körmendy Kamil Kupeczky Alfonz Bellovics Marcellin	1833-34	Czumpf Móricz Puskás Elek Spáth Dömötör Prux Xavér Rómer Flóris
		1834-35	Tringer Jusztinián Jób Tóbiás Jahn Mainrad Matuskovics Polykárp Leinzinger (Rónai) Jácint Kovács Béda
		1835-36	Strommer Gál Kopeczky Hilár Holler Engelbert Simonics Gábor

	Horváth Lambert Ráth Pál Berger Ipoly		Szabó Othmár Kamis Húgó Rehák Ipoly Schiebinger Emil
1836–37	Vincze Paulin Zeller Rajmund Taxner Veremund Pozsgay Apollinaris Penner Román Hyros Bernát Heyder Viktor	1843–44	Mannhalter Donát Novák Ede Talambér Medárd Mészáros Aladár Bogdán Ádám
1837–38	Leitgeb Sebestyén Mantissovich Theodorik Kapusztyák Luczián Szavad Fausztin	1844–45	Saly Ágost Tarr Fülöp Fuchs Tamás Vass Virgil Császár Konstantin Kürcz Menyhért
1838–39	Vincze Viktorin Szalkay Lukács Hollósy Jusztinián Kruesz Krizosztón Somogyi István	1845–46	Apa Jenő Sebők Árkád Vinterkorn Sándor
1839–40	Tichy Feliczián Barbay Gyárfás Böröndy Dezső Vagács Czézár Knand Jusztusz Witzmann Gyula	1846–47	Szabó István Schnitzler Dezső Germanetz Zolrard Keresztényi Károly Balogh Ferencz
1841–42	Matkovics Adolf Nagy Pál Czina Gusztáv Gaál Vendel Haeck Ernő Bády Izidor	1847–48	Lisza Mór Tuifel Orbán Hannauer Mátyás Vaszary Gyárfás Nagy Kilit Klupák Odiló Kühn Rajmund Rákóczy Lajos Ádám Columba
1842–43	Hoffer Ödön Greczl Kálmán		

KÁLMÁN PEREGRIN

SZATMÁRI IRGALMAS NŐVÉREK KÍNÁBAN¹

1933. október 3-án este a Szatmári Irgalmas Nővérek esztergomi tartományháza-
nak lakói lázasán készülődnek a négy nővér búcsúztatására: gyönyörű előadások, sza-
valatok, énekek hangzanak el a nagyteremben, mert a rendtársak másnap, Szent Fe-
renc ünnepén Kínában indulnak. Leírni sem lehet a sugárzó boldogságot, mindenre
kész missziósindulás. Október 4-én a budapesti Szent Ferenc templomban² boldogem-
lékü Zadravecz püspök³ búcsúztat bennünket, áldását a misszióskereszttel adja ránk,
hogy készek legyünk az Úrjézus követésére, bármit is hozzon a jövő.

Este nyolckor vonatunk elindul Olaszország felé. Másnap este Páduában rövid idő-
re megállunk, ketten leszállunk, hogy a csomagokat az ablakon keresztül átvegyük, de a
vonat továbbindul és elviszi holmiainkat és a másik két nővérünket is az ismeretlenbe.
Kísérőnk Fr. Moore – aki olaszul is tud – azonnal bemegy az irodába és intézkedik, így
nővereinket a harmadik állomásra visszahozza egy másik vonat Páduába.

Páduában egy árvaházban kaptunk helyet, másnap megcsodáltuk Szent Antal temp-
lomát, majd folytattuk utunkat Rómába. Itt már szerencsések voltunk, mert „Coue Ver-
de” nevű hajónk kétheti késéssel indult. Fr. Moore megkérdezte, vissza akarunk-e
menni Magyarországra, vagy inkább megnézzük a szenthelyeket? Mindannyian marad-
ni akartunk, mert búcsúzni elég volt egyszer is. Sok kegyelemben részesültünk. A
Szentévre Mussolini éppen akkor nyitotta ki a Vatikán kapuit. A Szentatya első

1 A Szatmári Irgalmas Nővérek kínai tevékenységéről szóló beszámolót Horváth M. Lujza nővér jegye-
teiből állította össze egy ismeretlen szerző Hewittben (USA). Az általunk közölt szövegrész a Magyar
Ferences Levéltárban, a Kapisztrán Szent Jánosról nevezett Ferences Rendtartomány Amerikai
Kusztódiájának rendezetlen iratai között található.

A magyar ferencesek P. Károlyi Bernát OFM (1892–1954) vezetésével 1929 telén léptek Kína földjé-
re, ekkor kezdték meg hittérítő és szociális munkájukat a Délközép-Kínai Huanan tartomány terüle-
tén, Paoking központtal. A Szatmári Irgalmas Nővérek az ő segítségükre érkeztek 1933-ban valamint
'36-ban, és az ő irányításukkal dolgoztak 1952-ig. 1938-ban a missziót apostoli prefectura rangra
emelték, prefektusa P. Lombos László (1887–1963) lett, aki 1948-ban hagyta el a misszió területét,
hogy Magyarországról – az iskolák államosítása következtében – 'munkanélkülivé' lett szerzeteseket
hívjon Kínába. Ekkor az apostoli prefektust a magyar hatóságok már nem engedték vissza a misszió-
ba, 1952-ben pedig a még ott maradt magyar ferenceseket és szatmári nővéreket is kiutasította az új
kínai vezetés.

2 Ez valószínűleg a Margit körúti ferences templom lehetett, amelynek titulusa valójában Szent István
vértanú.

3 Zadravecz István (1884–1965) ferences szerzetes, ny. tábori püspök.

útja a S. Maria Maggiore bazilikába vezetett, ahol látogatáskor mi is jelen voltunk. Másnap fogadott is bennünket, áldását adta missziósmunkánkra, és biztatott: bármi történjék velünk, szívesen fogadjuk el a szenvedést, de sok megtérő lelket kérjünk cserébe. Vonatunk éjjel indult Brindisibe, ahol pár óra múlva már indult is a nagy hajónk.

Bombay, Ceylon, Sanghay – ma már csak álomnak tűnik. Sanghayban P. Károlyi Bernát,⁴ delegátus atya várt reánk. Éjjel szálltunk hajóra, így Sanghayból keveset láthattunk. Ott, a hajón találkoztam először és közlőről kínai emberekkel. A Sárga folyó vitt bennünket Hongkongba, ahol egy magyar nővért is megismertünk, pár napig ott pihentünk, és egy éjjelen megint vonatra ültünk, s végállomásunk felé indultunk. Éjfél tájban a vonat egyszer csak megállt. A delegátus atya megtudta, hogy az úton rablók vannak, az előttünk való vonatot kifosztották, néhány haláleset is volt és több sebesülés történt. Másnap reggel elindultunk Changsha-ba Hunan fővárosába, ahonnan már autóbusszal mentünk Paokingba a magyar ferences misszióba, ahová 1933. november 18-án érkeztünk meg. Az úton mindenki beszélt hozzánk, persze egy szót sem értettünk belőle. Bence⁵ testvér azonban jó magyaros vacsorával várt bennünket.

Missziósmunkánk november 19-én kezdődött a Szent Erzsébet Árvaházban, amely a legszebb épület volt a városban. Apró kislányok vártak ránk, fogták kezünket, hogy gondozzuk őket. Elkezdődött a kínai nyelv tanulása, a „karakterek” – írásjegyek – írása, de erre sok időnk nem volt, mert az emberek jöttek orvosságért, no meg kíváncsiságból is, hogy láthassák a „sjudákat”, a nővéreket.

Néhány hónap múlva, amint már kezdtük a nyelvet beszélni, én M. Lujza⁶ lettem a misszionárius, Sr. Klára⁷ az árvaházat, Ossia nővér⁸ pedig a gazdaságot vezette, és főképpen a bevásárlást intézte. Ha csirkét akart hozatni, így fejezte ki: „kukurikú”, ha disznóhúst, „röf-röf”, stb., ami aztán derűs perceket okozott nekünk, kacagtunk velük együtt.

Az egyik helyiséget úgy hívtuk, hogy „patika”, pedig inkább rendelő volt, ahol délutánoként 80-100 embernek kötöttük a sebeit, és adtunk orvosságot, ingyen, mind többen jöttek. Könyveket osztogattunk, 1934-ben már 110 férfi tanulta a katekizmust. Inviolata nővér,⁹ mint „high School” tanárnő kínai segítséggel tanította őket. Szépen indult minden, tele voltunk buzgósággal, de 1935-ben jött az első menekülés.

A vörösök már közel jártak hozzánk, nekünk pedig menekülni kellett, mert borzalmas dolgokat beszéltek a hozzánk érkezők. December elsején, hideg, fagyos, szeles időben, egyetlen ablak nélküli autóbusz volt csak a városban, azzal menekültünk el Changshaba, Hunan fővárosába. Két hét alatt a lábunk és kezünk elfagyott. Kaptunk egy szobát, ahol patkányok nyargalásztak, és egy dühös kutya éjjelre szabadjára volt engedve, mindenképp be akart rontani hozzánk. Az ajtót nem lehetett bezárni, így aztán fölváltva támasztottuk belülről, hogy a harapós állat ne tudjon bejönni. Egyik éjjel fel-

4 P. Károlyi Bernát (1882–1954) a kínai misszió első elöljárója (1929–1938), majd az ottani munkát támogató magyarországi kezdeményezések felügyelője. 1950-ben bebörtönözték, ott halt meg.

5 fr. Baráth Benedek (1900–1898), kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

6 Horváth Lujza (1905–1992) 1933-ban érkezett Kínába.

7 Skorka Klára (1899–1977) 1933-ban érkezett Kínába.

8 Barát Ossia (1902–1940) 1933-ban érkezett Kínába.

9 Golgovszky Inviolata (1894–1936) 1933-ban érkezett Kínába.

ébredtem, és a tenyeremben egy kis patkányfiókat találtam, persze a kezem kívül volt a pokrócon. A kis állatka aludt, és amikor megmozdultak, leugrott az ágyról. Gyertyát gyújtottunk, és akkor láttuk, hogy egy egész sereg patkány játszadozik az ágyak szélén. Nem félték tőlünk, de mi tőlük igen.

December 15-én kaptuk a jó hírt, hogy a „komminkot” visszaverték. Azonnal indulunk vissza Paokingban, ahol ismét nehézségek fogadtak. Az ablaküvegek kiverve, a házból, amit lehetett elvittek vagy összetörték. Úrra kellett kezdeni az életet. Ugyanakkor a „vörösök” hátrahagyták sebesültjeiket és a beteget, a városiak pedig köptek rájuk, mint ellenségre. Mégis akadt egynéhány irgalmas lélek, aki dobott nekik egy köteg rizszalmát, azon feküdtek, ott haltak meg.

Eddig csak haldokló gyermekeket kereszteltünk, most azonban a felnőttek segítése egyben „lélekaratás” is volt. A felnőtteket rizzsel etettük, ruháinkat, meleg alsóneműt adtunk nekik, mert teljesen átfáztak. Lehetetlen volt mindenkinek segíteni. Az iskolák betegekkel teltek meg. Ők szalmán feküdtek, mi pedig odakuporodtak a fejükhöz, beszélünk nekik a Jóistenről és az Ő irgalmasságáról. Sok időbe került, mire húsz-harminc haldoklót előkészítettünk a nagy útra, megkeresztelvén őket az Atya és Fiú és a Szentlélek nevében. Lelkünk tele volt buzgósággal és hálával a Jóisten iránt, mindegyiknél, akit megkereszteltünk.

December 20-tól március 15-ig a legtöbb kommunista meghalt az útszéleken, a katonák pedig az iskolákban, tífuszban. M. Inviolátával egyiktől a másikig jártunk, mert minden lelket Istenhez akartunk vezetni. Megmondtuk nekik, hogy a testüket nem tudjuk megmenteni, de a lelküket igen, ha hisznek az egy Istenben, aki megbocsátja bűneiket, és a szent keresztség által gyermekeivé lesznek. Legtöbben sírtak a boldogságtól, hogy megszabadulnak a bűntől és a sok szenvedéstől. Északról jöttek ezek a katonák, ahol már láttak nővéreket, papokat, tőlük hallhattak az igaz Istenről, aki a „Thien Lao Jé.”

Egyik este a kápolnában imádkoztam, hálát adtam a Jóistennek, mert azon a napon 20 katonát keresztelünk meg, és ott voltak akkor is, amikor meghaltak. Úgy éreztem, mintha injekciós tűt szúrtak volna belém. Fölmentem a szobába, és egy nagy fehér tetű volt a ruhámon. A katonák tetvesek voltak, amit mi nem tudtunk. Tífuszban szenvedtek, de nem gondoltunk semmi rosszra, amíg két hét múlva először M. Invioláta és egy nappal később én is magas lázzal ébredtünk tudtára, hogy a betegektől elkaptuk a tífuszt. M. Inviolátát elvitték a protestáns kórházba, én pedig otthon maradtam. Makacsul ragaszkodtam ahhoz, hogy a „typhoid lázat” nem szabad leverni, nem szabad enni, stb. M. Inviolátának adtam enni, hogy el ne veszítse az erejét. Amikor nálam a krízis jóra fordult, ő akkor halt meg. Igaz, azzal búcsúzott, mikor elvitték a kórházba, hogy „...ha meghalok, fogom kérni Jézus Szent Szívét magáért, mert ön még fiatal, gyógyuljon meg!” Érzem, hogy a szentéletű M. Invioláta főnöknő még mindig imádkozik értem, mert az első csoportból már csak én vagyok életben. Később, amikor M. Ossiát ápoltam tőle ismét megkaptam a tífuszt. Ő meghalt, én megmaradtam.

1936 március 28-án Golgovska M. Invioláta nővér visszaadta nemes lelkét Teremtőjének. Szentül élt, és úgy is halt meg. Csak hárman maradtunk, de nem sokáig, mert még abban az évben jött négy nővér, és így a munka, amelyből bizony elég sok volt, ekkor már könnyebben ment. A második csoport nővér 1937 újév napján érkezett meg Paokingba. Szorgalmasan nekifogtak a kínai nyelv tanulásának, és rövid időn belül már képesek voltak részt venni missziósmunkánkban.

M. Bernarda¹⁰ nővér a zenével mindjárt meghódította a gyerekeket, úgyszintén M. Juventia¹¹ is, aki ugyancsak zene és rajz szakos tanár volt, ő pl. oltárképeket is festett. Később M. Juventia nővér átvette az árvák gondozását. M. Bernarda – tanárnő lévén – zenére tornáztatta a gyerekeket, amit igen szerettek. Mikor már annyit tudott kínaiul, hogy a gyerekek megértették, számtant is tanított nekik. M. Alena¹² nővér óvodát nyitott, igen nagy sikerrel. Varrt szép ruháskákat a kis óvodásoknak, és M. Bernada nővérral együtt olyan sikeres előadásokat rendeztek, hogy híre volt az egész városban. Táncok, tornagyakorlatok zenével, amit mindenki élvezettel nézett. M. Alena a Dispenzáriumban is dolgozott – kitűnő betegápoló lévén –, és látogatta a betegeket falun és a városban is. M. Melinda¹³ nővér nyelvtanulás mellett mindjárt beállt a munkába. Főzött, mosott, vasalt, és amikor szükség volt rá, kísérté a falvakba menő társát, meglátogatni a betegeket, haldoklókat, megkeresztelni az olyan gyerekeket, akik már halálukon voltak. Később a kórházban is tevékenykedett.

Amikor a japán háború áldozatai közelebb jöttek hozzánk, vidéki iskolákba helyezték el őket. Ebben az időben én úton voltam reggel 6-tól este 6-ig. Volt egy beszédes kínai asszony, Csalogánynak hívtuk – nagyon hamisan énekelt –, aki 5 kínai dollárt kapott egy napra. Nagy segítség volt, mert nagyon jól ismerte a helyi szokásokat, segítségével 50-60 haldoklót is megkereszteltünk egy nap alatt. Napokon át családokat látogattunk a nagy tanyákon. Ezen a vidéken az a szokás, hogy amikor már közeledik a vég, az öregeket a leghátulsó szobába viszik. A fekete koporsó az ajtón kívül van, a férfiak pedig figyelik, nincs-e rajta hézag, jól van-e befestve, stb. Ilyen esetekben a „Csalogány” kérte, hogy WC-re szeretne menni, amit nagyon szívesen fogadtak – azzal trágyázzák a földeket –. Először a leghátsó szobához ment, és ha volt haldokló, akkor azt mondta, nekem is kell menni, de senki ne kövessen, mert nem szabad a nővért követni. Ezt hallva és már tudtam, hogy a hátulsó szobában van egy jó lélek, akit a drága Jézus szeret. Tudtam vele nyugodtan beszélni, meg lehetett keresztelni, érmet tettem a nyakába vagy a ruhájára tűztem. Nemesgyzer mikor kimentem a házból, a környékről már 30-40 férfi és nő gyűlt össze, beteg gyermekeiket hozták, akik közül némelyikbe már csak hálni jár a lélek. Megkérdeztem, mit szeret a gyerek enni. Amelyikre azt mondták, hogy csak erős paprikát, arról már tudtam, nem fog sokáig élni, meg lehet keresztelni.

Egyik alkalommal az úton egy zord kinézésű férfival találkoztunk. Előre köszöntöttük, és megkérdeztük tőle kell-e neki aszpirin vagy valamilyen más orvosság. Ő érdeklődésünket megköszönte és továbbment. Hogy így kell velük bánni, azt a börtön igazgatója mondta nekünk. Jóakarattal volt hozzánk, mert egyszer az egyik fiú testvére kiabált, jajgatott, hogy mindjárt meghal. Ede¹⁴ testvér megvizsgálta és rájött, hogy gránátalmát evett magostul, ami miatt leállt a bélműködés. Glicerín-beöntést adtunk neki, langyos vízzel, amelynek következtében megkönnyebbült; mondta a bátyjának, most már nem hal meg. Igen hálás volt és sok jó tanács mellett megengedte, hogy a börtönbe szabad bejárásunk legyen. Megmondta, kit fognak hamarosan kivégezni, de nem volt sza-

10 Golgovszky Bernarda (1888-1975), 1936-ban érkezett Kínába.

11 Pákozdi Juventia (1908-1991), 1936-ban érkezett Kínába.

12 Riczu Aléna (1913-1977), 1936-ban érkezett Kínába.

13 Molnár Melinda (1904-2001), 1936-ban érkezett Kínába.

14 fr. Gunszt Ede (1902-1978) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

bad direkt csak vele beszélni, mert ők nem tudták a kivégzésük időpontját. Volt egy férfi, aki azt mondta, hogy nem ölik meg, akkor fog hinni, másnap már kivégezték. Nagyon fájt, hogy úgy visszautasította az Úr kegyelmét. Nagyon szeretnék hallani a jobb lator történetét. Szép oltárt készíttetek, ahová a kínai Szúzanya képet vittük el nekik, és rózsafüzért is, imádkoztunk velük. Gyilkosok, rablók voltak, és mégis szerették a Szúzanyát.

Egy fiatalembert nyilvánosan elítéltek gyilkosságért, amit az újságok másnap már meg is írtak. Kirabolt egy ékszerboltot, mert menyasszonyának apja tönkrement ékszerész volt, aki csak sok ékszerért adta volna oda a lányát. Az üzletes ellenkezett vele, megölte. Külön zárkában tartották, keze-lába bilincsekben, bementünk hozzá. Azt kérdezte: – Milyen vallást hirdetsz? – mert protestáns kollégiumba járt, de csak úgy kapta volna meg a bizonyítványt, ha áttér vallásukra, és ezért elment más iskolába. Nyíltan beszéltem vele, az újság a kezembe volt. Megmutattam, hogy halálra van ítélve, de a Jóisten a körülményeket néz, és megbocsátja bűneit, ha megbánja. Sírva kívánt megkeresztelkedni. Magas fiú volt, intelligens, 28 éves. Hirtelen felállt, a kezén-lában levő láncok csörögtek. Mondtam neki, csak üljön le, mert én alacsonyabb vagyok. Megkereszteltem, odaadtam neki a kínai mártírok életét, olvassa el, hogy milyen bátran mentek a halálba. A katekizmust megtanulta, és az ablakon keresztül tanította a többieket is. Még három hónapig élt. Bátran ment a katonák elé, kérte hogy imádkozhasson egy percig, és azután készen volt. Agyonlőtték. Ezekben az időszakokban annyi sok kegyelmet kaptunk a drága Jézustól, gondoltam, ez nem fog mindig így menni.

Amikor a Japánok közeledtek, a mindennapi bombázás elől a Fancsitent-i Szent Ferenc kastélyba és majorságba menekültünk a ferences atyákhoz. Ennek udvarán tizenöt szoba volt, egy alkirály 15 feleségének a lakása, amihez aztán az atyák jutányos áron jutottak hozzá. Odaköltözésünkkor egyik felében az árva fiúk és a ferences testvérek voltak, a másik felében pedig mi és a lányok kaptunk elhelyezést, ők ott maradtak még a kommunisták ideje alatt is. A „fehér” katonák visszafelé húzódtak, a Japánok azonban előrenyomultak, sok amerikai gépet lelőttek. A falusiak az ejtőernyős katonákra azt mondták: „ördögök jöttek le”, és agyon akarták verni őket. Éppen arra járt egy hitoktató, mondta nekik, hogy ők jó barátaink, kísérvétek el őket az egyházba, kaptok 5 dollárt érte. Így néha volt nálunk 20-22 „átutazó”. Mostunk, varrtunk rájuk, ettették őket: a disznókat, csirkéket az árvaház udvarából mind elfogyasztották. A jutalom nem maradt el. A generális – amikor a Japánok már 60 mérföldre voltak tőlünk –, elküldte katonáit, és azok megmentették az atyákat és nővéreket. Az amerikaiak tényleg kibombázták a japánokat és az egész város romba dőlt.

Ekkor Cheng-Kiangba, a passzionista atyák missziójába nyertünk befogadást. A bombázások következtében az egész város elpusztult, sátrakban, kapualjakban húzódtak meg az emberek. Bombázás majd minden nap volt, ezért éjjel sohase vetköztünk le, és amikor a vészcsengő jelezte, hogy közel vannak a repülő, rohantunk le a földszintre, ott be egy kis kamrába, a repülő pedig fejünk fölött vívták harcukat. Másnap reggel elmentünk megnézni a lepottyant repülőket; egy alkalommal az egyikben japán és német katona volt odaláncolva az üléshez.

Az emberek félték és nem volt erejük eltemetni a holtakat, mert nem volt mit enni. Mi is kimentünk, hogy valami zöldségfélét vegyünk, ami majd segít a száraz rizst lenyelni. Zöldség nem volt, az egyik üzletes felajánlotta a megmaradt kigyókat, és meg is mutatta azok darabjait egy nagy üveg alján. Azt mondja, csak nektek adok belőle, mert

ti sok jót tesztet. Megköszöntük a kedvességét, és siettünk haza zöldség nélkül. Elmondtuk élményeinket, de a kigyóra senki nem kapott étvágyat.

A rendelőbe százával jöttek a betegek, mert ingyen kaptak kezelést és orvosságot. Amikor kinyitottam az ajtót, a betegek már ott feküdtek az utcán, sokszor már késő is volt. Fölütötte a fejét a kolera. A városban csak egy helyen tudtak „só” injekciót adni, de egyszerre csak két betegnek. Borzasztó fájdalom, amikor a víz kiszalad az erekből. A görcs kibírhatatlan, és csak az marad életben, akinek pótolni tudják a vizet az erekbe. Morfiummal fölszerelve jártam a várost, hogy enyhítsem a fájdalmat, és megmentsem lelküket. Egy kínai nővér szólott, hogy nagybátyja megkapta a kolerát, de hallani sem akar a Jóistenről, próbáljak beszélni vele. Három óra hosszat tartott, amíg végre elfogadta a keresztiséget. Beszéd közben mindig masszíroztam a karját és a lábszárát. A vér víz nélkül röggé változott, az okozta a szörnyű fájdalmat, és abba is halt bele. A keresztiség után már csak pár órát élt. Megérte, hogy három órát töltöttem mellette. Kértem egy kis meleg vizet kézmosásra, de nem volt nekik, így biztosra vettem, hogy én is megkaptam a betegséget. Pár nap múlva a rendelőbe, egy állapotos asszonyt vizsgáltam, mikor hirtelen WC-re kellett szaladnom. Alul-fölül olyan édes vízféle jött nagy mennyiségben. Tudtam, hogy a bácsitól elkaptam a kolerát, amíg masszíroztam. Az árvaházban is volt már két beteg kislány. „Salt Watert” adtam nekik intravénásan, egyik üveget a másik után, amit az amerikai SOS suppliedtől kaptunk. A két lányka szépen meggyógyult. Délután jelentették, hogy az egyik lányka kihúzta a tűt, de akkor már nem tudtam lemenni, mert minden 5-10 percben kellett szaladnom, jött a víz alul-fölül. Fent maradtam a szobámban, tudtam, hogy nincs menekvés. Amikor a nővérek fölfelezték miért nem megyek vacsorázni, jelentették Fr. White, amerikai passionistának, aki rohant az SOS-be orvosért. Akkor már a görcsök erősen cikáztak a lábamban. Kértem, hívjanak először papot, de nem tudtam gondolkodni, és kértem masszírozza a karomat. Mikor befejeztem a szentgyónást az orvosok már ott is voltak a nagy túkkal, adtak „Salt Watert” intravénásan és morfium injekciót is, hogy enyhítsék a fájdalmat. Közben három amerikai katona is megkapta a betegséget. Hallottam, amikor mondták, a veséje megszűnt működni. Harmadnapra nekem már jött néhány csepp, akkor az orvos azt mondja: „No, a Sister meg van mentve”.

Utána nemsokára, egy vagy két hónap múlva Hirosimára leesett az atombomba, és ezzel megszűnt a bombázás. Jó magyar ferences atyáink azonnal mozgósítottak bennünket: indulás vissza a magyar misszióba. Korábban, amikor mi odamenekültünk a passzionista atyákhoz, az amerikai nővérek hazamentek. O' Gara püspök úr kérte az atyákat, hogy addig hadd maradjon néhány nővér, amíg az amerikaiak visszajönnek. Hálából hogy befogadtak bennünket, három nővér ottmaradt segíteni. A jelölteket nem vihettük magunkkal – ők hazamentek rokonaikhoz –, mert Kínában maradásunk kérdéses volt, nem tudtuk, a hatóságok engedélyezik-e.

Visszamentünk Paokingba. A bombázások következtében az egész várost romban és leégve találtuk, csupán a Cathol Protestant Missio épületei álltak. Az emberek azt beszélték, hogy amikor a tüzes bombákat dobták a városra, egy fehér ruhás szép hölgy ült a torony tetején, és nem engedte meg, hogy oda dobják a bombát. Újból előlről kellett kezdeni mindent, mivel csak üres falakat találtunk. Szerencsére az SOS-tól kaptunk 24 katonai ágyat ágyneművel. Az első dolgunk volt az iskola termeinek kórházi célra történő berendezése. A 24 ágy egy hét alatt tele lett sebesültekkel. Amikor a japán katonák visszafelé vonultak, eldobálták a bombákat, a falusiak nem tudták mi az, vasra pedig

szükség volt. Így keresték, összeszedték, és soknak sikerült is szétszedni a bombákat, de volt olyan is, akinek a kezében robbant föl, és elvitte kezét-lábát, ha egyáltalán életben maradt. Az SOS sok kötszert, sulfadiazin-t, penicillinport és injekciót adott, amivel segíteni tudtunk. Mindez 1945-ben történt. Attól kezdve sok orvosságunk volt, ágyakat és rendes fölszerelést vettünk, mert ezt hozta a szükség. Igen szépen ment a munka, sok megtérőnk, keresztelőknek volt, de ez az időszak sem tartott sokáig.

A kommunisták Pekingben gyülekeztek, de 1949 szeptemberében a mi városunkat is elfoglalták. Először a lovasok jöttek, majd a gyalogosok, akiket a gyerekek tisztos távolból még követtek is. Amikor elhaladtak a St Mary Hospital előtt, az egyik szolga pipecrackerst ropogtatott, ami 54 hosszú volt. Amikor a lovasok jöttek, az egyik katona mondja a szolgának, várjon addig, míg a lovak elhaladnak. Kedvesen mosolygott rá, és ment tovább. Mi is ott voltunk a személyzet között, de ránk se néztek a nőszökökkel és szolgálkával, azonban kezet fogtak. A nép el volt ragadtatva.

A bevonuló első vörös csapat fiatal, finom, udvarias volt: ha asztalt, széket, stb. kölcsönkértek, visszavitték, és fizettek érte. A nép el volt ragadtatva. Három hónap múlva ezek előre mentek, és jött a második csapat. Mindenkinek jelentkeznie kellett, és bevalani: mit csinált, ki volt a barátja, mennyi a pénze, van-e ellensége és ehhez hasonló dolgokat – születésétől addig a napig. Mondták, hogy ez csak formáság, nem jelent semmit. Ezek megint továbbmentek, jött a harmadik csapat és után pár napra egy „truck load” orosz katona. A szomszédunkban volt egy szép ház. Odamentek. A szobák lefűgöngyözve, hangjukat se lehetett hallani, de a városban elkezdtek összeszedni a gazdagokat, és azokat, akik Chang-Kayseekkel harcoltak, majd megkezdődött a kivégzések sorozata.

Az a tábornok, aki 1935-ben visszaverte a vörösöket, nem tudott elmenekülni, mert minden héten vizelethajtó injekcióra volt szüksége, amiért be kellett jönnie a kórházba. Beteg volt, csak nyugszáken tudott ülni, és csupán a hegyekbe sikerült neki visszahúzódnia, de ott megtalálták. Pár nap múlva föltették az amerikaiktól otthagyt nagy autóra, úgy, hogy mindenki jól lássa, amikor a kivégzésre viszik. Ede testvért elhívták „Hung e zen” hozzá, mert mindig ő adta neki az injekciót. Fegyveres katonák kísérték ki és be a börtönbe. A katona úgy tetette magát, mintha eszméletlen volna, de amikor Ede testvér föléje hajolt a szívét meghallgatni, az rémülettel nézett a szemébe, majd újra lecsukta szemét. Ede testvér azt mondta nekik, a szíve jó, és lassan majd magához fog térni.

Mi első üzenetként azt kaptuk, hogy ne menjünk ki a városból. Lassan nem is kíváncsiak erre, sőt még a városban sem akartunk járkálni, mert mindig hátrakötött kezű emberek csoportjával találkoztunk, akiknek gyors lépésben kellett kimenni a repülőtérré, ahol kivégezték őket: letérdeltették őket, és sortüzet adtak rájuk. Először a gazdagokat irtották ki különféle kínzásokkal: kisujjuknál fogva húzták fel őket, vagy tüskés botokkal ütötték az embereket, addig, amíg meg nem haltak.

Az egyik szomszédnak kis üzlete volt. Egy falusinak látszó fiatalember bement, hogy vásároljon nála. Kínai szokás szerint az eladó teával kínálta, beszélgettek, amikor is azt mondja a fiú: – Én nem szeretem ezt az új rendszert. Az üzletes rámondta: – Én se szeretem. Egy kicsit még beszélgettek, majd a fiú fölállt, hogy másnap visszajön és megveszi, amit akart. Másnap reggel 4 órakor fölzavarták az üzletest, mondván, a városházára hivatják. Odaérve megkötötték a kezeit. Nyugodt volt, hogy nem csinált semmit. Azt mondták neki, ellensége a kommünnek és ezért még aznap ki lesz végezve,

mire ő azt válaszolta, hogy nem ellensége. Erre – immár katonaruhában – előjön a falusi fiú, és megkérdik tőle, ismeri-e ezt az embert. – Igen, nekem mondtad, hogy nem szereted az új rendszert. Szegény ember próbálta magyarázni a dolgot: – Te mondtak nekem, mire az – Na jó, de csak trükk volt. Nem az a fontos, amit én, hanem amit te mondtál. Felesége, öreg apja, anyja és gyermekei szeme előtt kellett neki masíroznia a repülőtérrre, hogy ott aztán kivégezzék.

Egy másik napon a városba menve láttuk, hogy a város hóhérja, aki 200 dollárért vágott le egy fejet, 12 másik emberrel masírozik a vesztőhelyre. Két felesége volt, jobban bánt az egyikkel, azzal, amelyiknek fia volt, és ezért a másik bevádolta. Amikor föl-nézett, találkozott a tekintetünk. A rémület az ő szemében nem volt kisebb, mint az enyémben. Megdermedtem. Sokszor eljött a patikába orvosságért, és kacagva beszélt, hogy miként tiltakoztak a szegény áldozatok, és íme, mikor rákerült a sor, íme ő is... Nem szerettem, de most mégis imádkoztam érte, hogy legyen bátor, a Jóisten pedig legyen hozzá irgalmas.

Minket nem bántottak egészen 1952-ig, amikor is a külföldieket fölszólították, hogy adják át vagyonukat, házukat és menjenek békében. Érveltünk, hogy a magyarok is vörösek, és szeretnék ott maradni. Nem tudtuk, hogy „house arrest”-ben – házi őrizetben – vagyunk, csak akkor jöttünk rá erre, amikor Ede testvér ki akart menni, cigarettát venni, és a kapunál lévő fegyveres őrök visszaküldték. Egy nagy pofont adtak neki, mondván: „Nem tudod, hogy hotise arrestben vagytok mind, külföldi kutyák.” Mi nővérek már előbb sem jártunk ki, hogy ne lássuk a sok borzalmat. Ugyanakkor a kórház tele volt vörös betegekkel, akiket külön szobába kellett tenni, és külön ápolónővért is követeltek maguknak.

Mi ilyen körülmények között is tudtuk azonban, hogy mi vár ránk, mert egy jó lélek rendszerint bedugott egy kis cédulát egy titkos lyukba, amelyben mindig megírta, hogy a következő napon mire számíthatunk.

Segíteni akartunk az egyik patikuson, aki korábban nagyon jó volt hozzánk, ezért még régebben adtunk neki két üveg sulfadiazint. Elmondtá, hogy ő maga sem mer bevenni a gyógyszerből, mert a katonák megszámozták a tablettákat, s mint később kiderült a börtönben vallatták, és kínjában meg is mondta, hogy én adtam neki. Egyszer csak két fegyveres katona jött a kórházba, engem keresnek, én éppen a patikába adtam ki az orvosságokat. Mindenkit kiküldtek, és elkezdték a vallatást, hogy adtam-e annak a patikusnak tablettákat. Mondtam, hogy igen, és ha kell, nektek is adok. Az egyik gorombán rám kiabált: mennyit fizetett érte, hány darab volt stb. Végre rájöttem, és elkezdtem nekik mondani, hogy hét gyermeke, feleség, apja, anyja van, akikről gondoskodik, hogy bánhattok így szegény emberrel. Már órák óta álltam, és nem tudtam melyik lábamra álljak, s amikor a kisszéket a lábammal hirtelen odahúztam és leültem, fel akartak állítani, de úgy tettem mintha nem érteném. Két óra hosszat faggattak, hogy még kinek adtunk orvosságot, stb. nem válaszoltam, nehogy ártsak valakinek. Mondtam nekik, holnap kérdezzetek, mert ma már megállt az eszem, nem tudok gondolkodni. Végre elmentek. Pál nap múlva jött egy katona, hogy menjek vele a rendőrségre. Mondtam, hogy nem mehetek kísérő nélkül, adjatok egy asszonyt. Adtak egy kísérőt. Beinvitáltak egy nagy terembe, ahol egy hosszú asztal mellett legalább tíz kommunista katona volt, előttük papír és ceruza. Szembe velük leülhettek és elkezdtek vallatni. Még mielőtt bementem volna, föltettem magamban, hogy nem fogom megérteni, azt, amit kérdeznek. Először is hogy hol tartják az atyák a pénzüket. Igazat mondtam, nem tu-

dom, és talán nincs is nekik. Sok mindent kérdeztek, pl. kit ismerek városban. Mindenre csak azt mondtam, nem értek kínaiul, nem értem a nyelveteket. Pekingből voltak, de a tájszólásuk más volt. Mandarint beszéltek és mi is azt tanultuk meg, de azért volt egy kis különbség a kiejtésükben. Végre egy óra zaklatás után, az egyik lecsapta a ceruzát, és azt mondja, hogy egy ilyen ostobával nem tölti tovább az idejét. Kiengedtek. Hálát adtam a Jóistennek, hogy ilyen könnyen megúsztam.

Mária, egy jó katolikus asszony Pekingből hozzánk menekült, ő vásárolt nekünk azóta, hogy nem volt szabad kimennünk. Az ajtónál álló katona mindennap megnézte, hogy mit hozott. Egyik napon a zöldség mellett megpróbált húst is venni, amit belerejtett a káposzta levelei közé. Amikor a katona kiborította a kosár tartalmát a földre, és a hús kigurult a káposzta közül, elkobozta a húst, majd azt mondta az asszonynak, ha még egyszer megpróbál csempészni, nem engedi a zöldségvásárlást sem. Örüljenek a külföldi kutyák, ha kaphatnak egy csésze rizsát. Körülbelül 9 hónapig nem láttunk húsfeleséget.

Az atyáknak volt egy szép fekete kutyájuk, nem szerette a vörösöket, azért elhatározták, hogy megeszik, de előbb agyonkínózták. Kötelet kötöttek a nyakára, és úgy vonszolták körül az udvarban. Kiparancsolták az atyákat és a nővéreket, hogy búcsúzzunk el a kutyától. Jól megszorították a kötelet a nyakán, de szegény kutya, amikor meglátta, hogy kint vagyunk hozzánk akart szaladni, mire ők jól megráncigálták a kötelet, és kiabáltak rá. Soha nem fogom elfelejteni, hogyan nézett ránk, szinte kérte, hogy segítsünk. Páter Albin¹⁵ szólt, hogy engedjék el, erre még jobban megkínózták. Megsiratam szegény állatot. Késő este megölték, és egész éjjel főzték, másnap reggel pedig megették, véres máját és tüdejét pedig odatették arra az asztalra, ahol az atyák és később mi is ettünk; ezután ezeket a részeket is megették.

Egyik nap beküldtek egy kisfiút az ebédlőbe, hogy rúgja ki a kanalat a nővér kezéből, amikor ő a szájához emeli. A kisfiú nem jól célzott, és hanyatt esett. A zuhanásra azonnal kinyílt az ajtó, a katona puskával emelte föl a fiút, és kérdezte melyik volt. A fiú ártatlanul mondta, magam estem el, nem nyúlt hozzám a külföldi ördög. Erre kituszkolta a szobából, és az ajtón kívül leckéztette. Másik alkalommal egy nagyobb fiú, amint elhaladtunk mellette, jól hátba vágott mindhármunkat. Csak annyit mondtunk: Thank You.

Egész nap a kis kórházban kellett dolgoznunk, és amikor lefeküdtünk – ruhástul – felkiabáltak: egy beteg injekcióra jött, gyere le azonnal. Lementem, jót nevettek, és mondták: Most menj vissza. A mellettünk levő szobában orvostanulók voltak – csak olyan, hathetesek –, egy ór vigyázott ránk, nehogy jelet adjunk az amerikaiknak. Az ajtót nyitva kellett hagyni, ezért Sr. Bernarda nem aludt egész éjjel. Neki akkor már nem volt beosztott munkája, de mi, Melinda nővérral dolgoztunk egész nap. Sr. Bernarda a templomban pihente ki magát, ott nem háborgatta senki. Sok efféle epizódok történtek, de sokáig tartana leírni. A katonák soha nem bántottak, és előttünk tisztelettel viseltettek, csak a gyerekeket bíztatták erre-arra.

Jézus Szent Szíve segített. – Házkutatás lesz holnap, mondta a kis cédula. A kínaiak a Mária Terézia királynő idejéből levő ezüstforintot használták. Mi is tettünk félre, arra az időre, amikor szükségben leszünk. A katonák már kora reggel megjelentek,

15 P. Thun Albin (1910–1976) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódiája tagja. Visszaemlékezése ugyanerről a témáról, *A magyar misszió végnapjai Kínában* címmel 1997-ben jelent meg az *Agapé* Kiadónál.

nem volt idő elrejtetni azokat. A sekrestye melletti kis szobában volt egy nagy Jézus Szíve szobor. Hamar félrelibbentettem, és alá dugtam egy csomó ezüstpénzt. Izgultam, most mi lesz, mert már korábban be kellett volna vallani. Hogy mit láthatott a katona, nem tudom, de félre libbentette a szobrot, majd szépen visszaengedte, és ment tovább. Amikor elmentek, nem hittem szememnek. Az egész zacskó ezüst ott volt, és nagyon is kilátszott.

Abban az időben P. Ipoly¹⁶ volt a delegátus. Bementek a katonák hozzá egy pekingi menekült kereszténnyel, és pénzt követeltek tőle. Ő mondta, hogy itt nincs, de ha engeditek, kérek Hong-kongból. Erre Cen Sien Sen pofon vágta mindkét oldalról, mondván: „hazudsz, van pénzed.” A Páter újból mondja: „Ti nagyon jól tudjátok, hogy nincs, ha volna szívesen adnék.” Erre még egyszer pofon vágta és szidta. Mutatni akarata, hogy ő kommunista. Az egyik katona azt mondta, elég. P. Ipoly mondta nekik, hogy az Úr Jézust is ütötték, verték, és ő megbocsátott, én is megbocsátom nektek, amit velem tettedek. Később, Hong-Kongba jött a hír utánunk, hogy Cen Sien Sen megbénult, ajtóra fektetve vitték ki őt Fancsitánba, hogy aztán mi lett vele, arról nem hallottunk.

Holnap lesz a népítélet – jelentette a kis cédula. Vörös vezérek jöttek a városból, népek ahányan csak befértek Titusz testvér¹⁷ szőlőskertjébe. Ott volt egy szennygödör, mindjárt oda mentek és elkezdtek turkálni benne. A vezérük mondta, merjék ki a szennyes vizet, a golyókat és puskát pedig halásszák ki. Az atyákat szennyvíz hordására kényszerítették. Amikor kihalásztak egy rozsdás puskát és 8 golyót, a vezetőjük halokan mondta: elég, nincs több. P. Ipoly közel állt hozzá, és odaszólt: „Ti tettétek bele, hát azt is tudjátok, hogy hány van benne!” Erre a vezérük rákiabált hallgass, neked nincs szavad. Erre fölemelte a puskát és hangosan kiáltotta a népnek, íme, itt van a puska és golyók, ezzel akartak minket megölni a külföldi kutyák, mit érdemelnek? „Szé” kiabálták a nép között elrejtőzött kommunisták. A népnek ezt kellett mondani, mert féltek, hiszen igen sokat kivégeztek közülük. A főparancsnok azt mondta, mindenki menjen az ebédlőbe, és írja alá a nevét, mert ez a népítélet, mi nem írhatjuk alá enélkül. Körülbélül háromszázzal aláírátták, a többieket hazaengedték.

Albin atya biztosra vette, hogy még azon az éjjelen kivégeznek bennünket. Azt mondta, mindenkit feloldoz, csak az imakönyvet és a rózsafüzért vegyük magunkhoz, és készüljünk el a jó halálra. Nem feküdtünk le, csak reggel felé dőltünk le ruhástul. Úgy 9 óra tájban egy katona jött, nagy levéllel a kezében, és azt kívánta, hogy előtte olvassa el P. Ipoly, a prefektus, aki tökéletesen tudott kínaiul. A levél Mao Ce Tung nevében íródott: a Nagy Fővezér nem kívánja a halálunkat, de 3 nap alatt el kell hagynunk az országot, semmit sem szabad magunkkal vinni, csak a rajtunk levő ruhát és egy alsóneműt. A többit – mondták –, rakjuk bele zsákokba, és hagyjuk a szobában. A kis message súgta, hogy csúfot akarnak úzni az atyák habitusával és a nővérek ruhájával, magukra veszik stb. Erre fogtunk egy ollót, és diribdarabokra vagdosztuk össze a szentruhánkat. Papucsot tudtak belőle varrni, de egész ruhává összerakni már nem tudták. Miután látták, hogy készülődünk nagyon udvariasak voltak. Azelőtt a katonák ott sétálgattak az ajtónk előtt, hangosan beszéltek egymás között: – Nem tudod, mikor végezzük ki ezeket a kutyákat; a másik ráfelelte: úgy hallottam holnapután, és jót nevettek azon, hogy ki fog jobban célozni. Ne remegjen a kezed, mondták egymásnak.

16 P. Ferenczy Ipoly (1906–1967) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

17 Tóth Titusz (1884–1960) kínai misszionárius, majd az amerikai kusztódia tagja.

Vasárnap délután kellett volna kimennünk az autóbusz állomásra, amit elhalasztottak, hogy nincs busz. Megtudtuk, ez azért történt, mert a keresztények még messze falvakból is bejöttek a városba, hogy utoljára búcsút mondjanak. Elbújtak az üzletekben. A vörösök ezt megtudták, ezért mondták, nincs busz. Éjfél után, 1 órakor zörgött a katona az ajtón, hogy azonnal fölkelni, az autóbusz állomásra kell menni. Esett az eső, fáradtak és éhesek voltunk, az utóbbi napokban már nem engedtek zöldséget vásárolni sem, tartalék rizsünk volt, azt ettük meg egy kis meleg vízzel.

Katona kísért bennünket minden oldalról, cipeltük kis batyunkat egyórai járásra, mikor pedig odaértünk az állomásra, átadtak bennünket más öröknek, és ott, a hideg szobában kellett várni reggel 8 óráig, amikor végre-valahára a busz megérkezett. Egy keresztény asszony korán reggel ment munkába, odaszaladt hozzánk, de a katona nem engedte közel, így csak kezünkkel tudtunk inteni. Így legalább a keresztények megtudhatták tőle, hogy éjjel kiloptak bennünket a városból. Délután 5 órakor érkeztünk Huanan fővárosába Chanshába, ahol kaptunk egy kis meleg teát és egy csésze rizst. Másnap korán kellett menni a vonathoz, este 6-kor pedig megérkeztünk Cantonba. Ott elkérték az atyáktól a megmaradt pénzüket, amiért adtak nekik egy félik főtt csirkét. Másnap tetőtől talpig megvizsgáltak, még a cipőt is le kellett húzni, a ruha fölszegését pedig apránként megtapogatták. Kérdezték, mit dugtunk a hajunkba, mondtam, nincs hajunk – nekem csak igen rövid volt –, megmutattam nekik, és végre 9 óra fele vonatra tettek bennünket. Megállás nélkül utaztunk tovább, délután 5 órakor érkeztünk meg a végállomásra, ahol ismét megvizsgáltak bennünket.

Az egyetlen egy alsóruhába – amit elvinni engedélyeztek – beletekertem egy kis Lourdes-i szobrot. Csodát művelt, amikor menekültünk a japánok elől, akkor is vittem magammal. A háború befejeztekor az amerikai „Track” autó segítségével mentünk vissza a magyar misszióba. Tele volt a kocsis. Egyszerre csak megállt az autó, a sofőr pedig vizsgálni kezdte, mi baja lehet. Mi is leszálltunk, hogy járassuk zsibbadt lábainkat. Visszafelé mentünk az úton, és nem messzire tőlünk láttunk egy csomagot, abban volt a Szűzanya szobra, és a misszió pénze, amit az amerikai katonák adtak össze, hogy a háború után neki tudjunk kezdeni az életnek. 1400 amerikai dollár volt ez, ami 1945-ben nagy dolognak számított. Diadallal és megilletődéssel értünk vissza a trackhoz, amikor is a sofőr azt mondja, a tracknak nincs semmi baja, mehetünk. Hogy milyen hálásak voltunk a drága Szűzanyának, ki sem lehet mondani. Ugye, már megint visszamentem Kínába! Nehéz volt elválni. Amikor a végállomásnál az őr kiborította a földre a batyumat, a szobor kigurult. Utána kaptam és mondtam: „Csak nem törted el?” Kezébe fogta és kérdezte, ki az. Mondtam, az Anyám. Erre azt mondja: „Te nagyon csúnya vagy, de az Anyád szép.”

Amikor átmentünk a „senkiföldjén” a Kowloongi hidat láttuk magunk előtt. Ekkor még mindig félni lehetett, hogy ránk lőnek, de amikor megláttuk az angol határórt, felélegettünk, és fájó szívvel néztünk vissza Kínára. Kowloongban hideg Coca Colával kínáltak, rosszul lettem tőle, mert Kínában ilyen nem ittunk, és a gyomrunk is üres volt, aznap nem kaptunk semmit enni. Végre este 10 órakor Hong-Kongba érkeztünk.

Hong Kongban vártunk, amíg átjöhettünk Amerikába, hogy új életet kezdjünk. A szentéletű Julián atya¹⁸ mindent megtett értünk. Elhelyezett bennünket Trentonban a

18 P. Füzér Julián OFM (1915–) az amerikai kusztódia tagja, több magyar lelkesedésen plébános, 1992-től Budapesten, a Margit körüti kolostorban él. Magyarországra történt visszatérésekor ő hozta

ferences nővérek kórházába, ahol 100 dollárt kaptunk egy hónapra. Azt kezdtük el gyűjteni, bankba tettük, hogy a kedvező alkalomkor valahol letelepedhessünk. 12 évig vándoroltunk, ápoltunk, hittant tanítottunk, dolgoztunk a jövőnkért. A Jóisten velünk volt. Adott reményt, de sok csalódást is el kellett viselnünk.

Egy kedves magyar házaspár Mr. és Mrs. Stephan Gaal nekünk ajándékozta a farmját az épületekkel együtt, és hozzá 59 acre földet. Igaz, hogy nem tudjuk használni, mert kösziklás, de nem is gondoltunk erre az életmódra. Az első szándékunk, még amikor a kórházban dolgoztunk az volt, hogy öregek részére otthont nyithassunk. A farm épületeit szétszedtük és helyébe a St. Joseph's Home-t, a paplakást, a noviciátust és a nővérek lakóhelyét alakítottuk ki. Az egyik épületben – mely 2 szoba és egy kis konyha –, elkezdtünk betegeket gondozni. Két évig 5 beteggel foglalkoztunk, 1965-ben pedig megkaptuk az engedélyeket, így az eredetihez építettünk még 2 szobát. 1967 már 10 betegünk volt. 1970–1973-ban egy másik szárnyat építettünk, most már van 17 ágy, konyha, egy nagy és egy kisebb vendégszoba.

Hála Istennek mindenért, a szenvedést rég elfelejtettük, örömmel gondozzuk, ápoltuk betegeinket. Imádkozunk és dolgozunk, abban a reményben, hogy új tagokat kapunk és tovább terjeszkedhetünk.

PEREGRIN KÁLMÁN

VINCENTIAN SISTERS OF CHARITY OF SZATMÁR IN CHINA

On 3 October 1933 nuns living in the nunnery of Vincentian Sisters of Charity of Szatmár in Esztergom were feverishly preparing to take leave of four fellow nuns. They were leaving to China. The nuns arrived in Paoking, at the Hungarian Franciscan mission on 18 November. Their missionary activity started in the Saint Elisabeth Charity-school. They looked after sick people, as well as those who needed medical or psychological attendance in adverse circumstances. They were made to flee on several occasions, sometimes from Chinese communists, at other times from Japanese soldiers. Their ardor and resolution, however, could not be diminished. They were allowed to continue their work and charity activity until 1952. In 1952 the new regimes called the foreigners upon to hand their assets over and leave the country. After leaving China the mission started a new life in America.

magával a Kapisztrán Provincia kuszatódiája irattárának egy részét, amelyben ez a visszaemlékezés is megtalálható.

NAGY ISTVÁN

A JÉZUS TÁRSASÁG BUDAI GIMNÁZIUMA

AZ ALAPÍTÁS

1687. március 19-én Szécheny György prímás egy budai *Academicum et Universitatis Collegium*, azaz *Főiskola és Egyetemi Gimnázium* alapítólevelét írja alá Pozsonyban. E diploma bármely ismertetésnél jobban kifejezi az alapító akaratát, lelkületét és a kor viszonyait, ezért a budai jezsuita gimnázium történetét eme dokumentum bemutatásával kell kezdeni:

„Jézus az emberek megváltója.”

„Én,¹ Szécheny György,

Isten kegyelméből az Esztergomi Főegyházmegye érseke, a helység és a megye legfelsőbb vezetője és örökös grófja, Magyarország primása, születésemtől követek vagyok, valamint a császári és királyi felség legbizalmasabb tanácsosa.

Mindazoknak a jelentős személyeknek, akiket megillet, emlékezetébe ajánlom a következőket:

Miután Isten különleges kegyelméből nyolcvannegyedik életévemet² elértem, a Magyar Királyság számos forrongásának – s mind az állam, mind saját személyem veszedelmeinek³ – tanúja voltam, de annak a boldogságnak is (melyet őseink annyira reméltek), hogy a törökök általi megszállás 145 éve után, a Magyar Királyság valaha oly dicsőséges metropoliszát, Budát, első Lipót császári és királyi felségének különleges jámborsága és hadserege, Isten jobbjának hatalmas erejével és isteni bátorsággal a törököket legyőzve visszafoglalta és a kereszténységnek visszaadta, majd a fent említett felség jelenlétében, a Szentháromság kegyelmével, Bécs városában – amely az egész kereszténység virága – nyilvános körmenetet tartottam, hálát adva az isteni jószág bőséges megnyilvánulásáért.

- 1 A latin eredetiben az alapító – a kor szokása szerint – fejedelmi többest használ, vagyis *Én* helyett, *Nost* (*Mi-t*) ír.
- 2 Koporsófelirata szerint Szécheny György 1695-ben hunyt el és 103 évet élt, tehát 1592-ben született, és nem 1603-ban.
- 3 Célzás a zalaszentgróti csatára és 1683. évi Bécsbe menekülésére. Zalában a török ellen maga vezette hadait 1649-ben.

S minthogy Atyám a kereszténység védelmében, a Szécheny nemzetség fejeként vezetett hűséges hadseregét, amely oly gyakran ontotta véréit, és dicsőségesen halt is meg; és Anyám, aki a Budával szomszédos helységben lakott, és a török tirannus általi elfoglalás miatt, onnan kiűzetett, engem, az Ő fiát azért szülte meg, hogy amit a török zsarnok és gonosz kegyetlenség lerombolt, azt Istenért és a Hazáért újra felépítem.

Isten általi ilyen ihletéssel, önként és szabadon megérelelt megfontolással a Jézus Társaságot, amely a Magyar Királyságban sok éven keresztül a lelkek gondozásáért, a katolikus hit terjesztéséért, valamint az eretnekség elleni küzdelemben oly sokat munkálkodott, és engem, magamat is vitézségben, az isteni és emberi tudományokban hűségesen nevelt,⁴ bízom meg azzal, hogy Buda városában Akadémiát és Egyetemi Gimnáziumot létesítsen, és erre saját javaimból és a Nezsider⁵ nevű város, valamint a Moson vármegye területén lévő jövedelmekből százezer forintot adományozok, mentesen bármilyen kötelezettségektől, az ingatlanokra telekkönyvileg feljegyzett terhektől, törölve és semmissé nyilvánítva minden rájuk vonatkozó korábbi adományomat, ami utolsó és visszavonhatatlan akaratom, átadva ezt az összeget, tulajdonjog nélkül a Jézus Társaság legkegyelmesebb atyjának, Thyrus Gonzales rendfőnöknek, valamint utódának.⁶

Így tehát végrendeletileg, utolsó rendelkezésem által alapítványom végrehajtásával a fent említett legkegyelmesebb rendfőnök atyát és a szent Társaságot bízom meg.

A létesített Akadémia és Gimnázium, jövőbeli emlékezetemre viselje címeremet, és itt az Isten szőlőskertjében az Apostoli Királyságért és Egyházért munkálkodva neveljék és oktassák az erre méltónak talált egyházi és világi személyeket.

Remélem, hogy a szent Társaság, kegyes és értékes áldozatként, lelkem emlékére, és az isteni kegyelem reményében ezt a feladatot elfogadja!

Egyebekben, amíg javaim felett rendelkezni tudok, pénzzel és egyéb javakkal továbbra is támogatni fogom eme Akadémia Gimnáziumát, hogy a felépítés megtörténjék.

De hogy ez miként valósuljon meg, abba nem tudok, és nem akarok beavatkozni.

Ha az elkövetkezendő időkben (Isten kegyelmétőlünk elfordítva) az ellenség Budát ismét visszafoglalná a keresztényektől, az alapítvány veszendőbe ne menjen, hanem más megfelelő helyre vitessék át; ebben a vonatkozásban is a legkegyelmesebb rendfőnök atya végrehajtási intézkedésébe helyezem bizalmamat.

Mindezek hitelül a privilégiumokat és az alapításokat saját kezű aláírással és pecsétem lenyomatával erősítem meg.

Kelt pozsonyi érseki udvaromban, március XIX., Szent József, a Szűzanya jegyesének napján, aki Krisztust felnevelte, a Judica vasárnap utáni negyedik ünnepnapon, az Úr ezerhatszáz-nyolcvanhetedik évében, Buda visszafoglalásának első, érsekségem második esztendejében.”

*Szécheny György s.k.
esztergomi érsek⁷*

4 Utalás a Jézus Társaság nagyszombati gimnáziumában folytatott egykori tanulmányaira.

5 A mai Neusiedl am See a Fertő-tó északi, jelenleg Ausztriához tartozó csücskében.

6 Eszerint az iskolát az alapító egyszer, s mindenkorra, a jezsuitákra bízta (Vö. CIC 1267., 1284. és 1300. canon).

7 Az okirat megtalálható az Országos Levéltárban: Acta Jesuitica E-152. (Fasciculus 1. numerus 2.). Magyar fordítását az Országos Fordító és Fordításhitelesítő Iroda készítette.

Szécheny György születésének körülményeiről keveset tudunk. Helye a *Nógrád*-megyei város, a *Cserhát* lankái közt megbúvó *Szécsénke*, és a *Szombathelytől* K-re a *Gyöngyös-patak* mellett fekvő *vasszécsényi* uradalom egyaránt lehet. A 15 éves háború hadieseményeit és a *gyöngyösi* birtokra vonatkozó utalásokat ismerve, tán az utolsó helyszín legvalószínűbb. Bizonytalan a születés időpontja is, mert Ő maga különböző okleveleiben más-más lehetséges dátumra – 1592, 1597, 1598, 1603-ra – tesz utalásokat. Az viszont már biztos, hogy édesapja, *Szécheny Márton* katona volt és *ductus hadnagy*i rangjából nemesi státuszára is következtethetünk. Édesanyja, *Bán Sára* vagy *Buda* környéki vagy *inárcsi*, aki megözvegyülve *György* és *Lőrinc* nevű fiait egyedül neveli. Végül előbbi tehetségére a távoli rokon, *Pázmány Péter* figyel fel, és taníttatni kezdi. Előbb a *nagyszombati* jezsuita *collegium*ban, később az általa nemrégiben alapított *bécsi Pazmaneumban*, ahol elintézi, hogy a királytól *György* is személyére szóló nemességet kapjon.⁸ 1631-ben szentelik pappá, majd hosszú és változatos életút következik.⁹

Mint pap, a korabeli magyar katolikus hierarchia majd minden fontos lépcsőfokát végigjárja. 1631-ben szentelik fel *Bécsben*, majd *Pázmány Péter* még ugyanebben az évben *Vágsellye* plébánosává nevezi ki. 1632-ben *esztergomi* kanonok, 1636-ban *tornai* főesperes, 1638-ban *vágújhelyi* prépost, 1641-ben *Zólyom* főesperese és *csanádi*, 1644-től, pedig *pécsi* püspök. 1647-től *Szentistván* prépostja, majd 1656-tól *Győr* püspöke, így egyházmegyéje már legalább részben a török uralomtól mentes területen fekszik. 1667-től *kalocsai*, majd aranymiséje után 4 évvel, 1685-től 1695. február 18-án bekövetkezett haláláig, *esztergomi* érsek. Ő az utolsó a *Pázmány-tanítvány* nagy magyar érsek sorában, pedig *Bécs*, már ekkor saját jelöltjét, *Kollonich Lipót*ot pártfogolta, ezért a bíborosi méltóságot is utóbbi kapta.

Mint költő és szónok ígéretes tehetség. Előbbi működésére 1628-ból fennmaradt latin nyelvű és mesterének *Pázmány Péter*nek írott ódája, utóbbira 1653-ban *Batthyány Ádám* felesége, *Aurora Catharina Formontin* temetésekor elmondott szép magyar nyelvű gyászbeszéde példa.

Mint hadvezér is kénytelen szerepelni 1649-ben, mert egy török csapat betörésekor hiába vár császári segítséget. Így maga toboroz hadat, és *Zalaszentgrótnál* győzelemre is vezeti azt. Szintén katonai vonatkozású tény, hogy *Bécs* 1683. évi török ostromakor az elégedetlenkedő védők zsoldját *Szelepcsényi* primás és az Ő *kalocsai* érseki kincstárából ki tudják fizetni, s így *Sobiesky János* felmentő seregének megérkezéséig a várost sikerül keresztény kézen tartani.

Mint politikus *Pázmány* útján jár, bár mozgástere a *Habsburg* megerősődéssel leszűkül, ezért kerüli az értelmetlen ellentéteket. Próbál közvetíteni *Bécs* abszolutizmusa és a rendi ellenállás erői között. Szinte egyedül mer szót emelni a *Wesselényi*-összeesküvés utáni túlkapások ellen 1671-ben. 1687-ben Ő koronázza meg *I. Lipót* fiát *I. Józsefet*, akit beszédében mérsékletre int. Míg a bécsi önkénnyel és szuronyokkal a hit erejét és az értelem fegyverét fordítja szembe, aközben tekintetét távoli századokba veti előre.

Mint jó gazda, szintén közismert. Az újszerzemények és a központi adók korában, amikor a magyarság két kézzel próbálja védeni jogait és birtokait, amit az udvar magá-

8 FRAKNÓI VILMOS: *A bécsi Pázmány-intézet megalapítása*. Bp., 1923. 30.

9 BARTFAI SZABÓ LÁSZLÓ: *A Sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi család története I. kötet*.

nak és idegen kegyenceinek szán, György még hitelez is a *Habsburgok*nak. Szinte az egyedüli tisztességes, bár ravasz út ez ahhoz, hogy súlyos politikai feltételektől függetlenül jusson földhöz, mert a királyi család állandó pénzzavarban van. Így a hitelért cserébe zálogbirtokot ad, mely a 10 éves zálogidő letelvéen az érsek tulajdonába kerül. 2,4 millió Ft értékű birtokot szed össze így, melyeket az idegen katonaság és előkelők eltartása helyett nemzeti célokra – főképp iskolák, plébániák, kórházak alapítására és városfalak erősítésére – fordít. Emiatt még Rómában is „*az adakozás és bőkezűség csodája*”-ként emlegetik. 28 helységben, 66 adományt fordít jótékony egyházi és nemzeti célokra. Adományainak csaknem 1/3-át, 700.000 forintot *Buda, Pest* és *Esztergom*, az ország régi politikai, gazdasági és vallási központjainak megsegítésére fordítja. Mint városfejlesztő, messze megelőzi korát; érseksége csak 1820-ban, a diéta és a kormány 1848-ban, sőt végleg még később, a kiegyezés idején költözhet vissza az ország szívébe.

Mint családja irányadó alakja, annak anyagi egzisztenciáját, politikai és lelki alapítását is Ő határozza meg. Örökösét – *Lőrinc* öccse szintén György nevű fiát – többszöri végrendelet-változtatás után választja ki, mert úgy látja, hogy a korábbi jelöltek túl kapzsiak és önzők. Így alapozza meg az újkori magyar történelem kétségtelen legnagyobb hatású családjának későbbi alkotásait. György kulturális és településfejlesztő céljait, később gróf *Széchenyi Ferenc* és a „legnagyobb magyar”, *Széchenyi István* művei tetőzik be.

Személyisége ma is tiszteletet parancsol, mert fenti gazdag és sokoldalú munkássága közben is sikerül megmaradnia szülei, mestere és az *Úr-Jézus* hűségese gyermekeinek, követőjének és tanítványának. Szüleit kései okleveleiben is mély hálával és tisztelettel említi. *Pázmány*nak művei folytatásával és avval állít emléket, hogy *budai* és *esztergomi* iskolaalapításait 1687. március 19-ére, mestere halálának 50. évnapjára időzíti. A *budai Academicum et Universitatis Collegium* mellé még papnevelő *Seminariumot*, világi *Convictust* (diákokthont); *Esztergomba collegiumot*, *Pestre* katonai kórházat is alapít. Utóbbi épülete ma a régi Városháza, előbbi az esztergomi *Szent István Gimnázium*. *Krisztus* áldozata, alázata és szerénysége végig a szeme előtt lebeg, hiszen míg egyfelől fejedelmi vagyont hagy másokra, addig halálakor számba vett személyes holmija csak pár bútor, egy feszület, egy láda, s benne mindössze 8 forint.

A JEZSUITÁK

Rendalapítója *Loyolai Szent Ignác* (1491-1556) nemcsak a katolikus reformációnak, hanem az újkori egyháztörténetnek is egyik legnagyobb hatású alakja. A korai árvaság utáni világi ifjúkornak és a bátor katonaéveknek 1521-ben a *pamplonai* sebesülés; a *loyolai* testi-, majd a *montserrati* lelki szenvedés vet véget. A *manresai* barlang magányában tett lelkigyakorlatok; zarándoklata a *Szentföldre*, és *barcelonai, alcalai*, majd *párizsi* tanulmányai döntő fordulatot visznek életébe. *Baszkföld* szülőtte keres és talál hű társakat, kik mélyen megélt hitét, apostoli lendületét, páratlan önfegyelmét, kitartását, értelmét és találékonyságát vonzónak találják. Bár kezdetől sokan támadják őket, sőt *Ignác* még inkvizíció előtt is áll, 1534-ben a *Monmartre*-on tett tisztasági és szegénységi fogadalmukkal új szerzetesrend alapjait vetik meg. 1537-ben – pappá szentelése után – *La Stortánál* *Ignác* rájön, hogy *Jézus Társaságát* kell megalakítania. Míg társai *japán, kínai, indiai, etióp, kongói* és *brazil misszióba* mennek, Ő lelkigyakorlatok tartásával, pré-

dikációival, katekétizálásával, árvák, betegek, rossz hírű nők és megtért zsidók istápolásával a „*Róma apostola*” címet érdemli ki.¹⁰

A Jézus Társaság működését *III. Pál* pápa 1540-ben hagyja jóvá, bár kezdetben legfeljebb 60 tag felvételét engedélyezi. *Ignác*ot társai 1541-ben *generálissá* (általános előjáróvá) teszik. Ő a rendi szabályokat a *Formula Instituti*-ban, majd a *Konstitúciókban* körvonalazza. Központi szerepet ad a napi lelkiismeret-vizsgálatnak, *bibliaolvasásnak* (*lectio divina*) és szentmisének. A tagok kétévi működését, s külön neki tett engedelmességi fogadalmát látva a pápa feloldja a létszámkorlátozást, majd a *trentói zsinat* tanainak védelmét és terjesztését bízta a jezsuitákra. Így tevékenységük igen szerteágazó; lelkigyakorlatok tartása, apostoli szolgálat, a papnevelés és a világiak oktatása mind-mind beletartozik. Első iskolájuk 1548-ban nyílik *Messinában*, ezt 1551-ben az *Ignác* alapította *Collegium Romanum* (a későbbi Gergely Egyetem), 1552-ben a *III. Gyula* létesítette *Collegium Germanicum* követi. A rendalapító halálakor a Társaságnak *Európa* hét országában és Indiában már 39 iskolája működik, s e szám 1600-ban 245-re nő, úgyhogy *Acquaviva* generálisnak már egységes tanügyi szabályzatról kell gondoskodnia.¹¹

A „*Ratio atque Institutio studiorum Societatis Jesu*” *Loyolai Szent Ignác* tanító-nevelő irányelveire, a katolikus hit és a humanista pedagógia egységére épül. *Első tervezetét* 1583. és 1585. között dolgozza ki hat kiváló jezsuita pedagógus. 1586-tól minden egyes rendtartomány tanárai írásban véleményezik. Módosítási javaslatukat gondosan mérlegelve és beépítve 1591-re készül el a *második tervezet*, amit háromévi kipróbálásra szintén valamennyi jezsuita iskolába megküldenek. A *harmadik*, végleges *tervezetet* már a gyakorlatban felmerült hiányok pótlása után fogadják el és léptetik hatályba 1599-ben. A *Ratio* négy szabályzattól áll:

1. A provinciálisok, rektorok, prefektusok szabálykönyve;
2. A hittanárok szabálykönyve;
3. A bölcsész tanárok szabálykönyve;
4. A gimnáziumi tanárok szabálykönyve.

A *Ratio* a gyermeki értelem, beszédkészség, érzelmek, akarat, izlés és hitvilág természetes fejlődéséből indul ki, így alapelvei mai szemmel is igen korszerűek. Az órák például pont 30 percesek, épp olyan hosszúak, mint amennyit a mai lélektan szerint a diák még figyelni képes.

Bár azóta sokan kritizálták, a *Ratio* mégis a pedagógiatörténet első egységes, bevezetése előtt alaposan végiggondolt, kipróbált, ezt követően többször módosított, 1735-ben kiegészített, sőt 1832-ben is átdolgozott, legtovább hatályos tanrendje. A maga idejében úttörő szerepet töltött be, s ma is a jezsuita nevelés elvi alapját képezi.¹² Az osztályfőnökséggel, osztálynaplóval és nevelési értekezletekkel kapcsolatos újításai beépültek az egyetemes pedagógiai elméletbe és gyakorlatba. A jezsuita iskolák színvonalát ezért még a rend legkérelmezhetlenebb politikai és vallási ellenfelei is elismerik. Fentiek alaposan rációfognak arra a még ma is fel-felbukkanó állításra, miszerint a Jézus Társaságnak az oktatás és nevelés nem lenne hivatása.

10 HUGO RAHNER: *Loyolai Szent Ignác* – fordító SZENDREI JÓZSEF. München, s. a.

11 A Catholic Encyclopedia *Ratio Studiorum* címszava – www.newadvent.org.

12 A jezsuita nevelés jellemzői és az ignáci pedagógia Bp., 1998. 61–62, 65–76.

Hazánkban a budai iskolák létesítésekor a *Jézus Társaság* már évszázados múltra tekinthet vissza. *Magyarországra* először 1561-ben *Oláh Miklós* esztergomi érsek, *Erdélybe* 1581-ben *Báthory István* fejedelem hívására érkeznek. Előbbi *Nagyszombat*, utóbbi *Kolozsvár* városába telepíti őket, de kezdeti nehézségek miatt nemsokára mindkét helyről távozniuk kell. 1580-tól a német rendtartomány római iskoláját magyar tagozattal egészítik ki, miáltal kialakul a híres *Collegium Germanicum et Hungaricum*. Ekkortól a hazai utánpótlás nevelése sokat javul, így a *znióváraljai* és *vágsellyei* rendházak létesítése, de főleg a *nagyszombati collegium* ismételt megnyitása után a jezsuiták helyzete a 16. század végétől fokozatosan nálunk is stabilizálódik. A 17. században e fejlődés – főképp *Pázmány Péter*nek köszönhetően – tovább folytatódik. A jezsuita érsek az, aki a *nagyszombati collegiumot* 1635-ben egyetemi rangra emeli.¹³

Budán a jezsuiták csak a város 1686. szeptember 2-ai visszafoglalása után jelennek meg. A felszabadító hadsereg távozásakor a településen alig 6 ép ház, némi helyőrség, lakosság, a bosnyák ferencesek, s 4 jezsuita atya marad. Közülük *P. Darasóczinak* betegsége miatt hamar távoznia kell, s noha a helyére új rendtársak érkeznek, 1686–87. telén hármójuk is belehal a nélkülözésekbe. Ilyen előzmények után kerül sor az *Academicum et Universitatis Collegium* 1687. március 19-ei megalapítására.¹⁴ Mivel az iskola fentebb ismertetett alapítólevelében tett érseki felkérését *Thyrus Gonzales* generális elfogadja, és ellene az uralkodó, *I. Lipót*, mint főkegyúr sem emel kifogást, ezért a jezsuiták budai gimnáziuma 1687. decemberében, a híres adakozó szent, Miklós püspök ünnepe táján már meg is nyitja kapuit. Az említett elképesztően rossz körülmények közepette ma ez hihetetlennek tűnik. Csakis a rend krisztusi küldetésstudata és nevelői hivatása magyarázza, hogy mégis sikerült.

Eleinte sok a nélkülözés és bizonytalanság a jezsuita iskolákban, mert a biztató kezdetek után Budát még évtizedekig rengeteg csapás sújtja. A király továbbra is birodalma központjában, Bécsben él. Buda főképp németajkú város, ahol a csekély népesség és nagy szegénység miatt a jezsuiták legfeljebb a katonaság segítségére számíthatnak. További problémát okoznak a tüzvészek és a pestisjárványok, melyek szintén gátolják Buda fejlődését. Érthető ezért, hogy egy-egy rossz évben az elsős osztályt nem is sikerül beindítaniuk. A jezsuiták a bajon úgy segítenek, hogy írni-olvasni tanító elemi iskolai tanfolyamokat szerveznek. Így 1698-tól a *gimnáziumi tagozaton* teljessé válhat a tanítás, ám a *Papnevelde*, *Diákkotthon* és az *akadémiai tagozat* így is csak a Rákóczi szabadságharc után kezdheti meg működését; előbbiek 1712-től, utóbbi 1713-tól. Mindez azt jelenti, hogy a *Jézus Társaságnak* jó 25 évi kemény munkájába telik, amíg *Szécheny György* rendelkezéseit végre tudja hajtani és sikerül újjászerveznie Buda keresztény iskolarendszerét.¹⁵

Az iskolák működésének helyszíne kezdetben a *Nagyboldogasszony (Mátyás) templom* É-i szomszédságában álló volt török *medressze* (főiskola) épülete, amit a katonaság

13 PUSKELY MÁRIA: *Kétezer év szerzetessége*. Bp., 1998. I. kötet 555.

14 MADZSAR IMRE: *A budai jezsuita akadémia története*. 1926. 2.

15 SZALAY GYULA: *A Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium története 1687–1937*. – A 250 éves Budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium 1687–1937 címmel Horváth Jenő szerkesztésében megjelent emlékkönyvben. Bp., 1937. 24–37.

segítségével sikerül úgy-ahogy helyreállítani. Így is rendkívül szűkös, mert a gimnáziumot és a rendházat is be kell fogadnia. A templom D-i oldalán 1715-re megépült (ám 1901-ben lebontott) *Papnevelde* és *Convictus* sem enyhíti a főépület zsúfoltságát. Noha a jezsuiták pesti (Galamb utcai) beruházásaikba 14000 Ft-ot fektettek, budai építkezéseik befejezése érdekében 10000 Ft veszteséggel kénytelenek eladni azokat.¹⁶ Néhány év múlva az 1723. évi nagy tűzvész pusztításai miatt itt is szinte mindent újra kell kezdeniük. Ennek fedezetéül még kölcsönt is fel kell venniük. A helyhiány csak 1747-ben, *P. Kunics Ferenc* rektorsága idején enyhül, mert ekkor elkészül a *Főiskola és Gimnázium* önálló épülete. Ez a mai *Szentháromság tér* 6. számú ház helyén állt, de 1901-ben szintén lebontották.

AZ ISKOLA

Az évfolyamok száma az eredeti *Ratio* szerint öt, ám a budai gimnáziumban már hat volt:

- I. *Classis elementaris*: Az ide járó *kezdők* a legkisebbek, így őket latinul *parvistáknak* hívják. Itt a legfontosabb cél a tanulási alapkészségek (latin írás, olvasás és a számolás) megerősítése. Ezt a diákok szintre hozásával érik el. (Ez az osztály a *Ratióban* még nem szerepelt.)
- II. *Infima Grammaticae classis*: Benne kezdik *bevezetni* a diákokat a latin rejtelmeibe. A nyelvtani *alapozás* nyomán a másodikosokat *pricipistáknak* is nevezik.
- III. *Media Grammaticae classis*: E középsősök a *nyelvtanosok*, vagyis *grammatisták*;
- IV. *Suprema Grammaticae classis*: Ebben a *felső* kisgimnáziumi osztályban zárul a nyelvtan oktatása. Az ide járókat mondattani tanulmányaikról *syntaxistáknak* hívják.
- V. *Poesis*: Eme *költészettani* évfolyamon a diákok már az irodalom-tanulás szintjére lépnek, ezért őket, magukat is *poetákként* emlegetik.
- VI. *Rhetorica*: A gimnáziumi tanulmányokat lezáró *irodalmi* osztály. Az itteni tanulóknak már *szónoklatok* alkotására is képesnek kell elennüik, ezért őket *rhetoroknak* nevezik.

Nagy iskola lévén a budai gimnáziumban valamennyi évfolyamnak külön osztályfőnöke van.

A főiskolai tagozat 2–2 évig tartó filozófiai és teológiai tanulmányokat foglal magába:

A *bölcsészek* metafizikával kiegészített logikát, matematikai alapú (newtoni) fizikát és etikát;

a *hittudományiak* dogmatikát, bibliikumot, kánonjogot, polemikát, egyháztörténelmet, görögöt, hébert és ékesszólást tanulnak.¹⁷

A collegium (gimnázium) osztályait alsó; az akadémiáéit főiskolaként – „*scholae inferiores et scholae altiores (severiores)*” – is emlegetik ekkoriban.

A tananyag a gimnázium és a főiskola filozófiai fakultásán a középkori *trivium*: *grammatica, rhetorica, dialectica* beosztását követi. Célja: az *eloquentia*, vagyis készség a klasszikus latin nyelv szóbeli és írásbeli előadására. Feladata: *objektíve* az antik nyelv és

16 1718-ban Pest városa gimnáziumépítés céljából a piaristák rendelkezésére bocsátja.

17 FINACZY ERNŐ: *A magyarországi közoktatás története Mária Terézia korában*. Bp., 1899. I. köt. 96–101.

irodalomra épülő vallási és világi kultúra közvetítése; *szubjektíve* az értelmi-, logikai-, kifejező- és vitakészség fejlesztése.¹⁸ A könyveket egyrészt az antik *auctorok* (klasszikus szerzők) műveiből válogatják, másrészt – a nyelvtani szabályok vagy történelmi, földrajzi, matematikai (tehát nem irodalmi) témák esetében – maguk a jezsuita atyák írják.

A gimnáziumi tagozaton a *parvisták* a latin *auctorok* közül *Aesopus* meséivel; a *principisták* pedig *Cornelius Nepos* és *Cicero* kisebb családi leveleivel foglalkoznak. A *grammatisák* már *Cicero* nagyobb leveleit, *Cato maiort* (vagyis az idősebbet) és *Caesar* a gall háborúkról szóló beszámolóit tanulmányozzák. A *syntaxisták* a válogatott *cicerói* leveleket, a *De officiis* és *Curtius* 3. könyvét; a *poeták* megint *Cicerot* (a *Pomponius-féle* dialógust) és *Ovidius* leveleit olvassák. A *retorok* *Cicero* válogatott beszédeivel, *Vergilius Aeneis*ével, *Juvenalis* szatíráival és *Plautus* drámáival foglalkoznak. Görögből *Xenophon*, *Homérosz*, *Démoszthenész*, *Platón*, *Pindaros* és néhány K-i *egyházaty*a műveiből fordítanak. Az elméleti anyagot jezsuita tankönyvekből sajátíthatják el: a nyelvtant *Alvarez* és *Soarius* műveiből; a történelmet *Kunics Ferenc Compendium historicum*ából. A földrajzot térképek segítségével tanulják, közülük megemlítendő az 1715-ben elhalt tudós *provincialis*; *Hevenesi Gábor* kis magyar atlasza, a *Parvus Atlas Hungariae*.¹⁹

A főiskolai tagozaton a *filozófia* tanítása *Arisztotelész* logikai, fizikai és metafizikai tárgyú művein épül fel. Másodévben *Euklidész* „Elemek” és *Arisztotelész* „Nikomakhoszi etika” című alkotása az oktatás vezérfonala.²⁰ A *teológia* oktatása *Aquinói Szent Tamás* műveinek tanulmányozása által történik, melyek közül a *Summa Theologiae* (A hittudomány foglalata) a *Compendium Theologiae* (A hittan összefoglalása); az apologetikai (hitvédelmi) okokból igen fontos *Summa contra gentiles* (A pogányok elleni foglalat) és az erkölcssteológiai szempontok miatt jelentős *De Malo* (A rosszról) szövegeket kell megemlíteni. Nyilvánvaló, hogy az oktatás menetére az újkori jezsuita szerzők; így *Suarez*, *Bellarmin* és *Pázmány Péter*, a legnagyobb hazai író, művei is hatást gyakorolnak.

AZ OKTATÁS

Időbeosztása mai szemlélő számára igen érdekesen alakul. A tanév általában november 3-án kezdődik és szeptember 29-én ér véget.²¹ A szorgalmi időszak az egyházi ünnepeket is figyelembe véve a 170 napot nem haladja meg. A tananyagban pontosan kell haladni, ezért részletesen meghatározzák, hogy az egyes hónapokban hol kell tartani, s mit kell tanítani. Így központi tanmenetet követnek. A heti- és napirend szintén nagyon rendszeres. Az 1735. évi *Molindes-féle*, nálunk III. Károly által *P. Wagner Ferenc S.J.* javaslatára bevezetett *Instructio* szerint délelőtt ½ 7-től 9-ig, délután ½ 2-től 4-ig van tanítás. Az órák 30 percesek. *Reggel* az 1. félórán a lecke felmondása, a 2.-ban a dolgozatok javítása, a 3–4.-ben ismétlés folyik. Az új anyag magyarázata csak ezután kezdődik. Az 5. órát követően az iskola szentmisére vonul. *Délután* szintén a leckével kezdenek, utána másfél órán keresztül az utóbbi időben tanult szerzőket ismétlik,

18 FINÁCZY ERNŐ: A *Renaissancekori nevelés története*. Bp., 1919. 260.

19 SZALAY: *i. m.* 44–45.

20 FINÁCZY: A *Renaissancekori. i. m.* 257.

21 PINZGER FERENC S.J.: *Emlékezzünk a régiokról II.* A Pécsi Pius Gimnázium értesítője 1935/36–37.

majd új részt fordítanak, végül az otthoni dolgozat témáját mondja tollba a tanár. A diákok időnként iskolai dolgozatot is írnak, és történelmet tanulnak. Előbbi napokon az 1–2. reggeli félóra a szokásos lecke-felmondással és szabály-gyakorlással kezdődik, majd megadják a feladatot. A dolgozatot a tanítás végéig írják, de ha az osztálynak sikerül előbb befejeznie, akkor a fennmaradó időt szintén a történelemtanulásnak szentelik.

A 4 alsó grammatikai osztály (bár más fokon) egyazon témát kap a dolgozatban. A III.-IV. nyelvtani és az V.-VI. felső (humanista) osztályoknak esetenként történelem helyett földrajz és matematika órát tartanak. Pénteken görög nyelvet tanulnak, belőle dolgozatot is írnak. Szombaton a katekizmus és a szentségek oktatása folyik, de eme napokon kerül sor a híres versenyfelelésekre is. A nyári kánikulában reggel fél órával korábban kezdenek és a tanítás ugyanennyivel, vagy akár egy órával is megrövidül. Budán – a helyi lakosság anyanyelvére való tekintettel – a grammatikai osztályokban nemcsak magyarul, hanem németül is le kell diktálni a feladatokat. Viszont a humanistákkal inkább a délelőtti órákban íratnak iskolai dolgozatot „*tekintettel arra, hogy Buda börtendő vidék*”. Ez arra utal, hogy a nagyok közül vannak, akik a délutáni órák előtti időt nemcsak tanulásra fordítják.²² A fenti időbeosztás nagy gondot fordít a tanulók kellő pihenőidejének biztosítására, mert napi órák száma kisebb, mint ma, a heti teher több-, az évi, pedig kevesebb napra oszlik el. Minden osztálynak egy tanára van, így a diákok a pedagógushoz való alkalmazkodás fárasztó feladatát elkerülik.²³

Az oktatás nem merev, a lehető legmesszebbmenőig figyelembe veszi az egyes tanulók és osztályok korát, adottságait. Így a gyengébbeknél, előfordul, hogy egy év anyagát csak két év alatt végezik el. Az elemi évfolyam is emiatt került a kezdő grammatikai osztály elé, hiszen fiatalabb korban a növendék még kevésbé terhelhető. Viszont a problémák mellett észreveszik a tehetséget is, ezért megengedik, hogy valaki egy tanév alatt két évfolyamot fejezhessen be.

A FELELÉS

Az ellenőrzés, értékelés, motiváció – napjaink gyakorlati pedagógiájának e kritikus pontjai – változatos formai és módszertani keretek közt zajlik. Mind az órán tanultakat, mind a házi dolgozatokat valamennyi tanulónál naponta ellenőrzik, miáltal a hibák kijavítására, ismétlésre és rendszerességre egyaránt nagy gondot fordítanak. A *házi és iskolai dolgozatok* mellett nagy hangsúlyt helyeznek a szóbeli feleletekre is. Ez *felolvasás* esetén a kiejtés és a hangsúlyozás-, a szabályok és *memoriterek* felmondásakor az emlékezetbe vésés-, (oda-vissza) *fordítás*nál, a tanultak alkalmazásának és az egyéni készségeknek is a kontrollját jelenti. Az önállóságnak fokozatosan mind nagyobb szerep jut. A *poetáknak* költői gyakorlatuk van: először *Ovidius* verseit utánozzák, kötetlen leveleket írnak, majd saját elégiát, és *chriát* szerkesztenek. A *retorok* a *chria* mellett a különböző szóképeket és alakzatokat gyakorolják, és „*stylo ligato*” (azaz kötött stílusú) verset írnak, végül saját beszédet is kell készíteniük.

22 SZALAY: *i. m.* 43–44.

23 PINZGER: *i. m.* 37–38.

Az értékelés az írás- és szóbeli feleletek osztályozása; továbbá az éves előmenetel minősítése által történik. Az *érdemjegyek* a tudás értékére és a továbbhaladás lehetőségére is utalnak:

A – „*Ascendit*”, vagyis „*tovább, ill. fölléphet*”, ami a mai „jeles”-nek felel meg.

a – Másodrangú jegy, azaz „jó”, ám nem hibátlan felelet, de a föllépést még nem akadályozza meg.

m – „*Mediocris*”, tehát „*közepes*”.

d – „*Deficit*”. Akkora „*hiány*”-t jelez, miáltal a felelet továbbhaladásra alkalmatlan, így „*elégtelen*”. Már két d és egy m osztályzat esetében is lehetetlen a továbblépés.

Az éves előmenetel megállapítását egy öt-fokozatú minősítési rendszer segítségével végzik:

1. „*Optimi*” – Ebbe a csoportba sorolják a „*legjobb*” tanulókat.

2. „*Boni*” – Idetartoznak a „*jók*”.

3. „*Mediocris*” – vagyis a „*közepes*” előmenetelűek.

4. „*Dubii*” – a „*kétesek*” fokozata a gyenge tudású növendékeket jelenti.

5. „*Reiciendii*” – tehát „*elutasítottak*” azok a tanulók, akik tanév végén megbuktak.

A napi és heti ellenőrzés mellett az új tanév megkezdése előtt szigorú *írásbeli vizsgák* vannak, a *négy grammatista* osztálynak félévkor is. Viszont a felső *humanista* diákoknak nyilvános, tehát a szülők előtt tartott évi 4 *declamatio*juk (szavalatuk, ill. előadásuk) is van, e tekintetben a kisebbek csak egyszer szerepelnek. Így az előmenetel igen változatos feladatok megoldása nyomán alakul ki. Kétes esetekben áttekintik az egyszerű évközi dolgozatokat is, de ha még így sem lehet dűlőre jutni, pótvizsgára kerül sor.²⁴

A diák számára a rendszeres ellenőrzés és gondos értékelés már önmagában is nagy ösztönző erővel bír. A jezsuiták azonban – jól ismerve tanulóik lelki fejlődését és életkori adottságait – még további motiválásukról is gondoskodtak. Ennek fontos eszköze az *aemulatio* (*mérgőzés*), vagyis a versenyfelelés, amit *elméleti* és *gyakorlati* oldalról egyaránt alaposan kimunkálnak. A *Ratio Studiorum* rendelkezései szerint: „*A mérgőzést nagyra kell becsülni, és valahányszor idő engedi, foganatba kell venni, hogy a tisztességes verseny, a tanulmányok eme nagy ösztönzője, ápoltságok*”. Saccini is ír a témáról:²⁵ „*A tanár az aemulatiót ne tekintse tréfának vagy idegen dolognak, hanem egészen a maga komoly feladatának. Maga is öltse magára a mérgőzők lelkületét; mindkét féllel érezzen együtt; mutassa, hogy mindkettő érdekében dolgozik, örködik, aggódik. Aki a versengést jól fel tudja kelteni, a leghatalmasabb segítséget merítheti belőle; olyant, mely majdnem egymagában is elegendő az ifjúság legjobb kiképzéséhez. Ezért a tanár ezt a fegyvert nagyra fogja becsülni, buzgón fogja keresni és kieszelni azokat az okokat, utakat és módokat, melyekkel ezt az eszközt leggyakrabban és legalkalmasabban használhatja. Nagyon üdvös lesz, ha nemcsak egyes tanulókat versenyeztet egymással, hanem pártokat is szervez az összecsapásra úgy, hogy mindegyik félnek vereségei és győzelmei egyúttal magántermészetűek és közösek is legyenek...*”. A versenyfeleléseknek ezért nemcsak ellenőrző vagy motiváló, hanem közös-ségteremtő ereje is van.

24 PINZGER: i. m. 39.

25 FINÁCZY 1919. 268–269.

A gyakorlatban a diákokat kétfelé – egy római és egy karthágói, esetleg gall és görög – táborra osztják. Mindkettőnek vannak jelképei: sasok, zászlók, címerek. Az egyes pártokon belül a római *legio* mintájára tisztek – *princeps*, *centurio*, *decurio* – működnek. A tudással kivívott rangot az ülésrend tükrözi, mert az elsőrendű (*primus*) tanulók közül is a legkiválóbb (*eminens*) ül legelől, s pártja *princeps*e, míg a jókért a *centurio*, a közepesekért a *decurio* felel, és így tovább. Eszerint ki-ki saját táborán belül is pontosan tudja, hogy tudása szerint hol a helye, s lehetőség szerint igyekszik a rangsorban feljebb jutni. A versenyfelelés maga *párok*, *csoporthok*, *táborok* között zajlik úgy, hogy főképp a pártok azonos előmenetelű, rangú- és helyű diákjai mérik össze tudásukat, vagyis *princeps* a *princeps*szel, *centurio* a *centurio*ival, *decurio* a *decurio*ival mérkőzik. Így egyenlőtlen küzdelem – hacsak valaki ellenfele legyőzése által nem akarja magának elnyerni annak rendfokozatát – nem fordulhat elő.

A páros vetélkedések egyéni kihívás (*laccessere*), a többi mérkőzés *moderante praeceptore*, azaz osztályfőnöki mérséklet, felügyelet mellett zajlik. Évente néhányszor még különböző osztályok is mérkőznek, pl. az *infima*, a *mediaval*, emez a *suprema grammaticaval*. A díjak kitüntető jelvények, az előmenetel javulása (átültetés), pártjelképek kiemelése. E feleléseket rendszerint szombaton tartják, de rendes felelés közben hétköznap is mindenkinek megvan a maga *aemulusa*, aki kijavítja, ha ellenfele hibát vét, sőt a párok a szigorú írásbeli vizsgák alkalmával is vetélkednek. Utóbbi esetben külön pályadíjakat is kitűznek, az alsó három évfolyamon 4:4-et; a *syntaxistáknál* és *poetáknál* 6:6-ot a *rhetoroknál* 8-at. A legjobb hittanos minden osztályban külön díjat kap.²⁶ Az akadémián és a tanári fokozatok emelkedésekor is zajlanak nyilvános *disputatiok*. A gimnazisták nézőként leshetik el az érvelés és a vitatkozás szigorú szabályait. Az *aemulatiot* később (főleg a vele helyesen élni nem tudók közül) sokan bírálták, de a napjaink gyakori iskolai lélektelenségét, igénytelenségét és közönyét ismerve, jobb lenne meríteni belőle.

A NEVELÉS

A katolikus hit elmélyítésén és a klasszikus irodalmi műveltség elsajátításán alapul, ezért nemcsak az oktatást, hanem az órán kívüli foglalkozásokat is a keresztény humanizmus hatja át. Jellemformálás, kultúr-közvetítés és közösségépítés tekintetében kiemelkedő jelentőségűek a *Mária kongregációk* és a *színelőadások*.

A Mária-kongregáció a napi szentmisék és az egyházi ünnepek mellett a hitélet legfontosabb fóruma. Gyökerei *Sodalitas Mariana* elnevezéssel 1563-ig nyúlnak vissza. Eleinte a jezsuiták csak *Rómában* működtetik e vallásos egyesületet, később széleskörű hálózatuk épül ki. Az *Academicum et Universitatis Collegiumban* a felsőbb (humanista) gimnazisták részére először 1698-ban jön létre Mária-kongregáció *Sodalitas B. Mariae Virginis* néven. A főiskolai tagozat beindítását követő évtizedekben a tagok száma annyira megnő, hogy 1745-ben a provinciális újabb kongregáció létesítésére ad engedélyt. A *Gyümölcsoltó Boldogasszonyról* elnevezett új egyesület a *poetika* és *rhetorika* osztályt végző gimnazisták számára alakul, míg a bölcsészek és teológusok a régiben maradnak.²⁷

26 FINÁCZY 1919. 264–265.

27 SZALAY: i. m. 35–36. lap.

A kongregációk tagjai kitűnnek hitük gyakorlásában és a vallási áhítatban. A többieknél is gyakrabban járulnak szentgyónáshoz, áldozáshoz, tartanak böjtöt és imádkoznak rózsafüzért. *Circulus menstruus* címmel megjelent imakönyvük havi beosztásban, de az év minden napjára külön imádságokat és rövid elmélkedést is tartalmaz. Túl ezen még mindenki önként is vállal jócselekedeteket: élvezetekről mondanak le, ételüket megosztják a szűkölködőkkel, és szinte vetélkedtek, hogy ki ápol több beteget, ajándékoz meg több koldust, vigasztal több elesett és elkeseredett embert. Van, hogy valaki egyetlen napon több mint 1000 angyali üdvözetet mond el. E jócselekedeteket *Catalogus Bonorum Operum* címen fel is jegyzik.

A kongregációknak fontos közösségépítő és egyesületi szerepük is van, mert bennük nemcsak diákok, hanem felnőttek is tevékenykednek. Utóbbiak közt a jezsuita tanárok mellett világiak is előfordulnak, egyik-másik tag a városi előkelők köréből. A kongregációknak külön termük van, benne a művészi kivitelű oltárral, az imakönyvet, elmélkedéseket, olvasmányokat, és okiratokat (az alapító okiratot, a tagokat és támogatókat is nyilvántartó törzskönyvet, a fenti jótett-katalógust) tartalmazó könyvszekrényvel, díszjelvényekkel; így a hímzett selyemből készült, arany és ezüst rojtokkal pompásan ékesített *labarummal*. A teremben nagy hit- és közélet folyik, mert nemcsak közös imádságokat, éneklést, elmélkedéseket, hanem rendes és rendkívüli gyűléseket is tartanak. Itt őrzik a kongregáció pénztárát s zajlik a *tiro*-nak nevezett belépő tagok felvétele, ünnepélyes fogadalmotétele, a távozók búcsúztatása és a tisztújítás is.²⁸

A színelőadások hasonlóan fontos pedagógiai és társas-életi jelentőséggel bírnak, hisz rájuk a szülők mellett a város előkelőit is meghívják. A növendékek tehát nagy és neves közönség előtt adhatnak számot felkészültségükről, ügyességükről és tehetségükről. Buda városában az első darabot már 1690-ben előadják, amelyet még további 107 követ.²⁹ E 108 műből 12 már magyar nyelvű. Ez azt is jelenti, hogy a jezsuiták és növendékeik egyben az újkori magyar színjátszásnak is megteremtői Budán. Ennek tudatában is vannak, mert míg a latin nyelvű drámák elsősorban bibliai vagy klasszikus antik tárgyúak, addig a magyarok különböző korok nemzeti történelméből merítenek. Van nekik köztük kifejezetten esztétikai és etikai ihletésűek is. Előbbire az iskolának külön otthont, és benne tágas dísztermet is építtető *Kunics Ferenc* „Sedeciás”-a, utóbbira *Illei János* „Tornyos Péter” című vígjátéka példa.

Az első magyar előadást 1744-ben tartják, mely *Gritti Lajos*ról, egy árulással és hitehagyással terhes időszak-, a Mohács utáni Magyarország olasz kalandoráról szól. A darabokat a tanárok írják és általában a felső (humanista) osztályok adják elő, de ünnepi alkalmakkor előfordulhat, hogy a kisebb grammatikusok is szerepelnek, ahogy 1754-ben is. A poéták hazánk utolsó nemzeti nádora, *Batthyány Lajos* előtt adják elő édesapja, a törökverő *Batthyány Ádám* Székesfehérvár 1688-as visszafoglalásakor véghezvitt hőstetteiről szóló drámájukat. Aznap a principista, media grammatica és syntaxis osztályok *Hunyadi János*ról, *Kálmán és Álmos*ról, a dalmata hős *Balbus Venetus*ról játszanak darabot.³⁰ A jezsuita színelőadások így nemcsak a bennük rejlő nevelőerőt aknázzák ki, hanem a korabeli Buda életének is fontos eseményei.

28 FINÁ CZY 1899. 128-134.

29 FINÁ CZY 1899. 124-128.

30 SZALAY: i. m. 46-47.

Névsorait nem ismerjük, kivétel az 1737/38. tanév, amikor egy koldusdiákok felvételét tiltó helytartótanácsi rendeletre írt válaszában P. Mayerl Benedek rektor úr – évfolyamok szerint – megküldi valamennyi tanuló nevét.³¹ A budaiak körében ma is ismert; Radics, Gaisler, Hoffmann, Kostyán, Kök, Seidl, Roth, Cvíkl, Hujber, Schöfman, Szalkofszky, Maczi, Valczer, Schoza, Kampian, Sztatini, Schmelzer, Straub, Ricz, Falkoner, Nistler, Somogyi, Duran, Fridlein, Bosnyáky, Cetto, Hoffner, Lang, Mayr, Mohr, Faber, Rebler, Thullner, Wehrlos, Staurer, Vösmor, Agner, Fischer, Jakoshüsz, Wehrlos, Skoza, Kurtz, Federmayr, Petrovics, Plaison, Eder, Sautrovics, Thomayr, Deindl, Laussegger, Kokics, Pracsulovics, Gross, Anhald, Dulai, Prantfogel, Bundian, Scheider és Jálics családok neve mutatja, hogy többségük német, de szláv, és magyar nevekkal is találkozunk. A név sokszor a család származási helyére utal.

E név *catalogus* a vidékiek nevét és patriáját (lakóhelyét) is közli. A korban ismert, de a genealógusok és történészek által szintén kutatottabb családok közül is kiemelünk néhányat: Horányi, Marics, Koncsek, Milpacher, Jaross, Patatich, Póka, Almássy, Deák, Marsovszky, Scultetti, Prohaszka, Ujfalusi, Terstanszky. Érdekes képet mutat a diákok kora és lakóhelye:

Évfolyamok szerint 25 theológus, 37 physicus és 48 logicus, összesen 110 akadémista, azaz főiskolás nevét ismerjük. A *collegisták* (vagyis gimnazisták) 142-en vannak: 18 *retor*, 21 *poeta*, 38 *syntaxista* és *grammatista*; 25 *principista* és 40 *parvista*.

Területi illetőség szerint érdekes például, hogy az 1737/38. tanévi 252 tanuló között 96 budait, 6 bécsit, sopronit és temesit, 5–5 hevesit és pozsonyit, 4–4 pestit, esztergomit, szegedit találunk, de van diák a Felvidékről (Nyitra, Trencsén, Liptó, Árva); Erdélyből (Udvarhely, Torockó), sőt Horvát-, és Csehországból, Felső-Ausztriából és Itáliából is. Legkevésbé számít a lakóhely a főiskolásoknál, ahol 28 tanuló klerikusként említene, és köztük alig van hely- vagy környékbeli diák. Pestről viszonylag kevesen vannak, amit a főképp télvíz idején nehéz dunai átkelés és az ottani rivális piarista gimnázium működése magyaráz. Meglepő viszont, hogy a gimnazisták között sok esetben távoli vidékek szülötteit is ott találjuk. Ez a budai *collegium* magas színvonalára és a szülők budai hivatalviselésére utal, mert pl. Kassán vagy Nagyszombatban is működik jezsuita iskola, mégis itt látunk tanulni ottani diákokat.

A létszámok és a társadalmi hovatartozás alakulásáról többet tudunk, mert más tanévekből is van rájuk adat. Az átlagos létszámok alapján a budai Főiskola és Gimnázium jezsuita múltja négy időszakra osztható:

1687–1715: Iskolaszervezés folyik 40 fő feletti, de 200 alatti létszámokkal;

1716–1747: A konszolidáció időszaka, többnyire 200–400 tanulóval;

1748–1760: A virágkor, 1757-ben 788 fős létszám maximummal;

1761–1773: A növekvő támadások, végül a feloszlítás ideje, 500–600 fővel.

A barokk társadalom rendi zártságának ellentmond a diákok származás szerinti jogállása. Így például 1715-ben a budai *Academicum et Universitatis Collegium*nak 226 tanulója van. Bár az Anjou-kor óta többnyire 50 (cserélődő) *arisztokrata* családból ekkor

31 PATONAY JÓZSEF: *Iskolánk történetéhez*. A teljes tanulói névsort közli a Budapesti II. ker. Kir. Egyetemi Katolikus Gimnázium 1939/40. Évkönyve. 25–38.

is 22 fő (10 %) képviselteti magát, ám a 49 (27 %) *nemesi* sarj mellett a többiek – összesen 155 fő (63 %) – *polgári* és *plebeius* (jobbágy) származású. Ezt a ténytet nemcsak a rossz korabeli közállapotok, hanem *Szécheny György* alapítói akarata is magyarázza, aki budai iskoláit tudatosan az alsó társadalmi osztályok gyermekeinek is szánja. E kívánóságát az említett diákotthon alapítólevele is tartalmazza, amit a jezsuita atyák a legmesszebbmenőkig tiszteletben tartanak.

A NEVELŐ

A fentiekben ismerttetett lelkiismeretes oktató-nevelőmunka és sokrétű egyéb feladatellátás nem képzelhető el rátermett és felkészült pedagógusok nélkül. Napjaink lélektelen profizmusa ismeretében különösen fontos megválaszolni a kérdést: *Kik voltak ők és mi hajtotta őket?*

A jezsuita tanár kettős – papi és pedagógusi – hivatással rendelkezik. A rendalapító *Szent Ignác* nyomdokain járva törekszik az isteni világterv felismerésére és előmozdítására. Teszi, amit kell, s eközben nem a karrier, hírnév vagy az anyagi gazdagság, hanem az önként vállalt tisztaság, szegénység, engedelmisség motiválja: *Mindent egyedül Isten nagyobb dicsőségére!* Talán napjaink pedagógusa számára is tanulságos ezért, ha a kor budai jezsuita tanárai előtt közismert szép és hasznos alapelvekből merítünk. Így már a *Ratio Studiorum* kimondja azt a diák és szülő számára ma is egyértelmű igazságot, hogy a nevelésben minden a tanáron múlik: *„A tanítványok s növendékek rendszeren olyanok lesznek, mint tanáraik.”*³²

Giovanni Bonifacio szerint: *„A gyermeknevelés a világ megújítása; a gimnáziumok az Isten várai; így itt rejlenek minden jónak magvai.”* A diák nevelése tehát alapvetően fontos feladat, ezért a rendelkezések már ekkor előírják, hogy a tanár rendszeresen látogassa kollégái óráit. *Saccini* „*Paraenesis*” című műve arra a kérdésre keresi a választ, hogy milyen a jó tanár?³³

1. *„Mindenek előtt neki magának kell tudnia, amire másokat meg akar tanítani! ...*
2. *Pontos legyen a készülésben. Kevés írot olvasson, de a legkiválóbbakat és huzamosan. Váltig frissitse és újítsa ismereteit. Világosan és teljesen igyekezzék megérteni, amit közölni akar...*
3. *Örömet forduljon a tanulmányi igazgatóhoz vagy tudósabb kartársaihoz, ha bármi csekély kétség kinozza lelkét, mert ha nem így tesz, esetleg tévesen vagy helytelenül fog tanítani.*
4. *Hivatásának fontosságát és áldásait mindig tartsa szem előtt. Legyen meggyőződve, hogy az egész kereszténység magán- és közállapota tőle függ. Fontolja hát meg, hogy mennyivel tartozik Istennek, a Társaságnak, a gondjaira bízott gyermekeknek, szüleiknek, az anyaszentegyháznak, s mennyi veszedelem származik abból, ha rosszul, lanyhán vagy kevésbé lelkiismeretesen tölti be hivatását. Viszont, mily bőséges kincset gyűjt, ha kissé megfeszíti erejét...*

32 *Ratio Studiorum*: Reg. Prov. 22. 50.

33 *FINÁCZY* 1919. 268–269.

5. *Minden más gondját vesse el a tanító, s erre az egyre (a nevelésre) gyűjtsön testi és lelki erőt; ebben lakjék, ebben virrasszon, s ha lehet, ez jelenjen meg álmaiban is. Tisztelje, becsülje hivatását: ebben keresse minden érdemét, gazdagságát és örömét.*”

A mű elméleti és módszertani megállapításai a gyakorló pedagógus számára ma is alapvetők.

Eszerint tevékenykednek azok jezsuita pap-tanárok is, akik a források szerint a 18. században a budai *Academicum et Universitatis Collegiumot* vezetik, vagy benne tanítanak. A rend 1773. évi feloszlatásáig az iskolának 15 rektora (igazgatója) van, időrendben a következők:

*P. Gressing József; P. Trefflinger Pál; P. Ivanich György; P. Ambler Tamás; P. Posch György; P. Gelb Gotthárd; P. Beck József; P. Mayerl Benedek; P. Tolvay Imre; P. Kunics Ferenc; P. Kövér András; P. Prileszky János; P. Mayr Kristóf; P. Nagy János és P. Reviczky Antal.*³⁴

Nem kevésbé fontosak azok a tanárok, akiknek neve a századok viharai után is ráánk maradt: *P. Baldt József; P. Friedvalszky Sándor, P. Grossinger Ferenc; P. Höck Ferenc; P. Illei János; P. Izzo János; P. Kapuváry Károly; P. Kelcz Imre; P. Kereskényi Ádám; P. Koncsag Ferdinánd; P. Kovács Ferenc; P. Mártonfi József; P. Pintér József, P. Sághy Ferenc* a gimnáziumi tagozaton;³⁵ *P. Daróczy György; P. Gyalogi János; P. Molnár János; P. Pray György; P. Szegedy János; P. Sajnovics János* a főiskolán tanít.³⁶

Tudunk olyan jezsuitákról, akik nem oktatnak, mégis sokat tesznek Buda fejlődéséért, más a Jézus Társaságba lépve, majd tanulmányait elvégezve egykori iskolájának lesz tanára. Végül akadnak, akik még a rend feloszlata után is sokat tesznek egykori iskolájukért, egyházukért és a magyar nevelésügyért. Valamennyi felsorolt személy munkásságát méltatni e tanulmány keretei között nem lehet, de annyi megállapítható, hogy a tanári hivatás gyakorlása mellett az atyák közül sokan a hit, kultúra és közélet sok területén is változatos munkásságot fejtenek ki. Ilyen a lelkipásztorkodás: A rend több plébániát vezet: Budán a *Nagyboldogasszony (Mátyás)-* és az *Országúti Szent István* (ma ferences) templomot.

Komoly tudományos és írói tevékenységet végeznek: *P. Höck Ferenc* közmondások gyűjtése és az arab, török, perzsa orientalisztika; *P. Molnár János* a művészettörténet; *P. Szerdahelyi György Alajos* a klasszika filológia és az 1806. évi ún. *II. Ratio Educationis* szövegezése; *P. Sajnovics János* a nyelvtörténet és (*Hell Miksával*) a Lapp-földi kutatások- és *P. Pray György* a történetírás, de segédtudományok forrásainak felderítése, gyűjtése és elemzése terén is.³⁷

Fontos a jezsuiták városfejlesztő tevékenysége is. A budai *Szentháromság*-teret övező három egykori épületükből ma csak az a *P. Kerchensteiner Konrád* tervezte zopf stílusú kétemeletes épület áll, amely most a *Hilton-szálló* régi szárnya. Szintén az atyák

34 PATONAY JÓZSEF: *Intézetünk igazgatói, nevesebb tanárai és tanítványai.* – A 250 éves Budapesti Királyi Egyetemi Katolikus Gimnázium 1687-1937. címmel Horváth Jenő szerkesztésében megjelent emlékkönyvben. Bp., 1937. 213–215.

35 PATONAY JÓZSEF: *i. m.* 215–218.

36 SZALAY: *i. m.* 49.

37 SZINNYEI JÓZSEF: *Magyar írók élete és munkái.* Bp.: Akadémiai Kiadó, 1980–1981. (reprint) vonatkozó szócikkek.

munkájának köszönhető a város első újkori vízvezetéke.³⁸ Ez egy Sváb-hegyi forrásból szállítja a vizet a Várba. A tűzvészek miatt a jezsuiták kezdeményezik a fontos épületek bádogtetővel történő lefedését is. A pestisjárványok idején szintén ők emelik az első, ma a *Zsigmond-téren*-, és a második, a Mátyás-templom előtt álló budavári *Szenháromság- emléket*.

Az *Academicum et Universitatis Collegium*nak van külföldön jól, ám saját hazájában kevésbé ismert missziója és felfedezője is. *Koncság Nándor* 1703-ban *Varasdon* születik, és 25 éves korában már a budai gimnáziumban tanít, ám az ifjú tehetséges tanár tengerentúli térítésre érez hivatást.³⁹ Két év *sevillai* előkészület után *Mexikóba*, majd *Kaliforniába* megy. A *San Ignacio* missziós állomásról kiindulva a *San Vicente Ferras* folyó völgyében 7 redukciót (indián telepet) szervez: *San Borgiast*, *San Joachimot*, *San Sabast*, *Santa Luciát*, *San Atanasiot*, *Santa Monicát* és *Santa Martát*. *Koncság Santa Gerdrudis* néven hamarosan új missziós állomást is alapít. Több mint 3000 – főképp *kocsimi* – indiánt térít és keresztel meg. Az európai kenyérgabonákat és a szőlőt meghonosítja a korszerű földművelésre is megtanítja őket.⁴⁰ Közben felhajózik a *Coloradon*, bejárja, felfedezi és feltérképezi a *Kaliforniai-félszigetet*. *Kaliforniai útinapló* címmel megjelent művét a nagy világnyelveken már többször kiadták, magyarul sajnos még nem. Írásai és térképei láttán – néhány évtized múlva – kora tán legjobb geográfusának nevezi az 1759-ben elhunyt *Koncság Ferdinándot*, a földrajztudomány egyik legnagyobb alakja; *Alexander von Humboldt*.⁴¹

Mindezekhez és az iskolák működtetéséhez komoly gazdasági háttér kell. Egészen 1730-ig a *Szécheny György*, majd *Pál* érsekektől kapott alapítványi jövedelmek és segítők dacára a jezsuiták anyagi helyzete igen szűkös. A későbbiek során a helyzet javul, főleg 1740-től, mert ekkor a 100000 Ft értékű *nezsideri* birtokot sikerül tőkésíteniük, majd évi 5 %-os kamattal a pesti *Só-hivatal*nál fialtatniuk.⁴² A későbbi adatok és számítások arra utalnak, hogy 1773-ra – egyéb birtokaik, így a budai szőlők jövedelmeivel együtt – az alapításkor a gimnáziumra kapott tőkét sikerül megduplázniauk, sőt belőle *Mária Terézia* budai palotaépítkezéseire még hitelt is nyújtanak.⁴³

AZ UTÓTÖRTÉNET

A fentiek egyértelműen bizonyítják, hogy *Szent Ignác* Jézus Társasága mind az egyetemes, mind a magyar vallás, művelődés és pedagógiatörténetben hatalmas munkásságot fejt ki.⁴⁴ Ennek ellenére, vagy sok esetben éppen ezért, mind a protestánsok, mind a felvilágosodás erői folyamatosan támadják a rendet. Tudományos vitában ugyan nem tudják legyőzni őket, annál veszélyesebbek az ellenük irányuló politikai tá-

38 SZALAY: i. m. 40.

39 LÉVAY MIHÁLY: *A katolikus hittérítés története II.* Bp., 1937. 485–488.

40 SZABÓ LÁSZLÓ: *Magyar múlt Dél-Amerikában.* Bp., 1982. 49–50.

41 *A Budapesti II. Rákóczi Ferenc Gimnázium jubileumi emlékkönyve 1988.* 148.

42 Országos Levéltár: Acta Jesuitica – Holovics Flórián-féle jegyzék: az 1740. év iratai.

43 Diploma Inaugurale. Magyar fordítását közli: PAPP JÓZSEF: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen.* Bp., 1982. 268. (Az eredeti oklevél az ELTE levéltárában).

44 PETRUCH ANTAL S.J.: *A Jézustársaság, mint tanító rend.* – lásd: BANGHA BÉLA S.J.: *A négyszáz éves Jézustársaság.* Bp., 1940. 182–193.

madások és rágalmak.⁴⁵ Ezek különösen a 18. század derekától erősödnek meg, így 1759-től Portugáliából, 1764-ben Franciaországból, 1767-ben Spanyolországból tiltják ki őket, majd az egyre erősödő jezsuita ellenes politikai nyomás 1773-ban kikényszeríti a rend feloszlatását is.⁴⁶ A rend szülőföldjén földönfutóvá tett jezsuitákat a lutheránus porosz király, II. Frigyes, és az ortodox-hitű Oroszország cárnője, II. Katalin fogadja be. VII. Piusnak, majd csak 1814-ben sikerül helyreállítania a Társaságot.

Nálunk a fenti támadások 1760. körül kezdődnek, s nemcsak a protestánsok és a királyi udvar felvilágosodott hivatalnokai, hanem még az esztergomi érsek, Barkóczy Ferenc is jezsuita-ellenes lépéseket tesz.⁴⁷ Mint hithű katolikus, Mária Terézia nem üldözi őket, sőt lehetővé teszi számukra azt is, hogy világi papként vagy más szerzetbe lépve továbbra is gyakorolják hivatásukat. Viszont, mint abszolút uralkodó, főkegyúri jogával élve a rend 7,7 millió forintra rúgó javait és 36 iskoláját királyi befolyás alá vonja, majd betagozza az 1777. évben kiadott *Ratio Educationis* által szabályozott magyar iskola-rendszerbe. A jezsuita *Academicum et Universitatis Collegium* is „Királyi” megjelölést kap, majd hamarosan a Budára áthelyezett nagyszombati egyetem ötödik fakultásaként működik tovább. Az iskolát mind az 1777. évi *Ratio Educationis*,⁴⁸ mind az 1780-ban kiadott *Diploma Inaugurale* kiemelten említi.⁴⁹

II. József tanügy-igazgatási szempontból leválasztja a gimnáziumot az Universitásról, de az – 1851-ig az Egyetemi-, ezután a Tanulmányi Alapba bevitt Szécheny-vagyonból fenntartva – továbbra is Királyi Egyetemi Katolikus Gimnáziumként működik. Bár igazgatói egész 1832-ig volt jezsuiták, és 1814-ben a rendet is helyreállítják, budai gimnáziumuk működtetését a még a magyar katolikus egyházban is tovább kísérő jozefinista szellem miatt mégsem sikerül visszanyerniük. A Társaság nagyszombati gimnáziumát is csak 1853-ban kapja vissza, a budai 1832–51-ig piarista, 1851–61. közt német, majd ekkortól magyar világi katolikus iskolaként folytatja munkáját, mígnem 1948. június 28-án a kommunista diktatúra államosítja. Állami jogutóda 1949. augusztus 27-étől a *Budapesti II. Rákóczi Ferenc Gimnázium* nevet viseli.⁵⁰

E sorok írója 1991-ben kezdeményezte az iskola egyházi rehabilitálását, ami a tanintézet legutóbbi Szabó Ilonka utcai ingatlanát akkor kezelő Fővárosi Önkormányzat által támasztott két éves pert, majd három év huzavonát követően az állam részéről fokozatosan megtörtént. Hátra van viszont még az Egyetemi Katolikus Gimnázium egyházon belüli rehabilitálása. Az Egyházi Törvénykönyv 1267, 1284. és 1300. kánonjai szerint ez Szécheny György érsek úrnak az iskola pedagógiai működtetésére és javai felhasználására vonatkozó – 1773. óta csak a politikai kényszer miatt nem érvényesített – alapítói rendelkezéseinek végrehajtását, vagyis a gimnázium jezsuita kézbe adását jelenti.

45 BANGHA BÉLA S.J.: *A jezsuita rend és ellenségei*. Bp., 1928. Tétélesen ismerteti és cáfolja a jezsuitákkal kapcsolatos megalapozatlan és hamis állításokat.

46 XIV. Kelemen pápa „Dominus ac Redemptor” kezdetű brevéje.

47 SZALAY: i. m. 48.

48 *Ratio Educationis* 19. és 33. §. Magyar fordítását közli MÉSZÁROS ISTVÁN. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1981. 33 és 38.

49 *Diploma Inaugurale*. A vonatkozó részt magyarul közli: PAPP JÓZSEF: *Hagyományok és tárgyi emlékek az Eötvös Lőránd Tudományegyetemen*. Bp., 1982. 265.

50 A Budapesti II. Rákóczi Ferenc Gimnázium jubileumi emlékkönyve i. m. 55–57.

A JÖVŐ

A jelen tanulmány a fenti iskolák közül a budai jezsuita gimnázium és akadémia működését tárgyalta. Célja az volt, hogy fényt vessen a Jézus Társaság által hazánk, fővárosunk és az esztergomi főegyházmegye felemeléséért hozott áldozatokra, egyben utat és példát mutasson a török-kor utánihoz sokban hasonló mai, a kommunista diktatúrát követő történelmi újjáépítéshez. Már a rómaiak is tudták jól: „*A történelem az élet tanítómestere*”, ezért aki nem ismeri a múltat, nem érti a jelent és nem képes helyesen tervezni a jövőt.

E szerény dolgozat írója a budai *Academicum et Universitatis Collegium* alapítójának és jezsuita tanárainak sokat köszönhet. Rengeteget tanult tőlük hitből, emberségből, a nevelői hivatás szeretetéből, a keresztény pedagógia elméletéből, gyakorlatából és az égi Mester iránti alázatból. Jelen kis munkájával mindezekből szeretett volna továbbadni valamit, de az is meggyőződése, hogy a diákok motiválása, oktatása, nevelése, közösséggé formálása és emberséges terhelése tekintetében – természetesen napjaink viszonyaihoz szabva – nem egy, a fentiekben ismertetett jezsuita pedagógiai módszer ismerete mások számára is üdvös lehet.

A jövő – hitünk szerint – az Úr kezében van; a történelem az isteni világterv megvalósulása. Rajtunk embereken múlik, hogy önzésünket és akadémiskodásunkat félretéve felismerjük és megvalósítsuk akarátát. Az *Egyetemi Katolikus Gimnázium* alapítójának ez sikerült, amikor „*Isten általi ilyen ihletéssel*” megalapította, egyben a Jézus Társaság gondjaira bízta a török-kor utáni *Buda* első iskoláját. Mindezeket átlátva és átértelmezve ma sem lehet más feladatunk.

ISTVÁN NAGY

GYMNASIA OF THE JESUIT ORDER IN BUDA

The paper discusses the functioning of the Jesuit gymnasium and academy in Buda. The Jesuit order appeared in Buda only after its reoccupation from the Turkish rule on 2 September 1686. In spite of the adverse circumstances already in the following year, on 19 March 1687 Primate György Széchenyi signed in the city of Pozsony (today Bratislava, in Slovakia) the deed of foundation of an *Academicum et Universitas Collegium*. The Jesuit *Academicum et Universitas Collegium* was nominated as “Royal”, and soon began to operate as the fifth faculty of the University of Nagyszombat (today Trnava, in Slovakia), which was transferred to the city of Buda. The significance of the school was stressed in both *Ratio Educationis* issued in 1777 and in *Diploma Inaugurale* issued in 1780. Joseph II separated the gymnasium from the *Universitas* due to educational administrative reasons, however, it continued to function until 1851 as Royal University Catholic Gymnasium. Although its principals were Jesuits until 1832, and in 1814 even the Jesuit order was restored, they could not recover their right to operate their school in Buda due to the Josephinist ideology still present in Hungarian Catholic Church. The school in Buda continued to function as a Piarist school between 1832-1851, and as a German school between 1851-1861. Then it functioned as a diocesan Catholic school until 28 June 1948, when it was taken into public ownership during the communist regime. Its legal successor has been the II. Rákóczi Ferenc Grammar School since 27 August 1949.

MÉSZÁROS ISTVÁN

EGYHÁZTÖRTÉNETI ADALÉKOK ESTY MIKLÓS IRATHAGYATÉKÁBAN

I.

A Szent István Társulat több mint 150 év óta működő katolikus könyvkiadó. Irattárában egy érdekes korfestő dokumentum-együttes található.¹

A könyvkiadó vezetője volt 1948–1973 között *Esty Miklós (1895–1973)*, az 1920-as évektől az 1970-es évek elejéig a hazai katolikus közélet ismert személyisége. Még az 1960-as években is így nevezte magát levél-aláírásaiban: „*a magyar bíborosok gentiluomoja*”.

Régi vatikáni szokás alapján töltötte be ezt a tisztséget: ő volt a *hercegprimás személyi szolgálattelveje*, kísérője, „útimarsallja”. Nem „foglalkozást”-t töltött be a dzsentiluomo sem Rómában, sem nálunk: egy-egy tekintélyes férfi vállalkozott a főpap körül különféle teendők, feladatok végzésére, hogy az kellő méltósággal betölthesse hivatását. Megtiszteltetés volt ez mind a szolgálattelve, mind a főpap számára.

Esty Miklós e megtisztelő szolgálatot már az 1920-as évek elejétől *Csernoch János*, majd *Serédi Jusztinián* mellett ellátta. Az Országos Földhitelintézet nevű budapesti bank főtisztviselője, majd egyik igazgatója volt, s ezzel párhuzamosan, majd onnan nyugdíjba vonulva végezte vállalt egyházi feladatát. 1923-ban a *Szentatya pápai kamarás* („*Cameriere di Spada e Cappa di Sua Santità*”) címmel tüntette ki. Ez ritkaság volt világiak esetében, különösen Itálián kívül. Többször elkísérte főpásztorát Rómába; 1922-ben, majd 1939-ben pápaválasztó konklávéra is; fontos szerepet töltött be az 1938-i budapesti Eucharisztikus Kongresszus rendezvényeinek megszervezésében. 1942-től élete végéig az *Actio Catholica* alelnöke.

1933-tól Esty Miklós alapos és részletes *naplőfeljegyzéseket* készített szolgálattelveői feladatainak elvégzéséről. Mivel igen precíz és aprólékos ember volt, a maga számára igyekezett mindazt megörökíteni, amit szükségesnek látott, hogy ezeket a további ügyek intézése során, más személyekkel való tárgyalásai alkalmával magának, vagy másoknak, mindig hűen felidézhesse. Gyakran fűzött az eseményekhez kommentárokat.²

1 A Társulat régi irattárában öt dosszié „Esty Miklós visszaemlékezései” címmel. Közülük az egyik alcíme: „Esty Miklós 1945–1973 közötti iratai”. A tanulmányunkban idézett dokumentumok ebben találhatók, jelzetek nélkül. Innen könnyen utánakereshetők.

2 Válogatást közöltem „Hercegprimás 1944: Serédi. Részletek Esty Miklós visszaemlékezéseiből” címmel. (A „Primások, pártok, politikusok” című kötetben. Sajtó alatt.)

Esty Miklós iratanyagának egésze értékes, sok egyháztörténeti apró vonatkozást is tartalmazó dokumentumegyüttes, amelyet a Szent István Társulat irattára őriz. Szemelvényeink az anyag személyes vonatkozású irataiból valók, az 1945–1963 közötti évekből. 1945. szeptembere 17-én tette közzé a hazai katolikus sajtóügynökség, a Magyar Kurír, s nyomában a sajtó és rádió, hogy XII. Pius pápa *Mindszenty József veszprémi püspököt nevezte ki esztergomi érsekké, Magyarország hercegprímásává*. Esty Miklós, az előző két hercegprímás gentiluomója, azonnal levélben ajánlotta fel szolgálatait Mindszentynek.

Majd szeptember 26-án újabb levéllel kereste fel őt Veszprémben, így indítva mondanivalóját: „Főméltóságod folyó hó 24-i parancsai birtokában a következőket sietek Főméltóságodnak jelenteni”. Előzőleg, szeptember 24-én kettőjük között a primás budapesti szálláshelyéről volt szó, a budai primási palota ugyanis lakhatatlanná vált az ostrom következtében. Levelében Esty ezzel kapcsolatban ad jótanácsokat Mindszentynek, illetőleg a kinevezett primás által viselhető liturgikus ruhákat illetően tesz javaslatot, s felhívja figyelmét arra, hogy új pecsétet, levélpapírt kell készíttetnie. A zárómondatok: „Főméltóságod Budapestre érkezése után azonnal jelentkeznek, kiegészítő-, illetve további parancsai átvétele céljából.” ...„Hódolatteljes kézcsokolásom jelentése mellett vagyok Főméltóságú Hercegprímás Úrnak mindenkor kész szolgálója.”

Feltűnő ez a feudális módon túlzó, szinte szolgálai megalázkodás. Ugyanakkor jól ismert az a kétségtelen tény, hogy Esty Miklós – 1944-i naplójeljegyzései szerint –, mélyen lenézte Mindszentyt egyszerű származása miatt. A primás október 2-i válasza szelidséget, szívéllyességet sugároz:

„Kedves Méltóságos Uram! Két rendbeli nagybecsű levelére az alábbiakban válaszlok: [ami a gentiluomói szolgálatot illeti,] köszönöm szíves ajánlatát és azt elfogadom. Felkérem, hogy a gentiluomói tisztet mellettem is ellátni szíveskedjék. Kérem, legyen segítségemre úgy, mint nagynevű elődeimnek is.”

A lakás tekintetében a budai primási palota három helyiségének rendbetétele mellett döntött.

Valóban, „pecsétről is kell gondoskodnunk. Drahos prelátus úrnak ugyan tegnap azt mondtam, hogy címeremben a *Patrona Hungariae*-t szeretném ábrázoltatni; úgy határoztam azonban, hogy megtartom eddigi címeremet [= abban csakis Árpádházi Szent Margit képe van] ... Gondoltam, hogy családi címeremet egyesítem eddigi püspöki címeremmel. Ezt a családi címert azonban a Siebmacher-ből kellene kikeresni. Magamnak sohasem volt időm, hogy ezzel foglalkozhattam volna. Mindazonáltal gondolom, hogy eddigi címerem is teljesen megfelelő lesz.”

Kedves és megleghangú a levél befejezése: „Amidőn most közelebbi munkatársként meleg szeretettel köszöntöm, kérem, hogy eddigi értékes tapasztalatait nekem is rendelkezésre bocsájtani és engem régi, kipróbált hűségével, egyházas érzésével, önzetlenségével nehéz munkámban segíteni méltóztassék.”

Nemsokára „Esztergom, 1945. Krisztus Király ünnepén” keltezéssel ezt írta Mindszenty primás Esty Miklósnak:

„Méltóságos Pápai Karmás Úr! Az 1945. október 17-én tartott őszi püspöki tanácskozás határozata értelmében Méltóságodat az Actio Catholica egyik országos alelnökévé újból kinevezem és továbbra is megbízom az országos szervezési szakosztály vezetésével. Méltóságod eddigi működése alapján meg vagyok győződve, hogy az Actio Catholica érdekében a jövőben kifejtendő munkássága eredményes és áldásos lesz.”

A világsajtóban 1945. december 28-án tették közzé az új bíborosok névsorát. Közöttük volt Mindszenty neve is. A Magyar Kurír december 28-i száma jelentette: „Lelkesült örömmel fogadta az ország lakossága a hercegprímás *bíborossá* kreálását.” ... „Futótűzként terjedt el a hír az egész országban: a templomokban és kápolnáknban felharsant az ősi egyházi himnusz, a Te Deum. A templomok tornyaira és az egyházi épületekre kitűzték a magyar és a pápai lobogót.”

Arthur Schoenfeld budapesti amerikai követ 1946. január 22-i dátummal levelet küldött Mindszentynek; szövegét Esty Miklós őrizte meg naplójában:

„Budapest, Hungary, January 22. 1946. Your Eminence, I have the honour to inform you of the following message dated 17 from Monsignor Montini, deputy Secretary of State, Vatican City:

»Please advise telegraphically if possible whether Your Excellency received notification of your elevation to Cardinalatial Purple. Urgently desire know when Your Excellency will arrive Rome. Following information is given for guidance in this regard Monday, February 18, private consistory, Wednesday, February 20, imposition Cardinalatial Biretta, Thursday, February 21, public consistory in Saint Peters and Friday, February 22, second private consistory. It is advisable to arrive several days in anticipation. Please inform me also where you prefer lodging, how many persons in your party, and if arrangements made for Cardinalatial robes. Respectfull regard.«

If your Eminence will indicate what your reply will be, I will be pleased to forward it by telegram the American authorities in Rome for delivery to the Holy See. I have the honor to be, Your Eminence, Sincerely yours, m.p. H. F. Arthur Schoenfeld, American minister, United States Representative in Hungary.”

Miután konstatáljuk, hogy ide [= a primáshoz] eddig még semmiféle értesítés nem érkezett, a következő válaszlevél megy, holnap kézbesítve:

„Budapest, January 23. 1946. Nr. 422/1946. Your Excellency: I thank you very much the forward of the telegram dated January 17 from Monsignor Montini, deputy Secretary of State, Vatican City. I beg now respectfully to forward my reply to Monsignor Montini, deputy Secretary of State, Vatican City, as follows:

»I did not received so far official notification of my elevation to Cardinalatial Purple. I intend to arrive Rome on 11-th February by American aeroplan. I prefer lodging in the Hungarian College Via Giulia 1. and in my party will be my private secretary Dr. Zakar and my gentilhuomo Esty. I have al necessary Cardinalatial robes. I beg a motorcar at my disposal during my journey at Rome, if it is possible.«

I thank your Excellency's kindness in advance, and I have the honor to be, Your Excellency, sincerely yours Mindszenty Joseph m.p. Prince Primate of Hungary, Archbishop of Esztergom.”

Ezt fűzte hozzá Esty Miklós: „Ma délelőtt voltam felsőbb utasításra *Kovach amerikai alezredesnél* a [budapesti] katonai missziónál s átbeszéltem vele az utazás részleteit. A legnagyobb előzékenységgel közölte, hogy egy külön repülőgépet bocsájtanak rendelkezésünkre két pilótával és két műszaki tiszttel. Az induláshoz felküldenek értünk [= Esztergomba] két személyautót és egy teherautót, poggyásznak lehet 10 darab nagyobb kényeztetés...”

A Magyar Kurír jelentette 1946. február 19-én: „Mindszenty József Magyarország hercegprímása ma a Budapest-Mátyásföldi repülőtérrel a budapesti Amerikai Katonai Misszió által rendelkezésére bocsájtott külön repülőgépen, Zakar András titkára és Esty Miklós pápai kamarás gentilumója kíséretében Rómába repült, hogy részt vegyen a [bíborosi] Szent Kollégium félnyilvános, majd a Szent Péter Bazilikában lefolyó

nyilvános konzisztóriumán, ahol átveszi a többi új bíborostársával együtt a bíbornoki kalapot.”³ *Március 18-án* délután 3/4 4 órakor érkezett vissza Mindszenty két kísérőjével a Budapest-Mátyásfüldei repülőtérre amerikai katonai repülőgépen, majd hazatért Esztergomba.

Jól érzékelhető: *belső bizalmi tisztséget töltött be Esty Miklós Mindszenty hercegprímás mellett.* De egy váratlan esemény véget vetett ennek. Ezt hosszabb részlet szemlélheti Esty Miklós feljegyzéseiből:

„1946. április 14-én, virágvasárnap délután fél három óra tájban fut be Ő Em. autója a budai palota elé, melyen megint dolgoznak az Esztergomból hozott munkások. Főleg a földszinti szárnynak a főkapu másik oldalán levő részét igyekeznek rendbehozni. Ő Em.-nak már van egy úgy-ahogy adjusztált [saját] lila reverendája, a kölcsönkapottat visszaküldhetem. Az autóról levették a bíbornoki jelzőtáblát. Az éjszakákat a Központi Szemináriumban fogja tölteni.” Ott, ahol Esty Miklós is lakott, akinek itt volt állandó lakása.

E nap délután 5 órakor kezdődött Mindszenty *három napos lelkigyakorlatos szentbeszédsorozata*, amelyet a nagy érdeklődésre való tekintettel a Szent István Bazilikában tartott a rendező Szociális Missziótársulat, a meghirdetett Egyetemi Templom helyett. Mindszenty a beszéd után este 1/2 9-ig gyóntatott. „Kérem Ő Em-től a beszédszöveget – írta Esty –, de kidolgozott szöveg nincsen s [Mindszenty] úgy véli, nem is kellene ezt a Magyar Kurírnak leadni; ezek nem különleges megnyilatkozások, hanem belső lelki gyakorlatok”.

Így történt *április 15-én*, hétfőn is. E napon azonban „mikor este 3/4 9 órakor együtt a Szemináriumba érkezünk, már a portánál jelentik neki, hogy egy egyenruhás magyar rendőr volt itt délután ismételten s most is itt vár, hogy engem a Veres Pálné utcai orosz parancsnokságra kísérjen. Hamar együtt vacsorázunk s aztán késedelem nélkül megyek.”

Következő napon, „1946. április 16-án, kedden reggel 1/2 7 órakor Ő Em. az egyetemi templom oratóriumában mond csendes misét ... Délelőtt fogadta a csehszlovák áttelepítési kormánybizottságot, majd 12 órakor látogatást tett Key amerikai altábornagynál annak hivatalában. Délután már 3 órára a Bazilikába jön s folytatja a gyóntatást, amelyet 5 órakor tartott harmadik beszéd szakít csak félbe s fél tízig este tart. Akkor ismét együtt a Szemináriumba, gyors vacsora, mely után [Mindszenty] behív magához, s közli azt az elhatározását, mely szerint a történetek folytán a szolgálatból elbocsát. Zakar jelen van. Én megpróbálom ellenérveimet felsorakoztatni, Ő Em. azonba hajthatatlan, hangsúlyozza, hogy erre kényszerítve érzi magát s más úton a történetek ellen nincs módjában protestálni.”

Másnap Marcell Mihály, a szeminárium rektora adta át Estynek a *prímás levelét*, amelyet titkára pontos iktatószámmal is ellátott: 2101/1946. Szövege.

„Méltóságos Kamarás Úr! Folyó hó 15-én este 1/2 9-kor, mikor kíséretében hazaérkeztem a Központi Szemináriumba a Bazilikából, jelentették, hogy már háromszor ke-reste Méltóságodat a rendőr, s most újból várakozik reá azzal, hogy azonnal menjen vele az orosz parancsnokságra.

3 Az elutazás bonyolalmairól ld. Mindszenty József: Emlékirataim. Bp. 1989. 111–113.

Méltóságod hamarosan távozott is. A Központi Szemináriumban meghagytam, hogy amint Méltóságod megérkezik, akármilyen későn, de nálam jelentkeztek. Én várok, de éjfélig nem érkezett meg.

Másnap tanú előtt felkérdeztem Méltóságodat, hogy mint szolgáltevő emberem mit keresett ennyi ideig az orosz parancsnokságon. Feleletet erre a kérdésemre nem kaptam.

A történetek után Méltóságodat egyházi szolgálata tekintetében ezennel szabadságra küldöm és [gentiluomói] szolgálatait nem kívánom igénybe venni. Jóindulattal és áldással vagyok ...”

Esty Miklós *így folytatja naplóját:*

„Lehetetlen helyzetben vagyok. Egyrészt hallgatnom kell [arról, ami a rendőrségen történt], másrészt az előállítást olyan ügyesen foganatosították, hogy az Ő Em. jelenlétében történt s így lehetetlen, hogy arról tudomást ne vegyen. Én senki ellen nem vétettem, senkivel szemben inkorrektiséget nem követtem el s bizony elég fájdalmasan érint, hogy így lettem sújtva. Arról még kevésbé tehetek, hogy [Mindszenty] Key altábornagynak is szóvá tette a dolgot. Késő éjjel kerültem haza, másnap reggel [Czapik] érsek és Mihalovics miatt még csak nem is beszélhettem vele; a történetek pedig azzal, hogy ismételen jön egy rendőr olyan házba, ahol száznál többen laknak s a portásnál ül órákig, nem voltak már titokban tarthatók.”

Tehát nem voltak már titokban tarthatók azok a tények, amelyeket addig titokban tartottak ...

Mindszenty és Esty kapcsolata *egyelőre megszakadt*, a főpapi nagy nyilvános „hivatalos” szentmiséken nem vett részt gentiluomói minőségében. Számára Mindszenty most már csupán lenézett személy, de örök ellenség is lett (így tekintett egyébként Grósz érsekre is) ...

Ugyanakkor főként Czapik érseket kérte, hogy járjon közbe Mindszentyvel: vegye vissza szolgálatába. Ez eredménnyel járt. 1946. szeptember 8-án Mindszenty és Czapik együtt vettek részt Máriapócsra a nagybúcsún. S Czapik még aznap, szeptember 8-i keltezéssel Máriapócsról nyílt képes levelezőlapra a következőt közölte Estyvel:

„Beszéltem Lámával [= Mindszentyvel]. Úgy vélem, a kamarásságban restitutio in integrum. Hálás üdvözléssel a régi dr. Czapik.”

Tehát *helyreáll a régi rend a „kamarásság”, vagyis a gentiluomo-tisztség tekintetében.* De nem túl gyorsan, csak másfél hónap múlva. Részletek Esty Miklós naplójából:

„1946. október 27-én, vasárnap ... [a szemináriumban] a postára kérnek a telefonhoz, hogy Zakar András titkár óhajt velem beszélni. Közli velem, hogy ma 1/2 3 órakor Ő Em. ide fog jönni értem s elvisz Esztergomba kis pihenésre.” Az autóban „Ő Em. maga mellé ültet s „Hogy van Méltóságos Úram, hogy szolgál az egészsége” szavakkal fogad ... „A beszélgetés vonatottan megy, mert én csak a kérdésekre felelek, magamtól egy szót sem szólok, s bár nagyon udvarias maradok, egyben hideg is ... 1/2 5-re érünk Esztergomba.” Esty elfoglalja az egyik vendégszobát, s sorra látogatja régi esztergomi ismerőseit.

„Vacsorán Ő Em. édesanyja is jelen van, szokásos rövid végzés, [utána a kápolnában] adoratio. Az I. emeleti kápolnát helyreállították. A korábbi sárga márvány-imitáció falakra Megyes-Meyer festett díszet és nagy címert. Az aulistákkal visszamegyünk az ebédlőben s a kályha köré ülve traccs kezdődik.”

Másnap, hétfőn délután 5 órakor *beszélgetésre került sor a primás és Esty között*. „A szalonban nincs fűtve, így a dolgozósobában ülünk le a garnitúránál. Udvarias beszélgetés. Két nagyobb téma: a Kasseli-alapítvány és az egyházmegyei takarékpénztárak fúziójának ügye.” Ezek megtárgyalása után Esty hozza elő saját problémáját:

„Kérem, szenteljen még nekem egy kis időt és tájékoztasson, mi a helyzetem, mert így semmiképp sem ismerem ki magam” – írta naplójában Esty; „keményen megmondom ... hogy teljesen ártatlanul, csak az ő [= Mindszenty] gestiói és Zakar valuta-síbelései miatt kerültem kellemetlen helyzetbe az oroszoknál, ezért ilyen viselkedéssel [= a szolgálat alóli felmentéssel] fizetni talán nem rendes dolog.”

Kivallotta tehát: nem saját ügyei miatt hívták éjszaka az orosz parancsnokságra, hanem ott *Mindszentyre és Zakarra vonatkozóan adott információkat*, alighanem különös tekintettel az olaszországi tartózkodásra. (Sajátos tény: három év múlva a Mindszenty-perben ez is szélteben tárgyalt téma volt.)⁴ S a körülményekből úgy tűnik: Esty nem lepődött meg a híváson; valószínűleg nem először és nem utoljára adott felvilágosítást arra az oldalra.

Majd ezután Esty a primásnak hosszan méltatlankodik saját szolgálatainak mellőzése miatt. „Elvégre én ezt a házat három évtizede szolgálom, s ha neki [= Mindszentynek] nem is volt sok haszna belőlem (ami csak rajta múlt), a múlt is kötelez valamit.” A primás kétszer is közbeszól: „Kérem, hagyjuk ezt, majd biztosít, hogy minden visszaáll, ahogy régebben volt.”

A beszélgetés befejezése: „A jövőre nézve arra szorítokozom – írta naplójában Esty –, hogy gentiluomói tisztemet a liturgikus előírásoknál, a [templomi szertartási] funkcióknál ellássam, de a többi alól egyelőre mentsen fel. Most már feláll [Mindszenty] és azt mondja: *újra minden visszaáll*. 65 percig tartott a beszélgetés. Az előszobában Zakar várt és hidegen jegyzi meg, hogy milyen sokáig tartott...”

Ezután – elhatározásával ellentétben – Esty Miklós *ismét belevetette magát Mindszenty mellett a különféle egyházi ügyek intézésébe*, különféle egyházi ünnepek rendezésébe, nem csupán szép gentiluomo-ruhájában díszelgett a főpapi szentmiséken. Jótanácsaival – sokszor fölöslegesen okvetetlenkedve – továbbra is igyekezett ellátni az aulistákat, főként Zakart. Naplójában pontosan feljegyezte a szerzett információkat, híreket, pletykákat. 1946-ban a primási aula házi karácsonyfa ünnepe után beszélgetés során „*Zakar csodálkozik informáltságomon* – írta Esty –, *nem tudom, miért?*”

A háború előtt Serédi primás gyakori sétapartner, beszélgetőtársa volt Esty Miklós;⁵ Mindszenty-nél ez nem volt szokásos.

Naplójának ezekre a hónapokra vonatkozó részletei arról tanúskodnak, hogy Esty Miklós ismét széles körben forgolódott a magasabb egyházi körökben, sok-sok információt gyűjtve magának (s talán másoknak is). Utolsó naplóbejegyzése 1947. június 5-ről, Úrnapjáról szól: Ez után kezdődtek a Boldogasszony Éve nagy zárandok-rendezvényei 1947. augusztus 15-től késő őszig, majd 1948 tavaszán és nyarán. Mint gentiluomo mindig ott volt a primás mellett.

4 A Mindszenty-per. Szerk. Gergely Jenő, Izsák Lajos. Bp. 1989. 98–99.; a Mindszenty által ekkor a Vatikáni Rádióknak ajándékozott autóról, hogy meginduljon a magyar nyelvű adás: Mészáros István: Autó a Vatikáni Rádióknak. (A „Mindszenty-mozaik” című kötetben. Bp. 2002. 143–146.)

5 Ld. „Hercegprimás 1944: Serédi” című idézett közlést.

Talán nem is véletlen, hogy katolikus egyházi részről *egyedül ő kapott jegyet a nagy koncepció színjátékra*. Irathagyatékában megőrizte a 101. számú, névreszóló lapocskát: „Belépőjegy Mindszenty József és társai elleni bűnügy főtárgyalására. Budapest, 1949. január 29. dr. Olti Vilmos s.k. ítéltáblai bíró, a tanács elnöke”, rajta a Kossuth-címeres pecsét: „Budapesti Népbíróság elnöke” felirattal. Joggal feltételezhető, hogy Esty Miklós a főtárgyalás mindegyik napján – 1949. február 3-tól 8-ig, az ítélethirdetésig – ott ült a Marki utcai bíróság termében, a szigorúan megszürt, a csakis megbízható emberekből álló közönség soraiban.

Az ezt követő évtizedekben azután Esty Miklós lett három meghagyott katolikus intézmény szinte *teljhatalmú vezetője*: az Actio Catholicának, a Szent István Társulatnak,⁶ és a hazai és külföldi tömegkommunikációt hírekkel ellátó katolikus sajtóügynökségnek, a Magyar Kurírnak. Haláláig, 1973-ig tökéletesen bízott benne a gyanútlan püspöki kar, s érzékelhetően jó, sőt bizalmas kapcsolatban állt az Állami Egyházügyi Hivatallal.

II.

Az 1956-os októberi forradalom drasztikus leverése után a Kádár-rezsim „konzolidációs” törekvéseibe illett *Esty Miklós római útja 1959 májusában-júniusában*.⁷ Feladata elsősorban az volt, hogy a római régi és új emigrációs magyar papság felfogását a magyar új kormányzatról, a magyar egyház helyzetéről kipuhatolja, illetve az, hogy kiket lehet az új magyar rezsim számára megkönyékezni. Erre az egykori gentiluomo minden tekintetben alkalmas volt, hiszen a disszidens papok jól ismerték őt mind az 1945 előtti, mind az 1956 előtti időből. Az útról szóló részletes feljegyzéseiben pontosan megnevezi, kikkel beszélt.

Arról nem szól, hogy *ki vagy milyen testület képviselőjében járt*. Ha a püspöki kar megbízásából ment volna Rómába, azt egészen biztos megemlítette volna. Vendéglátója régi ismerőse, *Tomek Vince piarista* volt, aki ekkor a piarista rend legfőbb előljárói tisztét töltötte be, és a „generalizia” székházában adott szállást és ellátást Estynek.

Esty 1959. május 22-én indult Budapestről, Bécsben megállt, majd május 25-én reggel ért Rómába, ahol június 11-ig tartózkodott. Visszafelé is megállt az osztrák fővárosban, s június 15-én ért haza.

Túl egyéni úti élményein, melyekről Esty részletesen beszámolt naplójában, nem szól arról, hogy *tulajdonképpen miről is „tárgyaltak”*. Az elejtett szavakból azonban kétségtelen, hogy azt a véleményt akarta elhinteni: a magyar forradalom utáni Kádár-rezsim helyzete teljesen rendezett, zavartalan; a forradalom óta új, „szalonképes” európai országot szervezett; a magyayr katolikus egyház nem áll szemben a Kádár-rendszerrel, az sem az egyházzal.

A budapesti vendég Tomek Vincével beszélgetett a legtöbbször, a leghosszabb ideig. Találkozott, illetve beszélt a következőkkel: Mester István, Zágon József, Csertő Sándor, Tóth K. János, Tóth Gyula, Kada Lajos, Magyary Gyula. A Vatikánban hivatali látogatást senkinél sem tett, szentszéki tisztviselővel nem tárgyalt.

6 Mészáros István: A Szent István Társulat százötven éve. 1848–1998. Bp. 1998. 164–197. Társulati vezetői tisztségének alapszabály ellenes megszerzéséről uo. 264–265.

7 „Wien - Róma 1959.” című 13 oldalas beszámoló.

Meglátogatta a 87 éves egykori budapesti apostoli nunciust, Angelo Rottát; járt báró Apor Gábor egykori vatikáni követnél.

Június 5-én XXIII. János pápa fogadásán vett részt. Ez az „audienza speciale” délelőtt zajlott le a vatikáni palotában. „Gyülekezés a Sala Consistorialisban. Szólogatás egyenként. Sala del Trono-ban a fogadás. Semmi ceremónia. Egy vörös ruhás inas jelent: *Il Santo Padre s már itt is van.* Egyedül Mons. Tacconi kíséri. Neki nyújtom a névjegyemet. A pápa alacsony, kövér, nem jó arcszínű, jovialis. Franciául beszél: háromszor volt Budapesten, kétszer inkognitóban; [Angelo] Rottát emlegeti. Délutáni szertartásra hív. A loggián vár Zágon...”.

Furcsa fintora az eseményeknek: a pápa arra a délutáni ájtatosságra invitálta Esty Miklóst, amelyen nem másért fognak könyörögni a résztvevők, mint „*az elnyomott egyházakért*”, elsősorban is a kommunista-szocialista hatalmak által elnyomott egyházakért...

„Délután 5 órakor van a Jézus Szent Szíve ájtatosság a Szent Péter Bazilikában, kapcsolva hozzá engesztelő ájtatosság az elnyomott egyházakért”, a pápa celebrálta, tekintélyes dignitáriusok részvételével. Érdekes utójátéka kerekedett e szertartásnak.

A bazilikából való kivonulás közben Esty találkozott Kada Lajossal és Mester Istvánnal. „Mikor mondom nekik – írta Esty naplójában –, *hogy most már a visszája következne: én mit mondjak [ti. az elnyomott egyházakról?] Megijednek. Mester pedig azt ajánlja: imádkozzunk*”, vagyis egyelőre mást nem tehetünk, mint imádkozunk értük.

Folytatása a naplóban másnap: „Úgy látszik, szíven döfte őket, hogy Mester tanácsát – hogy imádkozzunk [ti. az elnyomott egyházakért] – azzal válaszoltam meg, hogy *talán mégsem ezért a tanácsért jöttem ide*, nem veszély nélkül és messziről, hogy *csak ilyeneket kapjak*” [ti. a „magyar ügy” érdekében].

Zágon ezt magyarázta Estynek: „Kifejti az emigráció tehetetlenségét, s hogy a Vatikán is csak azzal tud segíteni, hogy állandóan felszínen tartja az ügyünket”, vagyis az elnyomott magyar egyház ügyét.

Az Állami Egyházügyi Hivatal tudtával, bizonyára ösztönzésére történt Esty utazása, de a hivatal mégis *titokban akarta tartani a közvélemény előtt.* Feljegyzés június 8-án: „Légilevelet küldtem a Magyar Kurírnak a pápai audienciáról. Az Állami Egyházügyi Hivatal azonban nem engedte meg nekik a közlést.”

Esty Miklós úgy látta, hogy Tóth K. János, a budapesti külügyminisztérium 1945 előtti pap-tisztviselője, most vatikáni kanonok, alkalmas arra, hogy a belső vatikáni közvéleményt megfelelőképpen befolyásolja. Június 8-án ezt jegyezte fel: Tóth K. Jánost „meglátogatom káptalani irattári hivatalában. Vállalja, hogy Nasalli-Roccával beszél dolgainkról.” Nemsokára ezt írt: „Tóth János igyekszik felvenni az érintkezést Nasalli-Roccával, hogy ezt az utat is kimunkáljuk.” De sikertelenül: június 11-én „Tóth János jön, ma jutott a Nasalli-Rocca tárgyalásig, ki érdemben Scapinellihez utasította. Ellátom utasításokkal, mit tegyen, nehogy ugyanott mást mondjon, mit eddig hallott.”

Mario *Nasalli-Rocca* főkamarásmester (maestro di camera), a pápai udvar befolyásos személyisége volt. Esty ismerte őt még 1938-ból, amikor Pacelli legátus kísérőjeként Budapesten járt.

Esty Miklós e napokban végigjárta az általa jól ismert nagy, híres római bazilikákat. Feljegyzés az egyik templomról: „*S. Stefano Rotondo.* Zárva, életveszélyes bemenni. Visszagondolok a prende possessorra, 13 év előtt. Sic transit gloria mundi!”

1946 márciusi élménye jutott eszébe Mindszenty tituláris temploma előtt: az ő kíséretében vett részt azon az ünnepélyen, amikor a hercegprimás hivatalosan átvette bíborosi címtemplomát. Mindszenty ekkor, 1959 májusában-júniusában a budapesti amerikai követség „félrabságá”-ban sínylődött. Valóban elmúlt körülé a dicsőség, valóban „*sic transit gloria mundi*”. De három évtizedet sem kellett várni, s a magyar egyház el-lenségeinek dicsősége is elmúlt ... S Mindszentyé?

III.

„Az itt kifejtettek csak általános megfigyeléseken s a múlt ügyei némi ismeretén alapulnak. *Három éve elmúlt utolsó római látogatásomnak...*” – olvasható egy 11 gépelt oldalas jelentés utolsó bekezdésében, amelynek kelte: 1962 szeptember.

A szerző kétségkívül Esty Miklós, bár neve nem szerepel rajta. Az indigós másola-ton a címzett neve nem szerepel. Tartalmából kitűnik, hogy *nem* valamelyik egyházi fel-sőbbség számára készült; hanem minden valószínűség szerint ez az *Állami Egyházügyi Hivatal elnökének megbízásából* írt anyag. A bevezető mondat: „Azt a felhívást kaptam, hogy mondjak véleményt a magyar püspököknek a II. vatikáni zsinaton való részvétele tárgyában. Mivel a felhívás politikai oldalról jött, a kérdésre főleg politikai szempontok szem előtt tartásával kell felelni”.

Az Esty Miklósról jellemző alaposággal, széleskörű tájékozottság és személyes ismer-tések birtokában (ugyanakkor kellő fontoskodással, tudálékossággal és aprólékos-sággal, s a rá jellemző apró stílusjegyekkel) megírt tanulmány első kérdése: „*Elmenje-nek-e a püspökök, illetve lehetővé tétessék ez számukra?*” A hosszú válasz lényege: igen, ellenkező esetben „az egész világon nagyon élénk visszahatást keltene s a szabadságjog-ok megítélésében az országra, illetve vezetőire [!] nézve káros hatást keltene. A kiuta-zást meggátolni azt a látszatot kelthetné, hogy az egész honi katolicizmus még mindig szemben áll a rezsimmel; ez sem volna jó.”

A második kérdés: „*Kik menjenek?* Azok nem, akik nélkülözik az állami „működési engedélyt” (Mindszenty, Pétery, Badalik, Endrey, Bárd), „ezt mindenki meg fogja érte-ni”. Az idősek, betegek sem, ilyen Shvoy és Papp Kálmán. Engedélyt kaphatnának te-hát a zsinatra utazásra a következők: Hamvas Endre, Kovács Sándor, Dudás Miklós megyéspüspökök, Legányi Norbert főapát, Kovács Vince, Kisberk Imre és Szabó Imre segédpüspökök. Utóbbi kijelentette, hogy „feleslegesnek érzi ott magát”. „Mivel a Szentszék felajánlotta a magyar püspököknek [és kísérelőknek] a vendéglátást, utazás, szálláshely és ellátás tekintetén, az a kívánatos – márcsak valutáris szempontok miatt is –, hogy ezt igénybe vegyék.”

Menjenek-e olyan főpapok, akik a zsinatnak nem lesznek tagjai? Itt nyilvánvalóan Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzóra gondolt a szerző, aki nem volt püspök (de igen lojális volt a hazai kommunista hatalommal szemben). „Észlelhető olyan törekvés, hogy ilyenek is kívánnak utazni”. De káros ügyükre az utazás, mert csorba esik tekinté-lyükön és „még kellemetlenebb lesz a helyzetük, hogy ott jártak ugyan [a zsinaton], de szóhoz sem kerülhettek. Mindez előléptetésüket is befolyásolhatja”.

Mi legyen a teendőjük? Kissé furcsa, hogy itt bizonyos politikai jellegű feladatokról esik szó, mégpedig széleskörű részletességgel. „Mi az, ami kívánatos, hogy a római tar-

tózkodás alatt elrendeztessék, vagy legalább elrendeződése megindulhassék?” Ti. a zsinaton résztvevő magyar főpapok tevékenysége nyomán.

A hazai állapotokra vonatkozó, nekik feltett kérdésekre „az alkalomhoz kell igazodni és okosan felelni, sok esetben lehetőleg kitérően. A nyilvánvaló hazudozás sokkal károsabb, mint egy mérsékelt és kellő érvekkel alátámasztott valódi véleménynyilvánítás”.

A konkrét teendőket illetően a szerző már kifejtette véleményét Hamvas püspöknek is. Ezek kétirányúak.

„Az első az, hogy *megettőressék az a helyzet, hogy a Szentszék az ottani papi emigrációt tekintve szakvéleményezőnek a magyar ügyekben*. Ezek valamennyien Zakar barátai, Mindszenty Hívei s különösen jellemzi őket a Czapik és az [1950 évi] megállapodás elleni gyűlölet. Ezek a személyek politikailag is olyan érdekszférába tartoznak, hol azt kívánják tőlük, hogy minden lehető [magyarországi] elrendeződést akadályozzanak meg s béke helyett állandó surlódásokkal tartsák felszínen az úgynevezett »magyar kérdés«-t”.

Szerzőnk huszáros stratégiát javasol ellenük: a Vatikánban „Hamvasnak nem sokat kellene tárgyalnia mindenféle előszoba-személlyel, sőt az Államtitkárság politikai osztályával sem, hanem mitsem szólva előre, *közvetlenül a pápát győzné meg* arról, hogy lehetetlen helyzet az, hogy azokra hallgassanak kizáróan, akik az ország területét és helyüket – legnagyobbbrészt komoly ok nélkül – sok éve elhagyták s a dolgok mai állását nem is ismerhetik”. ... „A püspöki kar nevében kérje tehát [Hamvas] a pápát, hogy ezt a csoportot szorítsák hátrább, mert ha nem szűnik meg ez a helyzet, ez igen komoly következményekkel fog járni az egész itthoni magyar katolikus ügyre”.

S nagyon lényeges: „Ezt természetesen *senkinek sem szabad előre elmondania* Hamvasnak, sem itthon, sem kint, mert itthon is vannak, akik azt hiszik, hogy ezekkel a személyiségekkel való korábbi baráti kapcsolataik felhasználásával előbbre vihetik saját törekvéseiket”.

További javaslatok: „Hamvasnak – ha nehezebb helyzetbe jut – ügyesen úgy kell irányítania a dolgokat, hogy a Grószot okolja mindenért ... Igyekezni kell elárkolni a Grósz – Bárd – László István burgenlandi püspök vonalat, s azt a lehetetlen helyzetet, hogy a bécsi nunciátúra mindenkiben gyanúst lásson, aki [Magyarországon] a helyén maradt, aki nem követett el valutaszabálytalanságot, szabályos útlevéllal utazik stb. Itt is ügyesen az azóta elhalt Dellepiane [bécsi] nunciusra kell tolni a dolgokat”. ... „A Vatikánban csak lassan, lépésről-lépésre, türelemmel – és kitartással! – haladhatunk előre, *nem árulván el saját egyéni ambícióinkat*, hanem a »bölcs belátás« vonalára terelve a dolgokat”.

A másik feladat: Hamvasnak *el kellene érnie Rómában az üres hazai főpásztori székek betöltését*. „Itt ugyanazzal a mérséklettel és óvatossággal kell megközelíteni a kérdést. Túlságos forszírozás többet árt és megriasztja őket”. Azt kellene keresztülvinni a Szentszéknel, hogy a korábban, „Grósz által odajuttatott püspökképes személyek lajstroma figyelmen kívül hagyassék s Hamvas felkérésük, nyújtson be újabb ilyen jegyzéket”.

S a kikerülhetetlen problémáról ez a szerző, Esty Miklós véleménye: „*A Mindszenty-kérdésnek nincs meg ma már az a súlya, mint a világlárma idején mutatkozott*. Akár bevallják, akár nem, ott [= a Vatikánban] is belátják, hogy az ő elgondolásai és szerepigényei csak vést hoztak a magyar egyházra s azok történelmileg is túlhaladtak”.

Jelentése utolsó részében Esty Miklós kifejti egyházpolitikai alapfilozófiáját, benne *az egyház és a kommunizmus elmúlhatatlanságába vetett hitét*:

„A kommunizmus a kereszténységet legnagyobb ellenségének tartja. Ettől a nézet-től eltéríteni nem lehet s ezért annak lerombolására törekszik. De az Egyház nem csu-pán jogi struktúra. Jogi keretei szétrombolhatók, de ezzel nem szűnik meg az egyház. Mert nem csak szervezet, hanem szellemiség is, s mint ilyen, megfoghatatlan. Leg-alábbis a mi életünkben nem fog eltűnni. Ugyanígy a másik oldalon, a kommunizmus is nemcsak egy politikai párt, hanem szellem is, melynek megjelenési formája egyes he-lyeken korlátozható, sőt megszüntethető, de szellemisége túlvan is [= nagyon is] él és szintén megfoghatatlan”.

„A kommunizmus fél évszázados létezése óta súlyos válságokon esett át és nem volt eliminálható [= megsemmisíthető], mert szellemisége megérett. Ugyanígy az egyház is közel kétezer éven át megszámlálhatatlan belső és külső válságot vészelt át s a gyökere-sen változott helyzetekben is megtalálta életterét. Ezeket a szempontokat nem hagyhat-ja figyelmen kívül egyik fél sem, ha reális, ha okos politikus akar maradni.”

„A pápa elég bölcs ahhoz, hogy a zsinaton *napi politikai kérdések tárgyalására* ne en-gedjen teret s belássa, létérdekük, hogy ne avatkozhassanak többé ilyen eszme körbe”.

„A zsinat célja nem annyira dogmatikus és elméleti definíciók leszögezése, hanem egy változott világrendszerben való továbbélésének helyes megtalálása képezheti vizs-gálódásainak tárgyát”. ... „Mindezen téren sok szép gondolatot és enunciaciót fog a zsi-nat megalkotni. De a kérdés lényege nem itt van. A probléma sarkpontja: ki fogja mind- ezt megtartani? [= megvalósítani a szocialista országokban]. Ezért *nem kell túlságosan félni a zsinattól*” – bátorítja végül a szerző megbízóit.

Az elaborátum végén *személyes problémát* említ a szerző. Sértődöttség beszél belőle amiatt, hogy bár éppen ő, Esty Miklós a vatikáni egyházi ügyek legjobb hazai szakértője a világi hatalom számára, 1960-ban mégis *Radó Polikárp* hittudományi akadémiai pro-fesszort küldték Rómába politikai tapogatózások céljából; erről azonban őt nem is tájé-koztatták. „A közelmúltban leszivárogtatták [!] Radó Polikárp professzort. Sem az uta-zás tényéről, sem eredményeiről, vagy legalábbis impresszióiról semmi tájékozódást nem nyerhettem. Semmi jogom nincs ezért a sértődöttségre, de ezek ismerete nélkül nem lehet tovább menni”.

Esty jelzi: fél attól, hogy megbízóinak bizalma megrendült benne, ezért – mivel szá-mított arra, talán ígéretet is kapott, hogy *kísérő lehet a zsinati főpapok mellett* – „kész-séggel felajánlom azt, hogy nálamnál megbízhatóbb és megfelelőbb embernek enged-jem át a kísérői tisztet”.

1962. október 4-én Hamvas Endre csanádi és Kovács Sándor szombathelyi megyés-püspök, valamint Brezanóczy Pál egri apostoli kormányzó utazott el Rómába a zsinat első ülészakára.⁸ *A kísérő Esty Miklós volt.* E személyekről döntött tehát a Magyar Szocialista Munkáspárt (vagyis a kommunista párt) központi bizottságának *agitációs-pro-paganda osztálya*. Ez a párthivatal volt ugyanis illetékes Magyarországon a zsinatra utazó személyek kiválasztásában akkor is, s a többi ülészakon is.⁹ December 10-én ér-keztek haza.

8 Magyar Kurír 1962. október 4.

9 „A zsinatra utazó küldöttségre a személyi javaslatot az Agit. Prop. Osztály 1963. június 30-ig ter-jessze a Politikai Bizottság elé”. Javaslat a Politikai Bizottság számára, kelt 1963. március 28. Közöl-ve: Mindszenty és a hatalom. Szerk. Ólmosi Zoltán. Bp. 1991. 102.

Hamvas püspök 1962. december 23-án kelt levelével köszönte meg Esty Miklósnak zsinati szolgálatait. Ebből kitűnik, hogy a kísérő *milyen széles tevékenységi körben dolgozott a püspökök körül*:

„Kedves Kamarás Úr! Nagy köszönetemet fejezem ki római utunk alkalmával tett számos szíves szolgálatáért, elsősorban az oda- és visszautazás gondos előkészítéséért és lebonyolításáért, de a tartózkodásunk idejében sokszor tapasztalt figyelméért is. Ha valaki bejelentette magát, nyugodt voltam, hogy lesz valaki, aki fogadja és útbaigazítja; a követséggel és a különböző egyházi körökkel Kamarás Úr az összeköttetéseket diszkrétan előkészítette, vagy fenntartotta, pénzügyi dolgokban tanácsokat adott stb. Adjon Isten jó egészséget és hosszú életet Kamarás Úrnak, hogy Egyházunkat szakértelmével és ügybuzgóságával továbbra is eredménnyel szolgálhassa”.

IV.

XXIII. János pápa környezetében a zsinat 1961–1962. évi előkészületei során merült fel az igény arra vonatkozóan, hogy a katolikus egyház legtekintélyesebb, legmagasabb rangú testületének, a bíborosi kollégium egyik tagjával, Mindszenty Józseffel, az Anyaszentegyház kardinálisával *személyes kapcsolatot* teremtsenek, túl az addigi levélbeli érintkezésen.¹⁰

Mindszenty 1956. november 4-től a budapesti amerikai követség irodaházában tartózkodott „félrabság”-ban. A legkézenfekvőbb megoldásnak az látszott, hogy a szomszédos országbeli, vele rangban azonos bíboros társ, *Franz König bécsi érsek* látogassa meg.

A kapcsolat megszervezése, legalábbis kezdetben, meglehetősen romantikusan naív körülmények között történt, jól tükrözve a nyugati világ regényes elképzeléseit „a vörös Kelet” kommunista vezetés alatt álló országainak belső viszonyairól.

Esty Miklós 1959-i római útja alkalmából jó kapcsolatokat épített ki – mint szó volt róla – Tóth K. János emigráns magyar pappal, ekkor a római Szent Péter Bazilika káptalanjának kanonokjával; 1945 előtt a budapesti magyar külügyminisztériumban ő volt a szentszéki ügyek intézője. Ismeretségük még abból az időből származik. De egy újabb pozitívumot is feljegyzett róla: Tóth K. János „a Via Giulia 1. alatt tömörült disszidens magyar papokkal nincs jóban, onnét már régen kivonult és egy nagy római bérházban bír három szobás lakással. Alulírott, mikor még módja volt rá, 1945-ig többször tett neki komoly szívességeket, s így a baráti viszony ma is fennáll” – írta illetékes helyre jelentésében Esty.

Nyilván Esty korábbi ösztönzésére – alighanem hozzá megszerezte a pápai udvar jóindulatát is – Tóth K. János 1962. április 18-án kelt nyílt levelezőlapon többek között ezt írta Esty Miklósnak Budapestre:

„Nagyon bent vagyunk a zsinati előkészületekben. Reméljük, hogy magyar részről is lesz jelentkező [= résztvevő püspök]. Bécsi ordinario barátom szeretné Piszkei Andrást meglátogatni. Mit szólsz hozzá? Ideje lenne már az okos és körültekintő látogatásnak!”

10 A háttérhez ld. Mészáros István: Mindszenty és az Ostpolitik. Bp. 2002.

Feltűnő, hogy Esty pontosan értette a rejtejes üzenetet: a „*bécsi ordinario*” nem más, mint König érsek; „*Piszkei András*” pedig Hamvas püspök.

Május 2-án kelt a válasz: „Amit írtál, nagyon érdekes. Persze, a feltett kérdésre nem én vagyok illetékes válaszolni, s mint kívülállónak nehéz is volna rá felelnem. Akárhogy van is, tudatában kell lennünk annak a ténynek, hogy ma már sokkal szétágazóbbak és összekuszáltabbak a dolgok, mintsem azokat olyan könnyen lehessen megoldani”.

Úgy látszik, a hazai „illetékesek” – püspökök, ÁEH? – ekkor még nem óhajtották a látogatást. *1962. május 14-én* írt újra Tóth K. János: „Szerettem volna olvasni tanácsodat, de kitértél előle. Megérdeklődhetnéd illetékeseknél, mit szólnának barátom látogatásához?”

1962. június 17-én ezt jegyezte fel magának Esty „Hamvas püspök König érseket nem ismeri, sohasem volt vele érintkezésben. Így az esetleges látogatás nem tekinthető személyinek. Más beszélgetés kapcsán Hamvas tájékoztatva lett az első levélről [= Tóth K. János első üzenete], a dolog érthetően felvillanyozta és »nagyon érdekesnek találta«. A tervvel kapcsolatban konkrétumok azonban nem merültek fel”.

A hazai politikai vezetők *időközben taktikát változtattak*: König magyarországi találkozási Hamvassal, a magyar püspöki kar elnökével *elősegítheti a Vatikán és a Kádár-rezsim közötti kapcsolatok felvételét*. Erre azért volt nagy szüksége a „munkás-paraszt kormány”-nak, mert ez a magyar egyház helyzetének rendezettségét bizonyítaná, s ez elősegítené a Kádár-rezsim kiemelkedését az 1956 óta tartó igen mélyreható nemzetközi politikai elszigeteltségből.

Esty *1962. július 31-én* – korábbi rövid jelzés után – ezt közölte római barátjával (aki egyébként König évfolyamtársa volt közös római tanulmányaik idején):

„Mint röviden jeleztem, kedvedért megváltoztattam korábbi kitérő álláspontomat és a kívánt ügyben eljártam az arra illetékes helyen. Most közölhetem veled, hogy – egyes különleges esetektől eltekintve – jelenleg nem állanak fenn korlátozások az idevaló utazás vonalán, így nincs akadálya annak, hogy barátod ide eljőjjön látogatásra. Amennyiben tehát ezt óhajtja, forduljon kívánalmával a székvárosában levő illetékes magyar külképviselethez, hol a beutazási engedélyt meg fogja kapni.

1938 óta nem járt külföldi bib. országunkban; úgy hiszem, nem jelentőség nélküli, hogy a róm. sz. egyháznak egy bib.-ja szabadon »behatolhat a vasfüggöny mögé«. Piszkeit mindenről tájékoztattam. Természetesen nem volna haszontalan, ha néhány részletkérdés előre tisztázható volna.”

Az „illetékes hely” nyilván az Állami Egyházügyi Hivatal volt.

A közelgő zsinatra való felkészülés miatt azonban *1962. augusztusában-szeptemberében* elakadt az ügy; vagy amiatt, mert König talán húzódott a szokatlan feladattól. Tény, hogy König *nem jutott el Budapestre, hogy a pápa nevében meghívja Mindszentyt a zsinatra*, jöllehet éppen ez lett volna utazásának célja (hogy azután Rómában marassza őt XXIII. János pápa).

Vizont a zsinaton a Vatikánban *1962. november 27-én* König találkozott Hamvassal és Estyvel, s szóba került köztük az új terv: Hamvas, mint püspökkari elnök meghívja – magánlátogatás keretében – Königet Szegedre. Ezzel leplezni akarták, hogy a bécsi érsek lényegében Mindszentyvel akar találkozni.

Hamvas püspök *1963. január 11-i* kelettel levelet írt *Pratner Józsefnek*, az Állami Egyházügyi Hivatal elnökének:

„Elnök Úr! Talán tudomása van már Elnök Úrnak arról, hogy König bécsi bíboros-érsek viszonzni óhajtja látogatásomat székhelyemen, Szegeden, s visszautaztában valószínűleg alkalma nyílik Budapesten Mindszenty bíbornokkal tárgyalásba bocsátkozni. Mielőtt formális meghívásomat részére elküldeném, tájékoztatni kívántam Elnök Urat ennek a látogatásnak aktualitásáról és tisztelettel kérem, hogy azt tudomásul venni szíveskedjék.”

Az Állami Egyháziügyi Hivatal nyilván abban reménykedett, hogy a pápa képviselőtében érkező König majd ráveszi Mindszentyt, hogy a Vatikánban telepedjen le.

Esty Miklós 1963. január 25-i kelettel írt levelet Könignek, hogy a hazai „illetékes hely” hozzájárult a látogatáshoz. Kérdezi: mikor kerül rá sor, s kik lesznek a kísérői. A levél aláírása: „De Esty Nikolaus päpstlicher Kämmerer di Spada e Cappa, gentiluomo der ung. Cardinale”.

König feltűnően rövid válaszlevele 1963. január 29-i kelettel: „Sehr geehrter Herr de Esty! Für Ihren Brief vom 25. Jänner danke ich recht herzlich. Was meinen Begleiter bei einem eventuellen Besuch in Ungarn betrifft, so wäre dies der erzbischöfliche Sekretär Dr. Nedbal. Mit aufrichtigen Segenswünschen grüsst + König.”

Meglepő, hogy a kardinális csupán „*esetleges látogatás*”-ról ír. *Pedig az ügy ekkor már a legmagasabb hazai pártpolitikai szintre emelkedett.* A Magyar Szocialista Munkáspárt csúcsszerve, a Politikai Bizottság 1963. február 5-én tartott ülésén „nem emelt kifogást” König magyarországi látogatása ellen.¹¹

Esty sürgősen válaszolt Könignek 1963. február 9-én: a mellékelt terjedelmes, két és fél oldalas sűrűn gépelt levél *részletes látogatási tervet* tartalmaz. A bevezetőben újra leírja: „Megkaptam illetékes tényező értesítését, mely szerint nincsen semmi akadálya annak, hogy Eminenciád országunkba eljőjön és itt tervezett látogatásait megtegye. A bécsi magyar külképviselet a beutazási vízumot Eminenciád és Dr. Johannes Nedbal érseki titkár úr részére ki fogja adni. Hamvas püspök úr Eminenciádhoz írt levelét idezárom.”

A látogatás *programja* Esty szerint a következő lenne:

Az *első nap* vonattal utazás Bécsből Szegedre, budapesti átszállással (pontos menetrend-javaslatokkal). Ez az egész napot igénybe veszi. *Másnap* szegedi tartózkodás, látogatás a dómban, a káptalan fogadása, részvételre a papnevelő intézet növendékeinek „akadémiá”-ján, amelyet tiszteletére rendeznek. Majd vonattal vissza Budapestre, szállodai elhelyezés éjszakára.

A *harmadik napon* „dél előtt megtörténhetne M. bíbornok meglátogatása; korán délután pedig (hogy a két látogatás ne essen túl közel egymáshoz s az elsőről nem lehet tudni, mennyi időt vesz igénybe) udvariassági látogatás (visita protocollare) az itteni Kirchenamt [= Állami Egyháziügyi Hivatal] elnökségén, hol délután 5 óráig van hivatalos óra”. Be lehet iktatni látogatást az osztrák követségen, vagy kirándulást Esztergomba. Este hazautazás vonattal Bécsbe.

A sok jó tanács, kérdés, javaslat közül egy: „Eminenciád és kísérője egyformán viselhet papi civil ruhát, akár reverendát, ez itt nem szokatlan.” ... „Mindent el fogok intézni, csupán egy dolog volna nehezebb számomra: hogy az itteni [= budapesti] amerikai

11 Ólmosi i. m. 16.

követséggel az ottani látogatást megbeszéljem. Amennyiben ez lehetséges, kérem kell tehát, hogy ez a pont valamikép Bécsben, az ottani amerikai követség igénybevételével tárgyalassék le.”

„Eminenciád Rómában [= 1962. nov. 27-én] kifejezett kívánságának megfelelően előzetesen felutazok Bécsbe, hol a Pázmáneumban lakás- és ellátásomról gondoskodnak. Érvényes útlevelem van, még a zsinatra. Szükséges volna azonban az osztrák vízum megszerzéséhez egy olyan értelmű levél, mely szerint – mivel Eminenciád a helyi és nyelvi ismereteket nélkülözi – Eminenciád óhajára kísérem le Bécsből és vissza, mint pápai világi kamarás, aki 1920 óra látja el a magyar bíborosok (és Initzer kardinális úr itteni látogatása során is) a gentiluomói szolgálatot.”

Végül nyomatékosan kéri a látogatás pontos időpontjának mielőbbi közlését.

De König még mindig habozott. „A Bíboros úr 1963. február 28-i kelettel értesített, hogy Rómába utazik, és hogy visszaérkezése után, [tehát] kb. két hét múlva, reméli, hogy meghívásomat elfogadhatja” – írta Hamvas Estynek február 28-án.

Majd másfél hónapos szünet következett a levelezésben s a hazai vendégségbe hívók türelme fogyatkozóban volt. De más probléma is adódott: a hazai illetékesek itthon Magyarországon a legnagyobb titokban tartották König esetleges látogatását, a nyugati sajtó viszont mindent közzétett, főként arra kihegyezve híreit, hogy König úti célja elsődlegesen Mindszenty látogatása az amerikai követségen. Mindszenty neve az 1960-as években is nagy tömegek érdeklődését tartotta ébren, a sajtó-barométer is ezt jelezte.

S ez eljutott a magasabb pártvezetés tagjainak fülébe is. 1963. március 8-án a Magyar Szocialista Munkáspárt központi bizottságának ülésén maga Kádár János főtűkár foglalkozott referátumában az ügygel:

„Most vannak olyan hírek a távirati ügynökségeknél, a ma reggeli távirati anyagban [is] szerepel, hogy Bécsben nagyon harangoznak, hogy egy König nevű osztrák bíboros Magyarországra látogatna állítólag ebben az ügyben [= Mindszenty ügyében]. Valami olyanfajta megbízatása van, hogy Mindszentyt keresse fel és győzze meg arról, hogy menjen el Magyarországról. Az igazság az, hogy mi az ő megbízatását pontosan nem ismerjük, viszont hozzánk fordultak hivatalosan, hogy ez az ember Magyarországra akar látogatni, magánemberként, kap-e tőlünk beutazási engedélyt. Mi azt válaszoltuk, hogy kap és hogy itt kivel tárgyaljon, és kivel ne, az a nálunk szokásos gyakorlat szerint az ő személyes ügye.”¹²

Álságos Kádár-szöveg ez: a magyar pártvezetőket egyáltalán ne érdekelné, hogy egy külföldi pap kivel tárgyal Mindszenty-ügyben? S jól ismert az a bizonyos „nálunk szokásos gyakorlat” államvédelmi téren ...

De König még mindig nem mozdult. Ezért Esty Miklós 1963. április 17-én ezt írta Könignek:

„... Mi itten Eminenciád magyarországi látogatásának ügyét teljes diszkrécióval kezeltük. Odakint azonban szinte rendszeresen jelennek meg közlemények, híradások, javarészt szenzációhajszoló tendenciával. Mi itt úgy érezzük, hogy ezek nem tesznek jó szolgálatot a katolikus ügynek, s hogy ezek az Apostoli Szentszék előtt sem lehetnek kedvesek.

Már hosszú ideje sem én, sem Hamvas püspök úr nem kapott semmi választ Eminenciától. A Püspök Úr már hosszabb ideje minden más elfoglaltságát, feladatát függőben tartja. Így érthető, ha a Püspök Úr nyugtalan egyrészt, másrészt feszélyezett helyzetben lévőnek érzi magát.

Ilyen körülmények között reám esik a feladat, hogy Eminenciádat tiszteletteljesen megkérjem, méltóztassék tájékoztatni Eminenciád látogatásának időpontjára vonatkozóan ...”.

Esty Miklós sokirányú tüsténkedése azonban teljesen fölöslegesnek bizonyult. Másnap, *április 18-án* ugyanis megtörtént a látogatás, de egészen más módon, amint az a hazai egyházi és állami vendéglátók tervezték.

„1963. április 18-án, csütörtökön, *König Ferenc bíboros, bécsi érsek*, minden előzetes közlés nélkül, diplomáciai gépkocsin, egyházi kíséret nélkül, bejött az országba s a fővárosban az osztrák követ lakására hajtatott, honnan csak délután ment ki az amerikai követség budapesti helyiségeiben öt év óta tartózkodó Mindszenty bíboros hosszabb meglátogatására, majd még aznap – ugyanolyan módon, ahogy belépett – elhagyta az ország területét” – jegyezte fel magának Esty Miklós a történetet.¹³

Kétségtelen *magyar egyháztörténelmi jelentőségű volt ez az esemény*: 1945 áprilisa, Angelo Rotta budapesti nuncius kiutasítása óta, illetőleg a „szocialista-népi demokratikus” Magyarország területén *ekkor járt először pápai megbízott*: a XXIII. János által küldött König bíboros.

Előzetesen König bíboros *csakis a budapesti osztrák és az USA követséggel egyeztetett utazása időpontját*, s a nyilvánosság előtt is titkolva nem jelentette be ennek napját egyetlen magyar hivatalos szervnek, de az egyházi szervezőknek – Estynek, Hamvasnak – sem; nem kívánt magának senkit kíséretül, nem látogatta meg sem a csanádi püspököt Szegeden, sem az ÁEH elnökét Budapesten.¹⁴

Nem követett el semmiféle szabálytalanságot, mint magánlátogatónak érvényes engedélyei és úti okmányai voltak, de az kétségtelen, hogy *szokatlan és meglepő volt a vilámlátogatásnak ez a lebonyolítása*. König nyilván így akarta elkerülni a sajtó zavaró nyilvánosságát, távol tartani a tömegmédiá kíváncsiságát a nyugati világot ekkor is változatlanul érdeklő Mindszenty-ügy legújabb fejleményei iránt. Ezzel persze *súlyosan megsértette Hamvas püspököt, s megtevesztette az Állami Egyházügyi Hivatalt*. Ezt a vélelményt tükrözi Esty kommentárja:

„E látogatásról az Állami Egyházügyi Hivatal elnökségének tökéletes diszkréciója és önmérséklete folytán senki – még a fővárosban tartózkodó püspök sem – nyertek tudomást. König tervezett látogatásáról magyar – sem állami, sem egyházi – részről előzőleg nem jelent meg semminemű közlés vagy nyilatkozat. Annál több szenzációéhes kommentálás látott napvilágot a nyugati sajtóban, mely előtt maga König is ismételtlen – szerintünk teljesen feleslegesen – nyilatkozott ... Az előkelő vendég beutazásának cél-

13 Könignek ezzel az úttal kapcsolatos nyilatkozatait közli: Mindszenty és az Ostpolitik. i. m. 92–95.; Casaroli is, mint bravúros kalandot említi König első budapesti utazását későbbi emlékirataiban: A türelem vértanúsága. Bp. 2001. 42.

14 Követségi feljegyzéseiben Mindszenty megörökítette Könignek ezt az első látogatását. 1963. április 7-én a követség vezetője kereste fel „Cardinal König üdvözlétével”. Ekkor valószínűleg szó eshetett a közelgő látogatásról, mert Mindszenty nem lepődött meg jöveletekor: „Április 18. Megérkezett Cardinal König”. Beszélgetésükről: Mindszenty és az Ostpolitik. i. m. 96–97.

jául *elsősorban* Hamvasnak székhelyén történő meglátogatását – nevezet bécsi látogatásának [?] vizonzását – jelölte meg. Az ÁEH nem-hivatalosan közölte ugyan azt is, hogy nincsen annak semmi akadálya, hogy Mindszenty bíborost is felkereshesse. A magyarországi látogatásnak a történt módja *szokatlannak*, s tegyük hozzá, *tapintatlannak* értékelhető. Különösen az látszott bántónak, hogy már hosszabb ideje semmit sem közölt Hamvassal, sem az egész látogatást nemhivatalos formában előkészítő személlyel [= Estyvel]. Ha titkolózni óhajtott, ahogy tette, Magyarország felé, helyesebb lett volna ezt odahaza (is) tennie.”

König a látogatás tényét másnap Bécsben közzétette, rádiónyilatkozatot is adott róla. Ebben megemlítette, hogy *a közeljövőben szándékában áll Hamvas püspök meglátogatása is.* „Ez – fűzte hozzá Esty – némileg tompíthatja az itteni [= magyarországi] rossz benyomást, de így sem mentheti, mert semmi szükség nem volt arra, hogy mindez eképp történjék.”

Esty Miklós irathagyatékában nincs dokumentum arra vonatkozóan, hogy a hiábavaló hosszas előkészítő munka miatt König bíboros *valamiféle magyarázatot* adott volna Hamvas püspöknek, a magyar püspöki kar elnökének. Pedig Esty szerint „ekkor az Állami Egyházügyi Hivatalnak még az volt az álláspontja, hogy Hamvasnak sértődött hangú levelet kell írnia Könignek, amivel teljesen egyetértettem. Az ügy további folyamatába egyáltalán nem vonattam be, s így semmi tudomásom nincs arról, mi készítette az illetékeseket [= ÁÉH] arra, hogy Hamvas és kísérői *római útját* kísérelje meg s a továbbiakban Róma helyett *Bécsbe* utaztassa őket, hol csak néhány órás megbeszélés folyt az ottani nunciaturán König, Rossi és a más okok miatt is Bécsben tartózkodó Mons. Casaroli között” – jegyezte fel Esty.

Eszerint az Állami Egyházügyi Hivatal készítésére tulajdonképpen Rómába kellett volna utaznia Hamvasnak, nyilván az ügy tisztázására. De azután a bécsi találkozó mellett döntöttek. Ez 1963. április 29-én történt: Hamvas és Brezanóczy a bécsi nunciaturán beszélgettek Königgel, Rossi nunciussal és a más ügyei miatt éppen ott tartózkodó Casarolival. A két magyar főpap kísérője Timkó Imre és Mihalics Vid volt, akik mindenről pontosan beszámoltak a magyar állambiztonsági szervnek.¹⁵

Egy hónap múlva 1963. május 31-i levelében Johannes Nedbal érseki titkár König megbízásából kéri Estyt, hogy utazzon Bécsbe a bíboroshoz, hogy *jövendő magyarországi utazásával* kapcsolatos dolgokat megbeszélje.

Miután ezt Esty az ÁEH elnökhelyettesével, Miklós Imrével megbeszélte és beleegyezését megnyerte, 1963. június 8-án válaszolt: kész az utazásra, de kér egy hivatalos meghívólevelet az osztrák vízum megszerzéséhez. Közli azt is, hogy 1963. június 17-én lesz Hamvas püspök aranymiséje Szegeden, amelyet Budapesten június 24-én ünnepel, s ez jó alkalom lenne a tervezett utazáshoz.

Közben 1963. június 3-án azonban *meghalt XXIII. János pápa*, s az elképzelések egyelőre szertefoszlottak.

1963. június 20-án Esty *összefoglalást készített a Mindszenty-ügyről*, nyilván e villámlátogatás lehetséges vele kapcsolatos következményeitől ösztönözve. Nem tudni, hogy ezt saját maga számára, vagy „megbízásból” szerkesztette-e meg. Ebben egészében és

15 Kiszely Gábor: Állambiztonság 1956–1990. Bp. 2001. 115–116.

részleteiben *teljesen élítelő képet fest Mindszentyről*: a pártközponti határozatokat visszahangozva, az ÁEH és a békepap-szervezet véleményét összegezve mutatja be Mindszenty 1945–1948 közötti és 1956-i tevékenységét. „Ez a mostani helyzete [= az USA-követség] több mint hat éve áll fenn, a politikai hatalom [= a Kádár-rezsim] ereje, mellyel szembekerült, ezen idő alatt nemcsak nem csökkent, hanem megszilárdult, s ezt a tényt az egész világ realizálta, így az Apostoli Szentszék is.”

1963. június 27. és július 4. között Hamvas, Brezanóczy és Mihelics résztvett Rómában VI. Pál pápa koronázási ünnepélyén. Mihelics innen is pontos ügynöki jelentést küldött ez ügyben illetékes megbízóinak.¹⁶

A második vatikáni zsinat második ülészakára 1963 őszén került sor. Nagy létszámú magyar küldöttség vett ezen részt. Köztük hat zsinati atya, mellettük nyolc kísérő és két újságíró.¹⁷

Kiszely Gábor ismert könyvében említi, hogy a kísérők között volt a *Pátkay* fedőnevű állambiztonsági ügynök, akitől sok jelentés-részletet is közölt. Néhány sor az egyikből: a zsinat egyik napján, „mikor az angol püspöki kar meghívta a fele [magyar] delegációt s Bánk püspök intézte a meghívásokat, kihagytak természetesen, pedig én voltam az egyetlen, akinek az angolokhoz relációm [= kapcsolatam] volt, hisz én kísértem Serédi primást két angliai útján ...”.¹⁸

A Szent István Társulat Esty-irathagyatékában terjedelmes beszámoló található Serédi 1935-i és 1936-i angliai útjáról. Szerzője a hercegprímás akkori kísérője: Esty Miklós gentiluomo.

A harmadik ülészakra Hamvas és Esty 1964. *augusztus 21-i* megbeszélésükön kezdtek meg a konkrét előkészületeket. Ezt megelőzően Hamvas levelet kapott Monsignore Felicittől, a zsinat főtitkárától: a zsinat következő ülészakaira a püspököket csakis korlátozott számú egyházi rendű szakértő (peritus) kísérheti. A magyar küldöttség püspökei azonban zömmel öregek, tehát ügyeik intézésére mégiscsak *szükség van szolgálattelvőre*. Hamvas ezért megbízta Esty Miklóst, „vállalja el ezt a feladatot, amelyet 44 év óta hiba nélkül látott el”. Tomek Vince piarista gondoskodik majd római szállásáról, minden más költséget a püspöki kar viseli.

1964. *augusztus 23-i* levelében azonban Kolozsvári Ferenc, az ÁEH csoportvezetője értesítette Estyt, hogy az ÁEH ehhez nem járul hozzá.

Hamvas *szeptember 4-én* írt Estynek: „A római utazás előkészítését és lebonyolítását kezébe vette az ÁEH. Éppen ma volt itt az ügyben Miklós Imre elnökhelyettes. Már Budapesten hangsúlyoztam Nagy László főosztályvezető előtt, hogy óhajtom Kamarás Úr kiutazását. Azt a választ kaptam, hogy semmi kifogásuk az ellen, hogy Kamarás Úr Rómába utazzék, »de nem mint a delegáció tagja«. Hogy kik lesznek ennek a »delegáció«-nak a tagjai, az csak általánosságban ismeretes, ti. akik tavaly voltak, és – ha addig lesznek – az új püspökök”.

S hozzátette Hamvas: az ÁEH-ban „még két urat említettek, akik sem az egyik, sem a másik kategóriába nem tartoznak”.

16 Uo. 117.

17 Uo. 129., 142.

18 Uo. 118., 123.

A zsinat harmadik ülészakára 1964 őszén kiutazó magyar küldöttséget tíz – régi és új – főpap alkotta, három kísérvével: Hamvas András Istvánnal, Ákos Gézával és Vitányi Györggyel, mindhárman papok.¹⁹ Esty Miklós tehát kimaradt, akárcsak az 1965-i őszi záró ülészak küldöttségéből.

Hamvas püspök imént idézett levele az Esty-hagyaték utolsó darabja. Mellette egy *útlevelkérő lap* [= „kizárólag hivatalos utazás céljára”], kitöltve, mellékelve két fénykép. Esty Miklósnak a belügyminisztériumba címzett kérelme volt ez, amelyet nem küldött el. A kitöltés dátuma: 1964. augusztus 22.

Benne többek között ezek az adatok: Milyen célból, mely országba kér útlevelet? Vatikáni zsinatra indulás. Mikor utazik? 1964. szeptember 10. körül. Kinttartózkodásának időtartama? Két és fél hónap. A vele együtt utazók nevei: Magyar püspöki kar tagjai. Foglalkozása: Actio Catholica alelnök.

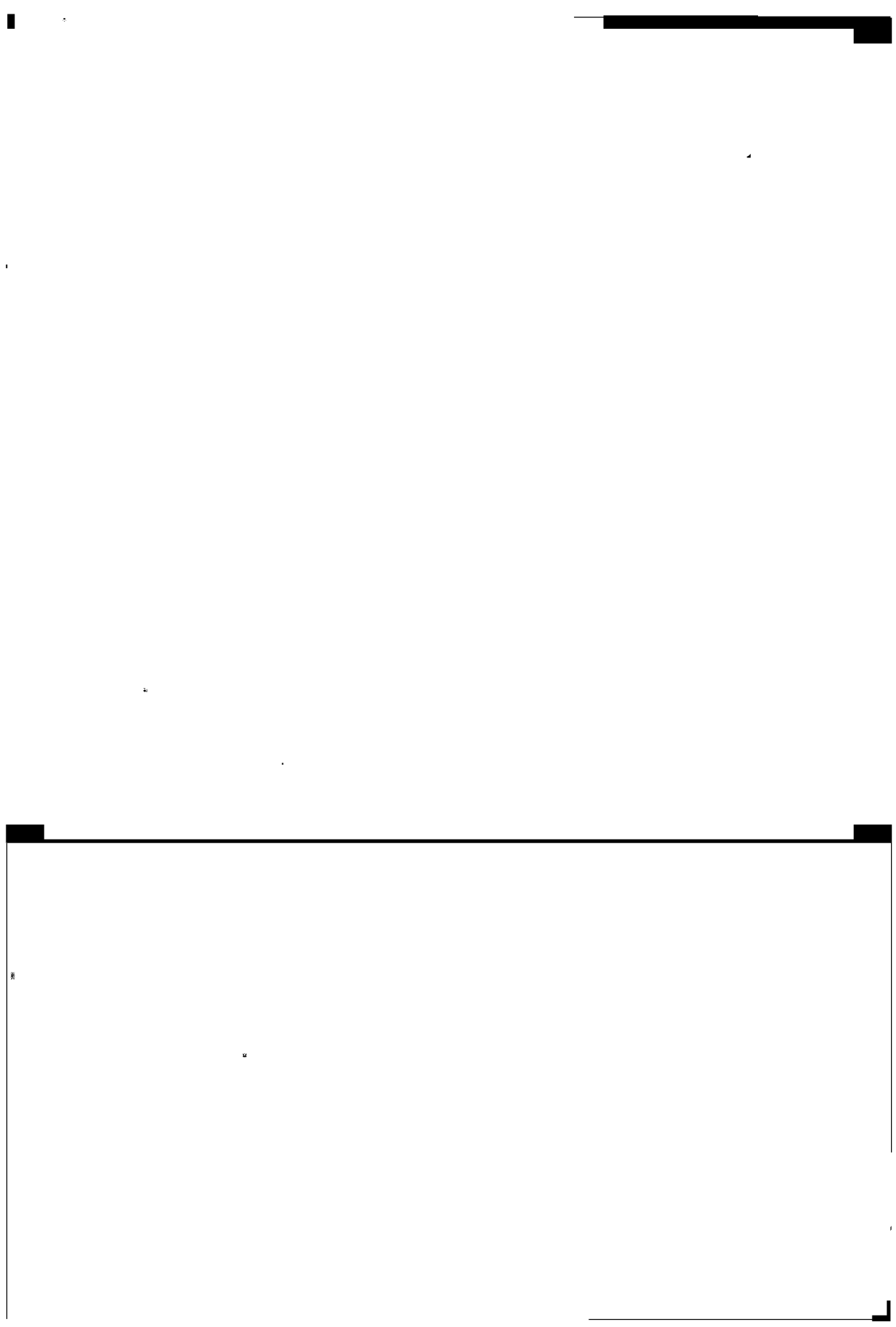
S egy meglepő válasz: *Főhatósága: Állami Egyházügyi Hivatal*. De az Actio Catholica-nak sohasem volt, nem lehetett főhatósága az Állami Egyházügyi Hivatal.

ISTVÁN MÉSZÁROS

CHURCH HISTORICAL DATA IN ESTY MIKLÓS' DOCUMENTARY BEQUEST

Miklós Esty (1895-1973) was a prominent personage in Hungarian Catholic public life from 1920s to the beginning of 1970s. He was the head of Szent István Társulat, a Hungarian Catholic publishing house, in years 1948-1973. He was also gentleman at arms to the primate (gentiluomo of Hungarian cardinals). From 1933 he kept detailed records reporting his duties. His documentary bequest is of great value containing numerous data regarding church history. The documents are preserved in the archives of Szent István Társulat. The four extracts are taken from documents of personal relevance from 1945 to 1963. Through these documents Esty's personality is revealed, at the same time giving a realistic picture on his role played in the Roman Catholic Church in Hungary.

19 Uo. 143.

KELEMEN MIKLÓS

FERENCZ JÓZSEF ERDÉLYI UNITÁRIUS PÜSPÖK KORA ÉS MUNKÁSSÁGA

Az unitárius egyház 23. püspöke Ferencz József, 1835. augusztus 9-én született Alparéten és 1928. február 19-én halt meg Kolozsvárt.

Életének hosszú, 93 évre terjedő időszaka nagy események tanújává tette. Átélt az 1848-as szabadságharcot, az osztrák elnyomatás korát, az 1. világháborút, a Monarchia összeomlását, Erdély román megszállását, hogy mindezen események tanújaként térjen örök nyugovóra a Házsongárdi temetőben.

Gyermekkorra Alparéten, az akkori Belső-Szolnok vármegye kis községében, a Jósika János-féle birtokon telt el, hol apja – szintén József – gazdatiszti állást töltött be. Anyja Balogh Anna, régi magyar nemesi család leszármazottja volt.

Az alapfokú ismereteket szülőfalujában sajátította el, hol társaitól, játék közben sajátította el a román nyelvet. Középiskolai tanulmányait 1841-ben a kolozsvári Unitárius Főiskolában kezdte. A szabadságharccal félbeszakadt tanulmányait 1851-ben folytatta és 1855-ben fejezte be. A kolozsvári iskolai évek alatt az iskola igazgatói a polihisztor Brassai Sámuel (1845–1847), Székely Mózes (1847–1853), a későbbi egyházi főjegyző és az egyetemi rektornak kinevezett Berde Áron (1852–?): tanárai a szabadságharc oltalmi bizottmányának jogtudósa, Mikó Lőrinc, a szabadságharcban tüzerként résztvevő Jakab József, a Budapestre távozott Botár Ferenc és a kolozsvári egyetemi könyvtárőrnek kinevezett Marosi Gergely voltak.

Középiskolai tanulmányai végeztével Ferencz József a „Papneveldebe” iratkozott be, amely tanulmányi eredményei alapján külföldi továbbtanulásra jelölte. Ezzel egyidőben kinevezték köztanítónak és a kolozsvári egyházköztségbe – Kriza János mellé – segédlelkésznek.

Az unitárius egyház iskoláinak tanárai valamelyik külföldi egyetemen készültek föl tanári munkásságukra. Ferencz József a göttingai és a berlini egyetemen tanult. Göttingában egy évig mennyiségtant, vegytant és természettudományt, majd Berlinben bölcséleti tárgyakat hallgatott. 1859 elején beutazta Hollandiát, Belgiumot és Franciaországot, majd néhány hónapig Londonban is tanult. Londoni tartózkodásának idején tartotta az „Angol és Külföldi Unitárius Társulat” évi közgyűlését, melyen Ferencz József egyháza képviselőjeként volt jelen. Londonból 1859. június 22-én indult és július 19-én érkezett vissza Kolozsvárra. Szeptemberben elfoglalta a főiskolán számtantanári állását és mint másodlelkész végzett templomi szolgálatot. 1861-ben Kriza János utódként a kolozsvári egyházköztség vezető lelkészévé választották.

1875. március 26-án Kriza János püspök elhalálozott. A következő, 1876. évi árkosi püspökválasztó zsinat két jelöltje Pap Mózes és Ferencz József volt. Püspöknek Ferencz

Józsefet választották, ki e tisztséget 52 éven át töltötte be. A zsinaton elmondott programbeszéde értelmében céljaul az egyházi törvények betartását, szükség szerinti módosítását, a vallásos élet ápolását, az egyházi alkalmazottak fizetésének emelését és a külföldi kapcsolatok mélyítését nevezte meg.

A zsinat után Kolozsvárra visszatérő Ferencz Józsefet – a vasútállomáson – Simon Elek polgármesterrel az élen, hatalmas tömeg ünnepelte. 1877. január 4-én kapta kézhez a „magyar korona országaiban unitárius püspökként elismerő királyi megerősítő levelet”. 1877. január 28-án tette le a „hódolati esküt” a királyt képviselő Daniel Gábor királybiztos kezébe. Ferencz Józsefnek püspökké választásával új mederbe terelődött addigi élete. Fő tevékenységét az egyházkormányzásra és az egyházszervezésre fordította.

Az 1568-ban létrejött unitárius egyház Ferencz József püspökké választásáig 308 nehéz esztendő t hagyott maga mögött. Az egyházalapító püspök mártírhalála (1679), a „dési egyezség” (1638), az ellenreformáció (1691), a kolozsvári óvári főiskola (1639), majd a főiskola új épületének elvétele (1718) stb. mind, mind komoly nehézséget jelentett az egyház életében.

Ferencz József püspökké választását követő fél évszázadot e nehézségek okozta bajok leküzdése jellemezte. E bajok legfőbb oka az egyházak között fennálló hatalomfeladásnak volt a következménye. Ferencz József e hatalmi törekvések feloldására, illetve megszüntetésére törekedett. A Habsburg uralkodóház Magyarországot és Erdélyt is katolikussá tevő politikája elleni védekezésben előbb a protestantizmus, majd az egész kereszténység egyesítését kívánta előmozdítani. Először ahhoz, a protestáns egyházak által indított mozgalomhoz csatlakozott, amely az ún. „Reform Egylet” keretén belül kívánta közelebb hozni egymáshoz a protestáns egyházakat.

Magának a gondolatnak fölvetője Wéber Sámuel szepességi főesperes volt, kinek megítélése szerint az egységesítéshez vezető első lépés a protestantizmus és a katolicizmus közösen kialakított nézete kell hogy legyen. Azonban az újszerű gondolat nem talált mindenütt kedvező fogadtatásra. A protestáns egyházak kebelén belüli ellentétek olyan polémiát eredményeztek, amelyek a nézetellentétek kielezését hozták létre.

Ferencz József támogatta egy közösen kialakítandó reform gondolatát. „Ne ejtsük el a gondolatot” című cikkében¹ kifejtette, hogy a közös reform az egyházak megerősödését szolgálja. Ballagi Mór református teológiai tanár szintén pártolta a „közös reform” gondolatát. Amint írta „élete egyik fő törekvésének kiteljesülését látná az akció keretében”. Szeremlei Samu református egyháztörténész-lelkész olyan reformot szeretne, amely nem a hitcikkek átfogalmazására, hanem az erkölcsi életre helyezné a hangsúlyt. Szász Domokos erdélyi református püspök – bár a reformok szükségessége mellett foglalt állást –, de „az ajánlott módszereket nem tartotta célravezetőnek”. Dogmatizmusa, vagy féltékenysége okán támadóan lépett föl a reform-ügyet támogató unitárius püspök ellen. Ferencz József az „utópia lovagjának”, „néplázító demagógnak” és „anarchistának” nevezte, mert nem a konfesszió közösség tételét, hanem a lelki megnyugvást kívánta elérni.²

Hosszas, nem mindig megfelelő hangvételű viták után, 1871. október 4-én zajlott le az alakuló közgyűlés. Ballagi Mór megnyitó beszédében a mozgalom felekezeti ki-

1 Prot. Egyházi és Iskolai Lap 1870 évi 43. száma 1337-1341. old.

2 Erdélyi Protestáns Közlöny 1871. 100. old.

záró, egyetemes irányát domborította ki. De az alakuló közgyűlés – eredeti céljával elentétben –, azzal, hogy a „Protestáns Egylet” nevet fogadta el, a mozgalomból eleve kizárta a katolikus jelenlétet.

Az egylet második közgyűlésén Balogh Ferenc debreceni református tanár lépett fel az unitáriusok ellen. Az unitáriusokat „a sivár és elutasított humanitárius elv utóharcosainak” nevezte, kik a „hatalmas Krisztus helyébe a meghalt és fel nem támadott Jézust akarják állítani”. A Reform Egylet tagjainak többsége, félve az unitárius szabadelvűségtől, az „áthidalhatatlan ellentétek”-re hivatkozva, beszüntette működését.

Ferencz József püspöknek az egyetemes kereszténység kialakítása érdekében tett második lépése, 1886-ban a „Protestáns Irodalmi Társaság” megalapításában való részvétele volt.

A társaság megalakulása érdekében tett első tárgyalásra az unitáriusokat nem hívták meg. Nagy Gusztáv, sárospataki tanár ez ellen tiltakozó írására,³ az unitarizmussal nem szimpatizáló debreceniek, az unitáriusok tagsága ellen nyíltan is tiltakoztak. A tiltakozásokkal szemben Kenessy Béla, a Sárospataki Lapok 15. számában az unitáriusok mellett azzal érvelt, hogy „az ország törvényeivel kerül ellentétbe az, aki a társaságból ki akar rekeszteni bármely felekezetet. Arról nem is szólva, hogy a kirekesztés „a keresztényi szeretet törvényét taposná sárba”.

Ilyen állásfoglalások mellett, 1888. április 16-án került sor az alakuló közgyűlésre, ahol ismét felmerült az unitáriusok kizárásának kérdése. Tisza Kálmán miniszterelnöknek, a dunántúli református kerület főgondnokának föllépése azonban lehetővé tette, hogy az unitáriusok is tagjai lehettek a Protestáns Irodalmi Társaságnak. A társaság megalakulása után tovább folyt az unitárius-ellenes hangulat szitása. Ezért az 1889. évi Főtanács a társaságból való kilépés mellett foglalt állást.

Mivel Ferencz József püspöknek a protestantizmus egyesítését pártoló törekvéseit nem koronázta siker – a továbbiakban – saját egyháza fölvirágoztatására törekedett. Ennek látványos lépései azok a „Dávid Ferenc emlékszínatok” voltak, melyekkel az unitarizmus lényegét kívánta megismertetni. Így, és ennek jegyében, három nyilvános zsinat zajlott le: 1868-ban Tordán, 1878-ban Székelykeresztúron és 1910-ben Kolozsvárt, illetőleg Déván.

A tordai zsinattal Ferencz József az egyház megalakulásának első lépésére kívánta a figyelmet felhívni. Arra az 1568. évi tordai országgyűlésre, amely törvényben biztosította az unitarizmus alaptételeit: a vallási türelmet és a lelkiismereti szabadságot.

A zsinat ünnepi szónokaként Ferencz József beszédében egyháza múltját, jelenét és jövőjét mutatta be. Szólt arról, hogy míg az egyházalapító püspök, Dávid Ferenc hitéért börtönhalált szenvedett, addig a ma élő ember már szabadon döntheti el, hogy melyik egyház tanítását kívánja gyakorolni. Kifejtette – utalva a Reform Egylet és a Protestáns Irodalmi Társaság megalakulása körüli tapasztalataira –, hogy aki az egész emberiség gondolkodását egy ráma kívánja felhúzni és az ennek megfelelő hitformát keresi, az a természet törvénye ellen is vét. Ugyanis – mint mondotta –, „a természetben nincs egymáshoz teljesen hasonló két fűszál”. Aki az erőszakolt hittételekhez ragaszkodik, az megszűnik fejlődni, azaz élni. Az unitarizmus jövőjét – folytatta –, az ésszerű hit biztosítja. Ezért – szerinte is –, a művelt emberiségnek és a jövőnek vállalása = az unitarizmus.

3 Sárospataki Lapok, 1886. 8. sz.

Az ünnepségen jelenlevő és felszólaló angol és amerikai vendégek örömeiket fejezték ki, hogy az újjászületett országban a polgári szabadsággal már lépést tarthat a vallásszabadság gyakorlása is.

A zsinat következményeként az ország fölfigyelt az unitarizmusban rejlő szabadelvűségre. Az egyház kebelén belül pedig létrejöhetett az a „Dávid Ferenc-alap”, mely a püspöki program szerint, az egyház anyagi alapját volt hivatott biztosítani. Ez az *alap* a nem unitárius Toldy Ferenc irodalomtörténész szerint „a nemzet díszét erősítette”.⁴

A tordai zsinat után 11 évvel – Dávid Ferenc halálának 300. évfordulóján –, 1879-ben, a székelykeresztúri emlék-zsinat fejtett ki széleskörű propagandát az egyház megismertetésére. Az itt elhangzott ünnepi beszédében a püspök azt hangsúlyozta, hogy az a vallás hivatott az új kor reformációját szolgálni, amely elősegíti a vallás és a tudomány együttmunkálását és segíti az emberiséget a krisztusi szeretetben. Ezt a vallást – mint mondotta –, az unitarizmus képviseli. Chalmers cambridge-i unitárius lelkész beszédében arra mutatott rá, hogy az unitárius egyház „három százados háborúból kelt ki s az egyház megalapozója egész életében a kereszténység új életre virradását munkálta”. Dávid Ferencben, mondotta a Brit és Külföldi Unitárius Társulat nevében Martineau Jakab, „nem csak a vallási reformátort, hanem azt a tudományosan művelt szellemet is tisztelik, amely mindig tárva volt az igazság befogadására”. Hasonló beszédben emlékezett meg Dávid Ferencről az Izlandi Egyesült Presbiteri Egyház és az Amerikai Unitárius Társulat képviselője. Mindkettő Dávid Ferenc szellemi nagyságát méltatta, felszólítva a hallgatóságot a dávidferenci-eszme megélésére.

A székelykeresztúri zsinat utáni vasárnap a kolozsvári unitárius templomban németnyelvű prédikáció hangzott el, Déván pedig első ízben tartott unitárius istentisztelet a református templomban. Erre utalva írta a Keresztény Magvető,⁵ hogy a keresztény világ egén a tiszta vallás és a jézusi szeretet napja van felvonulóban.

A zsinat kézzelfogható eredményét a „Dávid Ferenc-alap” megerősödése jelentette. Elfogadva a püspök javaslatát, pénzének 5/6-át az egyház legnagyobb szükségleteire fordíthatta.

Az emlékszinat megtartása folytán, időszerűvé vált az egyházalapító püspök életének könyvben való megörökítése. Ez igénynek már az 1875. évi Főtanácson Buzogány Áron lelkész, a Vallás- és Közoktatási Minisztérium később osztálytanácsosa adott hangot. Az Egyház Köri Tanács – Ferencz József indítványára, Jakab Elek történetírót kérte föl az életrajz megírására. Az életrajz az emlékszinatra készült el s azt az író saját erejét meghaladó költséggel, neve alatt adta ki. A szerzőt az egyház csak 1887-ben tudta anyagiakkal kárpótolni.

Dávid Ferenc emlékének felújításával vált időszerűvé a Dávid Ferenc Egylet létrehívása.

Az Egylet kezdeményezése is Ferencz József nevéhez fűződött. Az alakuló gyűlés a püspök javaslatára a Dávid Ferenc nevet vette föl. Ezen javaslatában Ferencz József azt hangsúlyozta ki, hogy Dávid Ferenc neve olyan lobogó, mely bátorít és biztat a siker iránt. „Különbén is az egylet Dávid Ferenc nevével tartozását kívánta kiegyenlíteni a 300 évvel azelőtti hitelődök felé.

4 Keresztény Magvető 1876. 195. old.

5 Uo. 1879. 348. old.

Az egyesület megalakulását Gál Kelemen teljes mértékben Ferencz József érdeméért említette. Amint írta „ott állt az egyesület születésekor a bölcső mellett. Ő tartotta keresztvíz alá és ő adta a nevét is. Ő végezte az alapszabály revízióját és tűzte az Egyesület céljává az unitárius keresztény vallás, hit és erkölcstudomány és neveléstan körébe tartozó elvek és kérdések tisztázását és terjesztését, a keresztény vallás és erkölcsös élet ápolását és nevelését”. Meggyőződése szerint az egyesület az egyházon belül „az unitárius öntudat mélyítését fogja szolgálni. Feladatának tekinti a falusi nép szellemi értékeinek felszínen tartását”. E célú kívánta szolgálni az 1920-ban életre hívott „Ifjúsági Kör Egyesületes Szervezete”, amely az 1. világháború utáni, az erdélyi unitárius ifjúság egyesítését és nemzeti öntudatát segítétt ébren tartani.

A Dávid Ferenc Egyesület kebelén belül működött, a jótékony feladatok végzésére a „Nők Szövetsége” is.

Az egyesület belmissziós munkája a Biblia terjesztésére, a szórványgondozásra és műsorok lebonyolítására szorítkozott. Vidéken vándorkönyvtárak szervezésével, dalkörök alakításával, színdarabok előadásával mélyítette az unitárius öntudatot. Benczédi Pál 1935-ben így összegezte a Dávid Ferenc Egyesület munkásságát: „Eloszlatta az egyház körüli balvéleményeket, polgárjogot nyert a magyar nyelvterületen, kiadványaival és jótékony munkásságával fontos missziói feladatot teljesített”. Az egyesület jelentette meg az „Unitárius Szószék” című beszédgyűjteményt, mely Ferencz József szerint „hű képe a lelkészi kar szellemvilágának”.

1910. augusztus 20-án került sor Dávid Ferenc születésének (1510) négyszázados ünnepére, melynek megtartását az 1908. évi Főtanács rendelte el. Programjává ünnepi istentiszteletek tartását, Dávid Ferenc főbb munkáinak kiadását, egy átfogó Dávid Ferenc életrajz írását és a mártírhálált halt püspök börtöncellájában elhelyezett emléktábla felújítását jelölte meg.

A zsinat Kolozsvárt és Déván folyt le. Ferencz József ünnepi beszédében az emberek közt terjedő világhosszúságot hangsúlyozta ki, amely – szerinte – új élet kezdetének a jele. Arra kérte a félretájékoztatót és így az unitarizmus felől tévesen ítélezőket, hogy ismerjék föl, hogy „az a hitforma, amely a szeretetre alapoz, az nem különválasztja, hanem egybekapcsolja az embereket s e felismerés alapján változtassák meg téves ítéleteiket”. A zsinat utáni főtanács ülésen (augusztus 25.) a püspök örömet fejezte ki, hogy a zsinaton képviseltette magát minden hazai egyház és ezzel igazságot szolgáltatott Dávid Ferenc szellemének. Sajnálattal közölte, hogy az egyháztörténelem megírására nem került sor, mint ahogy nem épült fel a Déván tervezett Dávid Ferenc imaház sem.

1920-ban létesült az Unitárius Irodalmi Társaság, az egyházi folyóiratok színvonalának emelésére. E társaság létesítésének gondolata 1918-ban került felszínre, de csak két év múlva alakulhatott meg. A társaság elnökének Ferencz József püspököt választotta. Munkáját sorozatos vidéki felolvasásokkal kezdte. Ezen ún. „vándor-gyűlések” nem csak egyházépítő missziót teljesítettek, hanem a falusi nép kultúrájának emelése mellett, a nemzeti főtmaradás feltételeivel is megismertette az erdélyi magyar hallgatóságot. A társaság kolozsvári előadásait a Dávid Ferenc Egyesület rendezvényeivel karöltve tartotta, „Kiskönyvtára” pedig kiadványaival erősítette a társaság munkáját. 1922-ben a társaság tagjai előadásokat tartottak a lelkészi továbbképző tanfolyamokon. 1923-ban a Keresztény Magvető „irodalmi rovatát”, Erdélyi Irodalmi Szemle néven, önálló irodalmi mellékletté fejlesztette. Ebben vallásfelekezeti hovatartozás nélkül

megjelenhetett minden magyar vonatkozású szépirodalmi, vagy tudományos munka. 1925-ben a társaság megindította az „Unitárius Könyvtár” című füzetes kiadványsorozatot, de foglalkozott az ún. „hittankönyvek” kiadásával is.

Az unitarizmussal kapcsolatos téves nézetek eloszlátásával nagyobb gondot fordíthatott az egyházközségek gyarapítására. Ferencz József püspöksége 52 éve alatt több mint 10 városban alakult anya-, és ugyanannyi faluban leányegyházközség, amely a környező népesebb településekkel együtt tartott fenn templomot, lelkészi állást és egyházi épületeket.

Ferencz József püspöksége alatt alakult meg a budapesti anyaegyházközség és a Misszióház körlelkészsége. A kiegyezéssel a fővárosba költözött vezető beosztású tisztviselők, másrészt áttérések folytán – az említett időszakban – a lelkészek 16 olyan településben tartottak időközönként istentiszteletet, melyekben az unitáriusok lélekszáma 20 és 50 között mozgott. E tervszerű lelképásztori gondozás 1902-től az esperesség megalkulásától vált lehetővé.

Az 1. világháborút követő „trianoni békeszerződés” után, a román okirálásra, főleg fővárosában (Bukarest) való tömeges átköltözéssel fölmerült egy „regáti-misszió” fölállítása is, de ez – részben politikai, részben pénzügyi nehézségek miatt – nem volt megvalósítható.

Az egyházközségek gyarapodásával szükségessé vált a szertartások reformjának kérdése. Ennek jegyében az alábbi változtatások mentek végbe: az istentiszteleti szertartásból törölték a „Miatyánk” többszöri ismétlését, szövegében és dallamában rövidebbre módosították a nagypénteki passiót, megszüntették az évenként tartott (július 29.) „jégverési ünnepet”, szabályozták az istentiszteletek tartását, megkülönböztették a hétköznapi, a vasárnapi és az ünnepi istentiszteleteket. A hétköznapi istentisztelet rendjét egy aktuális imában határozták meg. A nagy ünnepek (karácsony, húsvét, pünkösd) mindhárom napjára kötelezővé tették az istentiszteletek megtartását. Döntöttek az újévi, a nagypénteki és az áldozócsütörtöki szertartás kérdésében. A legáció kérdése 1873-ban került tárgyalás alá. Meghatározást nyert a keresztelésnek formulája is. A nagy számban jelentkező reformokra reagálva a püspök úgy nyilatkozott, hogy „nem unitárius álláspont a minden áron való reformálás”.

Az egyházi közigazgatás felügyeletét és ellenőrzési munkáját végző esperesek feladatát a „Lelkészkörök” megszervezése segítette. Ezek a lelkészi munka gyakorlati és elméleti kérdéseinek megvitatását, valamint a kartársi szellem erősítését voltak hivatottak szolgálni. Az 1896. évi alakuló közgyűlés a körök elnökének Ferencz József püspököt választotta meg. A körök tagjai lehettek: rendes és segédlelkészek, papjelöltek és teológiai tanárok. 1905-ben a Székelykeresztúri-kör helyi lap szerkesztését vállalta föl, mely nem minden kérdésben azonosult a püspökség intézkedéseivel. Amint Boros György „Értsük meg egymást” című cikkében⁶ kifejtette „a lapot jó szándék vezeti, de nem válogatja meg az eszközöket”. Ferencz József 1907-ben lemondott elnöki tisztségéről, de lemondását visszavonta. A további ellentétek alapszabály-módosítást tettek szükségessé. Mivel a központ és a körök közötti ellentétek anyagi vonatkozásának bizonyultak, az új alapszabály a körök feladatát a lelkészek anyagi kérdéseivel való foglalkozásra is kiterjesztette. Kötelezővé tette, úgy a rendes, mint a segéd-lelkészek tagságát. Az új alapszabály nem csökkentette a fennálló ellentéteket. 1922-ben Orbán Lajos „az

6 Unitárius Egyház 1905. nov. 15.

igazságos, elfogulatlan, személyeskedést nem tűrő, tekintélyek előtt meg nem hátráló kritika” szükségességét hangoztatta. Az 1923. évi közgyűlés örömmel állapította meg a központ és a vidék egymáshoz való közeledését.

1926-ban felszínre került a vidéki körökben szolgáló felekezeti tanítók egyesület-alapításának és a lelkészöröknek „belső-emberi körré” alakításának kérdése. A „Belső-emberi Kör” a lelkészek, a tanárok és a tanítók együttműködését és segítségét kívánta szolgálni.

Ferencz József püspöksége alatt alakultak ki az angol-amerikai unitáriusok közötti tartós kapcsolatok.

Böloni Farkas Sándor amerikai útja (1831) után 1858-ban az Erdélyben letelepedett Paget János révén indult el az a folyamat, amely az erdélyi és angol-amerikai hivatalos kapcsolat fölvételét eredményezte. Ekkor vette kezdetét a Brit és Külföldi Unitárius Társulattal kezdett segélykérő levelezés, amelyet személyes látogatások követtek. Az Erdélybe látogató angol unitáriusok sorát Eduard Tagart lelkész nyitotta meg. Ferencz József püspöksége alatt 32 vezető angol és amerikai unitárius látogatott Erdélybe. Látogatásuk célja az itteni egyházi, majd az 1. világháború után a negatív irányba tolódott politikai élet felmérése volt. Anyagi juttatásokkal – főleg az iskolák működéséhez – járult hozzá. Természetesen a kapcsolat kétoldalú volt. Így pl. Kovács János tanár az amerikai unitáriusokat kereste föl. Az angliai unitárius tanulmányi ösztöndíj élvezőinek száma Ferencz József püspöksége alatt 19 fő volt. De 17 unitárius leány is képviselte az egyházat a Sharp Emilia alapította Channing House School-ban (London). A külföldi kapcsolatok tették lehetővé a kolozsvári főiskolán új tanári állások és a budapesti egyházközség létesítését, William Ellery Channing műveinek lefordítását és kiadását, a Dávid Ferenc emlékünnepek lebonyolítását, egyházközségek és lelkészek segélyezését. A kapcsolatokra nézve mondotta Ferencz József püspök, hogy „a látogatások és itt végzett munkásságuk egyháztörténelmünk évkönyvébe aranybetűkkel lesz felírva”

Ferencz József püspöksége idején az egyház létkérdését képezték az iskolák, melyek a Habsburg iskolapolitika és az anyagiak hiányában nem mindig és nem mindenkor állhattak rendeltetésük magaslatán. Az 1868. évről elmaradt állami támogatást az egyház előbb a Dávid Ferenc-alapítványból kívánta pótolni. A könnyítés érdekében a tanügy levált az egyházi közigazgatástól. Ferencz József a Keresztény Magvetőben (1873. 349. old.) az iskolák ügyében így nyilatkozott: „amíg lehet, iskoláinkat tartsuk meg, azokat fejlesszük és tökéletesítsük”.

Az 1883-ban hozott állami középiskolai törvény előírta a tanárok számát, a tanterv készítését és meghatározta az államsegély föltételeit.

1885-ben a közoktatási miniszter (Trefort Ágoston) magáévá tette az unitárius iskolák részére folyósítandó segély kérését, de az a következő évi miniszterelnök (Tisza Kálmán) kedvező nyilatkozata ellenére is elmaradt.

Ferencz József püspöksége alatt az unitárius egyház 3 középiskolával, 1 ún. „partikulával”, 1 teológiai intézettel, 1 leányotthonnal és majd minden egyházközségben, elemi iskola fenntartásával szolgált az iskolaügyet.

A kolozsvári középiskola kicsinek bizonyult és leromlott épülete helyetti új építését a Berde-féle hagyaték, az egyház helyes gazdaságpolitikája, a hívek áldozatkészsége és a nehezen kiharcolt államsegély tette lehetővé. A kolozsvári középiskola (kollégium) új épületének munkálatai 1899 októberében kezdődtek és az új, modern épület fölavatására 1901. szeptember 22-én került sor. A megnyitó ünnepségen imát a püspök mondott.

Egy későbbi megnyilatkozásából az derült ki, hogy „aggódik a fenntartási költségek miatt, de boldog az impozáns épület láttán s bizonyos benne, hogy ezzel az új kollégiummal egyháza tekintélye nagyban növekedik”.

A megnyitás évében az iskolát meglátogatott kormányképviselő így nyilatkozott: „Az intézetnek úgy elhelyezése, valamint berendezése, szervezete és a vele kapcsolatos internátus több tekintetben mintaszerű, és így megvannak minden kellékek, melyekre higiénia és didaktikai tekintetből súlyt kellett fektetni ... az épületben alig lehet hibát találni ... az oktatás minden tekintetben rendes úton halad”. (Értesítő 1901. 142. old.)

Az új épületben folyó korszerű nevelőmunka lehetővé tette az 1890-ben kötött és 1898-ban átértékelt, állammal kötött szerződés módosítását, vallásanári állás szervezését, tanári értekezletek tartását, a tantervnek az állami tantervre való átállítását, tanulmányi kirándulások rendezését, egészségügyi szabályok életbelépését, könyvtár és szertárak felszerelését.

Az 1. világháború alatt az épület nagyobb részét katonai tartalékkórháznak foglalták le. Ezért a tanítás a régi épületben folyt, az internátus pedig a Vigadó emeleti részében nyert elhelyezést. A háború után az iskola új épülete 1919. február 19-én adatott vissza rendeltetésének, de a végleges visszaköltözés csak szeptemberben történhetett meg. A rongálások rendbehozatala és az önkéntesen beköltözött C. F. R. (Román Államvasutak) igazgatósága kitelepítése után a rendes tanítás csak októberben kezdődhetett meg. 1920-ban elrendelték a tanárok hűség-eskü tételét. 1921-ben életbelépett a magyar egyházak által megállapított új tanterv és a román nyelv érettségi tárgyá tételé. Az 1922/23. iskolai évtől az „Iskolai Értesítő” két nyelven jelent meg. A következő tanévben a tantervet az állami (román) tantervhez kellett igazítani. Kötelezővé vált a tanulók egyensapka és kar-szám viselése. A román nyelvet, a történelmet, a földrajzot és az alkotmánytant román nyelven kellett tanítani. A régi érettségi vizsgát fölváltotta az abszolváló-vizsga.

A székelykeresztúri 6 osztállyal működő középiskola 1876-ban, Ferencz József püspökké választása évében fejezte be harmadik nagy építkezését, de már 9 év múlva (1885-ben) a minisztérium az épületet nem találta megfelelőnek. Kevesellte a tanárok létszámát és javasolta az iskolának 6-ról 4 osztályra való leépítését. Az iskola kérdését illetően vita zajlott le a püspök és Jakab Elek között. (Keresztény Magvető 1887. ? old.) Jakab az iskola hiányosságaira hívta föl a püspök figyelmét, míg a püspök az iskola végvárait betöltő szerepét hangsúlyozta. A miniszter az iskola működését két feltételhez szabta. Vagy 4 osztályt működtet, vagy hat rendes tanári állást szervez. Az 1898-tól kapott rendkívüli államsegély lehetővé tette 1904-ben a 6. osztály beindítását, 1908-ban pedig megkezdődhetett az iskola 8 osztályúvá fejlesztése. 1912-ben – a püspök személyes kérésére a minisztérium fejlesztés céljára – nagyobb segílyt ígért. 1913-ban kezdtek ismét nagyobb építéshez és az 1915/16. tanévben az iskola már 8 osztállyal működhetett.

A háború után elmaradt az államsegély, az agrárreform stb. hatására aztán 1930-ban az egyház megszüntette a felső tagozatot, de lehetővé tette egy „földműves-iskola” létesítését.

Ferencz József korának harmadik középfokú iskolája Tordán működött, amely 1878-ban, 20 éves szerződés alapján állami polgári iskolává alakult. A szerződés értelmében azonban 4 osztály felett az egyház gyakorolt ellenőrzési jogot. 1892-ben fölmerült a szerződés felbontásának kérdése. 1904-ben mozgalom indult a gimnázium vissza-

állítására érdekében. Ez évben be is indult a gimnázium 1. és 2. osztálya, de 1908-ban ez is megszűnt. Az épületet az egyház bérbe adta s a befolyt jövedelmet külön kezelte.

Az 1. világháború után az egyház ismét beindította iskoláját, de az nem kapott nyilvánossági jogot. 1923-ban „felekezeti közti megbeszélés alapján” az iskola végképp megszűnt.

A torockói ún. „partikula” átmenetet képezett a falusi iskola és a középiskola között. Ugyanis olyan tárgyakat is tanított, amely középiskola tantervébe tartozott. 1868-ban az új népiskolai törvény a torockói partikulát új helyzet elé állította. 1876-ban az iskola községi tulajdonba ment át, majd 1894-ben beszüntette működését.

Az elemi iskolák fönntartása és újak létrehozása Ferencz József szívügye volt. Az 1868-as új népiskolai törvény megváltoztatta az elemi iskolák egész tanítási rendszerét. A tanítóknak előírta a tanítói képesítő vizsga letételét, mely beindította az iskolák államosítási folyamatát. Bár a püspök ellenezte az államosítást, a nehéz körülmények miatt 1878-ig 38 egyházi iskola vált községivé, 7 pedig megszűnt. 1884-ig pedig már 45 iskola szűnt meg felekezeti iskolaként működni.

Az 1. világháború utáni államhatalom változás és későbbiekben az „Anghulescu-féle” törvény miatt egyházunk – összefogva a magyar egyházakkal –, a Nemzetek Szövetsége elé terjesztette sérelmeit.

Az egyház előtt állandóan napirenden volt a „névelés” kérdése is, amely nagyobb hangsúlyt a millennium évében kapott. Ennek jegyében az 1919/20. iskolai évben egy „Leányotthon” létesült a kollégium épületében. Célja: a Kolozsvár különböző iskoláiba járó unitárius és nem unitárius lányok elhelyezése. Az otthonnak nagy segítséget nyújtott a Nőszövetség. A statisztika szerint 1920–28 között az otthonnak 374 lakója volt.

A középiskolai föltételeknek való megfelelés után, az unitárius ifjak a Teológiai Intézetben nyertek képesítést papi pályán való működésre. Ferencz József püspöksége alatt a lelkészképzés is a tanügy hatáskörébe tartozott. E téren nevezetesebb intézkedés először 1857-ben történt, mikor is a három éves lelkészképzés után bevezették a „szigorlati vizsga” követelményét. 1868-ban az írásbeli vizsgát tették kötelezővé, 1874-ben az egyetem bölcsészkarának látogatását, 1879-ben a gyakorlati oktatást, 1882-ben a minősítési jegyeket, 1884-ben az írásbeli és szóbeli vizsgát tették kötelezővé. 1869-ben az intézet hivatalos neve „Papnevelő Intézet” lett. 1902-ben az új kollégium épületében nyert elhelyezést. 1903-ban döntés született „szakvizsga bizonyítvány” kiadására. 1908-ban meghatározták a tanárok számát és feladatát, valamint külföldön való továbbképzésüket. 1914-ben az intézet nevét „Unitárius Teológiai Akadémiára” változtatták.

Ferencz József püspöksége idején az egyháznak nagy segítséget jelentett az az állami költségvetésben biztosított államsegély, melyet az unitárius egyháznak is folyósítottak: egyházközségek szervezésére és segélyezésére, adósságtörlesztésre, templom és más egyházi épületek építésére és fizetések javítására. Ferencz József nem volt híve az államsegélynek. Attól tartott, hogy az egyházat is állami intézménnyé teszi, de a nehéz körülményekre való tekintettel maga is sürgette kiutalását. 1911-ben az államsegély elmaradt, 1817-ben pedig, az Apponyi-féle törvénytervezet helyette „örökös alapítvány” javaslatával lépett fel.

Ferencz József püspöki tevékenysége szorosan összefüggött szószéki szerepléseivel, melyek vallásos életszemléletét tükrözték. Amint tudott, Ferencz József alig hagyta el az iskola padjait, előbb segéd-, majd másodlelkészként kapcsolódott be egyháza igehirdető munkájába. Később, mint püspök, tisztségével járó hivatalos látogatásai alkalmával fejtette ki szószéki szerepléseiben unitárius álláspontját.

Ferencz József unitarizmusa a felvilágosodás korának individualizmusát tükrözte, melyben Jézus eredeti gondolataiért folytatott örökös harccal azonosult. A harc legnagyobb vívmányaként a tekintély-elv feladását tartotta. Magát a vallást az ember anyanyelvének mondotta, melyet mindenki megért. Benne a józan ész vezette az értelmet, képzeletet és szeretetet értékelte. A kereszténységet olyan filozófiaként értékelte, amely az eredeti jézusi gondolatokat a liberalizmus szellemében hivatott tolmácsolni. Következésképpen – szerinte – az Istenen kívül egyetlen tekintély van: „a józan ész”. Ferencz József vallásos életszemléletében hangsúlyt kapott a jézusi példaadásban jelentkező közéleti kereszténység, mellyel a földi dolgokról való lemondás filozófiáját cáfolta. Kora szervezkedési lázában annak veszélyeire: a nyájszellemre és a formális tömeglelkület elkerülésére figyelmeztetett. Kiállt a tudatos és célszerű, a közhasznú cél érdekében történt szervezkedés mellett. Az igazság keresését a fejlődés feltételeként ajánlotta. Az erkölcsi bátorságot a fejlődésért történő önfeláldozásként könyvelte el. A millennium múltat idéző éveiben elhangzott beszédei azt igazolták, hogy nem a múltban, hanem a jelenben – a jövőnek – kívánt élni. Bár méltányolta a múlt áldozatos tevékenységét, de nem hunyt szemet annak lelki hiányosságai felett. Védelmesen a templomot. Azt a fölöslegessé nyilvánított kultúrával szemben óvta, mint olyan igényt kielégítő épületet, amelyet semmi néven nevezett társadalmi szerv nem képes pótolni.

Ferencz József unitarizmusa így foglalható össze: a felvilágosodásból táplálkozó életgyakorlata az ész megvilágító, megértő és átalakító erejére épült. Az ész mindenhatóságát tekintette a hit kiinduló alapjának. A hitet alárendelte a meggyőződésnek és az emberi méltóság birtoklását a józan ész függvényének tekintette. Fő témája az ember és a társadalom kölcsönhatása volt. Liberális álláspontjának megfelelően, az életben jelentkező problémák foglalkoztatták. Nem olvadt bele a világkereszténység tág közösségébe s unitarizmusával egy új, sok szempontból még egyéni kereszténység útját járta. Az unitárius egyház szellemi életének fellendítéséért folytatott tevékenységének egyik legértékesebb gyümölcse a *Keresztény Magvető* című folyóirat volt.

A már 1860-ban, Nagy Lajos kolozsvári tanár kezdeményezésére tervbe vett „irodalmi kör”, egy egyházi folyóirat megindításával kapcsolódott egybe. Az 1861-ben – a ma is megjelenő – folyóirat a *Keresztény Magvető* címet viselte. Célja volt az „unitárius életrevalóság bizonyítása és hitbéli fölfogásunk továbbépítése.” A célt a szerkesztők a folyóirat előszavában így fogalmazták meg: „szükséges, hogy amit eddig élő szóban és példaadás által tettünk, azt írásban is terjesszük”. De ezzel kívánták segíteni a gyakorló lelkészek munkáját is. A folyóirat 5. száma után nagyobb terjedelmet kaptak az iskolákkal foglalkozó értekezések, az életrajzok, a kül- és belföldi egyházak életét érintő tudósítások. Ferencz József püspök az *Unitárius Közlönyben* leszögezte,⁷ hogy alig lehet fölbecsülni azt a munkát, melyet a *Keresztény Magvető* végzett a rólunk, hitelveinkről, szokásunkról és erkölcsi nézetünkéről terjesztett balítéletek feloldásában. Hogy ma már annyian ismernek bennünket, az a *Keresztény Magvető* érdeme”. Egyházirodalmi munkássága ennek megfelelően alakult.

A Ferencz József korabeli egyházi beszédek bemutatásával Borbély István foglalkozott.⁸ Elmondta, hogy az unitárius egyházi beszédnek (prédikációnak) legrégebb formája az „értekező” (apologetikus) beszéd volt, amely valamely alapigazságot fejtegetett.

7 Újévi gondolatok. 1888. 1. szám. 34–36. old. ?

8 Unitárius Közlöny 1921. szám. 46. old.

Ferencz József egyházi beszédeiben Channing „értekező” beszédeit vette alapul, de tartalmában a helyi problémákhoz alkalmazkodott. Lelkészségének ideje alatt az unitárius hittan, a templomlátogató egyszerű emberek körében jóformán ismeretlen volt. Ha mégis volt valamilyen teológiai ismeretük, az a több mint 100 évvel azelőtt Szentábrahámi Lombard Mihály tollából eredő (1787) teológia volt. Ferencz József a dávidferenc-i „morális” teológiának volt elkötelezett híve. Ennek megfelelően, egyházi beszédeiben az isteni dolgoknak erkölcsi vonatkozását hangsúlyozta. A krisztusi megváltás dogmája helyett az egyéni felelősséget emelte ki.

Gál Kelemen, Ferencz József egyházszertartási dolgozataival foglalkozva (1878) 12 keresztelei, 12 úrvacsorai és 10 esketési beszédét tette vizsgálódás tárgyává. Megítélése szerint a dolgozatok célja az unitárius hitelveknek tisztázása és a lelkészeknek való segítségnyújtás volt. Ezekből a magas szintű, világos stílusú és tiszta logikájú beszédekből teljesen hiányoznak a teológiai kifejezések. Céljuk a vallásosság ébrentartása és élénkítése volt. A nem unitárius Derzsi Gyula⁹ Ferencz József beszédeinek meleg, ötlet-szerűségben megnyilatkozó erejét, őszinte hangvételét és emelkedett gondolatait dicsérte. A szintén nem unitárius Farkas József¹⁰ arról írt, hogy Ferencz József beszédei a „szerző tiszta, józan észjárásáról és ékes stílusáról tanúskodnak. Ezek olyan lelkipásztortól erednek, aki komoly lelkiismeretességgel igyekszik hivatásának megfelelni”. Ferencz József saját bevallása szerint azt kívánta tudatosítani, hogy „Isten képének rajtunk egyik legszebb vonása a tudás és soha nem tud kibékülni azzal a gondolattal, hogy Isten azért üzte ki a paradicsomból az első emberpárt, mert többet akartak megtudni, mint amennyit már tudtak”. Beszédeiből a türelem és a megbocsájtó életkedv csendült ki s bennük hármass felosztásban szólt a hit és lelkiismeret-szabadság múltjáról, jelenéről és jövőjéről.

Ferencz Józseftől 4 jelentős, önállóan megjelent munka ismert. Az első az 1864-ben írt és a konfirmációra való fölkészülést segítő „Unitárius káté”, mely ma is, többszöri átdolgozott kiadásban az unitárius hit tételeit tolmácsolja. – Második a Kolozsvárt 1875-ben megjelent „Unitárius kis tükör”, amely az unitárius egyház történelmét, hitelveit, egyházalkotmányát és szertartását ismertette. – Harmadik a középiskolák számára írt „Hittan”-könyv (1902). – Negyedik az „Emlékeimből” címet viselő, múltbeli élményeit ismertető munka, melyet az Unitárius Kis Könyvtár 4. számaként, 1925-ben adtak ki Kolozsvárt.

Nagyobb szabású munkájaként jelent meg Ferencz Józsefnek az „Egyházszertartás-tan” (Liturgika) című munka, mely 4 fejezetben mutatta be az egyház szertartásait. Ide sorolható még a „Papi gond” (Cura pastoralis) és „A keresztény vallástanítás módszere a népiskolákban” című munka is. Az előbbi a lelkészeknek a gyülekezetével szembeni kötelességeit, az utóbbi az 1. és 2. osztályban történő vallástanítás tárgyát és a hozzá kapcsolódó tudnivalókat ismertette.

A statisztika szerint a különböző helyeken megjelent egyházi és halotti beszédei, imái, életrajzai, tanulmányai, felolvasásai, szak- és vegyes munkáinak száma elérte a 250-et.

9 Erdélyi Protestáns Közlöny 1878.

10 Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1878.

Ami Ferencz József magánéletét illeti: 1860-ban kötött házasságot Gyergyai Annával. Házasságukból 6 gyermek született. 1910-ben arany, és 1920-ban gyémántlakodalmukat ünnepelték meg.

Ferencz József nem volt erős fizikai felépítésű ember. Állandó gyomorbetegséggel küzdött. 1892-től egyre fogyott ereje. Egészsége helyreállítását gyógyvizek fogyasztásával kívánta elérni. 1925 végén lábtörést is szenvedett.

Munkásságát egyháza – még életében – kellően értékelte. Megünnepelte lelkészi és tanári működésének 40 éves jubileumát (1895), püspöki működésének 25 éves fennállását (1901), lelkészi működésének 50. évfordulóját (1905), 30 éves püspökségének évfordulóját (1906), születésének 80. papi működésének 60., püspökségének 40. és 50. és életének 90. évfordulóját.

1878-ban „királyi tanácsos” címet kapott, 1896-ban a 2. osztályú Vaskorona renddel, 1915-ben a „Ferencz József Rend” Nagykeresztjével, majd a román állam „Román Korona Nagytiszti Rendjével” tüntette ki.

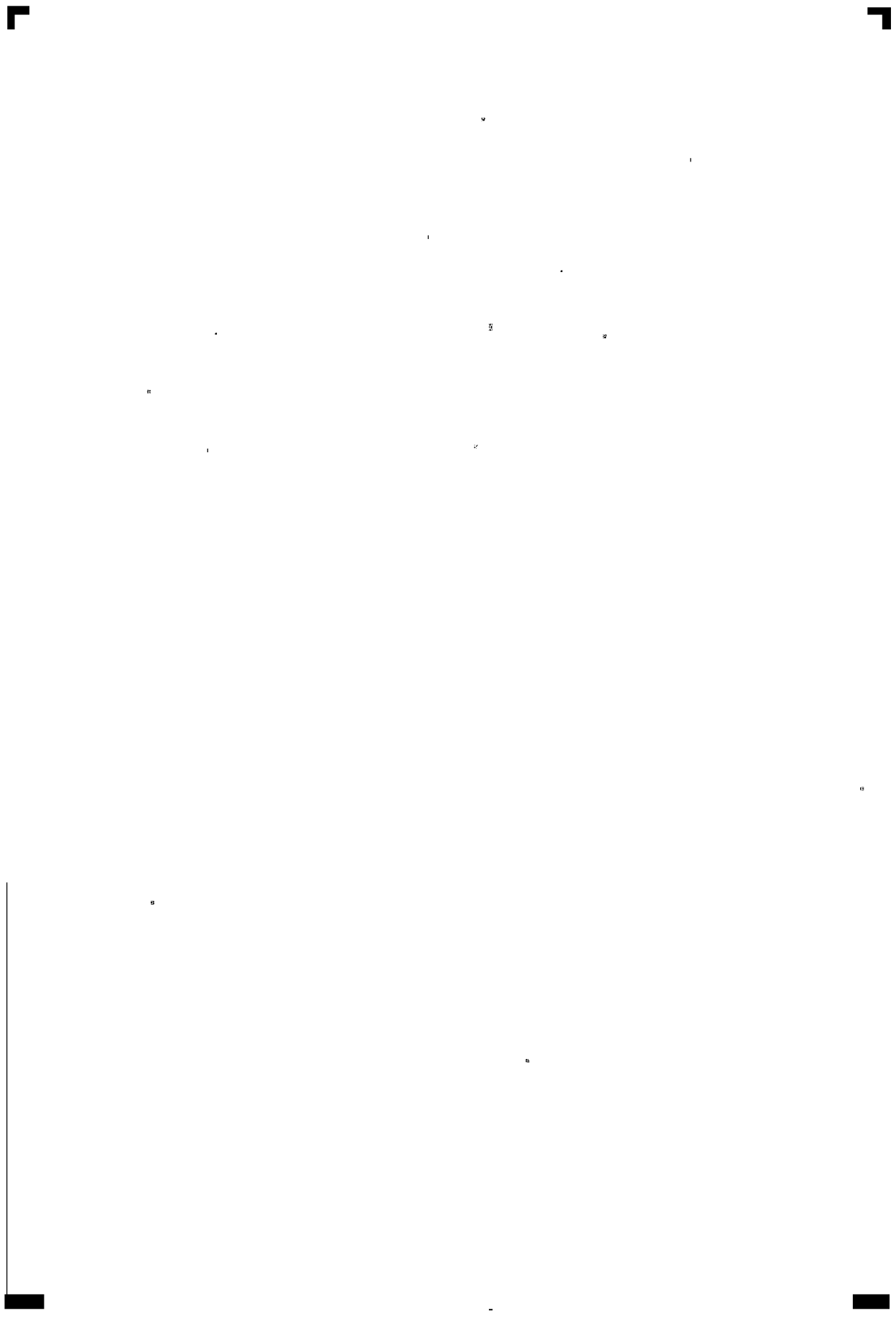
Ferencz József püspök 1928. február 19-én fejezte be életét. Február 21-én végbe ment temetésén jelen volt az egész erdélyi társadalom. Nemcsak minden egyház képviseltette magát, de jelen volt a katonaságtól kezdve minden politikai, állami és társadalmi intézmény. A délelőtti templomi búcsúbeszéd után a tulajdonképpeni temetésre du. 3 órakor került sor Boros György főjegyző és Varga Béla teológiai tanár közreműködésével. A temetést követő vasárnap minden unitárius egyházközségben gyász-istentiszteletet tartottak.

Ferencz József a kor színvonalán álló, hatalmas egyházi szónok volt. Egyesítette magában az egyházkormányzáshoz szükséges tulajdonságokat. Tiszta, világos gondolkodású, az idővel lépést tartó, kiváló adminisztrátor és szervező egyházfő volt. Észrevette és helyesen értékelte a kor előremutató eseményeit. Jó viszont építette ki a többi egyházzal és a külföldi unitáriusokkal. Rokonszenves alakja, arcának megnyerő vonásai, érces, erős hangja, olyan emberré avatta, aki méltóan képviselte úgy egyházát, mint népét.

MIKLÓS KELEMEN

THE ERA AND ACHIEVEMENTS OF JÓZSEF FERENCZ, UNITARIAN BISHOP OF TRANSYLVANIA

József Ferencz (1835-1928) was elected Unitarian bishop in 1876 and was in this position for 52 years. He lived according to the principles outlined in the inauguration address he delivered in the synod: he aimed at keeping church regulations, also at modifying them in case it was needed. Besides he stressed the promotion of religious practice, together with the rise in salary of church employees. He also underlined the importance of intensifying foreign relations. He supported the idea of a jointly developed reform. In his article entitled "Let us not abandon the idea" he explained that a common reform would serve the strengthening of the churches. In order to develop universal Christianity he took part in 1886 in the foundation of the "Protestant Literature Society". Since József Ferencz's endeavors in favor of uniting Protestant churches were not successful, he concentrated on making his own church flourishing. In 1926 the foundation of societies for denominational teachers working in the countryside was demanded, also the already functioning pastor-circles were claimed to formulate a so called "Inner-members' Circle". The "Inner-members' Circle" was to promote the cooperation between the pastors and teachers. It was also due to József Ferencz's effort that the long-lasting relation with English-American Unitarians was formulated. József Ferencz's Unitarianism reflected the individualism of the period of enlightenment, in which he identified himself with the eternal fight for the original thoughts of Jesus. He regarded the cease of authoritarian principle as the most remarkable result of this fight. One of the most valuable results of his activity in favor of improving spiritual life within the Unitarian Church was the launch of the periodical entitled Christian Disseminator.

TARJÁN BENCE

ÁBEL FERENC, EGY SZLOVÁK JEZSUITA MISSIONÁRIUS
A XVIII. SZÁZADBAN

Sok írás foglalkozik a jezsuita rend misszióival, olyan írásokban sincs hiány, melyek a belföldi hittérítés menetét tárják föl, elsősorban búcsújáró helyekkel vagy nagyobb városokkal kapcsolatban,¹ ám olyan, amely a vidéket járó misszionárius saját tapasztalatait foglalta volna össze, még nem jelent meg. Ezért tartom különösen fontosnak közreadni Ábel Ferenc saját kézzel, latin nyelven írt missziós naplóját. A naplóra az Egyetemi Könyvtár kéziratárában leltem a nagyszombati kollégium 1711-es évszámmal ellátott háztörténetében.² Habár az évszám félrevezető, hiszen a misszió 1760-tól 1764-ig tartott, mégis ez a kötet tartalmazza, a kollégium életére vonatkozó adatokat az 1711-es évtől kezdve egészen 1765-ig. Külön érdekes, hogy a csak 315 × 197 mm-es lapokból álló könyvbe volt befűzve a 206 × 167mm-es, tehát jóval kisebb méretű napló. Nem véletlen, hogy ebben a kötetben maradt fenn, hiszen Ábel a nagyszombati kollégium tagja volt, útjait is onnan irányították, ezért tartozik működése a kollégium történetéhez.

A HITTÉRÍTŐ TEVÉKENYSÉG ÁLTALÁNOS JELLEMZÉSE

A missziók kezdetei

Loyolai Ignác és első társai úgy fogták fel küldetésüket, hogy mindig a pápa rendelkezésére kell állniuk, aki őket oda küldheti, ahol ezt az egyház és a hívő nép érdekei megkívánják. A Jézus Társaságnak állandóan úton kellett lennie, hogy teljesíthesse a küldetését. A rend alapszabálya ezt egyértelműen lefekteti: „A társaság szándéka és célja az, hogy a világ különböző vidékein járjon és hirdesse az Isten igéjét, gyóntasson, lélekben segítse a népet Isten kegyelmével és minden lehetséges eszközzel, és mindezt tegye Krisztus legfőbb képviselője, a mi Urunk, vagy a Társaság előljárója iránti

1 Néhány könnyebben elérhető írás: JÁNOSI GYULA: *Barokk hitélet Magyarországon a XVIII. század közepén a jezsuiták működése nyomán*. Pannonhalma, 1935. (Pannonhalmi füzetek 17.); FAZEKAS ISTVÁN: *A „Missio Segneriana” kezdetei Magyarországon (1714–1717)*. In: *Perlekedő évszázadok*. Szerk. HORN ILDIKÓ. Bp., 1993; GALLA FERENC: *A magyar katolikus restauráció misszionáriusa*. Bp., 1946.

2 Ábel, Franciscus Xaverius: *Ordo et fructus Missionis Catecheticae*. In: *Historia Collegii Tyrnaviensis ad A. 1765*. Kézirat.1764.ELTE EKK Cod. AB 123.

engedelmességben.” „A negyedik fogadalom, amit a legfelsőbb főpapnak tettek, arra irányult, hogy azok, akik ezt megfogadták, nem ülnek meg egy meghatározott helyen, hanem szétszóródnak a világ különböző vidékein (...), hogy őket a legfelsőbb főpap, Isten nagyobb dicsőségére, és azon saját szándékuk szerint helyezzen el, hogy a világban forgolódhassanak. És ha valamelyik helyen nem érnék el a kívánatos célt, máshová mehessenek.” „Rendünk kezdeti rendelkezései alapján különböző vidékeken kell forgolódunk, ahol hosszabb, vagy rövidebb időt kell eltöltenünk, a megszerzett eredmény függvényében.”³

Magának a „missio” szónak eredeti jelentése a lélek megsegítését célzó küldetés volt. Habár Ignác elsősorban a Szentföldre akarta vinni rendtársait, az Oszmán Birodalom jelenléte akadályt gördített terve útjába. Még a keleti misszió meghiúsulása előtt, 1535-ben szülőföldjén járt, majd 1539–1540-ben Itáliában. Ekkor döbbsent rá, hogy az európai vidék lakossága is nagyon elhanyagolt vallási téren. Előbb mégis a tengeren túlra és a Távol-Keletre szerveztek missziókat, nem is kis sikerrel. Az Indiában kidolgozott módszerrel hatékonyan tudtak dolgozni Európában is, ahol a vidék is komoly segítségre szorult. A vidék hátrányos helyzetére Ignác már korábban ráébredt, de ezt erősítették meg az első európai misszionáriusok beszámoló levelei is. A rend vezetői a missziózni vágyó fiatalok figyelmét szülőföldjük felé fordították, kiemelve, hogy az itteni munka legalább olyan fontos, mint az, amit mások Indiában végeznek.⁴

Claudio Acquaviva rendfőnököt tartják a Jézus Társasága második alapítójának, mert az ő nevéhez fűződik a missziós munka szervezeti kereteinek kialakítása. 1590. és 1609. között többször fordult a tartományfőnökökhöz körlevelekkel, amelyekben a rendtagok missziókba küldését sürgette. Az 1599-es instrukciójában írta elő, hogy minden erre alkalmas pap évente egyszer misszióba menjen, apostoli módon kettesével járjanak, és minden rendházban legalább két olyan ember legyen, akik misszióra vannak beosztva. Arra is utasítást adott, hogy minden provinciában alapítsanak két-három állandó jövedelemmel nem rendelkező ideiglenes rezidenciát, minimum hat pap és két testvér személyzettel, hogy ezek missziós központként segíthessék a vidéket bejáró páterek munkáját. Ezen rezidenciákban működő misszionáriusokat visszahívták időnként a kollégiumokba, hogy helyükre újak kerülhessenek.⁵

A „misszionárius képzés” fontos lépése volt az ún. „peregrinatio”. Ekkor a noviciusok számukra idegen földön, anyagi háttér biztosítása nélkül utaztak. Így készültek fel misszionáriusi munkájukkal járó megerőltető gyaloglásra. A hittérítés fortélyainak elsajátításában a kezdő misszionáriusokat gyakran más vidékeket megjáró tapasztalt páterek segítettek. A fentiekből következik, hogy a misszionáriusoknak milyen „követelményeknek” kellett eleget tenniük: egyrészt jó hitszónoknak kellett lenniük, ismerniük kellett a nép nyelvét, de a lelkét is.⁶

3 *Institutum Societatis Jesu* II. Florantae, 1893, 100–105.

4 MOLNÁR ANTAL: *Katolikus missziók a hódolt Magyarországon*. Bp., 2001. (Humanizmus és reformáció 26.) 153.

5 MOLNÁR *i. m.* 154.

6 KRAPKA, EMIL-MIKULA, VOJTECH [összeáll.]: *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Ontario, 1990. 222.

Az idők múlásával a belföldi missziók vagy népmissziók is differenciálódtak. A népmisszió kifejezés is némi magyarázatra szorul. A jezsuiták a városok mellett fölismerték a vidék fontosságát is, a nép körében forgolódtak, innen jön az elnevezés. Az Osztrák Provinciában ezeket a népmisszionáriusokat, vagy vándorló misszionáriusokat, „missionari vagi” névvel illették. A alapvető munkamódszerük a következő volt. Egy kollégiumból, vagy rezidenciából kiindulva nagyobb területet jártak be, majd általában két hét elteltével ugyanoda tértek vissza.⁷

A népmisszióknak két fajtája alakult ki: a *bűnbánati* és a kateketikai misszió, melyek közül az előbbi az olasz jezsuita, id. Paolo Segneri módszereit vette mintául. Segneri 1665-től Észak-Itáliában huszonhat éven át dolgozott. A hívők figyelmét elsősorban látványos külsőségekkel keltette fel. Barokkos vonásokkal gazdagított körmenetek során bűnbánati ruhába öltözött, fejébe töviskoszorút nyomott, és még keresztet is hordott.⁸ Nem egyszer a hívek a misszionárius példájára önmagukat korbáccsal verték. Ehhez a bűnbánati misszióhoz kapcsolódtak eszmei alapként Szent Ignác lelkigyakorlatai. A cél az volt, hogy a hívek bűnbánatot gyakoroljanak, a keresztény eszmék pedig áthassák a mindennapi életet. Ezt módszert előszeretettel alkalmazták az osztrák provinciában is, ahol Tamburini generális megbízására Bernardo Cerroni (1668–1738), az észak-itáliai osztrák hadsereg tábori misszionáriusa, aki korábban már több osztrák és magyar rendházban megfordult, kapta meg a feladatot, hogy megszervezze a fenti típusú missziót. A nehéz kezdet után siker koronázta tevékenységét, haláláig két év kivételével folyamatosan missziózott. Példáját később többen követték, s a *Missio Segneriana* egészen addig működött, amíg a rendet fel nem oszlatták.⁹

Míg a bűnbánati misszió célja, mint ahogyan erre neve is utalt, a bűnbánat kiváltása a hívekben, ezután a meggyónatásuk és végül az eucharisztia vétele volt, a *kateketikai misszió* során a cél az, hogy a hívek minél mélyebben elsajátítsák a hit tanait.¹⁰

A *kateketikai missziók* legfontosabb célja, az egyház tanításának terjesztése. A kateketikai misszionáriusok superiorja Bécsben volt, feladatuk elősegíteni és irányítani a hitoktatást a püspökségekben. Tevékenységükhöz tartozott még a keresztény tanítás kateketikai kongregációinak felállítása. Korszakunkban Nagyszombatban három ilyen működött, egy magyar, egy német, és egy szlovák. Az iskolákban a tanulókkal kateketikai akadémiákat rendeztek, a nagy nyilvánosság számára pedig kateketikai körmeneteket – *supplicatio seu processio catechetica*. A külsőségekre sokat adtak ezen körmenetek alkalmával.¹¹

A fenti két típus azonban egymástól nem könnyen elválasztható, mivel a bűnbánati misszió során is gyakorta folyt hitoktatás, és ugyanúgy a kateketikai misszió során is megtalálhatóak időnként olyan külsőségek, melyek a bűnbánati misszió jellegzetességei.

7 GALLA *i. m.* 10.

8 JÁNOSI *i. m.* 29.

9 FAZEKAS *i. m.* 410–424.

10 FAZEKAS *i. m.* 410.

11 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 228.

A népmissziók eszköztára az évek múlásával sokat gazdagodott. 1617-ből Páli szent Vincétől származik egy hatásos eszköz a lakosság lelkiismeretének megnyugtására, az életgyónás. E művelet során a gyónó azon bűneit is megbánta, amelyek alól korábban már feloldozást nyert. Fölmerülhetne a kérdés, miért kellett megbánni a korábbi bűneit is. A korábbi, esetleg szabálytalan szertartás során kapott feloldozás érvénytelen volt, most ezt a lehetséges hiányt is kiigazították.¹²

A misszionáriusok által leginkább alkalmazott módszer az egyhetes lelkigyakorlatból indult ki. Nem voltak tudományos előadások, vagy disputák, hanem egyszerű beszédek, a keresztény tanítás magyarázata a Tízparancsolat szellemében. A pátereknek gyakran mindent az alapoktól kellett kezdeniük: tanították a gyerekeket, az ifjúságot, sőt gyakran a felnőtteket, Miatyánkot, vagy Hiszekegyet imádkozni, felkészítették őket a gyónásra. Meglátogatták a betegeket, utolsó kenetet adtak a haldoklóknak, kibékítették a szétvált házaseleket, s gyakran pénzzel támogatták a rászorulókat.¹³

Jánosi a következőket írja a lelkigyakorlatokról: Kezdetben három naposak voltak, később lettek öt, majd akár nyolc naposak is, jellegükben közel álltak a népmissziókhoz, és az eredményük is hasonló volt. A Felföldön 1746 táján kezdték alkalmazni ezt a módszert. Este kezdődik egy bevezető beszéd elmondásával, majd ezt követi másnap a szent mise, Jézus neve litániája, elmélkedés és utána ének. Délután 1-kor hitoktatás van, majd három óraker szentbeszéd, eztán gyónás. Este 7-kor következik egy újabb elmélkedés, amit áldozás követ. Ez a menet négy napon keresztül, majd az ötödik napon a misszionárius, vagy misszionáriusok összefoglalják az eddig elhangzottakat és az érdeklődésnek megfelelően három vagy négy napig gyóntattak. A külsőségeket áthatotta a misztika. Fekete posztóval bevont díszterem, tizenkét szál égő gyertya, és négy órás elmélkedés az előírt három helyett.¹⁴

Jánosi írásával azonban vigyázni kell! Kritikátlanul vette át a különböző jezsuita háztörténetekben található missziókról szóló leírásokat.¹⁵ Az ő tollából származnak a következő megállapítások is, melyek leginkább a misszionáriusok óhajtott céljait tükrözik: A misszió programjához tartozott a katolikus istentiszteletek felújítása az elhagyott templomokban, hatásukra újra éledt a szentek tisztelete. Azokon a helyeken, ahol hosszabb időt eltöltöttek, sajátos barokk stílusú alkotásokat hagytak maguk után, elsősorban jezsuita szentekről készült képek, vagy szobrok formájában. A misszionáriusok igyekeztek elérni, hogy távozzon a harag az emberek lelkéből, hogy ne káromkodjanak. Beszédük hatására egy helyen a káromkodást korbácsolással kezdték büntetni. Elérték azt is, hogy az ellopott dolgok visszatértek tulajdonosaikhoz, az erkölcsre ártalmas képeket, könyveket elégették, babonaságok, boszorkányságok, uzsoraság egyaránt megszűnik. Pozsonyban eltévelyedett nők tértek vissza a tisztességes élethez, sőt volt olyan eset, hogy férjét megmérgezni készülő nő kezéből kivették a mérget. Nemeseket bírtak rá, hogy rendszeresen fizessék a mesteremberek bérét. Az obszcén dalok helyett a nép a missziók után szent dalokat énekelt. Leszoktak az iszákosságról, a férjek visszafogadták gonoszul elűzött feleségeiket és megszüntették az ágyasságot. A gyónások után a

12 KRAPKAM-MIKULA *i. m.* 223.

13 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 226.

14 JÁNOSI *i. m.* 52–53.

15 MÁLYUSZ ELEMÉR: *A jezsuiták a XVIII. század közepén*. *Protestáns szemle* 45.(1936.) 275–283.

magukat megtisztult emberek a máglyahalálra vágytak, mert mint mondták, inkább az mint a földi nyomorúságos élet.¹⁶

Végül még egy megválaszolatlan kérdés: Vajon miért a jezsuita rend jelentősége volt a legnagyobb a missziókban? Azért, mert a rendi elfoglaltsága mellett, minden egyes jezsuita misszionárius is volt. A többi rendnél a szerzetesek, vagy misszióra induló papok az előjáróik ajánlása alapján kaphatták meg apostoli megbízatásukat. Általában három fős csoportokban kaptak ilyen feladatot, amit öt-hét éves ciklusokban kellett megújítani. Ezt a procedúrát kerülték el a jezsuiták a rend széles kiváltságainak köszönhetően. De a Jézus Társasága tagjai még más előnyhöz is jutottak. Ahol például nem volt templom, ott magánházakban, vagy akár a szabadban is misézhettek, akár naponta kétszer is, a megszentelt helyeket szentelt vízzel rekoncionálhatták, felmenthették a házassulandókat a harmad és negyedfokú rokonság vagy a sógorság miatti tilalom alól.¹⁷

Nagyszombat mint missziós központ a XVII. században.

Igaz, hogy Nagyszombatban már 1561-ben alapítottak kollégiumot, de az rövid működés után 1567-ben főlöszlott. 1615-ben Forgách Ferenc szervezte meg újból, az anyagi háttérrel a turóci prépostság jövedelmei biztosították. Magyar jezsuita rendtartomány nem volt abban az időben, az Osztrák Provinciához tartozott. A Bécsben tartózkodó tartományfőnököknek gondot okozott hatalmas tartományát végiglátogatni. Ezt a szerepet vették át tőle az egyes nagyobb házak rektorai és így került a nagyszombati jezsuita kollégium is abba a helyzetbe, hogy a vidék vallásos nevelése fölött ellenőrzést gyakoroljon.¹⁸

A kollégiumok alapítása eleinte a Társaság új tagjainak szellemi formálása szempontjából volt elengedhetetlen, aztán fordultak az ifjúságnevelés felé. A kollégiumok váltak később a vidéki missziók kiindulópontjaivá. A jezsuita rend tudatában volt annak, hogy az ifjúság nevelése az egyik alapvető feltétele az egyház sikeres megújulásának, főként azokon a vidékeken, amelyek a reformáció erősebb hídfőállásokat szereztek. A fő feladatuknak mégis a missziót tartották. Már 1561-ben, tehát amikor először alakítottak kollégiumot a jezsuiták Nagyszombatban, a kollégium és az iskola mellett saját templomot is igényeltek, ahol közvetlenül végezheték lelkipásztori munkájukat, s a városból, ha felsőbb utasítás érkezett vagy a szükség úgy kívánta, késedelem nélkül nyújthattak lelki segílyt a távolabbi és közelebbi környék lakosságának.¹⁹

Ábel Ferenc munkáját is a nagyszombati kollégium irányította illetve támogatta, hiszen a napló a „*Domus nostra quatuor annos aluit vestivit missionarium catheticum*”²⁰ szavakkal kezdődik. Ne feledkezzünk meg ugyanakkor arról sem, hogy a nagyszombati kollégiumból kinőtt egyetem a lelkigondozáshoz elengedhetetlenül fontos katekizmu-

16 JÁNOSI *i. m.* 27, 40–41. és 56.

17 GALLA *i. m.* 10–14.

18 GYENIS ANDRÁS S. J.: *Régi jezsuita rendházak*. Vác, 1941. (Isten nagyobb dicsőségére 4.) 39–40.

19 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 206.

20 A házunk négy éven át élmezte és ruházta a katekéta misszionáriust. (Ford. T.B.)

sok kiadásának is jelentős központja volt, hiszen 1635 és 1777 között 48 katekizmus láttott itt napvilágot. Köztük volt Ábel írása is.²¹

Az Osztrák Provincia 1631-es katalógusának a nagyszombati kollégiumra vonatkozó részénél egy záradék található: *Missiones in Hungaria, Transylvánia, Turcia quarum patres ab hoc dependent collegio* – majd a bejegyzést követi a számuk.²² A jezsuita rend missziós tevékenysége komoly koordinációs munkát igényelt, továbbá megfelelő embereket, akik a távoli városokban, falvakban, vidékeken is képesek a szent ügy érdekében fáradságot nem kímélve munkálkodni. A misszionáriusoknak a távoli városokban is be kellett tartaniuk a rend szabályait. A szervező munkában a nagyszombati kollégium oroszánrészt vállalt. Már 1623-ban négy missziót vezetett, 1627-ben kilencet, szerte az országban. Ezekben a missziókban huszonnégy jezsuita vett részt. Az 1631. év során a nádorhoz két missziót is vezettek. Az elsőben három pap vett részt, a másodikban kettő. A lévai misszióban, hasonlóan a szepesihez, ketten-ketten vettek részt. Az erdélyi útra már hat pap és egy magiszter vállalkozott, a Pécsre küldött hat misszionárius közül kettő Belgrádba ment tovább. Az 1636. évben már harminchat jezsuita tevékenykedett a missziókban. A feljebbvalók rendeleteit mindenki a nagyszombati kollégiumtól kapta, ugyanúgy mint a küldetésükre vonatkozó többi utasítást. Akik közelebb tevékenykedtek, évente találkoztak a kollégiumban a fogadalmak megújítására és a lelki gyakorlatokra; a távolban lévők a rezidenciáiknak székhelyén jöttek össze. Egyes missziók csak átmeneti időre korlátozódtak, a misszionárius távoztával komoly nyomot nem hagytak, hacsak nem az emberek lelkében, mások kiterjesztették tevékenységüket és később rezidenciává váltak, esetleg a Társaság kollégiumává. Valójában a Királyi Magyarország területén a jezsuitáknak alig volt olyan háza, amelynek alapjait nem egy-egy misszió vetette volna meg, majd ezekből önálló rezidenciák esetleg kollégiumok lettek és ők maguk váltak újabb missziók kiindulási pontjává. A nagyszombati kollégium ezután is megőrizte vezető tevékenységét; később már nemcsak missziós központ volt, hanem egy olyan centrummá vált, amely az összes magyarországi jezsuita életét és tevékenységét irányította.²³

ÁBEL FERENC MISSZIÓJA

Idáig a körülményeket, az előzményeket és a folyamatot próbáltam ábrázolni, amelynek egyik láncszeme Ábel Ferenc négy éves munkája, most pedig a naplóval, amelyet saját keze írásával latin nyelven papírra vetett, s így kívánta az utókor számára megőrkíteni. A szöveg jelentősége abban rejlik, hogy kevesen írtak ilyen gondos aprólékos-sággal, ezért nem sok ennyire részletes leírás maradt fenn a belföldi missziókról.

Ábel Ferenc életéről nem sokat tudunk. 1722. július 9-én született a Nagyszombat-tól 9 km-re északkeletre fekvő Manigán, földbirtokos család gyermekeként. 1740-ben belépett a jezsuita rendbe, ahol két évig volt novicius. 1743-ban grammatikát tanított Ungváron, majd előbb Kassán filozófiát tanult, utóbb grammatikát és humaniorákat

21 SZOMBATH, JOZEF: *Zásluhy trnavskej univerzity o novú katechetiku*. In: *Pamiatke Trnavskej Univerzity 1635-1777*. Spolok Svätého Vojtecha. Trnava. 1935. 187-218.

22 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 84.

23 KRAPKA-MIKULA *i. m.* 213.

oktatott, a társulat előljárója lett. 1751 és 1754 között teológiát tanult Nagyszombatban. 1755–1756-ban Liptószentmiklóson grammatikát oktatott, előljárói minőségben vezette historia domust. Grácban 1757–1758-ban tanított görögöt, és ott tette le, 1758. február 2-án a negyedik fogadalmát. 1759-ben Győrben repetitor tanár volt, majd a Nagyszombati Egyetemen 1760-tól 1763-ig a hittant és etikát tanított, lelkiigazgató, a társaság előljárója és misszionárius volt. 1764-ben Sopronban volt hitszónok, hittanár és előljáró, vezette a ház történetét. 1765-ben ismét Nagyszombatban előljáró és hittanár. 1766–1768-ban Rozsnyón misszionárius, plébános és hitszónok. 1769–1770-ben Kassán lesz misszionárius. Élete utolsó állomáshelyére, Eperjesre, 1771-ben érkezik, ahol két évig hitszónok és hittanár, majd jezsuita rend 1773-as feloszlata után még több mint tíz évig papként dolgozik haláláig, 1784-ig.²⁴

Irodalmi alkotása egy két részből álló latin nyelvű költemény *Betulia pia Judithae fraude servata* címmel, ami Kassán jelent meg 1749–1750-ben, és egy szlovák vagy biblikus cseh nyelvű katekizmus, *Učení křestanské v otázkach a odpovědách*, ami Nagyszombatban jelent meg 1762-ben.²⁵

A napló szerkezete

A napló három fő tematikus egységből áll. Az elsőben Ábel leírja évekhez, egyházi ünnepekhez, pontos naptári dátumokhoz és helyekhez kötve az 1760 és 1764 közötti kateketikai missziója történetét. A második tematikus egység az első kiegészítése. Itt a négy éves munkája során tapasztalt meglepő dolgokat veti papírra Ábel Ferenc. Tartalmilag szervesen kötődik az első részhez, szerkezetileg mégis elüt tőle, mert az itt előforduló eseményekhez időt és helyet nem tudott kapcsolni. Ebben a részben találjuk meg a leggyakrabban használt módszereinek összefoglalását, illetve néhány kellemes, vagy megdöbbentő élményét is. A harmadik rész lezárja a művet, fél oldalon foglalja össze a legfontosabb eredményeket, majd az utolsó két sorban az idáig kevésbé hangsúlyozott célját osztja meg az olvasóval: *Haec fere sine ordine conieci, sine connexione, sine ornatu, quae historico commito, immo rogo impensium.*²⁶

Nyelvi problémák

Ábel Ferenc útjait is, a többi jezsuita misszionáriushoz hasonlóan, a nagyszombati kollégiumból irányították. Mint ő maga írja, 1760-ban, amikor még etikát oktatott, a provinciális parancsára szlovák nyelvű missziót kezdett Nagyszombatban. A „slavonica lingua” kifejezést ugyan minden esetben nem lehetne szlovák nyelvnek fordítani, de Ábel Ferenc korában, az adott területen más lehetőség nem valószínű. Branislav

24 LUKÁCS LADISLAUS S. I.: *Catalogus generalis seu Nomenclator biographicus personarum Provinciae Austriae Societatis Iesu (1551–1773)*. I. Romae, 1987. 2.

25 *Slovenský biografický slovník*. Matica Slovenska, Martin, 1986.

26 Mindezeket rend nélkül hordtam össze, összefüggés és diszítés nélkül, amelyet a történészeknek átadok, sőt nyomtatékosan kérem, hogy vegye is át (ford. T. B.)

Varsík egy egész könyvön²⁷ keresztül vizsgálja, hogy a Nagyszombati Egyetem mely tanárai és esetenként hallgatói tartoztak a szlovák néphez. Ő azt írja le, az egyetem anyakönyvei megvizsgálása után, hogy Ábel Ferenc jól tudott szlovákul, latinul és magyarul.²⁸ Tény, hogy a misszió korában még nem kezdődött el az irodalmi nyelv megteremtésére irányuló mozgalom, a szlovákok a cseh irodalmi nyelvet használták.

A város és környéke szlovák nyelvjárására részben a földrajzi közelség miatt erős befolyást gyakorolt a cseh nyelv, a lakosság gond nélkül megértette, ám amennyiben a misszió cseh nyelven zajlott volna, akkor a lingua slavonica helyett lingua bohemicat találnánk, de hangsúlyozom, a nyelv nem volt még abban a korban konfliktus forrása, azt csak a XIX. század hozza magával. A XVIII. században egy olyan állapotnak tekintették, amihez alkalmazkodni kellett, és nem tartotta senki sem szükségesnek, hogy egy adott régió nyelvállapotát megváltoztassa. Már Pázmány felismerte az anyanyelv jelentőségét a hit terjesztésében,²⁹ s ettől a vonaltól a jezsuiták nem tértek el. Megfelelő ismeretekkel rendelkeztek az adott vidék nyelvi állapotáról, és csak olyan misszionáriust küldtek oda, aki beszélte a megfelelő nyelvet. Van, aki azt állítja,³⁰ hogy a vándor-misszionáriusok sikerének kulcsa a nyelvtudásában volt, mert volt olyan misszionárius, aki tizenhét nyelven beszélt. Ez a teljesítmény kétségtelenül figyelemre méltó, de a Jezsuita Rend koordinációs szerepe lehetővé tette, hogy akár egy nyelv ismeretével kiváló misszionárius legyen valakiből, mint ahogy Josephus Krcho, akiről később még néhány szót ejtek, szlovák anyanyelvén és a latinon kívül más nyelven nem beszélt kifogástalanul.³¹ Ábel működési köre Nagyszombat, Nyitra, Korompa, Selmecbánya és azok környéke volt, így a magyar és szlovák nyelven kívül másra kevéssé volt szüksége. Szlovák nyelvtudására a következő bizonyítékokat tudom felhozni: 1762-ben kiadta a feltehetően biblikus cseh nyelvű katekizmusát,³² ami azóta elveszett,³³ illetve kéziratos missziós naplója utolsó oldalán három érdekes szót találtam. Leírta ugyanis, hogy egy kondásnő déli 12-kor egy kórust látott, ami a következőt énekelte: „Swaty, Swaty, Swaty”, azaz szent, szent, szent,³⁴ ami a szlovák nyelvű miséken ma is felhangzó ének. Nem véletlen, hogy Ábel csak a harmadik szóvégi magánhangzóra tett hosszúságjelet, így akarta érzékeltetni az előadás módját, ugyanis énekléskor a harmadik szó végét megnyújtják. Ezek a szavak különös meglepetést okoznak egy, a helységnevek kivételével tisztán latin nyelvű szövegben. Ábel számára annyira egyértelmű lehetett, hogy mi ez a dal, hogy habár végig latinul írt, föl sem merült benne az a gondolat, hogy e három szó jelentését megmagyarázza. Ezek után, a többi tény is figyelembe véve Ábel tökéletes szlovák nyelvtudása bizonyítottan látszik. Arra a kérdésre, amelyet a fentebb említett Varsík vizsgált, valószínűnek tartja, hogy Ábel Ferenc etnikailag szlovák volt, habár nem célja a kutatásomnak, a következőképpen dönteném el. Figyelembe kell venni, hogy ahol született élt, és alkotott a szlovák elem volt jelen. Egy nagy lélegzetű irodalmi alkotása az egyházi gyakorlatnak megfelelően latinul jelent meg, hasonlóképpen a nap-

27 VARSÍK, BRANISLAV: *Národnostný problém Trnavskej univerzity*. Bratislava, 1938.

28 VARSÍK *i. m.* 217.

29 KÁFER ISTVÁN: *Dona nobis pacem (Magyar-szlovák kérdések)*. Piliscsaba, 1998. 106.

30 GALLA *i. m.* 17.

31 VARSÍK *i. m.* 211.

32 FRANTIŠEK ÁBEL: *Učení křesťanské v otázkách a odpovědách*. Trnava, 1762.

33 Pontosabban a magyar és szlovák könyvtárakban nem lehet megtalálni. (T. B. megjegyzése)

34 Az ének magyar megfelelője a *Szent vagy*. (T. B.)

ló, de a katekizmusát, a szlovákok korabeli irodalmi nyelvén biblikus-cseh nyelven írta. Magyarul nem írt. Több évig sikerrel vezette a missziót, de mikor Nyitrára ért 1764-ben, meglepte, hogy a város mennyire magyar „*Tum apparuit, quam esset Nitrae ungarica*” és rögtön segítő társat vett maga mellé Kozma Ferenc személyében, aki hét vecsernyét tartott meg. Az előbbi meglepetés okozta, hogy Ábel kéziratnaplója további részében már néhány helyen azt is megemlíti, ha szlovák nyelvű missziót tartott, holott ezt idáig annyira természetesnek találta, hogy nem beszélt róla. Ezek után a Lukács-féle katalógus adatait, amelyek szerint magyarnak vallotta magát,³⁵ a Kárpát-medencében hosszú évszázadokon át működő hungarus-tudat újabb bizonyítékának tekinthetjük.

A szerzetes útja

Ebben a fejezetben időrendi sorrendben írom le, hogy útja során milyen településeken tartott missziót Ábel. Nehéz meghatározni mennyi időt töltött el az egyes helyeken. A naplóból tudjuk, hogy egy településen hány napon át beszélt a néphez, de a beszéd utáni gyónásra fordított napok számáról a szerző ritkán ír. Tizenegy település esetében tájékoztat a gyóntatásról, és ezek közül csak kettőről tudjuk, hogy négy illetve nyolc napig tartott. Szerdahely nevű település esetében azt írja le, hogy melyik nap fejezte be a gyóntatásokat. A helységnevek azonosításában a Lelkes-féle helységnév azonosító szótár³⁶ és Jeney Andrásné helységnévtára³⁷ volt segítségemre, a korabeli térképek közül Bél Mátyás *Notitia Hungariae*-jében talált Mikoviny Sámuel által rajzolt Nyitra és Hont megye térképek, illetve a Görög-féle atlasz³⁸ ugyanazon területekre vonatkozó részét használtam. A szövegben az 1900 körüli helységnév magyarosítás előtti elnevezéseket közlöm. A látszólagos felületességemre valló „körül”, „táján” időpont megjelölő kifejezéseket Ábel Ferenc naplójában hasonló alakban találtam meg, ezért használom azokat a szövegemben.

Első „állomása” Nagyszombat volt 1760. május 5. és 11. között. A város a későbbi útjai kiindulópontja is volt. A missziót nem egyedül, hanem Josephus Krchóval együtt tartotta. Krchóról a szöveg alapján annyit tudunk, hogy 1760-ban concionator slavonicus, azaz szlovák nyelvű hitszónok volt, és elkísérte őt a második és harmadik állomására is. Szokásban volt tudniillik, hogy a kezdő misszionáriust egy tapasztalt kollegája kísérte el általában az első három útjára. A fentebb már említett Varsík könyvéből tudtam meg, hogy Krcho 1716. március 3-án született, 1755-ben görög irodalmat oktatott a Nagyszombati Egyetemen, és 1780-ban halt meg. Latinul és szlovákul jól tudott, magyarul és németül csak közepesen. A nagyszombati kollégium 1765-ös katalógusa azt írja róla, hogy bozóki adminisztrátor. Az itt felsorolt adatokból számunkra az a fontos, hogy Krcho nyolc évvel volt idősebb Ábelnél. Valószínűleg a gyakorlata nagyobb

35 LUKÁCS *i. m.* 2.

36 LELKES György: *Magyar helységnévazonosító szótár*. Bp.: Talma Kiadó, 1998.

37 *Történeti összehasonlító helységnévtár, 1773–1913*. Szerk.: JENEY ANDRÁS-NÉ. Bp.: KSH levéltára, 1998.

38 GÖRÖG: *Magyar Átlás Az Magyar, Horvát, Tót Országok Vármegyéji 's Szabad Kerületei és a' határ – őrző Katonaság Vidékeinek közönséges és különös táblái*. Viennae, 1802–1811.

volt, mint Ábelnek viszont annyira még nem volt öreg, hogy a hosszú gyaloglás megviselje. 1760. augusztus vége felé Parhammer Ignác utasítására Selmecbányára indultak, és szeptember 7-én elkezdték a Szent Katalin Templomban a munkát, ami 11-éig tartott.

Nem véletlenül volt a nagyszombati misszionáriusok vezetője Parhammer Ignác (1715–1786). Ő korábban katekéta misszionárius volt, s ekkorra már elegendően nagy tapasztalattal rendelkezett a munka irányításához. Bécsben tanult teológiát. 1734–1744 között tanár volt. ezenközben három évig katekéta misszionárius Nagyszombatban. 1744-ben pappá szentelték, 1747-ben a filozófia doktora lesz. Ezután Bécsben lesz hittanár, 1748-ban Mária Teréziától megbízást kap az osztrák népiskolák felügyeletére. 1750-ben megjelenik az iskolák számára írt katekizmusa három nyelven, magyarul, csehül és szlovákul, amit a történeti katekizmusa követ 1752-ben. 1754-ben misszionárius, aki nagy sikereket ért el munkájában. Kateketikai módszerének sajátossága volt, hogy nagy hangsúlyt fektetett a gyerekek oktatására, és a katonás fegyelem, ami megmutatkozott az első prédikációk és az áldozás után a keresztény tanokról szóló kérdező-felelek formájában előadott beszédeiben. Katonai beosztásban zászlókkal rendezett körmenet és az esküként elhangzott hitvallás adott a prédikációinak különös vonzerőt. Őt évig missziózott így Stájerországban, Karintiában és Krajnában. Több ízben rendezett a gyerekek számára körmeneteket. Mária Terézia férje gyóntatóatyja is volt, akinek halála után, 1765-től Mária Erzsébet és Mária Amália főhercegnőknél végzi ugyanezt a hivatást. 1759-től az egyik bécsi árvaház vezetője. Működése során az intézet kívül-belül felvirágozott, még a pápa VI. Pius pápa is meglátogatta 1782-ben.³⁹

De térjünk vissza Ábel útjához! A Nagyszombat és Selmecbánya közötti, körülbelül 120 km-es út, nagyrészt kimondottan könnyű terepen legalább egy hétig tartott. Arról nem beszél a forrás, hogy út közben mit csináltak, mert a napi átlag 15 km gyaloglás nagyon kevésnek tűnik. Következő állomásuk Windschacht volt. Ez a település önállóan már régóta nem létezik, de korábbi létezésére utal a Selmecbányától délnyugati irányban fekvő Vindšachtské jazero (Windschacht-tó). Ennek alapján a Görög-féle atlaszban rábukkantam. Október elején Ábel már az ország nyugati szélén, a Morva parti Szentjánosban tevékenykedett, innen ment Holicsra (29 km északkeleti irányban). Fárasztó lehetett az útja, mivel Szentjános légvonalban 48 km távolságra van Nagyszombattól, de át kellett kelnie a Kis-Kárpátokon, illetve Selmecbányáról is vissza kellett érnie, így nem sok ideje lehetett a pihenésre. Az előbbi két településen hat-hat napot töltött el. Holicsról visszatért Nagyszombatba, ahonnan mintegy három hét elteltével kellett csak újabb útjára indulnia Újvároskába, ahol november 25-től 29-ig tevékenykedett. Ez a város kevesebb, mint egynapi járóföldre van a jezsuiták központjától, négy óra alatt kényelmesen lehet teljesíteni a távot. Így nem a távolság, hanem a nagy hideg volt, ami Ábelnek gondot okozhatott volna, habár ennek ellenére a szomszédos Vörösvárról és Beregszegről is jöttek az emberek hallgatni a beszédét, bár egyik település sincs messzebb két-három kilométernél. Dolga végeztével egészen karácsonyig Nagyszombatban volt a misszionárius, de december 26-án már Alsódióson hirdeti a katolikus tanokat, egészen december 30-ig. A következő év, 1761. februárjában Bozok, Uny, Csákóc és Korpona, településeket keresi fel. Nagyon nehéz útja lehetett. A hittérítése helyszínei még Selmecbányától is egynapi járóföldre vannak, hideg tél volt, és az út végét a hegyek között kellett megtennie. Talán

39 KOCH LUDVIG: *Jesuiten-Lexikon. Die Gesellschaft Jesu einst und jetzt.* Paderborn, 1934.1375–76.

ez volt Ábel „vizsgamissziója”. Itt bizonyította rátermettségét, és elszántságát. Az 1764-ig tartó misszió során többet nem kellett ilyen messzire mennie. Ám érdemes ránéznünk a térképre, hogy megnézzük ezt a négy települést. Útban Bozok felé, a domborzati és az útviszonyok miatt érinthette vagy Korponát, vagy Unyadot. Ám ő mégis inkább a három másik település által alkotott háromszög majdnem középpontját képező Bozokra ment, mivel így akár a szomszédos falvakból is jöhettek a beszédét hallgatni. Ezután lement Unyadra, s onnan ment föl Csákócra. Ekkor is át kellett haladnia Bozokon, így csatlakozhattak hozzá azok, akik lemaradtak a beszédeiről. Csákócot elhagyva Korpona városába ment, a domborzati viszonyokat figyelembe véve nem kizárt, hogy megint érintette Bozokot, így csatlakozhattak az érdeklődők. Ezt az utóbbi elméletemet látszik megerősíteni Mikoviny Sámuel 1742-es Hont megye térképe, ahol Bozok a Csákócot Korponával összekötő egyenes vonal mentén fekszik, holott a valóságban ezek a települések szabályos háromszöget alkotnak.

A Korpona környékén eltöltött misszió után Ábel néhány hetet volt Nagyszombatban, s ezután vette kezdetét a Vág-menti missziója. Itt már a terep sem erőteltette meg őt, zömében sík vidéken járt, nem is túl messze Nagyszombattól. A viszonylag messze fekvő Vágújhely, ahova a város előljárója hívására érkeztek, is csak 50 km-re van. Ide viszont nem kellett egyedül mennie, Josephus Krcho elkísérte. Az utat két-három nap alatt teheték meg. Miután befejezték tevékenységüket, Ábel, már valószínűleg egyedül, Madunicot és annak filiáját Drahóczot látogatta. A sorrend itt is érdekes. Utat tarthatott volna meg, ha előbb megy Drahóczra, utóbb pedig Madunicre, hiszen turisztikai szempontból ez lett volna a logikus, a misszió szempontjából viszont nem. Ezután Felsővásárdot és a filiáit, Alsóvásárdot Gelénfalvával, Alsóatrakot és Fornószegot járta körbe, nem szakítva azzal a módszerrel, hogy a lehető legkacifántosabb útvonalat válassza, hogy mindenkire eljusson a beszédének a híre, majd később a tartalma is. Felsővásárdon hallgatták meg a beszédét némelyek Pásztórol, akiknek a kérésére ebbe a faluba is elment. A nyár nagy részét Nagyszombatban töltötte, majd ellátogatott Alsódiósba, ahol már az előző év végén járt, hogy megnézzze, a lakosság mennyit fejlődött a keresztény tanokat illetően, természetesen beszédeket tartott és gyóntatott is. Innen ment Rossindolba majd Gerencsérbe, és annak filiájába Szilnitzebe. Ezeknél a településeknél nem követte az oda-visszamenet megszokott módszerét, hanem egyenes vonalban haladva, egymás után ment a falvakba, talán azért, mert ezek a települések, Nagyszombat közelében vannak, és azért kevésbé voltak elhanyagolva.

A karácsonyt és az újévet Szerdahelyen töltötte. Missziója itt két hetet vett igénybe. Ez alkalommal a szomszédos falvakat nem látogatta meg, sőt, az útjába kerülő településeken sem fejtett ki missziós tevékenységet. Munkája befejeztével Nagyszombatba visszatért. Innen indult az 1762-es év első útjára Moderdorfba, ahova a keresztúri plébános hívta. Húsvétig Nagyszombatban időzött, hogy azután visszatérhessen a területre, hiszen az út Farkashida, Keresztúr és Majtény egymáshoz közeli településekre Moderdorfon keresztül vezetett. E három települést az előző év januárjában már alkalmazott módszer szerint járta be. A későn eszmélők még utol tudják érni így Ábelt, nem beszélve Moderdorf azon lakosairól, akik esetleg még egyszer meg akarták hallgatni a misszionárius beszédét, vagy gyónni akartak nála.

Októberben Ábel hosszú útra indult. Átkelt a Vágon, Nagymodró és annak filiái látogatásával látott ismét munkához. Most nem csak három falvat járt be, hanem szinte egy egész vidéket. Előbb egy kört írt le, Nagymodró, a két Lehota, Luka, Kismodró allo-

másokkal, majd ezt a kört átszelve, vagy egyes településeit ismét érintve,⁴⁰ Lehotát egész bizonyosan, Podhrágyra ment, hogy a závadai plébános által föltüzelt lakosság kérésének eleget tegyen. Ez az útja, lehet, hogy terepszemle volt, mert bizonyos, hogy ekkor csak rövid időt töltött itt, azért hogy hamarosan visszatérhessen. Az év hátralévő részében meglátogatta Hradeket, annak filiáját Huorkát és Szerdahelyet, ahol egyben a karácsonyi ünnepeket eltöltötte a megelőző évhez hasonlóan. Ezután az új évben egy tanítványa és egy útikalauz társaságában négy óra alatt a hegyen átkelve eljutott Podhrágyra. A hideg és a hó egyaránt nagy lehetett, továbbá a domborzati viszonyok is kellemetlenséget okozhattak, mert Ábel nem gyakran említette meg, hogy egy-egy útja mennyi időt vett igénybe. Podhrágy után lement Zavadára, ahol a szomszédos településről is jöttek a beszédeit hallgatni, majd ugyanazon az úton visszatért Szerdahelyre, hogy a húsvét előtti sürgető munkákat elvégezze, hiszen éppen nagybőjt közepe volt. Feladatai igencsak megszorodtak húsvét előtt, a nagybőjt második felében még négy települést Moravankát, Bankát, Hubinát és Ducót látta el. Az előbbi három esetében betartotta a tőle megszokott módszert, hogy a középső településen kezdte a missziót, majd azt még egyszer érintette a két filiát összekötő út során. A negyedik faluban csak két napot töltött el. Ducó közel van Szerdahelyhez, és a Hubináról visszatérő misszionárius könnyen útba ejtette. Akart még valami hasznosat tenni húsvét előtt, mert az ünnepet valamilyen okból mindenképpen Szerdahelyen kellett töltenie, ez lehetett tehát az oka annak, hogy Ducón nem időzött többet.

Podhrágy térségében azonban volt még munka bőven, húsvét után az ehhez közeli Prasiczra ment, ahová, mint ezt Ábel leírta Podhrágy és Závada lakossága is odagyűlt. Három-három napos kitérőt tett gyermekoktatás céljából Prasicz két filiájára Nemecskére és Tvrdomeszticze, majd Kisvendég és annak filiái következtek. Sorrendben Sissó, Libichava, a két Rédek, Onor, Borcsány, majd a plébánián tartotta meg beszédét és gyóntatásait, hogy ezután még két filiát Zlatnikot és Nagyvendéget meglátogathassa. Az utóbbi két településen a gyermekek oktatását emelte ki Ábel. A misszionáriusra kíváncsi felnőtt lakoságnak a szomszéd falvakban már volt módja meghallgatni a tanítást korábban, amit valószínűleg meg is tettek, hiszen ez változatosságot csempészett életükbe. Ha a térképen nézzük meg, hogy milyen útvonalat választott Ábel, megállapíthatjuk, hogy ennél szisztematikusabban, de kacifántosabban be sem járhatta volna a területet.

Az előbbi körút után Nagyszombatba nem tért vissza pihenni, hanem még pünkösöd előtt a következő településcsoport Nagyjac és környéke, Teszér, Kakasfalva, Vitkocz, Kisjac, Kuzmic lelkigondozásához látott hozzá. A települések nagyon közel vannak egymáshoz, főleg Kis- és Nagyjac, illetve Kakasfalva és Teszér. Kakasfalvára csak egy dél-előtti beszédre ment át Teszérrel. Június végén az úrminci plébános hívására látogatta meg a falut. Habár csak öt napig beszélt, ezen a településen több mint tíz napot időzött, feltehetőleg a gyónók nagy száma miatt. Igaz pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre a misszió kezdetét illetően, azt viszont tudjuk, hogy június 9-én Nagyszombatba visszatért, s a 43 km-es utat Ábel nem tette meg egy nap alatt.

A rektor utasítására Ábel következő állomása Nyitra volt, ahol a segédpüspökkel vette fel a kapcsolatot, és a helyettes tartományfőnök kérésére leírta a misszió módsze-

40 A korabeli térképek az ilyen kis települések közti utakat ösvényeket nem jelölik, így csak feltételezni lehet, hogy két település között milyen utat választott Ábel.

rét. Karácsonykor az elmúlt évek gyakorlatától eltérően Üregeen tartott szlovák nyelvű missziót, és meglátogatta annak Csápor nevű filiáját, ahol a lakosság az Isten ígését kilenc éven keresztül nem hallotta.

1764 nagybőjt közepéig Nagyszombatban marad, hogy azután elindulhasson utolsó, sok gyaloglással járó körútjára. Nyitrán most szlovák nyelvű missziót tartott, majd a húsvéti ünnepekre lement Vágsellyére, segíteni az ekkor felszaporodó gyóntatási munkában. Ezután Nyitra filiáját Darázst szolgálta szlovák nyelven, majd Gerencsérre ment magyar nyelvű missziót tartani. Magából a városból tért ki Tormosra, Könyökről látogatta meg Sarlókajszát és Mólnost, három-három napot töltve a falvakban. A mennybemenetel ünnepe előtt Kolonban plébánián kezdett missziót, ami eltartott Krisztus teste ünnepéig. A plébánia két filiáját Zsérét és Csitárt is, meglátogatja, már kevésbé szövevényes útvonalon, mint eddig tette és azután visszatért Nagyszombatba.

Megállapíthatjuk, hogy több ünnepet töltött Szerdahelyen. Ez a település vette át egy időre a bázisállomás szerepét. Először a plébániát látogatta meg, aztán annak a filiáit, feltehetőleg a plébánossal való előzetes konzultáció után, majd visszatért a plébániára. Útvonalát a nagyszombati vezetés jelölte ki, de lehetőséget kapott arra, hogy igény esetén ettől eltérjen. Elég legyen megemlíteni azt, hogy Bozok és filiái gondozását végezte, amikor Korponára hívták át, és Ábel eleget tett a kérésnek, vagy a podhrágyi kitérőt, ahol előbb mintha csak fölmérte volna a terepet, illetve ott találkozott a závadai plébánossal, aki magába Závadába hívta. Megvolt az értelme ennek a kis kitérőnek, útját meg tudta szervezni úgy, hogy ne csak egy falu kedvéért kelljen átkelnie a hegyen, hanem egyszerre több helyen is várják. Megfigyelhetjük továbbá azt is, hogy nagybőjt közepén nagyon fölszaporodtak Ábel feladatai, de a karácsonyt sem töltötte pihenéssel. Annál kevesebb munkája volt a nyári hónapokban, amikor nem is lett volna érdemes misszióba fognia, hiszen ilyenkor volt a nagy mezőgazdasági munkák ideje, és senki sem tudott volna részt venni a missziós igehirdetésen.

Táblázatban közlöm azokat a településneveket és a hozzájuk tartozó időpontokat, ahol a misszionárius járt. A dőlt betűvel írt helységnevek ma már nem képeznek önálló települést. Az időpontokat Ábel gyakran az egyházi ünnepekkel jelöli meg. Ezeket a könnyebb áttekinthetőség érdekében naptári dátumra változtattam.

A misszió módszere

Ábel Ferenc, ahogy erre munkája címében utal *Ordo et fructus Missionis Catecheticae ab a.p. Francisco Xaverio Abel ab A 1760 ad A 1764*, katekétikai missziót vezetett. Ennek ellenére sok helyütt találkozhatunk a bűnbánati missziókra jellemző vonásokkal is (tömeges gyónások és életgyónások, eucharisztia,) még a bűnbánat keresztjét is sok helyen megáldja Ábel. Mégsem találkozunk olyan leírásokkal, mint amelyek Jánosi könyvében gyakran előfordulnak a bűnbánati misszió Segneri-féle jellegzetes külsőségeiként, hogy a misszionárius kövekkel, láncokkal terhelt bűnbánati ruhát aggatott volna magára, vagy egyéb módon sanyargatta volna önmagát. Habár ez a módszer nagyon hatásos volt, Ábel leírásában nem találkozunk semmiféle ilyennel, sőt azzal sem, hogy a nép soraiból valaki ehhez a módszerhez folyamodott volna. Már a második missziós állomásáról, Selmechányáról szóló részben tanúbizonyságát adja annak, hogy számára fontos az emberek testi épsége. A beszéd előtti napon megvizsgálta, Josephus

a szövegben	Település neve			Időpont vagy időtartam
	Magyarul 2003.	Magyarul 1900k."	Szlovákul 2003.	
Tyrnavia	Nagyszombat	Nagyszombat	Trnava	1760. V. 5.-V. 11.
Schemnicium	Selmecbánya	u.a.	Banská Štiavnica	1760. IX. 7.-IX. 11.
Windschacht	--	--	--	1760. IX. 14-17.
Sanctus Ioannes	Morvaszentjános	Szent-János	Moravský Ján	1760. október elején.
Holissium	Holics	u.a.	Holič	Közvetlenül az előző misszió után.
Újvároska	Újvároska	u.a.	Leopoldov	1760. XI. 25-29.
Inferius Diós	Alsódiós	u.a.	Dolné Orešany	1760. XII. 26-30.
Bozok	Bozók	u.a.	Bzovík	1761. II. eleje.
Unatin	Unyad	Uny	Uňatin	1761. II. 12-15.
Czekocz	Csákóc	u.a.	Čekovce	1761. II. 26-28.
Korpona	Korpona	u.a.	Krupina	1761. III. 8-13. +néhány nap gyóntatás
Ujhely	Vágújhely	u.a.	Nové Mesto nad Váhom	1761. IV. 18.-V. 1.
Madunicz	Vágmedence	Madunic	Madunice	1761. V. 9-20.
Drahocz	Vágdebrőd	Drahócz	Drahovce	1761 V. 21-30.
Felső-Vásárd	<i>Felsővásárd</i>	u.a.	<i>Horné Trhovište</i>	1761. V. 30.-VI. 6.
Alsó-Vásárd és Gelénfalva	Alsóvásárd	u.a.	Dolné Trhovište	1761. VI. 7-től utána négy nap beszéd.
Alsó-Atrak	Alsóatrak	u.a.	Dolné Otrokovce	Az előző után három nap beszéd.
Fornószegh	Fornószeg	u.a.	Tepličky	1761. VI. 24-ig.
Pastuchow	Nyitrapásztó	Pásztó	Pastuchov	1761 VI. 25.-VII. 3.
Alsó-Diós	Alsódiós	u.a.	Dolné Orešany	1761. VIII. 22-23.
Rosenthal	Rózsavölgy	Rosindol	Ružindol	1761. XI. 19.-XII. 1.
Gerentsér	Gerencsér	u.a.	Hrnčiarovce	1761. XII. 3.-XII. 12.
Silnicz	Szelincs	Szielnic	Zeleneč	1761. decemberben 8 nap.
Sztreda	Felsőszerdahely	Szerdahely	Horná Streda	1761. karácsony-
1762. I. 6.				
Moderdorf	Vágmagyarád	Modorfalva / Moderdorf	Modranka	Január közepe,
9 nap.				
Farkashida	Farkashida	u.a.	Vlčkovce	1762. V. 29.-VI. 5.
Keresztúr	Vágkeresztúr	u.a.	Križovany nad Dudváhom	1762. VI. 6-15.
Majthén	Majtény	u.a.	Majcichov	1762. VI. 28.-VII. 7.

- 41 A névmagyarosítás előtti alak. A dátumot azért nem adtam meg pontosan, mert a változás nem egy időben érintett minden települést. Ebben az oszlopban az ua. arra utal, hogy a mai magyar alak nem a századforduló táján végbement folyamat eredménye. Amennyiben az 1900 körüli forma a maitól csak kötőjelben vagy cz-vel való írásban tér el, nem jelöltem külön.

a szövegben	Település neve			Időpont vagy időtartam
	Magyarul 2003.	Magyarul 1900k."	Szlovákul 2003.	
Modrus Major	Nagymodró	u.a.	Modrová	1762. X elején 10 nap
Lehota	Ó- és Újlehota	u.a.	Stará, Nová Lehota	Az előző után 10 nap.
Luka	Vágluka	Luka	Lúka	Az előző után 4 nap beszéd és valamennyi gyóntatás.
Kis-Modrus	Kismodor	u.a.	Modrovka	Az előző után 2 nap hosszan.
Podhradj	Kővárhely	Podhrágy	Podhradie	Az előző után egy villámlátogatás mert a későbbi útját készíti elő.
Hradek	Temetvény	Hradek	Hrádok	1762. XII. 8-12.
Huorka	Vághorka	Huorka	Hörka nad Váhom	Az előző után.
Sztreda	Felsőszerdahely	Szerdahely	Horná Streda	1762 karácsony.
Podhradj	Kővárhely	Podhragy	Podhradie	1763. január eleje
Zavada	Nyitrazávod	Závada	Závada	1763 januárban 5 nap beszéd.
Moravanka	Moraván	Moraván	Moravany nad Váhom	1763 nagybőjt közepe, azaz március közepén öt nap beszéd.
Banka	Banka	u.a.	Banka	Az előző után.
Hubina	Hubafalva	Hubina	Hubina	Az előző után, de még húsvét (IV. 3.) előtt 3 nap.
Duczov	Ducó	u.a.	Ducové	Az előző után, de még szintén húsvét előtt.
Sztreda	Felsőszerdahely	Szerdahely	Horná Streda	1763. húsvéti ünnepek (IV. 3 és környéke)
Prassicz	Nyitraperjés	Prasicz	Prasice	1763. húsvét után 5 nap beszéd.
Nemecki	Nemecke	Nemecke	Nemečky	Az előző után 3 nap.
Twrdomesticze	Tordaméc	Tvrdomesztic z	Tvrdomestice	Az előző után 3 nap.
Sisso	Sissó	Sissó	Šišov	Az előző után 4 nap beszéd.
Libickawa	Libáka	Libichava	Libichava	
Rédek	--	--	--	
Onor	Onor	Onor	Noroce	
Borcsan	Borcsány	Borcsány	Borcsany	3 nap beszéd.
Kis Vendég	Kisvendég	u.a.	Malé Hoste	4 nap beszéd.
Zlatnyik	Aranyosd	Zlatnik	Zlatníky	3 nap.
Nagy-Vendég	Nagyvendég	u.a.	Velké Hoste	2 nap.
Nagy-Jác	Nagyjác	u.a.	Vel'ké Jacovce	1763 pünkösd (V. 22.) előtt.
Teszér	Nyitrateszér	Teszér	Tesáre	4 nap beszéd.
Vitkoz	--	--	--	3 nap beszéd.
Kis-Jác	Kisjác	u.a.	Malé Jacovce	
Kuzmicz	Nyitrakozma	u.a.	Kuzmice	

a szövegben	Település neve			Időpont vagy időtartam
	Magyarul 2003.	Magyarul 1900k. ¹⁾	Szlovákul 2003.	
Kakasfalva	<i>Kakasfalva</i>	u.a.	-	
<small>Órások</small>	Nyitraörmény	Űrmincz	Urmince	1763. VI. vége-VII. 9.
Nitra	Nyitra	u.a	Nitra	1763 immaculata conceptiotól XII. 21.-ig.
Üregh	Üreg	u.a.	Jarok	1763 karácsony. 5 nap.
Csapor	Csápor	u.a.	Čápor	Az előző után nem sokkal 3 nap beszéd és utána vissza- hívják Nagyszombatba.
Nitra	Nyitra	u.a.	Nitra	1764 nagyböjt közepe.
Sellya	Vágsellye	u.a.	Šaľa	1764 húsvét előtt és alatt.
Darázi	Zobordarázs	Darázs	Dražovce	1764 húsvét után.
Gerentsér	Nyitragerencsér	Gerencsér	Hrnčiarovce	Az előző után 4 nap.
Tormos	Tormos	u.a	Chrenová	3 nap
Könyögh	<i>Könyök</i>	u.a.	<i>Kynek</i>	
Kajsza	Sarlókajsza	u.a.	Lužianky	3 nap
Mólnos	Molnos	u.a.	Mlynárce	3 nap
Kolon	Kolony	Kolon	Koliňany	1764 pünkösdötől Krisztus testének ünnepéig tart.
Űire	Zsére	u.a. / Zeré	Žirany	1764 ascensis (mennyebe- metel) előtti naptól pünkösd- dig.
Csitár	Csitár	u.a	Štitare	Az előző után 3 nap beszéd.

Krchóval egyetemben a Szent Katalin Templom karzatát, hogy képes lesz-e az esetleg odaseregülő nagy tömeget elbírní. Nyitrán azért tartott a Szent Mihály Kápolnában misét, mert a másik templomnak az akusztikája igen rossz volt. Gyakorlatias látásmódjának további bizonyítéka a szervezőképessége. Mikor a lakosság sok helyen kérte, hogy a misszionárius egy év múlva térjen vissza hozzájuk, ő megkérte őket, hogy az elszórt házakba is vigyék el a hírt legközelebbi érkezéséről, hogy senki ne maradjon le a tanításról. Abban az esetben, ha valaki mégsem részesülne Ábel szavaiból, a többieket bízta meg, hogy tartalmát továbbadják.

A kor barokkos szelleme is megérintette Ábel Ferenc tollát. Gyakoriak azok a részek, amikor a szeretet kifejezésében esnek túlzásba a hívők, illetve vallásos elragadtatásukban késznek érzik magukat meghalni, mert tudják, hogy a mennyország kapuja nyitva áll előttük. Ábel missziójának fő célja a hitről való ismeretek mélyebb elsajátítása volt, rengeteget beszélt, és oktatta a gyerekeket is. Munkája eredményét azzal tette maradandóbbá, hogy 1762-ben Nagyszombatban kiadatott, majd a nép között szétosztott egy általa írt hittankönyvet azaz katekizmust, amelynek külön érdekessége, hogy két éves gyakorlata tapasztalataiból merítve írta meg.

Az igehirdetést általában reggel kezdte, Hrádeken már 6 óra körül, azért, hogy elég ideje maradjon az emberek panaszai meghallgatására. A misszionárius többféle beszé-

det tartott: Előfordult részleges tanítás *instructioes particulares*, általában ezeket délután tartotta, voltak reggeli imák *matucircie* és esti imák *vesperientine*. A reggeli és a déli beszédeket kevésbé szánta hatásosra, az igazán hatásos beszédeit a vecsernyékre tartogatta, például Bozokon.

A misszió utolsó évében, 1764 húsvét és pünkösd közötti időszakban már kiforrott módszerrel dolgozott. A szent áldozás előtt megkezdte a missziót. Beszélt az üdvözülés fontosságáról, a szent misszió hasznosságáról, a lélek becses voltáról. A hat napig tartó misszió során három napig, naponta négyszer hirdette az Isten ígését. Reggel, 10 körül, 2 körül és este 7 körül. A reggeli beszédek a katechetikai anyagot érintették, és a hit érenyeiről, a keresztény doktrínák szükségességéről szóltak. Beszélt ugyanakkor a bűnökről is. Beszédei gyakran szent Ignác lelkigyakorlataira épültek. A bűnökről tartott beszéd nem egyszer olyan eredménnyel járt, hogy a lakosság tömegesen járult hozzá gyónni, világossá vált ugyanis, hogy a hívők korábbi gyónása nem volt szabályos.

Kimondottan „haladónak” lehet tekinteni az ifjakhoz szóló beszédeit. Kifejtette, hogy a serdülő kor nagyon értékes, ugyanakkor sok veszélyt rejt magában. Ecsetelte, mennyire fontos a szeplőtlenység megőrzése, s elítélte az ifjak azon viselkedését, amelyek a szomszédos falvak állatállományának megkárosítására irányult. Nem felejtett el azonban a szülőkhöz sem szólni, kihangsúlyozta felelősségüket a jó nevelésben.

Az igehirdetés helye és a közlekedés

A misszionárius ahol lehetett beszédeit a templomban tartotta, de gyakran sor került rá lakóházakban is. A többször említett Podhrágyon a hideg miatt volt magánházban a misszió, és nem fönt a kápolnában, Huorkán pedig egyáltalán nem volt templom, ezért került sor arra, hogy egy nagy házban rendezze meg, de majdnem vesztére, mert a lökdösődő tömeg őt is falhoz nyomta. Ezzel a falhoz nyomással a nagy érdeklődést akarja jellemezni Ábel, bár némi túlzást itt is lehet sejteni.

Ábel leginkább az apostolok lován utazott, a szövegben gyakran előforduló „pedes” (*Post festum pedes trans montes ... transivit.*) kifejezés legalábbis erre utal. Itt merülhetne föl a kérdés, ha mindenhova gyalog ment, miért említi meg? A szövegben erre a kérdésre nem találunk egyértelmű választ, viszont az bizonyos, hogy missziójának nagy részét, kivétel a kezdeti Selmecebánya majd Korpona környéki, főleg sík vidéken vagy kisebb hegyek között teljesítette. Nem zárhatjuk ki, főleg amikor nagyobb helyek közti forgalmasabb utakon haladt, hogy egy-egy társzékér fölvette. A zárójelben közölt idézet a Szerdahely és Podhrágy közötti nehéz, télen megtett útszakaszra utal, s talán nem is a *pedesen* van a hangsúly, hanem a *trans montesen*. Ábel, lévén, hogy a Vág-vidéket térítette, igénybe vehetett volna a folyó nyújtotta lehetőségeket, esetenként mehetett volna csónakkal is. Ezt a lehetőséget bizonyosnak lehet tekinteni, hogy nem használta ki. A hajózást megkönnyítő folyószabályozásokat még nem hajtották végre, s a vízen való átkelés is valószínűleg nehézségeket okozott neki, különben nem emlitené meg, hogy Nagymodró és filiáira irányuló térítésében átkelt a Vágon.

A misszionárius és a nép

A nép elszántsága gyakran nem ismert határokat. Az előbb említett Podhrágyon az emberek napokon át jártak az igehirdetésre, a fellegvárban lévő kápolnába a hóval és jéggel terhelt úton, reggelente. Az esti misét viszont a sekrestyés házában tartotta. Itt sincs rá magyarázat, hogy mi ennek az oka, lehet, hogy estére már ő nem akart fölmenni a templomba, vagy tartott tőle, hogy a nép nem fog akarni.

A naplóban nem találkoztam olyan eseményekkel, amelyek arról szóltak volna, hogy egy adott helyen senki sem volt kíváncsi a beszédére, pedig ez is előfordulhatott. Ábelt a siker orientálta, elsősorban kellemes élményeit írta le, kudarcokról nem tudósít. Hacsak nem tekintjük úgy, hogy mikor Bozok lakossága vallási közönyéről ír, akkor ez az ő öt napig tartó beszédeinek hallgatására is vonatkozott. Tehát képzeljük magunkat a podhrágyi lakosság helyébe! Vajon hajlanánk-e arra, hogy az esti tartalmasabb beszéd szellemi fáradalmait, a hideg és a gyaloglás okozta nehézségekkel fokozzuk? Természetesen nem, és Ábel ezért meg sem kísérelte, hogy este beszédet tartson a kápolnában. Ennek több oka is lehetett. Egyrészt a rend misszionáriusai lehetőséget kaptak arra, hogy ha nincs templom a közelben, akkor magánházakban tevékenykedjenek. E mellett valószínűleg sem a falusiaknak sem magának nem akart fáradságot okozni, de lehet, hogy el akarta kerülni azt az esetleges kudarcot, hogy csak néhányan hallgatják meg a beszédét.

Arról, hogy ténylegesen hányan vettek részt egy igehirdetésén nem tudunk semmi biztosat. A napló elején a selmechányai és windschachti missziója eredményei kapcsán írja le, amikor még Josephus Krchóval dolgozott, hogy 14000 ember volt kíváncsi a beszédére, s több ezren tartottak életgyónást. Később már nem jelöl meg pontos számokat. Az érdeklő hallgatóság szinte kizárólag a katolikus hitűek közül került ki. Habár Korponán egy luteránus, Szmresányi Kristóf, korábban Parhammer előljárója a hadseregben, áttért a katolikus hitre, ezt inkább elszigetelt jelenségnek kell tartanunk. A korponai misszió megjelent luteránusoknak nem kell túl nagy fontosságot tulajdonítanunk. Jánosi igaz leírja, hogy a beszédeket a nem katolikus tönegek is szívesen hallgatták, de Mályusz Elemér tanulmányában rámutat,⁴² hogy például a protestáns iparosok a körmenetekre a azért vonultak ki, mert a céh megkövetelte az egységesen jelenlétet.

A hitoktatás

Az első években még nem találjuk ennek jelét, ám 1763-tól megszorodnak az ilyen jellegű utalások.

Nem véletlen, hiszen a trentói zsinat a püspökök számára kötelezővé tette, hogy gondoskodjanak minden plébánián vasár- és ünnepnapon hitoktatásról. Pázmány ezt a feladatot a jezsuitákra bízta. Minden jezsuita templomnak volt az ünnepnapokra szónokuk.⁴³ 1651-ben, tehát jó száz évvel Ábel előtt, Nagyszombatban nyomtatásban jelent meg a falusi és a városi plébánosok feladatait szabályozó *Manuale parochorum*, ami előírta, hogy minden plébánia keretei között iskolának kell működnie, ahol legalább az

42 MÁLYUSZ *i. m.* 282.

43 JÁNOSI *i. m.* 7.

írást és az olvasást egy szilárd hitű tanító oktatja. Meghatározta továbbá azt az alapelvet is, hogy a fiúkat és a lányokat külön kell oktatni, hazugságot és a lopást pedig büntetni kell. Ugyanez a szabályzat heti két templomi katekizmus oktatást is előírt, amit a plébánosnak kell megtartania. A templomi oktatás anyagát képezik az egyházi dalok is, amelyek képesek kiszorítani a gyerekek profán, eretnek, vagy sikamlós énekeit.⁴⁴ Egy hitoktatás általában úgy zajlott le, hogy előbb egy-két éneket elénekeltek közösen, majd a hitoktató által mondatonként előimádkozott imát mondják el, amit követ a tényleges hitoktatás, amelynek szerves részét képezi a feleltetés is, majd egy gyerek elmondja a vasárnapi evangéliumot. A hitoktató példákkal és kérdésekkel magyarázza el az új anyagot, néhány intelmet intéz a gyerekekhez, majd föladja a leckét. A gyerekek szorgalmát alkalmanként nyilvánosság előtt tett vizsgákkal igyekeztek növelni.⁴⁵

A nemeckskei és a tvrdomeszticzi filiákon három-három napot töltött a gyerekek tanításával. Később a hitoktató tevékenysége oly rendszeressé vált, hogy szükség lett egy hittankönyv kinyomtatása, amelyet 1762-ben ki is adtak Nagyszombatban. A hittérítésre, hitoktatásra nézve Nyitrán a segédpüspök kérésére, az annak alárendelt plébánosok számára saját tapasztalatait alapul véve, egy módszert dolgozott ki, amely egységessé tehetette a folyamatot. A helyettes tartományfőnök kérésére írja le a saját missziós módszereit. Ekkorra már kikristályosodott, mi a legcélravezetőbb út, ezért a hat napot igénybe vevő „receptet” adta meg. Naponta három beszédet kell tartani, kivétel a vasár- és ünnepnapok, amikor csak két beszéd szükséges. Itt nem arról van szó, hogy ha ünnepnap van, hagyja hadd pihenjen a lakosság, hanem egyszerűen arról, hogy azokon a napokon a nép misén is részt vett, s túl sok lett volna még azon felül három beszéd. Pontosan meg kell jelölni a beszéd kezdetének időpontját, a beszédet be kell vezetni, és tartalmát kellőképpen megindokolni, kiegészíteni mindazzal, amivel a misszionárius ki tudja egészíteni, ha az szükséges a megértéshez, írja Ábel.

Voltak szülők, akik gyermekeiket vonakodtak a hitoktatásra elküldeni. Valahogyan mégis értesültek annak hasznosságáról, és kérték a misszionáriust, hogy oktassa fiaikat és lányaikat. Ábel erre, talán enyhe túlzással, de megnyugtatta a szülőket, hogy a fiatalabb nemzedéket éjjel és nappal is hajlandó oktatni. Itt kell megemlítenem, hogy az oktatásban, s az ifjakkal való bánásmódban a misszionáriusnak nagy tapasztalata volt. A tanítás során az volt az alapelve, hogy azoktól kérdezzen, akik válaszolni tudnak, mert ebből merítenek a többiek is bátorságot.

Hrádeken már nagyoknak és kicsinyeknek Ábel már valószínűleg saját katekizmusát osztogatta. Feltehetőleg az anyagi háttér nem tette lehetővé, hogy a könyvből mindenkinek jusson, és a misszionárius nem bízott a szülők ígéretében, hogy gyermekeiket tanítani akarják. Ezért a napi két beszéd mellett, amelyeket a felnőtteknek tartott, kétszer még külön foglalkozott a gyerekekkel, és megkérte azokat, akik már megtanulták az anyagot, hogy adják kölcsön a többieknek is a könyveket. Az oktatás után a gyermekek kérték a misszionáriust, hogy gyóntassa meg őket.

Némely településen, ahol a plébánia távol feküdt, a lakosság kérte, hogy segítsen a jövőbeli tudatlanságaik leküzdésében. Nagy eredmény volt, ha valahol könyveket tudtak venni és szétosztani. Nem sok ilyen eset történt, ezért ezeket mind megemlíti Ábel.

44 MÉSZÁROS ISTVÁN: *Az iskolaügy története Magyarországon 996–1777*. Bp.: Akadémiai Kiadó, 1981. 290.

45 JÁNOSI i. m. 21.

Korponán Pirstl úr bocsátott könyveket a város rendelkezésére. Máshol a misszionárius olyan célból osztott szét könyveket az olvasni tudók körében, hogy belőlük vasárnap délutánonként a kicsinyeknek felolvashatnak. Podhrágyon csak egy idős morva asszony volt, aki tudott olvasni. Ő viszont följajlotta, hogy oktatja a lányokat. Mikor a misszionárius egy későbbi alkalommal visszatért a faluba örömmel tapasztalta, hogy a lányok eleget tanultak. Volt, hogy gyűjtés kezdtek, legyen pénz miből könyvet vásárolni a fiúgyermeknek. Közben felnőttek közül némelyek megirigyelhették a gyerekeket, ugyanis Ábel ezt írja le: „...*in pastucaro pubico coram pueris senes matronae petierunt examinari*”, azaz a közös legelőn – feltehetőleg ez volt a hitoktatás színhelye – a gyerekek jelenlétében kérték az idős hölgyek, hogy ők is vizsgálhassanak. Ez az esemény azonban nem ritka a korabeli évkönyvekben, gyakori toposz egyes jezsuita szerzők műveiben.

A hitoktatást tervszerűen kellett tartania, nemcsak az anyagot kellett érthetően átadni, hanem arról is gondoskodni kellett, hogy lehetőleg a hallgatók is hiánytalanul megjelenjenek. Voltak némely emberek, akik a hegyek között éltek. Hozzájuk tehát nehezen jutott el az Isten igéje. A misszionárius szerint ők olyan alapvető dolgokat sem tudtak, amit egy fiúgyermek is tud, illetve megállapította, hogy sokhelyütt a tudatlanság az üdvösség akadályá.

Ifjúságnevelő munkája nem ötletszerű volt, sokkal inkább tudatosnak tűnik. Ábel helyesen még azt is megállapította, hogy a legveszélyeztetettebb korosztály a hét, nyolc, kilenc éves gyerekeké mivel ők egész évben a nyájjal a legelőn vannak, és ha nem vigyázunk a barmokkal együtt, maguk is barommá válnak.⁴⁶

Sikerek

A borcsáni filián tartott beszédét a nyitrai egyházmegyéből odasereglett emberek is hallgatták. A kisvendégi plébánián a tömeg akkora volt, hogy nem állt rendelkezésére elegendő mennyiségű ostya, ezért az ostyákat el kellett törni, hogy mindenkinek jusson belőle, de engedtessek meg nekem itt egy enyhén rosszindulatú gondolat, ez az ostyatörés ugyanis nem feltétlenül a hívek nagy számát jelzi, utalhat arra is, hogy ostyából volt nagyon kevés.

Nyitrán hatalmas tömeg gyűlt össze a templomban. Ez a tömeg, csak a hívők alig fele volt, a többiek kint rekedtek. Az emberekből kigőzölgő pára, a templom boltozatán lecsapódott, s esőhöz hasonlatosan hullott le. Az idő s a nép náthával volt terhelve, de a beszéd alatt egy tüszentés sem hallatott.

A csoda sem került el a misszionárius háza táját. Ez is egy olyan bejegyzés, amit sem időponttal, sem hellyel nem támogat meg a naplóíró. Egy nő, aki már nagyon beteg volt gennyes sebei miatt, Ábel érintésétől, teljesen meggyógyult.⁴⁷ Lehet, hogy némi csúsztatás van a dologban, ugyanakkor nem tételezhetjük fel, hogy a misszionárius hazudott. Mi lehet hát a megoldás egy ilyen eseményre? Vagy nem volt már annyira beteg, mint amennyire leírta, vagy a gyógyulás az később következett be, de Ábel érintését tekintették a kulcsfontosságú cselekménynek ahhoz, hogy a beteg elindulhasson a

46 ...ne cum pecoribus et ipsi pecora fierent

47 Alia quod videntur se totum aegram ex ulcribus et ad tactum missionariis perfecte convaluisse.

gyógyulás útján. Valószínűbb, hogy valamely elfertőződött tályog okozhatta a betegséget, amelyből Ábel kinyomta a gennyet, s így lépett a beteg a gyógyulás útjára.

Barokkos jelenetek

A díszeket és pompát Ábel Ferenc latin szóképeiben gyakorta megtaláltam, de a megható történetek sem hiányoznak a naplóból. Az idős pap Drahócon könnyeket hullatott, amikor Ábelt beszélni hallotta. Keresztúron pedig a beteg plébános, aki már járni is alig tud, hálásan köszöni meg, hogy Ábel segíti a munkáját, mindenkitől bocsánatot kér, mert az amit a misszionárius megtett, az az ő kötelessége lett volna.

Lehet, hogy máshol is, de Holicsban egészen bizonyosan megtörtént, hogy miután a szülők tiszteletéről tartott előadást a misszionárius, két leánytestvér hörögve és üvöltve rohant rá öreg édesanyjára, hogy esedezzen a megbocsátásért. Jezsuita iskoladráma előadása végén a gyerekek a színpadról kértek bocsánatot szüleiktől, volt, hogy már felnőtt, házas emberek borultak szüleik lábához, s könnyekkel csókolták össze azt.

Ábel Ferenc csak helyel-közzel tudósít minket színházias jelenetekről, amelyek elég gyakoriak voltak a jezsuita misszió során, hiszen magának a rendnek a gimnáziumaiban is különféle iskoladrámák előadására tanították a gyerekeket. A napló írója inkább mintha puritánságával akarna hivalkodni. A Nyitra megyei segédpüspök rendelkezésére bocsátott missziós módszert mint írja, a plébánosok többsége megszerette mert nem fordított erőt a külső pompára.

Az életgyónások, szentségtörések

Komoly eredménynek könyvelte el a misszionárius, nemcsak Ábel, hanem mások is, ha beszédeinek hatására az emberek életgyónást (*confessio generalis*) tartottak. Ekkor meggyónták az összes eddigi vétkeiket, s nem egyszer annyira felszabadultak ettől, hogy kijelentették, akár nyomban képesek lennének meghalni. A misszionárius számára is megnyugtató volt, ha valaki életgyónásra jött, mivel így ki tudta javítani azokat a hibákat, amelyeket esetleg a paphiány, vagy a gyengén képzett, esetleg öreg, beteg, vagy már beszédre is képtelen falusi plébános okozott a lelkekben. A hívők sokszor nem tudták, hogy amit éppen tesznek, az szentségtörés.

A házasságkötések gyakran nem a templomban történtek, ezért elintézte, hogy azok ezentúl ismét ott köttessenek meg, fellépett az ellen is, hogy az ifjak a szomszéd falu nyájaiban gyakorta kárt okoznak, tovább elítélte a gyalázkodást és a házasságokban tapasztalt hűtlenséget, bujaságot. Kevésbé reménykedett benne, de mégis sikerült eredményesen fellépnie ágyasok tartása ellen is, két-három ágyast elbocsátottak.

Ábel Ferenc missziója a katolikus megújulás folyamatába szervesen illeszkedett. Megtalálhatóak voltak itt is Peter Burke által⁴⁸ leírt kétirányú folyamatok, a profán szertartások krisztianizálása, illetve a szent szertartások közelítése a népi kultuszhoz. Burke a farsang és a böjt csatájának allegorikus láncszemére fűzi föl a különféle, Európa sok részén tapasztalt eseteket. A farsang behatolt a katolikus szertartásokba, mikor 1523-ban a luzerni karneválon jelképesen megégették Zwinglit vagy Luthert. A felülről induló változásnak legszembetűnőbb példája a zsoltárok olyan gyakorisággal való éneklése a nép körében, hogy azok népdal karaktert szereznek, helyenként nem kis nehézséget szerezve a későbbi népdalgyűjtőknek. Burke szerint a reformmozgalmakat két részre lehet bontani, egy 1500-tól 1650-ig tartó és egy 1650-től 1800-ig tartó szakaszra. A legnagyobb különbség a két korszak között, hogy míg az elsőben az egyházi elit egyes képviselői tettek módszeres kísérletet a népi kultúra megreformálására, a második korszakban, amihez tartozik Ábel Ferenc missziós útja is, az újítók már összehangolták munkájukat. Az első korszak végén jelenik meg az, hogy a népi vallásosságban gyökerező kiirtott alakok helyett új szentek jelennek meg. 1622-ben avatják szentté Loyolai Ignácot és Avilai Terézt. Közép-Európa számára volt nagy jelentősége Nepomuki Szent János 1729-es kanonizációjának. A színházat is komoly támadás érte. Míg az egyik oldalon azt látjuk, hogy a jezsuita iskoladráma egyre nagyobb teret nyer, Ábel naplójában olvashatjuk, hogy iskoladráma előadása végén a gyerekek a színpadról kértek bocsánatot szüleiktől, addig például Johann Christoph Gottsched, lipcsei poétika professzor a jó izés nevében tiltatta le a színpadokról a bohóctréfát 1737-ben.

A misszionáriusi tevékenység sok munkával és fáradtsággal járt, de annál nagyobb volt az öröm, ha a hittérítő már egy korábban látogatott településre visszatért és megállapította, hogy az általa elvetett mag szárba szökken. Még ha nem is volt képes azt elérni, hogy a mélyen hívő protestánsok lelkét a katolicizmus felé fordítsa, munkája sokat számított azoknak, akik habár katolikusok voltak, de a szabályos szertartásokat nem ismerték, nem voltak tisztában a hit alapköveivel, nem tudtak szabályosan gyónni, és így a földi életük nyomorúságára rányomta az üdvözülés bizonytalansága.

Ábel Ferenc missziós naplója elolvasása után a fenti dolgokat tartottam érdemesnek arra, hogy másokkal is megosszam. Munkám célja az volt, hogy egy újabb forrás feldolgozásával színesítsem a belföldi missziókról kialakult képet. Ez a jezsuita belföldi misszió a sorban az utolsók közé tartozik. Befejezte után kevesebb mint tíz évvel már nem volt módjuk a jezsuitáknak hittérítő tevékenységet folytatni. 1773-ban XIV. Kelemen pápa feloszlatta a rendet.

48 BURKE, PETER: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Bp.: Századvég Kiadó, 1991. 246–285.

Itt közlöm Ábel Ferenc missziós naplójának átírását. Habár az eredetiben a szókezdő kis és nagybetűk írásában nagy rendtelenség uralkodott, ezeket a megértés könnyítésére a helyesírási szabályokhoz közelítettem. A szövegben mást nem változtattam meg.

Ordo et fructus Missionis Catecheticae obitae a.p. Francisco Xaverio Abel
ab a 1760 ad a 1764

+

Domus nostra quatuor annos aluit vestivit missionarium catheticum cuius labores paucis per stationes quas fecit describuntur. Anno 1760 dum adhuc ethicam doceret jussu R. P. provincialis fecit missionem slavonica lingua Tyrnaviae cum P. Josepho Krcho id temporis concionatore slavonico. Inchoata est die 5° Maji, qui est Sacer Sancto Pio Quinto Fundatori Congregationis Catecheticae quam propagare haec missio contra ignorantiam rerum ad fidem necessariarum plurimum adlaborat. Dictiones singulis diebus ternae continuatae sunt sex dies. Instituta Congregatio de Doctrina Christiana, inquam tota fere civitas, qua slavonica est adscribi petiit. Instituta est solennis processio ex foro civico ad cathedralem ecclesiam die 11. eiusdem mensis ubi a praeside congregationis illustrissimo eius temporis vicario Josepho Szentillonaii /tit./ pontificalibus induto in stallo assistentibus diacono, subdiacono caeterisque ministris postquam ut admitterentur in sodales dictae congregationis p. Josephus. Krcho slavonica extemporanea dictione perorasset, solenniter eos in congregationem cooptavit. Aderat multitudo, qua major illic nunquam visa est, omnia sacella plena, medium constipatum nec tamen omnes intrare poterant. Fructus missionis fuit is qui ex exercitiis aut missione quecunque maximus esse potest, fervor excitatus ad discendam doctrinam christianam.

Circa finem Augusti ita disponente Patre Parhammer cum eodem P. Josepho Krcho itum in montanam civitatem Schemniciensem ubi pridie Natae B. Virginis inchoata missio quinque diebus duravit, dictis in dies singulos tribus dictionibus. In templo s. Catharinae explorati sunt chori num multitudinem concurrentem sustinere possint. Aderant catholicis mixti nonnulli haeretici, qui interrogati quid vellent? Responderunt veritatem se velle audire apertam, quam a suis nunquam audiunt. Post festum Exaltationis ut satis fieret Windschachtensibus enixe petentibus, eo transitum est, et intra quatuor dies quater in die dicendo missio absoluta est. In utroque loco erecta est Congregatio de Doctrina Christiana, facti ordines et classes per sexum et aetatem. Iucundissimum erat, quacumque ibamus supra in saxis infra in vallibus Trisagion ab omnibus cantari, jam hic, jam illic turbam consistere distentium doctrinam christianam. Ultimo die quo ad constantiam animati sunt ex Windschachta et Schemnicio plura quam 14 millia hominum convenerunt. Fructus erat renovatio mentis et voluntatis, sinceræ plures millenis generales confessiones.

Initio Octobris suppetias venit transalbos montes P. Joanni Theophilo Delpini inchoanti missiones in Sancto Joanne, quarum ne ideam quidem se habuisse fassus

est. Impensi dictionibus sex dies. Excitatus adeo populus ad discendam Doctrinam Christianam. Ut ipsi senes examinari se velle professi sint. Ex vicina filiali Szekulada dicta huc etiam omnes confluebant [fol. 374v.] dum e templo redirent omnes in ordine procedebant decantantes Trisagion. In hac statione acceperunt Austriaci quidam trans moravam adsiti Sancti Joanni, rogantes ut ad eos veniremus; esse ibidem pagos slavonicos complures, avidos omnes audiendi sacras missiones; quo minus illis obsequeremur illud inter alia faciebat, quod essent ex diaecesi passaviensi. Ex Sancto Joanne Holitsium itum est. Inchoata missio dictiones durarunt sex diebus inusitata multitudo, et par huic fervor fuit in audiendo verbo Dei, Congregatio de Doctrina Christiana tum in S. Joanne tum Holitsii instituta. Illud huic permolestum accidit, quod multi minus gnari linguae germanicae coacti nomen dare germanicae congregationi hac occasione ad Slavonicam transfugerint aegre ferentibus numerum suae congregationis minui patribus Capucinis.

Fructus hic, qui in aliis. In festo Sanctorum Simonis et Judae ferventem orationem habuit admodum reverendus dominus loci parochus qua missionarios duos his apostolicis conferebat, hortabaturque ut eorum verba sic retineant, quasi ex ipsorum apostolorum ore accepta. Capellanum suum severe admonuit, aliud fere ipsius laborem non futurum, quam ut catechizet posthac.

Hinc Tyrnaviam missionarius rediit. Postea vero in festo S. Catharinae inchoavit missionem in Ujvároska oppido subjecto in parochiae functionibus nostris Leopoldopolitanis. Tametsi summum frigus fuerit, venti adeo acerbissimi nix alta, non solum ex arce, ipsoque oppido sed ex Vörös Var et Beregszègh copiosissimi homines venerunt. Exculti sacra missione quinque diebus dictum ter per diem. Reliqui dies impensi confessionibus. Erecta et huic est Congregatio de Doctrina Christiana nupiam, quantum mihi constat felicius ob zelum nostri patris curam parochiae habentis. Sanctus Aloysius electus Patronus, cultus incrementa in dies accipit maximia apud hujatam populum. Sollennitates non tantum pompa maxima, sed devotione etiam maiori peraguntur, ordo decuriarum, hic optimie ad hunc usque annum 1764 inclusive observatus est.

In festo Sancti Stephani proto-martyris ad inferius Dios ventum est. Quinque diebus per ternas dictiones semper, excultus populus, quo innocentior vix uspiam reperiri potest. Ad continuandam doctrinam catecheticam ordines facti, fervorem maximum praesetulerunt ipsi seniores. Hinc in festo Epiphaniae Tyrnaviam redeundum erat, ut in Bozok agonizanti patri administratori in extremis solatio adsit.

Anno 1761.

In Bozok quinque diebus habitae dictiones ad populum vere frigidum, qui extra diem Dominicum non facile templum accedit.

In Unatin filiali inchoata 12 Februarii duravit 4 dies.

In Czekocz inchoata 26 Februarii duravit tribus dies. In his duobus pagis templum nullum est. In Unatim domum rusticanam maximam elegit in qua institutiones catecheticas faceret in Czekocz domum communitatis. Sumo mane in castro bozokiensi absoluta missa ad hos pagos ibat ibique usque ad vesperum jam pueros jam grandiores formabat. Vesperi semper fuit dictio solidior ad conterenda corda. [fol. 376r.] Praesertim in Unatin expertus magnum fructum. Invitatus Corponam missionarius

inchoavit stationem 8^a martii, dictiones durarunt sex diebus aliquod tempus octo dierum impensum confessionibus. Domini perillustris Pirstl zelus hic maximae eluxit, qui copiosos catecheticos libros nomine civitatis coemit gratis in populum distribuendos. Hac occasione ad fidem catholicam conversus est perillustris dominus Christophorus Szmrscányi optimae spei adulescens, cui pater Parhammer apud augustissimam vexillum in militia procuravit. Aderant non pauci ex lutheranis, quorum haec civitas est plenissima, confessique sunt magnos se stimulos in dictionibus his sensisse, sique possent tales conciones audire nunquam ituros ad suos praedicantes. Erecta est hic Congregatio de Doctrina Christiana, e senatoribus electi officiales, qui omnes optime animati sunt ut in primo fervore conservent totum hoc negotium.

Post adventum novi administratoris pater missionarius Tyrnaviam rediit, inde ab illustrissimo praeposito újheliensi evocatus cum patre Josepho Krcho inchoavit missionem 18. Aprilis. Dictiones durabant sex diebus, post quos impensi 8 dies ad confessiones audiendas. Copiosus populus undique ad hoc emporium confluens ex Moravia, Silesia, Polonia, ex superioribus partibus, vivens inter Judaeos qualis sit facile conieci potest, certe per dictiones sacras respexit se se et fructum maximum retulit. Gratos sibi fuisse hos labores confessus est illustrissimus praepositus una cum suis praetiosissimis duobus capellanis.

In Madunicz inchoata est missio 9^a maji cum dictionibus et confessionibus duravit ad vigesimam ejusdem. Ab hac usque ad 30-a in ejus filiali Drahocz. Seniculus hujus loci parochus dum interesset vespertinis dictionibus, se multum flevisse asseverabat. Illud sibi non mediocri dolori esse quod iam senex ut vellet populum suum adhortari non posset solatio vero esse quod prope sit Újvároska, quo populus suus ad devotiones maxime vero ad confessionem itaret. In Drahocz zelus ludi magistri laudandus est, qui pueros et puellas quin etiam adolescentes prae quovis alio catechetica doctrina instituit animatus sacrae missionis dictionibus.

30^a Maji inchoata est missio in parochia Felsövásárd, octo dies tenuit, quatuor impensi dictionibus. Filiales illius pariter excultae dictionibus. Alsó Vásárd cum Gelénfalva 4 diebus, tribus diebus Alsoatrak, duobus Fornószegh.

25. junii inchoata missio in Pastuchow filiali parochiae ritsiniensis. Usque ad 3-a juli producta; ferventissimo se praebuerunt in audiendo verbo Dei tametsi jam in proximo loco Felső vásárd plerique dictionibus interfuerint. Ubi etiam rogarunt missionarium ut ad eos veniret quibus solatium hoc nagare non potuit. Messis secuta finem attulit. Laboribus apostolicis usque post Vindemiam.

In Augusto duobus diebus ante festum Bartholomaei revisit Alsó Diosienses et continuis duobus diebus eosdem animavit ad amorem doctrinae christianae specimenque cepit quantum anno hoc in eadem profecerint.

19ª Novembris inchoata missio in Rosenthal, vulgo Rossindol duravitque ad primam decembris quinque diebus dictum reliquis confessiones audita. Ipsi senes confessi sunt gaudium, quod habuerunt ante obitum suum ex dictionibus ad salutem tantopere necessariis. Parochus certe viribus [fol. 376v.] licet fractus omnibus interesse voluit, conquestus quod tandem sibi successorem non darent qui continuaret opus inchoatum a missionario.

Post festum Sancti Francisci Xaverii in Gerentser inchoata, decem dies duravit, quinque dies insumpti in dictionibus. Negligentiam suam notam vicinia toti in

audiendo verbo Dei propterea quod Vicini Tyrnaviae eo circa 7° discedant nec hic nec ibi audituri concionem satis compensarunt diligentissima sua presentia, et optime proposita conceperunt. Inde itum est ad Silnics filialem, ubi exacti dies octo partim in dicendo partim in audiendo. Pro festis evocatus est missionarius. Sztredam ad missionis ibidem labores exantlandos dictiones per festo durantes tres singulis diebus. Reliquum datum confessionibus usque ad 6° januarii.

1762: Circa medium januarii excoluit etiam pagum Moderdorff. Novem diebus quo ex civitate Tyrnaviensi ad accipiendas instructiones aliqui ventitabant. Hinc evocabatur ab admodum reverendo domino kereszturiensi parochus ad eam parociam instruendam impeditus est ulcere quodam in gena sinistra gnatum est et fere totum collum occupavit pro cura itaque Tyrnaviam discessit moratusque est usque ad pentecostalia festa. Ante quae pridie discessit Farkashidam ibique octo diebus excoluit omnem aetatem, hinc transiit ad matrem Keresztur ibi pariter decem commoratus dies magno solatio admodum reverend domini et fructu populi. Certe adm. rds. dnus. cum vellet dare benedictionem venerabili versus ad populum contestatus est, se obligatum fuisse haec inculcare suae plebi, et siquid in hoc deliquisset, Deum primum tum populum deprecatus est, cum tamen tam miser esset ut vix ad aram adreppere potuisset. Commendavit illis ut haec alte meriti impressa nunquam dimitterent constanter exercerent.

28. Junii dicta mane in Sacello Sancti Michaelis Concione ob infirmum concionatorem discessit ad Majthén et ibi eodem mane habuit primam allocutionem continuavit que quinque diebus. Nobiles illius loci avidissime audierunt et inter lacrimas confessi sunt talibus se concionibus indigere. Admodum reverendus dominus parochus singulariter contestatus sibi maximum beneficium factum esse, quod illius populum ad meliora promoverit missionarius. Septima julii Tyrnaviam redivit missionarius.

Circa initum octobris discessit ad parochiam modroviensem e regione Sztredae trans Vagum. Habet haec pagos 5, in quibus duae ecclesiae sacellum unicum capax. In Modro Majori dies decem cum dictionibus et confessionibus insumpti. In duabus Lehotis tantumdem. In Luka in sacello familiae Sandorianae habitae dictiones 4 diebus reliquum confessionibus datum, duo dies tributi Kismodraviensibus. Ex Lehotis excurrit trans montes ad vallem nitriansem spectantes ad locum Podhradi dictum, quo jam fama missionarii pervenerat, ubi uno prandio excitavit illius loci homines ut admodum reverendus parochus zavadiensis eis demandaverit, ut me invitent, quod illi post aliquot dies fecerunt. Caeterum prius ad hradekiensem parochiam me contuli rogare eiusdem loci a. reverend. domino. Unicum templum habet duos autem pagos. In matre ipsa in decembri 8° scilicet ipsius inchoavi quinque [fol. 377r.] diebus durabant dictiones matutina post rorate statim id est circa sextam ut cum lucis initio finis fuerit concionis, ut homines illi qui fere ex silvis vivunt ne impediuntur a querendo sibi aliquo lucello. Instructiones particulares a meridiae, sumo vesperae erant solidae dictiones de summis rebus. Homines isti etsi toto adventu factae fuissent similes dictiones non nasseassent ut ipsi profitebantur. In filiali illius Huorka solum matutinae et vespertinae habebantur in domo mirae capacitatis, quae tamen una cum atrio culina et camera omnes advenientes capere non potuit tam vero condensati fuerunt ut me post mensam stantem vehementer presserint. Ex vicino Ujfalú aliisque locis huc turmatim veniebant mane dicta dictione ad Hradek rediit pro sacro. Sumptoque prandio contulit

se ad instruendos parvulos toto tempore pomeridano dum denique vespere in vitia detonaret.

Pro festis ivit ad solitos labores peragendos Sztredam. **1763:** Post festa pedes per montes quatuor horis durantes cum suo puero unoque duce viae transivit ad Podhradi. Locus ita dictus est ab arce rupi abruptae imposita, ad dominium nagy tapolcsanense, seu tavnokiense pertinente. Altissimo loco est pagus sub ipsa arce, in qua elegans Sacellum Beatae Virginis Mariae par cuius templo pagensi. Ad hoc sacellum sat longa et impedita nivibus glacie via singulis diebus mane itabat populus audito sacro habita dictio. Vespertina erat in domo aeditui perampla, cui par atrium accessit. Fenestrae omnes hominibus appletae. Instructioni dati dies quinque, reliquum tempus confessioni. Descendit inde missionarius ad Závadam. Matrem excultusque sacris veritatibus populus diebus quinque conveniente populo ex filialibus Závada et Velussova dictis, quum etiam ex vicina parochia Prassicz. Ante medium quadragesimae redeundum fuit pediti per eosdem montes ut esset proprior Sztredae ad peragendos consuetos labores in festis paschalibus.

Divertit prius Moravankam evocatus ab admodum reverendo domino. Ubi quinque diebus dictum ad populum, in Filiali illius Banka tri duo reliquum confessionibus impensum. Excursum ad parvulos instruendos Hubinam per tres continuos dies ad Duczor duos dies. Dein itum ad festa Sztredam.

Post festa per eosdem montes ad Prassicz repedavit missionarius. Ubi unicum templum duae filiales. Mater exulta quinque dierum dictionibus comparente non tantum ex Filialibus populo sed fere toto zavadiensi, podhradiensi. Confessio paschalis ibidem terminata est. Filiales Nemecki et Twrdomesticze non sunt neglectae, parvuli copiosissimi utrobique tribus diebus exculti.

Inde itum ad parochiam kis vendégiensem, habet haec filiales novem. Tria templa. Initum factum in Sissoy, 4 diebus dictiones durarunt, sicubi hic patuit fructus missionis cum hi homines vix bis per annum accedant parochialem ecclesiam. Pro instructione parvulorum hinc excursum est ad Libichawa, duo Rédek et Onor. Ad borcsaniensem ecclesiam passus factus est ubi ex comitatu trenchiniensi, diaecesi vero jam nitriensi ingens multitudo hominum convenit tribus diebus dictum ad populum. Inde [fol. 377v.] concessum est ad matrem Kis Vendégh quo pariter non tantum ex Nagy Vendégh, Pochabani, Zlatnyik filialibus, sed ex remotis comitatus trenchiniensis locis concursus fiebat. Certe prae ingenti multitudine ex eius habitu in templo aegre ad elevationem adhiberi potuit hostia in speciem pastae redacta, quatuor dies durarunt dictiones. Excursum est ad Zlatnyik ubi parvuli instructi tribus diebus in Nagy Vendég duobus.

Pro Pentecostalibus obtigit statio in Nagy Jác. Habet haec filiales quinque, ecclesias tres. In matre ipsa quinque diebus dictum in templo, in Tészér quattuor in Vitkocz tribus. Ex matre excursum ad Kis Jacz pro instructione parvulorum dum in Tészér fierent dictiones habitavit in proximo pago Kakasfalva dicto missionarius ex quo a meridiae procurrebat ad Tészér pro instruendi prolibus: Ex Vitkocz excurrebat ad Kuzmicz ubique magno fructu.

Circa finem junii adm. reverendus dominus őrminczensis ad se evocavit missionarium, ubi quinque diebus dictum, parvuli instituti, confessiones auditae reliquis diebus. Nona julii contulit se Tyrnaviam.

Hoc anno cum in confiniis archidiaecesis strigoniensis et diaecesis nitriensi versaretur missionarius, multique alterius diaecesis homines ad illius dictiones

accessissent, re delata ad parochos nitriensis diaecesis cum per se, tum per missos homines flagitabant, ut eorum quoque populus excoleretur sanctis functionibus; immo jam ante duos annos dominus admodum reverendus üreghiensis duplicem epistolam in hoc negotio mississet iubente patre rectore jussus est missionarius accedere illustrissimum coadjutorem nitriensem, quodque ille definiret, exequeretur. Post festum Sanctae Annae convenit missionarius illustrissimum coadjutorem in Lakács commorantem. Cumque causam sui adventus paucis exposuisset, seque ad labores apostolicos obtulisset, placuit vehementer et ut secum tribus diebus ibidem maneret imperavit. Multa illic cum Missionario hac re collocutus quomodo parochi ad studium catechizandi accendere possint, quae optima methodus, ut in chartam coniceret, quo idipsum suis parochis praescribere possit. Commode factum ut etiam vicarius generalis adveniret, cui hoc ipsum illustrissimus de missionario insinuavit, determinavitque ut a civitate nitriensi initium caperet. Inter enim tot sacerdotes rudissima est haec, dicebat praesue quia nullus est qui faceret, catchesim. Jussit deinde missionarium sibi rescribere totam seriem et modum missionis quod etiam factum est. Apposuit ad chartam seriem missionis durature per sex dies, quotidie tres dictiones habendo. Praeterea post hoc tempus occurrente dominico et festo die binas assignando horam, de quibus materiis, contextum dictionum cum modica deductione, seu ratione. Placuit summopere, curavitque rescribi nihil se scire, quid omitti, quid addi posset. Ad opus hoc conduxit p. missionarium p. Franciscum Kozma adiutorem, qui septem continuos vespertinos de assignatis ipsi materiis haberet. [fol. 378r.] Libenter hoc Zeli opus acceptavit. Inchoata itaque ungarica lingua missio Nitriae in parochiali ecclesia praesentibus reverendissimo domino vicario aliisque de capitulo vesperi pridie immacolatae conceptae, cum confessionibus protracta est ad festum Sancti Thomae. Habitaes frequentes catecheses tam publicae quam privatae Tum apparuit quam esset Nitria ungarica vix dimidius populus ecclesia illa capi potuit ex habitu hominum guttae ingentes in fornice collectae pluviae instar cadebant cumquod esset tempus catharo obnoxium passimque omnes tussissent, in dictionibus vespertinis ne unus quidem observatus est tusivisse; denique tamquam angelum audiebant, laudabant, gratias agebant.

Hinc missionarius pro festis natalitis contulit se ad Üregh et slavica lingua quinque diebus fecit missionem. Post novum autem annum in Csapor illius filiali tribus diebus dictum reliquis auditaes confessiones. Post hoc Tyrnaviam ut jussus fuit rediit.

1764: In medio quadragesimae rediit Nitram ut etiam lingua slavica plurimis huius linguae hominibus serviret. Dictiones matutinae et pomeridianaes habebantur in sacello bene capaci Sancti Michaelis vespertinae ob ingentem accursum in templo reverendorum patrum e piis scholis. In hunc usum rogaverat patrem rectorem ut concederetur quod ille post modicam tergiversationem libenter cessit. Caeterum templum hoc ita absorbet vocem ut solum vicini audire potuerint. Pro festis ivit missionarius Sellyam reliquos in laboribus paschalibus adjuturus. Post pascha contulit se ad filiales ecclesiae nitriensis. Primum in Darázi fecit lingua slavica, deinde in Gerentsér ungarica utrobique 4 dies durarunt dictiones. Deinde ad alios pagio magis ad parvulos instruendos. Ex ipsa civitate excursum ad Tormos tribus diebus. Ex Kőnyőgh excursum ad Kajszam et Mólnos itidem Tribus diebus.

Pridie ascensionis Domini accessit parochiam kolonyiensem, et in hac primum filialem Zire dictam juribus episcopi nitriensis subiectam. 4 dies durarunt dictiones,

reliquum datum confessionibus. Pro pentecostalibus venit ad Kolony ibique 4 dies habuit durabant dictiones. Reliquum usque ad festum corporis Christi in confessionibus et particularibus instructionibus exactum. Inde itum ad aliam filialem Csitár ibique tribus diebus sacris dictionibus excultus populus, reliquum confessiones sibi vendicarunt. Posthoc Tyrnaviam rediit.

Modus quem tenuit communiter in his missionibus p. missionarius fuit sequens. Pridie festi vero dominici vesperi inchoabat suam missionem a seria et nervosa dictione de cura salutis habenda, vel de fructu Sacrae missionis, vel de pretio animae vel simili alia materia. Fecit autem hoc propterea ut prima die ut pote festa h. nes alioquin comparituri ad sacrum degustent verbum Dei. Summum sex diebus continuis dixit habendo tres singulis diebus conciones, ubi tantum 3 diebus duravit missio quattuor fere vicibus dicebat quotidie. Summo mane circa decimam, circa 2^{dum}, circa 7^a. Matutinae dictiones erant catecheticae materiae de virtutibus theologis de necessitate doctrinae christiane de obligatione hominis christianae [...]⁴⁹

[fol. 378v.] Prima fere in omnibus stationibus fuit de fine hominis qua redibat tanquam fundamentum in aliis singulis ut in exercitiis sancti patri Ignatii vespertinae erant ponderosissimae veritatis, fereque de terribilibus de peccati gravitate de non differenda paenitentia non facile omittebantur. Caeterum novissimae prodibant et his simillimae materiae. Ultimam fere dicebat catechetica de modo confitendi secundum 5 puncta in libello catechetico⁵⁰ expressa et ante hanc neminem ad confessionem admittit doctus experientia omnes fere redire audita ultima instructione. A meridie particulares statuum obligationes exponebantur. Separatim virginibus de pretio castitatis de periculis et remediis. Adolescentibus de modo bene transigendi hanc aetatem quaenam nempe sint virtutes propriae adulescentium, quid praecipue et quomodo cavere debeant. Tum parentibus, de obligatione bonae educationis tum de magno sacramento matrimonii, illius laudes cum Salutaribus documentis de bonis matrimoniis. Observatum est ex hiis particularibus. Institutionibus plurimum adjutos esse ad generalem confessionem faciendam homines non tantum rudes sed et peritiores.

Et multo meliora ex horum auditione facta in futurum proposita. Praecepti 4^{ti} explicatio non intermittitur ubi praesentibus omnibus etiam majoribus, prolibus exponitur magnum hoc mandatum in fine in majoribus locis instituta est solennis deprecatio quando proles a parentibus ex pegmate veniam petebat, irruebant non nunquam etiam adulti et coniugati publiceque fassi suas inobedentiam deosculabantur suorum parentum pedes cum lacrimis, quod praecipue contigit Holtsii, ubi duae sorores suam senecam matrem gemitu et ululatu agressae ut omnium in se oculos converterent vixque potuerunt a genitu et clamore cohiberi. Nonnunquam etiam orphanum proponuntur uti factum Tyrnaviae et Ujhelyini ubi Statim hos pueros et puellas diciores in suas adoptarunt, alibi vesticulas curarunt. De ignorantia et eius damnis, causis, remediis una solida dictio instituitur ubi singulariter praeter reliqua scholae commendantur. Effectus fere ubique secutus est ut ubi hactenus nullus vel ipso missionis tempore ad viginti proles ad scholas datae sunt quod in Hradek oculis suis conspexit missionarius in hinc usum distributi sunt majoris et minoris molis catechismi et libelli alphabetarii. Expertus missionarius Congregationem de Doctrina

49 Egy olvashatatlan szó.

50 Ábel itt a saját könyvére – Učení křestanské v otázkach a odpovědách. Trnava, 1762 - utal.

Christiana post abitum fere refrigescere monitu praesertim cuius, veterani missionarii non multum fidebat promissis hominum quod velint docere pueros. Eodem tempore quo tres habebat dictiones per diem, duas ad parvulos privatas domi faciebat. Unam mane alteram a meridie primum docebat eis memoriter primam scholam, et quae ad confessionem et communionem multo pertinent. Tamen simul eos interrogabat, quos observit bene scire, illos aliis auscultantibus. Solos interrogabat ut aliis adderet animos. Semper autem propriis verbis, quod memoriter didicerunt explicabat addito affectu, salutaribus aptisque monitis, in fine cum illis fecit praeparationem ad confessionem oravit etc. Accedebant has puerorum instructiones enim adulti, et post discessum parvulorum petebant examinari. Cum admiratione saepius interrogabant me quare hoc illos non instruunt parochi, quibus responsum est illos gemere quod tam negligentes sint parentes quod non mittant proles illos esse die et nocte paratos ad instruendum. Fassi sunt praesertim circa et intra montes homines degertes, [fol. 379r.] se hactenus pecorum more vixisse, et ex toto christianismo aliud nil scivisse quam aliquando jejundum esse, aliquando ad templum eundum. Mirabantur alii ubi tam profundam doctrinam missionariis didicerit, qui cum audissent hanc rem alibi omnes pueros parvulos scire, magis stupebant et quod hanc rem a suis tam clare nunquam audiant. In multis locis erecta aut benedicta est crux applicatis indulgentiis. Quis autem fructus relatus sit facile est coniecere; vere enim pauperes evangelizantur hi sunt maxime capaces regni caelorum. Sublata ubique in omni genere status sexus quantum fieri potuit ignorantia mater multorum vitiorum et maximum salutis impedimentum. Provisum etiam contra ignorantiam futurum subsidium. Rogati quidam scientes legere praecipue seniores ex utroque sexu, ubi parochia remota est. Dato etiam ad hoc libello, ut parvulos diebus festis et dominicis a meridie instituunt, legendo illis ex catechesi ex prima schola. Parvuli omnes rogati an velint frequentare, promiserunt.

Experientia huius rei facta est in Podhradi ubi quaedam morava senex unica fere legere scivit haec rogata ut puellas instruat, quod ipsum et puellae promiserunt, dum illac iter haberet missionarius convocatasque proles inter rogavit quantum didicissent, deprehendit felicissime totum catechismum illas didicisse, atque iterum promiserunt contra oblivionem quod velint eandem moravam frequentare. Excitati fervore discere volentium quidam etiam sumptus contulerunt ad libellos illis procurandos, quod praeter carponensem civitatem quidam civis tyrnaviensis ad duos florenos dedit unde libelli pueris comparentur. Excitati etiam adulti ad discendum catechismum immo in pastucharo publice coram pueris senes matronae petierunt examinari. Ex dictione de gravitate peccati, confessi sunt plurimi se quid peccatum esset penitus ignorasse nunquam se post hac velle, immo ne facturos quidem fuisse antea si haec audivissent. Dictio de non differenda paenitentia cum modo confitendi maximum fructum retulit. Confessiones fere generales factae et tam ordinatae ut a peritissimis meliores expectari non possint. Nihil addo de sacri legis seu ob reticentiam, seu ob defectum veri doloris et propositi de quo ante se nunquam tam clare audivisse fatebantur, cum haec materia si fieri potest, tegi deberet, quae maxime utinam tegi posset sed tam manifestum est ob defectum instructionis multos fieri sacri legas, ut has mirari dant.

Ex memoria novissimarum concepta firmissima ac prope jurata declinandi non tantum proximas occasiones sed conatos ut sint quam remotissimi. Matrimonia quaedam legitimo loco reposita, inimicitias sublatas, vitia praesertim

damnorum, quae iuvenes cum pecoribus inferunt vicinis repressa, increpandi consuetudinem exstirpata multaque alia commemorare posset missionarius. Ne plane de luxuria de infidelitate in matrimonio adferantur exempla, quae plurima adferri possent.

[fol. 379v.] De visionibus faeminarum, quibus minimie fidendum videtur, sed cum asseveranter et constanter dixerint duo triave referentur. Complures ex iis se manifeste admonitas esse ut ad patrem missionarium accederet, et illud peccatum quod tamdiu tacuisset, illi revelarent. Alia quod viderit se totam aegram ex ulcibus et ad tactum missionarii perfecte convaluisse.

Omnes quicque confessi sunt missionario affirmabant tam sibi bene esse ut parati sunt morie vestigo. Interrogarunt alii, quare jesuitae jam priustales homines miserint, plurimos qui damnati sunt salvandos fuisse. Ex Gelénfalva porcorum pastrix affirmabat certissimo se non dormivisse sed suis oculis vidisse et auribus audivisse pompam elegantissimam. Primum quidem eminus suboscuro sonum canentium Svaty, Svaty, Svatý, tum semper clariorem donec chorus elegantissimarum puellarum sertis ornatarum ordinatus per binas cum una seniore matrona eas dirigente apparuit. Mirabatur primum quid tam insolito tempore extra viam sibi vellet haec processio dum stupet, accedit matrona illa ductrix et dicit spectatrici illi, si vis nos iterum videre redi pridie visitantis et iterum nos videbis dumque se aliquantum ad pecora quae pascebat vertit tota scena oculorum et aurium disparuit sensit autem in se aliquod in explicabile gaudium.

Ut breviter dicam de toto opere hoc fructus is fuit in omni genere qui potest expectari ex exercitiis sancti patris Ignatii vero ex quacumque missione maximus. Hanc autem missionem catechetica mirum in modum plerique parochi adamarunt, quod nempe non ponat vim in externis pompis sed sicut modeste sine sollenitate venit, ita enim abit, purum verbum Dei anuntians, quam nostri patres et s. Franciscus regis sectabantur. Plurimi rogarunt, ut post annum veniret missionarius et hanc collectionem in hominibus renovaret solícite exquirebantur disiectae domunculae per montes ne aliquis esset qui non fieret particeps huius missionis. Praesertim pueruli annorum 7. 8. 9. qui tota hyeme et aestate cum capris circumeunt per montes ipsa nocte ad domum rediissent. Sensim exculti, ne cum pecoribus et ipsi pecora fierent. Populi vero sensus de hac missione is est ut plerique iudicaverint se aeternum perituros fuisse nisi has instructiones audivissent, praesertim cum non ad alium pagum pro dictionibus eundum fuerit, sed in suo loco ad omnem suam commoditatem. Hinc plerumque vacuas domos dimittebant, ut omnes possint verbum Dei audire aut si quis vel ob infirmitatem non potuisset querebatur quod non potuerit interesse devotioni rogabatque ut illi narrent audita in Concione.

Haec fere sine ordine conieci, sine connexionem, sine ornatu, quae historico commito, immo rogo impensius.

BENCE TARJÁN

FERENC ÁBEL, A SLOVAK JESUIT MISSIONARY IN THE 18TH CENTURY

Numerous scientific articles and papers have already explored the missionary activity of the Jesuit order. Several of them discuss the process of missionizing in the territory of Hungary, mainly at pilgrimage places or in bigger cities. Nonetheless, papers presenting a missionary's own experience in the countryside have not yet been published. That is why I consider it particularly important to publish the missionary diary of Ferenc Ábel. It is a handwritten diary in Latin language. At present the diary can be found in the *Historia Domus A.D. 1711* of the College at Nagyszombat (today Trnava, in Slovakia) preserved in the manuscript-archive at the University Library, Budapest. The *Historia Domus* is dated from 1711, which might seem to be misleading, as the mission itself was carried out between 1760 and 1764. However, this volume contains all the data regarding the college from 1711 to 1765. By analyzing a so far unknown source the author intends to widen the picture already formulated on home missions. Ferenc Ábel's home mission was the last Jesuit mission to be carried out. Since 10 years later the Jesuits had no more opportunities to do missionary work. Pope Clement XIV dissolved the order in 1773.

MIKLÓS PÉTER

„A JELEN KOR VÉSZES NAPJAIBAN”
A FÖLDEÁKI TEMPLOMBÚCSÚ 1848-BAN

Földeák (Csongrád m.) a középkor óta lakott terület. A török időkben elnéptelenedett, s a földesúri jogokat gyakorló Náway család a 18. század elején katolikus vallású földművelőket telepített a faluba. A viszontagságos természeti viszonyok, az ismétlődő árvíz miatt a település 1845 májusában elpusztult, majd a földesúri családdal kötött 1846. február 7-i egyezség értelmében a Tisza és a Maros árterétől távolabb építették újjá.¹ Ez lett a mai Földeák, amit a korabeli dokumentumokban gyakran Új-Földeák-ként olvashatunk. A folyószabályozások után a régi falu is biztonságosan lakhatóvá vált, sokan betelepültek, s létrejött a mai Óföldeák, ami később önálló község lett, s területén a 20. század közepén plébániát is szerveztek.

Földeák első egyházi épülete a gótikus stílusban épült, valószínűleg 15. századi templom volt, amelyet később tornyokkal kiegészített védőfallal és sáncárokkaal vetek körül. Az erődtemplom a török 1552. évi hadjáratát átvészelte, ám az 1596-os támadás a községgel együtt megsemmisítette. A törökök kiűzése után 1732-ben kezdte meg a plébánia újjászervezését és a templom újjáépítését Bieliczky Sámuel plébános. A 18. század közepi birtoktérképek már a helyreállított, toronnyal ékesített templomot jelölik. A Náwayak 1758-ban, Engl Antal csanádi püspök engedélyével kriptát építettek a templom alá, ezzel családi temetkezőhelyet alakítva ki. 1759-ben jégeső söpört végig a falun, amely a templom tornyát ledöntötte, mennyezetét beszakította, a harangokat összetörte. 1766-ra az épületet a kegyúr Náway család helyreállította, majd 1778–80-ban kibővítette.

A templomban három oltár állt: Szent László király, Nepomuki Szent János áldozópap és Szent Rozália szűz tiszteletére. Az 1845-ös árvíz után, 1846-ban a falu lakossága átköltözött a mai Földeák területére, ahová követte őket papjuk, Major János lelkész is. Az egykori erődtemplom Náway Károlyné birtokába került, aki tornyát lebontatta, s kétszintes magtárrá alakíttatta. Az épület 1923–24-ben nyerte vissza szakrális funkcióját. Az első világháborúban fogságba esett Náway László ugyanis megfogadta, hogy ha szülőföldjére épségben visszakerül, újjáépítteti a régi templomot. Az építkezést Istók Zoltán makói mérnök irányította, a famunkákat pedig Gardi István földeáki asztalosmester végezte. A templomot 1924. május 24-én szentelte föl Glattfelder Gyula püspök, Szűz Mária tiszteletére.

1 Az egyezség szövegét közli: GILICZE JÁNOS: *Földeák község áttelepülése 1845–46-ban*. In: Tanulmányok Csongrád megye történetéből, 14. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1989. 183–185.

Földeákon már az áttelepülés évében, 1846-ban templomépítő bizottságot hoztak létre. Az építkezés költségeinek fedezésére a Návayak százötven hold káposztás- és kenderföld jövedelmét ajánlották föl. A templom alapkövét Csajághy Sándor püspök tette le 1855. november 18-án. Az építkezést Oltványi Pál plébános irányította. A zöldág ünnepséget 1856. május 11-én tartották, a toronykeresztet 1857. július 27-én helyezték el. A romantikus stílusban épült templomot – püspöki fölhatalmazással – Oltványi Pál szentelte föl 1857. november 1-jén. A templom védőszentje – akárcsak az előzőé (a mai Óföldeákon) – Szent László lett.

A mai Földeákra, a lakosságot követve 1846. október 4-én költözött át a plébánia, amely először a jegyzőlakásban volt elhelyezve. A falu 1848-ban plébániát épített, amelyet 1856-ban és 1861-ben egy-egy szobával bővítettek. Irodát, hálószobát, ebédlőt, vendégszobát, cselédszobát, konyhát, kamrát, nyári konyhát és istállót alakítottak ki. Ugyancsak 1846. október 4-én nyitották meg az új település temetőjét, ötholdnyi területen.

Az 1850-es egyházlátogatási jegyzőkönyvben a következőket olvashatjuk a földeáki hívekről: „*Isten és Egyház törvényeit pontosan megtartják, a beszédeken, délelőtti, délutáni istentiszteleteken jelen vannak! A templomban nemcsak az asszonyok és a lányok, hanem a férfiak is énekelnek.*”² 1858-ban két hitbuzgalmi társulat működött Földeákon: a Rózsafüzér Társulat és az 1855-ben alakult Szeplőtelen Szív Tiszteelőinek Társulata. A Rózsafüzér Társulat tagjainak minden hónap első szombatján volt énekes miséjük, amely alatt az egyesület hat tagja égő fáklyával a kezében az oltár mellett állt.

A falu és a templom védőszentje Szent László volt, akinek június 27-i ünnepét a faluban mindig nagy ünnepléssel tartották. Teljes búcsú engedélyt a templom 1768. március 28-án kapott XIII. Kelemen pápától. A pápai dokumentum szerint minden hívő búcsúban részesülhetett, aki a templomban Szent László ünnepén meggyónt. Ezt a rendelkezést Engl Antal püspök 1768. június 29-i egyházlátogatása alkalmával hirdette ki.

Az ünnepre a környező falvakból is érkeztek búcsúsok, s a szórakozás egészen késő estig tartott. Az átmulatott éjszaka után nehezebben ment a munka is. Így a búcsú alkalmából két nap telt el dolog, robotmunka nélkül – a legnagyobb nyári munka, az aratás idején. Ezért a fölesúr Návay család „*a hívek nevében*” kérte a Szentszéket, hogy az ünnepet helyezze át a következő vasárnapra. XVI. Gergely pápa 1842. január 28-án kiadott brevójében helyt adott a kérelemnek, és engedélyezte, hogy Szent László ünnepét a búcsúval ne a napján, hanem az azt követő vasárnapon ünnepeljék. A pápai rendelkezést Lonovics József csanádi püspök 1842. március 22-én írta alá, és küldte meg Földeákra.

1848-ban a jobbágyi állapotból megszabaduló földeákiak levélben kérték plébánosukat, hogy az új faluban az ünnepet ne a következő vasárnap tartsák, hanem annak napján. Az 1848. június 5-én kelt levélből – amelyet többek között Fodor János bíró, Kocsis Antal adószedő, Bakos István esküdtbíró, valamint Bugyi András és Szalma István esküdtek írtak alá – kiderül, hogy a június 1-jei „*számos lakos Polgár Társaink egybejöttével*” tartott népgyűlésen határoztak így a hívek.

2 GILICZE JÁNOS – SCHMIDT JÓZSEF: *Földeák*. Bp., 2001. 139–140.

Nagyon Tisztelendő Plébánus Úr!³

E' folyó év jelen hó 1^őén egyes lakosaink által felszolittatánk aziránt, miképp az Ófaluban e' mái napig is buzgo imádságra felállított 's fenn létező Egyházunk pátronussa Ünnepejét, mi nem régtől fogva mi nem azon időben és napon tartatik, midön különben esni szokott; hanem mindenkoron az utána való Vasárnapon mi igen bölcsen tudatik, – szándékuk és óhajtásik oda nyilatkozik: miszerént ez újfaluban felállított ima házunkban, minthogy ugyanazon Pátron Ünnepejt szenteljük, ne az utána következő vasárnapi napon tartatódjon, sőt inkább azon nap a' mellyen rendesen minden évben esni szokott tartasuk és Ünnepeleve szenteljük meg. – Mely nyilatkozatok következtében népgyűlés hirdetvén a' hol is több számos lakos Polgár Társaink egybejöttevel ezen egyes nyilatkozatok mindenkitől egy szívvvel 's lélekkel nagy örömel elfogadtatván.

Melyre nézve a' midön Nagyon Tisztelendő Plébánus Úrnak ebbéli alázatos nyilatkozatunkat 's buzgó vágyainkat nagy érdemű kegyeibe ajánlalnánk mély tiszteletű alázatos kérelmünket is ide foglalva tisztelettel bényujtani bátorkodunk; miszerént ezen Istenes szándékunkban előbbre haladni, úgy felvett ügyünket mint lelki Atyánkat véghez vinni, 's végre nézeteinket ha hogy üdvös és dicsőséges részünkre megnyerni kegyessen méltóztasson.

Melynek következtében ezen alázatos kéréseinket a' midön meg ujitva kegyeibe nyújtanadjuk, újontan azon kérelmünkkel járulunk; miszerént: Bennünket Atyailag megnyugtanni és örvendeztetni méltóztasson, kezdetbe vett ügyünkben nemcsak támogatni, sőt részünkre meg is nyerni vajmi igen óhajtjuk szerencsétlessen.

Végre a' midön mély alázatu kérelmünket kegyei előtt magunkat meghajtva bényújtanadjuk tiszta érzetű kebleinkből mély fohász csergezedik a magas Kék Egek felé a' Mindenható Tron Zsámolya elejbe mely e szavakat hangoztatja: Tisztelettel maradunk öröklői.

A' Nagyon Tisztelendő Plébánus Urnak!

Költ Földeákon Junius 5^{én} 848

Földeák Helységének
Fodor János Birája
Kocsis Antal adosedő
Bakos Istvány Esküt Biró
Bugyi András
Szalma Istvány esküttek
Szabados Istvány
Ifiu Bugyi András
Adok Joseff
Bakatsi Mihály X
és az egész Közönség.

3 Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Földeák, 52. sz.

A levelet Major János plébános 1848. június 10-én – saját pártfogó, kísérő soraival – továbbította Lonovics József csanádi püspöknek. A lelkész levelében kiemelte, hogy a hívek a paplak építésével bizonyítják vallásos érzelmüket, s törvényes kérésüket megtagadni értelmetlen.

*Nagyméltóságú Megyés Püspök Úr,⁴
Nekem Kegyelmes Uram!*

Az ide alázattal fektetett, 's a hozzám intézett hiveim folyamodásából azoknak Egyházam védszente ünneplése eránti ohajtásokat böltsen megismerendi Nagyméltóságod. Mellyet minekutána a jelen kor vészes napjaiban a Nép kivált nem törvény ellenies kérelmi- nek ellen szegülni kába tanátstalanság lenne; Azért kívántam nagyméltóságod magas birálatának kitárni: hogy azt kegyessen méltányolni, és annak folytán atyai nézeteit velem tudatni méltóztassék; – Mert Én Népem kívánatát, ki jelenleg is az új paplaki építetésben erántam, ezen kérelmével pedig vallásos jó érzelmit tanusítja, meg nem merem tagadni.

Ki többire Atyai kegyelmébe hathatósan ajánlott Fiui kegyelettel 's legmélyebb tisztelettel maradok

Nagyméltóságodnak

Földeákon 10^{én} Junius 848

*Legalázatosabb szolgája
's Krisztusban Fia
Major János Lelkész*

Lonovics József püspök 1848. június 20-i leiratában – néhány nappal egri érsekké való kinevezése előtt – engedélyezte a földeáki búcsú június 27-i megünneplését.

Az új falu kialakítása, a templom építése és a búcsú napjának kijelölése mellett az 1848/49-es forradalom és szabadságharc is éreztette hatását Földeákon. A község életében nem hozott jelentős változást a polgári forradalom, az áprilisi törvénycsomag, csak szentesítette azokat az állapotokat, amit a liberális eszméket követő Návay család teremtett meg.

1848. március 26-án népgyűlést tartottak, amelyen határoztak az új vezetők megválasztásáról és a nemzetőrök összeírásáról. A választást június 1-jén tartották, s szinte változatlan összetételben szavazták meg a faluvezetést. Érdekes és jellemző, hogy a szabadságharc bukása után, amikor a falu előljáróit már nem választották, hanem kinevezték, a makói főszolgabíró is ugyanazokat bízta meg – bíró, adóösszeíró, esküdtbíró és esküdt funkcióba (1849. szeptember 11-én) –, akiket 1848 nyarán a lakosság választott.

Návay Mihály Csanád vármegyei másodalispán június 1-jei jelentése szerint 112 földeáki férfi került a nemzetőrség jegyzékébe. Négy nappal később jött az utasítás, hogy a szervezendő honvédségbe a falunak tíz újoncot kell kiállítania. 1849 májusában újabb nyolc újonc kiállítását kérte a hadügyminisztérium Földeáktól, de senki sem jelent meg a toborzóhelyen. Bár a főszolgabíró minden tizennyolc-tizenkilenc éves ifjút magához

⁴ Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Földeák, 51. sz.

rendelt, és közülük kisorsolta az újoncokat, a szabadságharc bukása miatt bevonulásukra már nem került sor.

A forradalom és a szabadságharc napjai nem hoztak sok változást Földeák számára. A falut a hadi események szerencsésen elkerülték. Újoncokat azonban kellett állítani, s a helybélieknek többször kellett kocsit biztosítani a hadi szállítmányok részére.

1848/49 legfontosabb hozadéka a földeákiaknak – és az egész magyar agrártársadalomnak – a jobbágyság és jobbági terhek megszűnése volt. Érdekes megfigyelni, hogy a helyi lakosok a polgári szabadságjogokat a politikai élet (új faluvezetés választása) és az egyházi élet területén is igyekeztek gyakorolni, s hogy egy ilyen kicsiny – 3000 lakossal bíró – dél-alföldi faluban is igény támadt a civil társadalom egyházra gyakorolt befolyására.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁDÓK ISTVÁN: *Óföldeák község 800 éves, Földeák község 150 éves történelme*. Földeák, 1996.
- BÉRES MÁRIA: *Az óföldeáki erődtemplom*. A Makói Múzeum Füzetei, 81. Makó, 1995.
- Csongrád megye építészeti emlékei*. Szerk. TÓTH FERENC. Szeged, 2000.
- GÉCZI LAJOS: *Csanád vármegye igazgatásának átszervezése a neoabszolútizmus első éveiben (1849–1854)*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 10. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1986. 63–102.
- GILICZE JÁNOS – VÍGH ZOLTÁN: *Csanád megye közigazgatása és tisztségviselői a püspökfőispánok idején (1699–1777)*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 10. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1986. 17–47.
- GILICZE JÁNOS: *Földeák község áttelepülése 1845–46-ban*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 14. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1989. 175–185.
- GILICZE JÁNOS – SCHMIDT JÓZSEF: *Földeák*. Bp., 2001.
- JUHÁSZ KÁLMÁN – LOTZ ANTAL: *A csanádi egyházmegye 1848/49-ben*. In: *Tanulmányok Csongrád megye történetéből*, 21. Szerk. BLAZOVICH LÁSZLÓ. Szeged, 1994. 63–77.
- KOMOLY PÁL – MIKLÓS PÉTER: *Oltványi Pál végrendelete*. In: *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve*. Történeti tanulmányok, 6. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. 453–517.
- OLTVÁNYI PÁL: *Földeák község történelme*. Makó, 1883.
- Szeged-Csanádi Püspöki Levéltár. Püspöki hivatal iratai: egyházközségekre vonatkozó régi iratok. Földeák doboz, 51. sz. és 52. sz. dokumentumok.

MIKLÓS PÉTER

„IN THE ENDANGERED DAYS OF PRESENT”
THE DEDICATION FEAST OF FÖLDEÁK IN 1848

The settlement of Földák settled on its present location in 1846 after the destroying flood of rivers Tisza and Maros in 1845. (On its previous location later the settlement of Óföldák was formulated.) In 1848 there was still no church in the freshly settled village, although the parish and the vicar was already working. Affected by the liberal ideas of the revolution the believers intended to celebrate the patron saint of their church exactly on its day, on 27 June (feast day of Saint Ladislaus), not on the following Sunday as it had been practiced. The removal of the church feast onto the following Sunday was permitted by the pope on the request of the local landowner Návay family. The landlord did not want to lose work capacity of his villeins on a weekday in the period of harvest. However, by the ceasing of villeinage (April 1848) the believers of Földeák themselves had the right to define the feast day of their title saint celebrated already from 1768.

Nagyon Tisztelendő Pálbanus Úr!

E folyó év jelen hó tⁱⁿ egyes lakosaink által felhívítatánk az iránt, misztójj az
ő faluban emái napig is bucsó imádságra felállított s fenn léte.
ő Egyháznak patronusa Szentpálvet, mi nem régtől fogva nem
azon időben és napon tartatik, midőn külföldben emi pokost.
három mindenkoron az utána való Vádasnapon má igen bővezen
tudatik, — szándokuk és ohajtásuk sda nyíi lathozik: mikorént
ez új faluban felállított ima hárukkban, minthogy ugyan azon
Patron Szentpálvet pont elyűk, near utanna követkeri Vadar.
napj napon tartatódjon, sőt inkább azon nap amellyen runde.
sen minden évben emi pokost tartotuk és Szentpálve fen töljűk
meg. — Mely nyíi lathozatok követkeretében négy gyűlles kiadot.
tetvén a helyi több pámos lakos polgar Társaink egyfűjöttével
eredegy es nyíi lathozatok minden hété egy püvel s lelekkel
nagy örömben elfogadhatóan.

Melyre nére amidőn Nagyon Tisztelendő Pál-
banus Úrnak ebbeli Aláratos nyíi lathozatunkat s bucsó végvár-
kat nagy érdemi kegyeibe ajánlanánk mely tisztelétü aláratos
Körelonunkat is ide fogalva tisztelétel benyújtani bátorku-
dunk; mikorént: azon Istenes szándokunkban eszattatoburg al-
munkban előtbe haladni; úgy pl. vett ügyünk mint a kék s töljűnk
végher vinni, s végre nézetünk hat ha nagy üdvös es dicsőséges né-
szűnkre megnyerni kegyekben méltortápon.

Melynek követkeretében ezen aláratos kéresei-
ket amidőn megújítva kegyeibe nyíi tanjűk, ijűntan azon Ke-
relmünkkel járulunk; mikorént: Pénzünkhat töljűnk megnyer-
tetni es örvendeztetni méltortápon, kezdélbe vett ügyünk-
ben nem csak támogatni, sőt részünkre megis nyerni vaj mi
igen ohajtjuk s örömeccéltypon.

Végre a' mindön mely aláta kerelmünket kezzei
 elött magunkat meg hátra b'ingy tanjüki tija ó'ceti kéblünk.
 köi. mely fohás' eszgederik a' magos. kik. Ezek' felé a' Mindelható
 Isten Esámolya elybe mely e' jaraakat hangortatja: Tűz' teletté. l.
 maradunk öröklői.

A' Nagyon Tűz' telendő' Célbanus' honak!
 Tűz' földén' hon Junius 5-én 846..

és profugado' Fiai
 Földén' Helységének
 Fodor Anasztázia
 Kötés Antal Adósdó
 Bakó Eszter Csütör
 Duggi andrás } Kinttől
 Szalma István }
 Szabados György
 Ján' Nagy andrás
 Adak József
 Makati Mihály X
 és aréje' koronseg.

Nagy-mihovágnak Nagyi Büszjölh Ura.
Nekem Kegyelmes Uram.

Ar ide. Júi álarattal jekteteti, s' hozzám intérett leveim folyamodása:
bol' Aradnak Egyháram Vidstanké körmeglése eránti májjasokad
Éöltően megismerendi Nagy-mihovágod. Mellyet Minchutára a jelen
kor végső Nagjaiban a Nij kiált nem tövönny ellenies kérelmi.
szek ellen szögülmi káta bánághatalanság lenne; Azért kívántam
Nagy-mihovágod magas bevalatának kitánni: hogy az s' kegyes
müllánylani; is Annak folytán Nagyi kérelmek Velém tudatni
mihovágodnak; Mert En Nijem kívánatát, hi jelenleg is az ij jay:
Laki íjete küben erántam, ezen kérelmével jedig Vallavos jé isrel.
miek támwidja, Meg nem ismerem bagadni.

Hi többlet Nagyi kegyelmebe káthatosan ajánlott Júi kegye-
lattel s' legmilyebb kéjlellettel maradtok

Nagy-mihovágodnak
Júdiakon 10. Júnin 848

leg álaratovalló jólgája
s' Nagybán Gá
Major János Ujfalussy.

BÉRCZI LÁSZLÓ BERNÁT - MOLNÁR ANTAL

BESZÉLGETÉS HERVAY FERENC LEVENTE
CISZTERCI EGYHÁZTÖRTÉNETÉSSZEL

A Magyar Televízió Vallási Műsorok Szerkesztősége 2002-ben sorozatot indított „Egyháztörténeteink” címmel. Az interjúk célja, hogy bemutassa azokat a Magyarországon vagy külföldön élő egyháziakat, akik az elmúlt évtizedekben sokat tettek a magyar művelődés egyik legfontosabb tényezőjének, a keresztény egyházak történetének feltárásáért és bemutatásáért. A televíziós interjú-sorozat indulásakor nyomban felmerült a nyomtatott formában való közzététel igénye is, ezt a feladatot vállalta fel a Magyar Egyháztörténeti Vázlatok – Regnum felelős szerkesztője, Zombori István. A folyóirat legutóbbi számában látott napvilágot a Szilas László jezsuita egyháztörténésszel folytatott beszélgetés. A Hervay Leventével készült interjút Bérczi László Bernát készítette, a beszélgetést és a bibliográfiát szerkesztette és sajtó alá rendezte Molnár Antal.

BÉRCZI LÁSZLÓ BERNÁT: *Milyen volt Levente atya gyermekkorra, ifjúsága?*

HERVAY LEVENTE: Gyermekkoromra azt mondhatom, hogy békés volt. Pozsonyban születtem 1919-ben, két nővérem volt. Akkor még hivatalosan nagy Magyarország volt, de már a csehek bejöttek. Akkor átjöttünk a megmaradt Magyarországra, Mosonmagyaróvárra. Ott laktunk körülbelül 4 évet, akkor édesapámat, aki vasutas volt, áthelyezték Debrecenbe. Ott kezdtem az elemi iskolát, de már Pécssett folytattam. Pécssett végeztem a nyolc gimnáziumot is a ciszterciek Nagy Lajos Gimnáziumában, 1937-ben érettségiztem. Ott is csak jól tanultunk, és ott kaptam kedvet az ifjúsággal való foglalkozásra, főként a cserkészlet keretében. Közben jártunk sokat kirándulni, táborozni, síelni, sportolni. Az utolsó évben határoztam el, hogy jelentkezem a ciszterci rendbe.

B. L. B.: *Magyarországon a ciszterciek tanári pályára készültek. Amikor belépett a rendbe, milyen szakot választott?*

H. L.: A történelem és a földrajz szakot választottam. Diákkoromban a földrajz érdekelt különösképpen, később szerettem meg a történelmet. Abban az időben minden rendtag két tárgyat választott. Így választottam én is a földrajz mellé a történelmet, és aztán a sors úgy hozta, hogy később a történelem került túlsúlyba. Bár a kettő eléggé össze is függ, hiszen a földrajz nélkül a történelem nem képzelhető el, és a földrajzban is van egy kis történelem. Szívesen elmondom azt is, hogy mi vezetett a ciszterci rendbe, mert ez sem közömbös. Elsősorban két rendtag példája: a pécsi igazgatómé és egy másik, fiatal rendtársamé. Korábban gondoltam arra, hogy erdőmérnök leszek, de nem bántam meg, hogy nem az lettem, bár szeretem ma is az erdőt. És valahogy úgy érez-

tem érettségi körül, hogy sok rossz van a világban, és a világot jobbá és szebbé tenni csak úgy lehet, ha az embernek szilárd alapja van: Istent ismeri, szereti és reá épít. Tehát Istennel együtt járja az ember életének útját.

B. L. B.: *Hol végezte a tanulmányait?*

H. L.: Tanulmányaimat itt, Zircen folytattam. Teológiát tanultam, majd pedig három év után fölkerültünk Budapestre. Ott párhuzamosan folytattuk a teológiát, ugyanakkor az egyetemen végeztük szaktárgyaink évfolyamait, én a földrajzot és történelmet. Történelem szakon Mályusz Elemér volt a tanárom, akitől sokat tanultam és később is többször találkoztam vele. Ebben az időben kezdett alaposabban érdekelni a ciszterci rend története. Budapesten megvolt a lehetőség, hogy fölkeressem a legnagyobb könyvtárakat. Ott hozzájutottam olyan könyvekhez, amelyekből sok anyagot gyűjthettem; az eredeti tervem az volt, hogy összegyűjtöm a ciszterci apátságokra vonatkozó irodalmat. Később úgy láttam, hogy ez nem elég, hanem a fontosabb adatokat is tisztázni kellene egy-egy apátság történetéről. Akkor úgy gondoltam, hogy ez a feladat egy-két év alatt elvégezhető. Már több mint 60 éve foglalkozom vele, de még nincs befejezve.

B. L. B.: *Tanulmányai végeztével milyen beosztást kapott Levente atya a rendben?*

H. L.: Amikor 1944-ben befejeztem az egyetemet, megkaptam a diplomát, Magyarország akkor élte történetének legsötétebb időszakát. Elkezdtem ugyan a gyakorló tanári évet Budapesten, de csak egy hónapig tudtam ott folytatni, mivel 1944 szeptemberére végén minden iskolát bezártak, közeledett Budapest felé a front. Akkor elhatároztam, hogy inkább Zircre távozom, és itt várom meg a frontot. Odaköltözve új beosztást kaptam, a novíciusternek segítettem, a plébánián káplán voltam, majd pedig, miután a front átvonult Zircen, az apát úr rám bízta a házgondnokságot. Teljesen ki voltunk fosztva, rengeteg menekült volt itt, ezért sokan étkeztek a konyhánkról, de azért hála Istennek senki sem halt éhen. Itt töltöttem 2 évet, akkor Endrédi Vendel apát úr Egerbe helyezett, hogy ott az iskolában, a gimnáziumunkban és az általános iskolában tanítsak.

B. L. B.: *Levente atya egyetemi tanulmányai alatt folytatta a ciszterci renddel kapcsolatos kutatásait?*

H. L.: Igen, valójában még Zircen kezdtem el, és aztán az egyetemi évek alatt folytattam. Ez utóbbi különösen alkalmas volt erre a munkára, mert könnyen elérhettem a budapesti nagy könyvtárakat, és gyűjtöttem az anyagot, majd igyekeztem a legfontosabb könyveket is begyűjteni, amelyek a ciszterci rendre vonatkoztak. Ezt a munkát azóta is folytatom, ennek az eredménye, hogy Zircen van most egy könyvtár-részlegünk, amely, úgy gondolom, világviszonylatban is az egyik leggazdagabb könyvgyűjtemény a ciszterci rendről.

B. L. B.: *Levente atya első külföldi útja hová vezetett?*

H. L.: A háború alatt próbálkoztam, még 1943-ban jártam kinn Ausztriában és Németországban. Akkor kaptam vízumot, és így tudtam az egyetemen is pár hetet szakitani erre az útra. Felkerestem a két nagy bécsi könyvtárat, és voltam három osztrák ciszterci apátságban, amelyeknek a könyvtárában szintén dolgoztam. Sikerült még Münchenbe is eljutni, ott a városi könyvtárban kutattam, bár olyan állapotok voltak, hogy minden éjszaka légitámadástól és bombázástól kellett tartani.

B. L. B.: *Levente atya hogyan tudott az ifjúsággal foglalkozni, amikor 1948-ban a ciszterci rend iskoláit államosították, 1950-ben pedig magát a rendet is feloszlatták?*

H. L.: Hivatalosan nem foglalkozhattunk az ifjúsággal, csak csendben, a föld alatt, láthatatlanul. Helyünk nem volt, így családokhoz mentünk és ott jöttem össze a fiatalokkal. Őket kis csoportokba, úgynevezett családokba osztottam, és aztán összejöttünk a szülei lakásán. Elsősorban hitoktatást adtam nekik, de voltak más rendezvények is. Gyakran mentünk el kirándulni, és a nyarakat arra használtuk fel, hogy kimentünk a Bükknek a legeldugottabb helyeire, ott táboroztunk, magunk között voltunk. Az életem folyamán hetven táborban voltam, ezek túlnyomó része sátor tábor volt. Ha összeadnám a napokat, akkor életemben körülbelül két évet töltöttem sátor alatt. Ezeknek a táboroknak körülbelül a felét saját magam szerveztem és vezettem. És nagyon szép emlékeim vannak, mert ott lehetett igazán foglalkozni a fiatalokkal, nem volt semmi külső zavaró körülmény. Ott mindenki való egyéniségében mutatkozott meg: mennyire életrevaló, mennyire fegyelmezett, mennyi szeretet van benne, mennyi szolgálatkészség. Tehát jobban megismertem én is őket és ők is egymást, 40-50 év után még ma is összetartanak, és mindig örömmel találkoznak. Az ifjúsággal való foglalkozás következtében elítéltek négy és fél évre, ebből két évet és valamennyi hónapot le is töltöttem.

B. L. B.: *Ez a munka tehát nemcsak nehéz, hanem adott esetben életveszélyes is volt. De nyilván nagyon szép gyümölcsei lettek később.*

H. L.: Mint mondtam, az ifjúsági munkának több szakasza volt életemben. Már diákkoromban megkezdődött, de főiskolai, egyetemi tanulmányaim alatt nem tudtam folytatni. Egerbe kerültem, ott osztályfőnök voltam, diákotthont vezettem és a cserkészetbe is bekapcsolódtam. Előbb cserkész táborokba mentünk, aztán pedig diáktáborokba, és amíg lehetett, csináltam. Amikor 1959-ben felfedezték tevékenységünket, akkor sajnos egy jó ideig nem tudtam ezt folytatni. Utána Budapestre kerültem, akkor is sok családot ismertem, próbáltam a régebbi diákjaimmal kapcsolatot tartani. Ma is őrzöm ezekkel a családokkal a kapcsolatot, gyerekeiket is ismerem, részben unokáikat is. Úgy-hogy sok szép élményem maradt meg ebből az időből.

B. L. B.: *Azt hallottam, hogy Levente atya Európa-szerte közel 370 ősi ciszterci monostort keresett fel. Ezekről az utazásairól milyen érdekességeket tudna nekünk mondani?*

H. L.: Kutatásaim során természetesen felmerült bennem, hogy jó lenne látni is azokat az épületeket, amelyekről adatokat gyűjtök. Később sikerült eljutnom az úgynevezett szocialista országokba, hogy felkeressem az ottani régi cisztercieket. Persze nem úgy kell elképzelni, hogy ezek ma is élő ciszterci monostorok, hanem történelmi helyek, ahol esetleg még állnak az épületek, amelyeket más célokra használnak. Sokszor viszont már csak az egykori monostor környezetét tudtam szemügyre venni. Legelőször Lengyelországot jártam be, de voltam az NDK-ban és Csehországban is. Erre egy hónap volt. Nekem nem volt gépkocsim, tehát külföldi útjaimat vonattal, autóbusszal, taxival, gyalog és alkalmi gépkocsi-segítséggel jártam be. Nagyon sok jó emberrel találkoztam utazásaim folyamán. 1971-ben sikerült először nyugatra is útlevelet kapni, ami abban az időben, különösen nekem, nem volt könnyű dolog. Rögtön Franciaországot vettem célba, mert hiszen ott van a ciszterci rend szülőhelye. Franciaországban és Svájcban egy hónap alatt több mint száz helyet fölkerestem. Dolgoztam Párizsban is, közben a könyvtárakat is látogattam, Európa majdnem minden nagyobb könyvtárában kutattam: Varsóban, Krakkóban, Berlinben, Bécsben, Londonban, Párizsban, és gyűjtöttem a ciszterci adatokat, dokumentumokat. Általában mindig kicsit szorongva indultam el, nincs valami kiterjedt nyelvtudásom. Amikor Lengyelországba készültem, akkor egy évig tanultam lengyelül, annyira, hogy már sikerült lengyelül levelet is írnom,

és meg tudtam magam értetni. A némettel boldogultam még a legjobban. Mielőtt Franciaországba mentem, előtte kezembe vettem a francia nyelvkönyveket, és gyakoroltam a franciát. Az angolnak többször is nekifogtam, kétszer voltam Angliában, és jártam Írorszában és Skóciában is.

B. L. B.: *Levente atya az útjai során összegyűjtött anyagot milyen témakörökre bontotta, mondjuk egy monostor esetében?*

H. L.: Tudományos szempontból ez is lényeges kérdés. Először csak bibliográfiát akartam írni, de később láttam, hogy a fontosabb adatokat is össze kell gyűjteni. A fő szempont mindig a szerzetes közösség, vagyis a konvent vizsgálata volt. Az első fontos adat a monostor fennállásának az ideje és a pontos hely meghatározása. Vagyis milyen közigazgatási területen, milyen város közelében, milyen falu határában, milyen patak mellett, annak melyik oldalán található az apátság. A másik fontos adat, hogy milyen névformái voltak. Gyakran a magyarországi monostoroknál is előfordul, hogy egy apátságnak több neve volt, és akkor a történelem folyamán több apátságot kreáltak belőle. A harmadik ilyen jelentős tényező, hogy ki volt az apátság alapítója, és ugyancsak fontos, hogy honnan telepedtek oda az első szerzetesek, mert a cisztercieknél egy nagyon jól szabályozott leszármazási rend volt, annak a monostornak az apátja felügyelt az apátságokra, amelyek monostorból jöttek a szerzetesek. Azután szó van az apátság történetének fontosabb eseményeiről. Külön fejezetbe kerül az épület leírása, hiszen az volt a közösség színhelye, ahol az életét leélte. Egy külön rész szól a monostor levéltáráról és könyvtáráról: hová kerültek, együtt maradtak-e az iratok és a könyvek. Utána még tárgyalni kell, hogy miből éltek a szerzetesek, a monostor gazdálkodását, bevételeit, kiadásait. Továbbá írok a személyi állományról, a kolostorok létszámáról. Amennyiben találok rá adatot, megírom, hogy a tehetségesebb szerzetesek a monostoron kívül hol folytatták tanulmányaikat, milyen egyetemre jártak, és végül felsorolom azokat a nevesebb személyeket, akik életük szentségével, irodalmi munkásságukkal vagy valamilyen más alkotással kitűntek a közösségből. A monostor-történetet a bibliográfiai rész zárja. Úgy gondoltam, hogy körülbelül 1600 apátságról van adatgyűjtésem, de ezeket még össze kell fésülni, át kell nézni, ki kell egészíteni. Ha semmi más dolgom nem lenne, akkor naponta egy monostorral tudnék végezni. Idén júniusban kezdtük el a számítógépes feldolgozást, most körülbelül az ötvenedik monostornál tartunk.

B. L. B.: *Hogyan kezdődött Levente atya tudományos munkássága? Melyek voltak fő kutatási területei és eredményei?*

H. L.: Egyetemista koromban még nem gondoltam arra, hogy valamit publikáljak. Történelemből a ciszterciek középkori magyarországi történetéből írtam a szakdolgozatomat, földrajzból pedig Zirc területének természeti és emberi földrajzából. Tudományos munkára igazában 1963-ban adtam a fejem, amikor is az Országos Széchényi Könyvtárban egy tudományos segédmunkába kapcsolódtam be. Ez volt a munkahelyem és a létalapom. A régi magyarországi nyomtatványokkal foglalkoztunk, az új feldolgozásuk már nagyon időszerű volt. Így beletanultam a régi könyvek nyomdászatába, meghatározásába, mert sok olyan könyv maradt ránk, amelyből csak egy példány van. Ha annak nincs meg a címlapja, meg kell állapítani, hogy hol, mikor és kik nyomtatták. Később azt kaptam feladatul, hogy foglalkozzok a történelmi Magyarország területén, főleg Erdélyben nyomtatott cirill-betűs könyvekkel, és azok körében csináljak rendet. Ez elég nehéz téma volt, mert nem tudok románul és az ószláv nyelvet sem ismerem. Aztán példány sem igen van Magyarországon belőlük, úgyhogy csak Leningrádból ka-

pott filmekén keresztül tudtam tanulmányozni őket, de végül megírtam erről két cikket. Az egyik megállapította, hogy melyik volt az első román nyelven nyomtatott könyv. Ezt Nagyszébenben nyomtatták, körülbelül 1540-ben. A másik dolgozatomban pedig ezeknek a 16. századi cirill-betűs könyveknek az adatait rendszereztem táblázatba. Azóta ezt a cikkemet Romániában és Bulgáriában is sokan használják. Ezt követően két vaskos kötetben kiadtuk a régi magyarországi nyomtatványok adattárát. Ezzel le is telt a Széchenyi Könyvtárban való működésem, ami körülbelül 1963-tól talán 1981-ig terjedt. Akkor mentem nyugdíjba.

Már egyetemista koromban is foglalkoztatott a magyarországi szerzetesrendek története, de nemcsak a ciszterciek, hanem más rendek is. Ezekkel is kezdtem behatóbban foglalkozni és eljutottam oda, hogy ezt a témakört talán legjobban ismerem hazánkban, főként középkori vonatkozásban. A cisztercieken kívül foglalkoztam a pálosokkal, premonstreiekkal, a ferencesekkel és természetesen a bencésekkel is. Írtam egy nagy összefoglalót a magyarországi szerzetesrendekről, dolgoztam az egyetlen eddig megjelent lexikon számára, amely kizárólag a szerzetesrendekről szól. Ebbe a munkába olasz nyelven a magyar szerzetesrendek címszó alatt megírtam a magyarországi szerzetesrendek történetét, ez egy alapvető összefoglalás a magyarországi szerzetesi életről. Ebben a két irányban halad ma is tovább az érdeklődésem: a magyarországi szerzetesrendek és a ciszterci rend Európa szerte, illetve az egész világon. A zirci apátságban van egy új könyvtárunk, ezt is próbálok egyháztörténeti irányba fejleszteni.

B. L. B.: *Milyen tudományos tervei vannak még a jövőre vonatkozóan Levente atyának?*

H. L.: Sokat már nem tervezhetek. Amit elkezdtem, azt kellene befejezni, elsősorban a ciszterci apátságok adattárát, és meg kellene még írnom a főpát úr megbízásából Zirc történetét, vagyis a zirci apátság és Zirc városának történetét, ami nem kis feladat. Főként az elmúlt 40 év története lesz számomra nehezebb, mert akkor nem itt éltem, és ez az időszak még egyáltalán nincs feldolgozva. Az adatgyűjtést már elkezdtem, de még sok-sok munka vár rám ezen a téren is.

B. L. B.: *Hogyan látja a magyarországi ciszterciek jövőjét?*

H. L.: A jövőt nehéz látni, de reménykedem abban, hogy rendünk erősödni fog. A háttér nem kedvező, amelyből el kell indulnunk, és ezt az elmúlt sötét 40 évet majd be kell pótolnunk. Nem kis feladat, tehát nagy türelemre és nagy kitartásra van szükség, de a rend újra megerősödhet, és be tudja tölteni hivatását az országban a magyarság, az ifjúság és a társadalom körében. Annak is örülnünk kell, hogy eddig a visszaállás óta minden évben voltak növendékeink, és reméljük, hogy ezután is lesznek. Jó lenne, ha számuk évről-évre kissé gyarapodna. Ezt én történészként úgy látom, hogy a régebbi koroknak is megvoltak a maguk nehézségei, problémái, ez időnként más és más. Nekünk azokkal a problémákkal, feladatokkal kell megküzdenünk, amelyeket mi kaptunk, amelyek bennünket vesznek körül, és nem szabad elcsüggedni és azt gondolni, hogy nehezebb körülmények között élünk, mint éltek az emberek, vagy éppen a szerzetesek a korábbi századokban.

B. L. B.: *Az egyháztörténeti kutatásban Levente atya mit lát fontosnak?*

H. L.: Nagyon fontos a forrásokhoz való visszatérés, vagyis hogy ne másodlagos, harmadlagos könyvekből írják meg az újabb művet, hanem kézbe kell venni a hozzáférhető forrásokat, és azokat pontosan tanulmányozni kell. Ezért is fontos a latin nyelv ismerete. Fontosak a forráskiadások, szükséges az oklevelek tanulmányozása, az eredeti

okleveleket is kézbe kell venni. Az egyháztörténelem minden nemzet történetének alapvető része, máskülönben a magyar történelem sem ismerhető meg. Nagyon sokat köszönhetünk a Vatikáni Levéltárnak. Jóval kevesebbet tudnánk a középkori magyar történelemről, ha a Vatikáni Levéltárban a pápai regisztrumok nem maradtak volna meg.

B. L. B.: *Mi az, ami Levente atyának leginkább örömet szerez?*

H. L.: Azt mondhatom, hogy a legjobb az, amikor jó emberekkel találkozom. Szóval nagyon meg tudok hatódni és elérzékenyülni akkor. Szinte magam sem tudom, hogy pszichikailag mi az alapja, de amikor látok a valóságban egy olyan lelki értéket, segítőkészséget, áldozatkészséget, ami nem átlagos az embereknél; ha valaki rögtön segít, kész az áldozatra, rögtön kiáll a meggyőződése mellett. ennek tudok a legjobban örülni. Tehát amikor jellemes, értékes, mély lelkületű, fegyelmezett emberekkel találkozom.

HERVAY FERENC LEVENTE PUBLIKÁCIÓI

Önálló kötetek

- Magyarország anyagi kulturája.* Bp., 1938. 76 p. (litogr.) (Nemzetismeret 2.)
- Régi magyarországi nyomtatványok I. 1473–1600.* (BORSA GEDEON, HOLL BÉLA, KÁFER ISTVÁN és KELECSÉNYI ÁKOS társszerzőkkel). Bp., 1971. 928 p. + 82 t.
- Documenta artis Paulinorum 1–3. A magyar rendtartomány monostorai.* Gyűjtötte GYÉRESSY BÉLA. A bevezetést és az egyes monostorok összefoglaló történelmi ismertetését HERVAY FERENC írta. Bp., 1975–1978. (A Magyar Tudományos Akadémia Művészettudományi Kutatócsoportjának Forráskiadványai 10. 13–16.)
- Zirc, apátsági templom.* Bp., 1982. (2001-ig 7 kiadás) (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 114.)
- Régi magyarországi nyomtatványok II. 1601–1635.* Bp., 1983. (BORSA GEDEON és HOLL BÉLA társszerzőkkel). 856 p. + 70 t.
- Zirc, Apteikirche.* Bp., 1989. 2001². (Tájak, Korok, Múzeumok Kiskönyvtára 114/A.)
- Repertorium Historicum Ordinis Cisterciensis in Hungaria.* Roma – Bp., 1984. 329 p. (Bibliotheca Cisterciensis 7.)
- GREGORIUS GYÖNGYÖSI: *Vitae fratrum eremitarum ordinis Sancti Pauli primi eremitaе.* Edidit: FRANCISCUS L. HERVAY. Bp., 1988. 252 p. (Bibliotheca Scriptorum Medii Recentisque Aevorum. Series Nova 11.)
- Ciszterciek.* (LEGEZA LÁSZLÓ és SZACSVAY PÉTER társszerzőkkel). Bp., 1997. 48 p. + 64 t. (Szerzetesrendek a Kárpát-Medencében)

Tanulmányok, cikkek

- L'imprimerie du maître Philippe de Nagyszeben et les premiers livres en langue roumaine.* Magyar Könyvszemle 81 (1965) 119–127.
- L'imprimerie cyrillique de Transylvanie au XVIe siècle.* Magyar Könyvszemle 81 (1965) 201–216.

- Die erste kyrillische Buchdruckerei zu Hermanstadt in Siebenbürgen (1544–1547).* In: Bibliothek und Wissenschaft Bd. 3. Wiesbaden, 1966. 145–155.
- Magister Philippus von Hermanstadt, Drucker der ersten Bücher in rumänischen Sprache.* Gutenberg-Jahrbuch 1966. 195–199.
- A XV–XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás számokban.* Magyar Könyvszemle 82 (1966) 63–66.
- Notes critiques sur l'Atlas de l'Ordre Cistercien de Frédéric van der Meer.* Analecta Cisterciensia 23 (1967) 134–152.
- Quellen und Gliederung des Textes. – Anmerkungen zum Text der Chronik. Genealogie der Arpaden- und Anjou-Könige von Ungarn. Vergleichende Zeittafel. Landkarte zur Topographie der Bilderchronik.* In: Bilderchronik (Chronicon Pictum, Chronica de gestis Hungarorum. Wiener Bilderchronik). Hrsg. v. DEZSÓ DERCSÉNYI. Bd. 2. Kommentarband. Bp., 1968. 70–75. 165–197.
- Sources and Arrangement of the text of the Illuminated Chronicle. – Notes to Chronicle. Genealogy of the Kings of Hungary of the House of Árpád and of Anjou. Comparative Chronology. Topography of the Illuminated Chronicle.* In: The Hungarian Illuminated Chronicle. Ed. DEZSÓ DERCSÉNYI. Bp., 1969. 64–69. 153–184.
- Ismeretlen XVI. századi magyarországi nyomtatványok.* Magyar Könyvszemle 85 (1969) 403–405.
- Még egy tíznyelvű Calepinus.* Magyar Könyvszemle 85 (1969) 405–406.
- Magyar krónika a régi magyar kalendáriumokban.* Magyar Könyvszemle 86 (1970) 373–378.
- Megoldás Rimay János Balassi-gyászversének kiadástörténetéhez.* Irodalomtörténeti Közlemények 74 (1970) 498–499.
- The first book translated from English into Hungarian.* Acta Litteraria Academiae Scientiarum Hungariae 13 (1971) 155–160.
- Notes and Additions to a Cistercian Bibliography.* Analecta Cisterciensia 27 (1971) 310–321.
- Hozzászólás.* In: BORSA GEDEON: A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás rész-mérlege. Magyar Könyvszemle 89 (1973) 266–268.
- L'état actuel des recherches sur la géographie historique ecclésiastique en Hongrie.* In: Miscellanea Historiae Ecclesiasticae V. La cartographie et l'histoire socio-religieuse de l'Europe jusqu'à la fin du XVIIe siècle. Colloque de Varsovie 27–29 octobre 1971. Louvain, 1974. 411–417.
- Magyarország történeti földrajza a XVI–XVIII. században.* In: Régi könyvek és kéziratok. Tanulmánygyűjtemény. Szerk. PINTÉR MÁRIA. Bp., 1974. 109–160
- Pataki Vidor János 1901–1973.* Az Egri Vár Híradója 11 (1975) 56–62.
- Pótlások és kiigazítások a „Régi Magyarországi Nyomtatványok” (RMNy) első kötetéhez.* (BORSA GEDEONnal) Magyar Könyvszemle 91 (1975) 85–92.
- Diffusione dei monasteri cistercensi sino al 1500.* In: Dizionario degli istituti di perfezione 2. Roma, 1975. 1071–1095.
- Die Geschwister der heiligen Hedwig in Ungarn.* Archiv für schlesische Kirchengeschichte 40 (1982) 223–240.
- 880 Jahre Abtei Zirc, 1182–1982. Ein kurzer historischer Überblick.* Analecta Cisterciensia 38 (1982) 7–21.

- Geschichte der Franziskaner in Ungarn bis zum Beginn der Reformation.* In: 800 Jahre Franz von Assisi. Franziskanische Kunst und Kultur des Mittelalters. Wien, 1982. 312–317.
- A pálos rend elterjedése a középkori Magyarországon.* In: Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok. Mályusz Elemér emlékkönyv. Szerk. H. BALÁZS ÉVA, FÜGEDI ERIK, MAKSAY FERENC. Bp., 1984. 159–171.
- A magyarországi kolostorok pusztulása a 16. század közepén és a reformáció.* In: Tanulmányok a lutheri reformáció történetéből Luther Márton születésének 500. évfordulójára. Szerk. FABINYI TIBOR. Bp., 1984. 183–194.
- Nyolcszáz éves a pilisi apátság.* Vigilia 49 (1984) 830–833.
- Részletek a pilisi apátság történetéből.* In: Régészeti Tanulmányok Pest Megyéből. Szerk. IKVAI NÁNDOR. Szentendre, 1987. (Studia Comitatus 17.) 595–601.
- Szerzetesrendek Magyarországon 1600-ig.* In: Katolikus egyháztörténeti konferencia, Keszthely, 1987. Szerk. HÖLVÉNYI GYÖRGY. Bp., é. n. 3–11.
- A magyar katolikus egyház történeti kronológiája 1945–1987.* In: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. Bp., 1988. 19–67.
- Szerzetesrendek. Férfi- és nőrendek.* In: Magyar Katolikus Almanach II. A magyar katolikus egyház élete 1945–1985. Bp., 1988. 157–198.
- Szerzetesi iskolák és irataik.* In: Iskola, egyház, művelődés. Bp., 1990. 93–98.
- Ciszterci lelkiség a mai világban.* Teológia 25 (1991) 88–93.
- (TÖRÖK JÓZSEFfel): *Le „réseau monastique” hongrois et l’histoire de l’ordre des Eremites de Saint-Paul en Hongrie médiévale. Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux.* In: Actes du Premier Colloque International du C.E.R.C.O.M. Saint-Étienne, 16–18 Septembre 1985. Saint-Étienne, 1991. 225–233.
- A Ciszterci Rend története Magyarországon.* In: LÉKAI LAJOS: A ciszterciek. Eszmény és valóság. Bp. 1991. 470–492.
- A premonstreiek és majki prépostságuk.* In: Majk és Grobois. (Kamalduli szerzetesek, Rákóczi és az Esterházyak). Az 1995. szeptember 14-i majki társadalomtörténeti konferencia tanulmányai. Szerk. R. VÁRKONYI ÁGNES, TUSOR PÉTER. Oroszlány, 1995. 19–24.
- A bencések és apátságai története a középkori Magyarországon.* In: Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Szerk. TAKÁCS IMRE. Panonhalma, 2001. 461–547.
- A ciszterciek és könyveik a 12–16. században.* In: Fata libelli: a nyolcvan éves Borsa Geleon köszöntésére írták barátai és tanítványai. Szerk. P. VÁSÁRHELYI JUDIT. Bp., 2002. 175–180.

Lexikonban való közreműködés

- Magyar Katolikus Lexikon I–.* Főszerk. DIÓS ISTVÁN. Bp., 1993–.
- Korai Magyar Történeti Lexikon (9–14. század).* Főszerk. KRISTÓ GYULA. Bp., 1994.
- Magyar Művelődéstörténeti Lexikon I–.* Főszerk. KŐSZEGHY PÉTER. Bp., 2003–.

LÁSZLÓ BERNÁT BÉRCZI - ANTAL MOLNÁR

INTERVIEW WITH FERENC LEVENTE HERVAY, CISTERCIAN CHURCH HISTORIAN

The editors of religious programs working at the Hungarian Television in 2002 launched a series entitled "Our church historians". The interviews aim at introducing the churchmen living both in Hungary and abroad, who have made significant effort to reveal and present the history of Christian churches. The periodical *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok* (Essays in Church History in Hungary) continuously publishes the edited versions of the interviews.

In the first place the interview with the Jesuit László Szilas was published, now the interview with the Cistercian Ferenc Levente Hervay can be read. Hervay was born in Pozsony (today Bratislava, Slovakia) in 1919 and joined the Cistercian order in 1937. He graduated as a teacher of history and geography at Budapest University. He took the final vow and was ordained priest in 1944. First he resided in Zirc, later he moved to Eger. After the order was dissolved in 1950 his career as a teacher ceased as well. From 1963 to his retirement in 1981 he worked in the National Széchenyi Library. His scientific activity focused mainly on two fields: he took part in the collection and analysis of old printed books in Hungary, besides he was working on the history of medieval orders in Hungary. He provided medieval Hungarian monasterologia with numerous fundamental studies. Beside research work he also carried out significant pastoral activity among young people, due to which he was sentenced to prison by the communist regime. Now he lives in Zirc working on the topography of Cistercian monasteries. Attached to the text of the interview Levente Hervay's bibliography is published, too.

NÉMETH LÁSZLÓ

MEGEMLEKEZÉSEK MINDSZENTY BÍBOROSRÓL A SANTO STEFANO
ROTONDÓBAN 1991 ÉS 2003 KÖZÖTT*

Boldogemlékü Mindszenty József bíboros földi maradványait végrendeletében foglaltaknak megfelelően¹ szállították haza mariazelli ideiglenes nyughelyéről, Esztergomba, 1991. május 3-án, ahol másnap, május 4-én temették el a Bazilika érseki sírboltjában.² A temetést II. János Pál pápa küldöttként³ Opilio Rossi bíboros végezte, aki 1961 és 1976 között Bécsben volt nuncius,⁴ tehát akkor, amikor Mindszenty bíboros a bécsi Pázmáneumban élt⁵ és az irlgalmak kórházában 1975. május 6-án meghalt.⁶

-
- * Reflexiókat, kiegészítéseket, adatokat a szerző szívesen fogad az alábbi címen: Németh László, Via Giulia, 1 - 00186 Róma, Italia vagy e-mailen: pmiroma@freemail.hu
- 1 A végrendelet nyomtatásban megjelent: *Szentnek kiálltjuk! Emigráns magyarok Mindszenty bíborosról halála 10. évfordulóján*. Összegyűjt. és sajtó alá rend. FÜZÉR JÜLIÁN. Youngstown, Ohio, USA, 1987. 77-79; MÉSZÁROS TIBOR: *A száműzött bíboros szolgálatában, Mindszenty József titkárának napi jegyzetei (1972-1975)*. Abaliget, 2000. 663-666. A végrendelet eredeti aláírt példányának másolata megtalálható a Mindszenty Archivumban, 058-as gyűjtő. Az 1975. május 5-én készített kiegészítésen olvashatók a végrendeleti tanúk nevei is, amelyek a két fent idézett nyomtatott kiadásban nem szerepelnek. Ezek szerint Mészáros Tibor titkár, Gianone Egon és Soltész Elemér voltak a végrendeleti tanúk. A végrendeletet az esztergomi temetés alkalmával közölte az Új Ember is: 1991. május 5.
 - 2 A temetésről lásd Új Ember 1991. május 12. 1-2. és május 19. 1-2. A hazahozatal és a temetés alkalmával elhangzott beszédek egy része (Johann Weber, Miklósházi Attila, Alois Mock, Paskai László, Opilio Rossi, Habsburg Ottó, Antall József) megjelent nyomtatásban *Ki volt Mindszenty? Cikkgyűjtemény 1944-1998*. Vál. és szerk.: MÉSZÁROS ISTVÁN. Bp., 1999. 156-173. (Továbbiakban: *Ki volt Mindszenty?*)
 - 3 A pápai levél szövegét lásd: *Ki volt Mindszenty?* 154-155.
 - 4 Lásd: DONATO SQUICCIARINI: *Die apostolischen Nuntien in Wien*. Vatikanstadt, 2000. 2. Auflage, 319-322: Opilio Rossi 1910-ben született New Yorkban, jelenleg Rómában él. 1976. május 26-án VI. Pál pápa kreálta bíborossá.
 - 5 Lásd: MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Bp., 1989. 4. kiad. 485-492, VALENTINY GÉZA: *Mindszenty bíboros a Pázmáneumban*. In: *A bécsi Pázmáneum*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 2002. 349-351. (METEM-könyvek 37.) A szerző a Pázmáneum szemináriumként való újraindítását a bécsi tartózkodás kezdeti idejére teszi. Más források szerint ez az elgondolás csak 1974-ben merült fel. Lásd: MÉSZÁROS TIBOR, *i. m.* 279: „Ugyanigy meg akarja indítani a szemináriumot is. Fölsorolta levelében, hogy kik lennének a szemináriumi tanárok az ő vezetése alatt (1974. május 3. péntek).”
 - 6 A bíboros halálához lásd, HARANGOZÓ FERENC: *Mindszenty József utolsó napjai*. In: FÜZÉR JÜLIÁN *i. m.* 18-21, CSER-PALKOVITS ISTVÁN: *A bécsi irlgalmak kórházában*. In: FÜZÉR JÜLIÁN *i. m.* 22-25. A két cikkben írtak minden részlete nem egészen egyezik a bíboros titkárának leírásával. Lásd: MÉSZÁROS TIBOR, *i. m.* 646-662. A legalapvetőbb különbség, hogy Cser-Palkovits nem tesz említést arról, hogy Mészáros Tibor titkár ott volt a kórházban a bíboros halálakor.

A mártírsorsú bíboros földi maradványainak hazaszállításáról és esztergomi temetéséről Rómában is megemlékeztek. A Pápai Magyar Egyházi Intézet (a továbbiakban rövidítve: PMI) akkori rektora, Ternyák Csaba,⁷ Keresztes Sándor szentszéki nagykövet,⁸ valamint Sárközy Péter professzor⁹ szervezésében a mártírsorsú bíboros életművét bemutató megemlékezést rendeztek a Római Magyar Akadémián (a továbbiakban rövidítve: RMA), 1991. május 21-én, kedden, 18 órakor. Az emlékülést Keresztes Sándor szentszéki nagykövet nyitotta meg. Kada Lajos c. érsek, az Istentiszteleti Kongregáció titkára, a bíborossal kapcsolatos személyes emlékeit idézte fel,¹⁰ Békés Gellért O.S.B. életútját és küzdelmét mutatta be a Katolikus Egyház és Magyarország függetlenségének a védelmében,¹¹ Ernesto Piacentini minorita szerzetes pedig perét és életének sorsát mártírológiai szempontból elemezte,¹² végül Sárközy Péter professzor a Katolikus Egyház és a Szent István-i magyar államiság ezeréves közös történetéről beszélt.¹³ Az ezt követő vasárnap, 1991. május 26-án, 11 órakor, a Santo Stefano Rotondo in Monte Celio templomban, a bíboros egykori címtemplomában Kada Lajos c. érsek magyar nyelvű szentmisét mutatott be, amelyen a PMI rektora és növendékei koncelebráltak.¹⁴ A két eseményre nyomtatott meghívó készült, amelynek az elején Mindszenty bíboros imádkozó képe látható, belül jobb oldalon olaszul, baloldalon pedig magyarul olvasható a program.¹⁵ A Santo Stefano Rotondóban tartott szentmiséről rövid hírben beszámolt az Új Ember.¹⁶

-
- 7 Ternyák Csaba c. érsek jelenleg a Papi Kongregáció titkára, 1988-tól 1989-ig megbízott, majd pedig 1992-ig a PMI tényleges rektora volt. Életrajzi adatait lásd: *Az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye jubileumi névtára* 1997. Bp., 1997. 467.
 - 8 Keresztes Sándor az 1989-es rendszerváltást követően a Magyar Köztársaság első szentszéki nagykövete volt. Megbízó levelét 1990. szeptember 15-én adta át II. János Pál pápának. Követi megbízásáról 1994. július 7-én mondott le. Lásd: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata 1920–2000*. Szerk. ZOMBORI ISTVÁN. Bp., 2001. 99–101. (A továbbiakban: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata*).
 - 9 Sárközy Péter professzor a La Sapienza Egyetem magyar tanszékvezetője. A Santo Stefano Rotondo „újra felfedezését” magyar szempontból 1989-ben kezdte el Kada Lajos érsekkel és Ternyák Csabával, a PMI rektorával, amikor arról a Magyar Televízió filmet forgatott. Az „Isten hajléka az emberek között” c. filmet, 1989. augusztus 20-án sugározta a Magyar Televízió. A filmben megszólalt Sárközy Péter, Kada Lajos, Békés Gellért OSB, Ritz Sándor SJ is. Lásd: Sárközy Péter 1999. november 24-én kelt levelét e sorok írójának. Az interjúban megszólalók közül Ritz pater a hatvanas években mozgalmat indított a nyugati magyarság körében a templom teljes felújítása érdekében.
 - 10 Személyes emlékeihez lásd interjú kötetét: PAJOR ANDRÁS: *„A te szavadra ...” Látogatások Kada Lajos érseknél*. Kecskemét, 2001.
 - 11 Előadásának szövegét lásd BÉKÉS GELLÉRT OSB: *La testimonianza di Mindszenty*. Rivista di Studi Ungheresi 6(1991) 61–65. A megemlékezés dátumaként tévesen szerepel: 1990. május 21. 1991. május 21-e helyett.
 - 12 Előadásának szövegét lásd ERNESTO PIACENTINI: *Il Cardinale József Mindszenty e il martirio bianco* in: Rivista di Studi Ungheresi 6(1991) 67–93. A cikk megjelent magyarul is: *Mindszenty József bíboros és a fehér vértanúság*. In: *Ki volt Mindszenty*, 182–190.
 - 13 Lásd: Sárközy Péter: *Mindszenty-emlékülés a Római Magyar Akadémián*. Új Magyarország, 1991. május 31.
 - 14 A Római Magyar Akadémia vezetői a misén nem vettek részt lásd: SÁRKÖZY PÉTER: *Igen tisztelt Szerkesztő Úr! Ring* 1991/31. szeptember 3.
 - 15 Lásd: PMI 81/1991.

Ezzel újjáéledt egy hagyomány, amelyet Mester István, római magyar lelkész indított el 1948. március 19-én, amikor Szent József ünnepére a Santo Stefano Rotondo templomba hívta a római magyar kolóniát, hogy megemlékezzenek a templom tituláris bíborosának névnapjáról.¹⁷ 1991-et követően 2003. májusáig volt lehetőség e hagyomány ápolására, mert 2003. május 19-én elkezdődött a templom hosszú évek óta várt felújítása, így azt több évre bezárták, és így bizonytalan ideig nem lehet a templomot használni. Ez ad most alkalmat arra, hogy e rövid tanulmányban sorra vegyük Mindszenty József bíborosért a Santo Stefano Rotondo templomban bemutatott szentmiséket.

MINDSZENTY PÜSPÖKKÉ SZENTELÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA: 1994

Az esztergomi újratemetést követő első megemlékezésre Mindszenty bíboros püspöki kinevezésének és püspökké szentelésének 50. évfordulója adott alkalmat.¹⁸ 1994. március 24-én 18 órakor Paskai László bíboros, prímás, esztergom-budapesti érsek meghívására Achille Silvestrini bíboros, a Keleti Kongregáció prefektusa mondott misét a Santo Stefano Rotondóban.¹⁹ Vele koncelebrált Paskai László bíboros, Ternyák Csaba segédpüspök, a Püspöki Kar titkára, valamint tizenöt magyar pap. A szentmisén az Új Ember tudósítása szerint részt vett:²⁰ „Keresztes Sándor szentszéki nagykövet, Szörényi László olaszországi magyar nagykövet, Kállay Kristóf a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövete, Gennaro Verolino érsek, Angelo Rotta egykori budapesti nuncius titkára, Habsburg Mihály főherceg a Mindszenty Alapítvány elnöke és családja, Szőke János szalézi szerzetes, több diplomata, valamint a római magyar hívek és zarándokok nagyobb számú csoportja”. Az Osservatore Romano beszámolója szerint²¹ rajtuk kívül jelen volt még Gonda Imre a PMI rektora,²² P. Johannes Gunter S.J., a Collegium

16 Lásd: Új Ember 1991. június 9. 5: „(Kada Lajos) Homiliájában az ünnep titkáról elmélkedett, majd felidézte Mindszenty bíboros életútjának főbb állomásait.”

17 Lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Adalékok a római magyar lelkipásztorok történetéhez, Első rész: 1945–1963.* Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 14(2002), 1–4, 204.

18 XII. Pius pápa 1944. március 4-én nevezte ki veszprémi püspökké, és 1944. március 25-én az esztergomi bazilikában Serédi Jusztján bíboros, hercegprímás szentelte püspökké. Lásd: LIPTHAY ENDRE: *Mindszenty József életrajzi kronológiája.* In: *Mindszenty József emlékezete.* Szerk. TÖRÖK JÓZSEF. Bp., 1995. 168. (Studia Theologica Budapestinensia 13.) Mészáros István egyik tanulmányában nehezményezi, hogy az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye vezetősége Mindszenty esztergomi székhelyének 50. évfordulóját nem ünnepelte meg. A tanulmány a püspökké szentelés 50. évfordulója alkalmából tartott római szentmiséről nem tesz említést. Lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *A Mindszenty kutatás mai problémái.* In: MÉSZÁROS ISTVÁN: „Állok Istenért Egyházért, hazáért” Írások Mindszenty bíborosról. Bp., 2000. 180–186, különösen 185. (METEM-könyvek 28.)

19 Lásd: PMI 22/1994.

20 Lásd: Új Ember, 1994. április 3. 1: *Az eljárás megkezdődött, Hősiesen gyakorolta az erényeket, Mindszenty boldoggá avatásáért.* A szentmiséről tudósított a Magyar Kurír is. Lásd: 1994. március 25. 2: *Ötven éve szentelték Mindszenty Józsefet püspökké.*

21 Lásd: GABRIELE NICOLÒ: *Il Card. Mindszenty: intrepido martire della fede simbolo della Croce per il suo popolo. L'eroica Primate d'Ungheria ricordato con una celebrazione eucaristica presieduta dal Card. Silvestrini.* Osservatore Romano, 1994. március 24.

22 Gonda Imre 1992-től 1996-ig volt a PMI rektora. Lásd: *Az Egri Főegyházmegye névtára 2000.* Eger, 2000. 114.

Germanicum et Hungaricum rektora, Mons. Antonio Benvin, a Horvát Kollégium rektora. A szentmise elején Paskai László bíboros latin nyelven köszöntötte a főcelebránst, aki olasz nyelvű beszédben méltatta Mindszenty bíborost felidézve életpályájának jelentősebb állomásait.²³ Többek között utalt arra, hogy amikor esztergomi érsek lett, a háborút követő nehéz helyzetben tudta bátorítani a rábizottakat, hogy előre nézzenek, és éljen bennük a keresztény remény. Lelkipásztori bölcsességgel arra törekedett, hogy igaz keresztényekként megőrizze híveit a Krisztusba vetett hit egységében. Mindszenty – hangsúlyozta Silvestrini bíboros – feltétel nélkül szerette népét és meg volt győződve arról, hogy a pap, akármi is történjen, nem hagyhatja egyedül híveit. Beszédét végül így fejezte be: „Kívánom, hogy (Mindszenty bíboros) áldozatának és vértanúságának magja teremjen az Egyházban új lelkipásztorokat, akik hozzá hasonlóan bátran tesznek tanúságot a hitről, és hűségesek Krisztushoz, és ez a mag ne csak Magyarországon legyen termékeny, hanem az egész világegyházban.”

MINDSZENTY HALÁLÁNAK 20. ÉVFORDULÓJA: 1995

A következő évben volt Mindszenty bíboros halálának 20. évfordulója. 1995. május 6-án, szombaton Magyarországon országos engesztelő zárandoklatot tartottak az esztergomi Bazilikában.²⁴ Ugyanezen a napon 10 órakor, a római magyarok is összegyűltek a Santo Stefano Rotondóban, hogy lélekben bekapcsolódjanak a magyarországi megemlékezésbe.²⁵ A szentmisére Gonda Imre, a PMI rektora hívta a római magyarokat. A rektor az évfordulóról és a szentmiséről II. János Pál pápát az alábbi táviratban értesítette.²⁶

„Szentséges Atya, a római magyar közösség, amely felejthetetlen bíborosunk, Mindszenty József halálának 20. évfordulója alkalmából a Szent István templomban, az elhunyt bíboros egykori címtemplomában, lélekben egyesült Paskai László bíboros, a magyar püspökök, és egész Magyarországról az engesztelő zárandoklatra érkezettek által Esztergomban tartott ünnepi szentmisével, hálás fiúi tiszteletét küldi Szentségednek, azért, mert Szentséged magyarországi zárandoklata alkalmával imádkozott a sírjánál, és kéri apostoli áldását.”

A pápa Angelo Sodano bíboros, államtitkáron keresztül küldte apostoli áldását a résztvevőkre. A szentmise főcelebránsa Gonda Imre rektor volt, aki szentbeszédével lelki hidat teremtett Róma és Esztergom között. A misén részt vett Bratinka József

23 A homília magyar nyelvű összefoglalóját lásd: NÉMETH LÁSZLÓ: *Hogyan vélekednek Mindszenty bíborosról Rómában? Megemlékezések Mindszenty József hercegprímásról, Első rész.* In: *életünk*, 2004. január 3.

24 Lásd: a beszámolót az eseményről Új Ember, 1995. május 14. 1–6.

25 Lásd: PMI 39/1995.

26 Lásd: PMI 44/1995. A távirat szövege *„Beatissimo Padre, La comunità ungherese di Roma unita spiritualmente alla solenne celebrazione tenuta ad Esztergom dal Card. Paskai László, dall’Episcopato ungherese e dal pellegrinaggio nazionale penitenziale di tutta l’Ungheria, nella Chiesa di Santo Stefano già titolare del compianto Cardinale, il 20. anniversario della pia morte dell’indimenticabile Cardinale Giuseppe Mindszenty, indirizza a Vostra Santità le espressioni della sua filiale devozione immensamente grata che Vostra Santità abbia voluto pregare davanti alla sua tomba in occasione del pellegrinaggio che Vostra Santità ha fatto in Ungheria, e chiede l’apostolica benedizione.”*

szentszéki nagykövet,²⁷ Szörényi László olaszországi nagykövet, Kállay Kristóf, a Máltai Lovagrend szentszéki nagykövete, valamint a római magyarság számos képviselője.²⁸

MINDSZENTY ELÍTÉLÉSÉNEK 50. ÉVFORDULÓJA: 1999

Mindszenty bíboros elítélésének 50. évfordulója alkalmából 1999. február 14-én, 11 órakor Paskai László bíboros, prímás, érsek mondott szentmisét a Santo Stefano Rotondóban.²⁹ Vele koncelebrált Luigi Poggi bíboros, Giovanni Re c. érsek, helyettes államtitkár, Ternyák Csaba c. érsek, a Papi Kongregáció titkára, valamint Németh László, a PMI rektora,³⁰ és az Intézet növendékei, a Rómában élő magyar és olasz papok, valamint P. Gerwin Komma, a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora. A Kollégium magyar növendékei végezték az oltárszolgálatot. Jelen volt Tar Pál, szentszéki nagykövet³¹ és a RMA vezetői és munkatársai. II. János Pál pápát Paskai László bíboros, prímás értesítette a megemlékezésről, amelyre Angelo Sodano bíboros, államtitkár február 13-i keltezéssel küldött magyar nyelvű választ.³² Ebben ezt írta:

„Ezt a megemlékezést Rómában, a Santo Stefano Rotondo templomban, a magyarok zarándoktemplomában és Mindszenty bíboros egykori címtemplomában kezdik Őszentsége kívánja, hogy példaszerű papi működéséért való hálaadás előmozdítsa a lelki megújulást mind az esztergom-budapesti főegyházmegyében, mind pedig egész kedves Magyarországon.”

A homiliában Paskai László bíboros megemlékezett Mindszenty bíboros letartóztatásának római visszhangjáról.³³ Idézte XII. Pius pápa 1949. január 2-án, a magyar püspökökhöz írt levelét, valamint a február 14-én tartott rendkívüli bíborosi konzisztóriumot.³⁴ Ezt követően a bíboros emlékirataiból vett idézetekkel a börtönének szenvedéseire emlékeztetett, majd így zárta beszédét: „A bíboros élete a keresztény erények hősies formáját mutatja fel. Ez indított arra, hogy miután a szükséges feltételek megvoltak, 1994-ben hivatalosan elindítsam a boldoggá avatási eljárást ... Ennek teljességét imáinkban kérjük Istentől.”

27 Bratinka József 1995. február 6-tól 1999. február 5-ig volt szentszéki nagykövet Lásd: *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata*, 136.

28 Lásd: SZUCHY GÁBOR: *Római figyelő, Mindszenty és Szent János*. Új Ember, 1995. május 21. 5. Magyar Kurir, 1995. május 8: *Emlékezés Mindszenty Józsefre*.

29 Lásd: PMI 18-3/1999, és PMI 18-31/1999.

30 Németh László (e sorok írója) 1998. szeptember 1-től a PMI rektora. Életrajzi adatait lásd: CSERHÁTI FERENC, Ismerjük meg papjainkat, in: *Életünk 2003. július–augusztus*.

31 Tar Pál 1999. február 8-tól volt szentszéki nagykövet Lásd. *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata* 136. Küldetését 2002. június végén fejezte be.

32 Lásd: PMI 18-38/1999.

33 Lásd PMI 18-39/1999., A homília magyar nyelvű összefoglalóját lásd: NÉMETH LÁSZLÓ, *Hogyan vélekednek Mindszenty bíborosról Rómában? Megemlékezések Mindszenty József hercegprímásról, Második rész* in: *Életünk*, 2004. február 3.

34 XII. Pius pápa levelét lásd ASS 1949, 29, a konzisztóriumot, AAS 1949, 41–45. A konzisztóriumon elhangzott pápai beszéd magyar fordítását lásd: SALACZ GÁBOR: *A Magyar Katolikus Egyház tizenhét esztendeje (1948–1964)*. München, 1988. 183–185. (Dissertationes Hungariae ex Historia Ecclesiae IX.), és MINDSZENTY JÓZSEF: *Emlékirataim*. Bp., 1989. 4. kiadás, 320–321.

Másnap, február 15-én a Római Magyar Akadémián konferenciát tartottak. Csorba László az Akadémia tudományos igazgatója köszöntötte a megjelenteket. Lapo Lombardi, XII. Pius pápa és Mindszenty bíboros kapcsolatáról,³⁵ Kahler Frigyes, A főcsapás iránya Esztergom, Mindszenty bíboros pere címmel a koncepciók perről,³⁶ Szőke János SDB, a boldoggá avatási ügy posztulátora pedig a boldoggá avatási eljárás folyamatáról tartott előadást. A zárót Paskai László bíboros tartotta,³⁷ a konferencia moderátora Németh László, a PMI rektora volt.³⁸ Mindkét eseménynek széles teret adott az Osservatore Romano. A megemlékezésről és a miséről előzetesen beszámolt a Boldog Stepinac emlékére tartott szentmisével együtt,³⁹ közölte Paskai László bíboros ez alkalomból írt cikkét,⁴⁰ majd pedig beszámolót tett közzé a szentmiséről.⁴¹ Az Osservatore Romano német nyelvű heti kiadása,⁴² valamint több magyar és olasz média is megemlékezett az évfordulóról.⁴³

MINDSZENTY HALÁLÁNAK 25. ÉVFORDULÓJA: 2000

Mindszenty bíboros halálának 25. évfordulója alkalmából, 2000. május 21-én 11 óra-kor Paskai László bíboros, prímás, érsek mondott szentmisét a Santo Stefano Rotondo templomban.⁴⁴ Magyar nyelvű szentbeszédének olasz fordítását közölte az Osservatore Romano.⁴⁵ A homiliában a bíboros elődjének utolsó napjait, halálát és máriazelli temetését idézte fel, majd felelevenítette egyéniségének három vonását. Elsőként lelki felké-

35 E témában jelent meg könyve: LAPO LOMBARDI: *La Santa Sede e i cattolici dell'Europa orientale agli albori della guerra fredda*. Roma-Bp., 1997. Előadásának szövegét lásd: PMI 18-48/1999.

36 E témában jelent meg könyve. KAHLER FRIGYES: *A főcsapás iránya: Esztergom Mindszenty bíboros pere*, Budapest, 1998. Előadásának szövegét lásd: PMI 18-47/1999.

37 Előadását lásd: PMI 18-49/1999.

38 A moderátori szöveget lásd: PMI 18-46/1999.

39 Lásd: Osservatore Romano, 1999. február 6.

40 PASKAI LÁSZLÓ: *Sto qui per Dio, per la Chiesa e per la patria*. Osservatore Romano, 1999. február 12. 8. A cikket ismertette a Magyar Kurír 1999. február 15-i száma.

41 FRANCESCO M. VALIANTE: *Il Card. József Mindszenty. Un'intrepida testimonianza segnata dalla croce*, Osservatore Romano, 1999. február 17.

42 Lásd: *Zur Verhaftung von Kardinal Mindszenty - 50 Jahre danach*. Osservatore Romano Wochen- ausgaben 1999. február 12.

43 A Telepace három adásban is tudósított PMI 18-54/1999, SERES ATTILA: *Jubileumi konferencia Mindszentyről* Népszabadság, 1999. január 27., *Commemorazione di Mindszenty*. 30 Giorni 1999. gennaio, 52., *Mindszentyre emlékeztek Rómában*. Napi Magyarország, 1999. február 15., GUGLIELMO DE' GIOVANNI CENTELIES, *Commemorato a Roma il Cardinale Josef Mindszenty difensore della fede e della libertà dell'Europa* Il Tempo 1999. február 16., *Paskai bíboros római szentmiséje*. Magyar Kurír, 1999. február 16., *Konferencia a Mindszenty perről*. Magyar Kurír 1999. február 17., *Mindszenty bíborosra emlékeztek Rómában*. Új Ember, 1999. február 21., *Római szentmise Mindszenty emlékére*. Keresztény Élet, 1999. február 26. Il Consulente Re, 1999. marzo, 49., SILVIO PERETTI: *Il Cardinale Mindszenty a cinquant'anni dalla condanna all'ergastolo*. Nova et Vetera, 1999. marzo-aprile 4.

44 Lásd: PMI 85-3/2000. A szentmiséről előzetes hírt adott az Új Üzenet (Az Olaszországi Magyar Katolikus Misszió Értesítője) 1999. Novemberi, és 2000. április 30-i száma.

45 Lásd: Osservatore Romano, 2000. május 24, 7: *La speranza che illuminato la sua vita: „Ho fiducia nel rosario di mia madre ...”* A homília magyarul megtalálható: PMI 85-20/2000.

szülését halálára, másodikként életének alapvető célkitűzését, harmadikként pedig azt, ahogy ezt a célkitűzést a mártírsorsú bíboros egész életében szolgálta. Mindszenty végrendeletéből idézte azt, amivel halála előtt egészítette ki azt: „amit életem feladatául tűztem ki, s, amit Isten segítségével hazámban is és a számkivetésben is igyekeztem megvalósítani: megtartani magyarságban és hitben népünket, különösen felnövekvő ifjúságunkat.”⁴⁶

A Jubileumi Szentév egyik kiemelkedő eseménye volt a megemlékezés a XX. század vértanúiról, amelyet II. János Pál pápa 2000. május 7-én tartott a Colosseumban. Ehhez kapcsolódva május 19-én, pénteken a Római Magyar Akadémián, a Fraknoi Intézet és a Pápai Magyar Intézet közös szervezésben kerekasztal beszélgetést rendezett „I martiri ungheresi del'900” címmel.⁴⁷ Roberto Morozzo della Rocca, a kelet-európai népek történetével foglalkozó professzor a kommunista államokban kialakult vallás- és egyházüldözésekről szólva részletesen elemezte azok különböző vonásait,⁴⁸ Marco Gnavi, a Szentév új mártírjai bizottságának titkára, a mártíromság fogalmáról, a pápa erre vonatkozó tanításáról és a bizottság munkájáról adott tájékoztatást.⁴⁹ Németh László, a PMI rektora pedig az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye XX. századi ismeretlen vértanúit ismertette.⁵⁰ A rendezvényen Paskai László bíboros elnökölt⁵¹. A konferenciáról beszámolt az Osservatore Romano,⁵² a szentmiséről és a konferenciáról pedig a Magyar Kurír⁵³ és az Új Ember.⁵⁴

MINDSZENTY ESZTERGOMI TEMETÉSÉNEK 10. ÉVFORDULÓJA: 2001

Mindszenty bíboros esztergomi temetésének tizedik évfordulója alkalmából 2001. május 19-én 18 órákor Angelo Sodano bíboros, államtitkár misézett a Santo Stefano Rotondóban.⁵⁵ A bíboros államtitkár meghívásának előzményéhez tartozik, hogy 2000-ben a millennium alkalmával tartott ünnepségeken Magyarországon járt.⁵⁶ Az ott kifejezett készsége nyomán kérte fel a szentmise bemutatására Paskai László bíboros,

46 A végrendelet szövegét lásd FÜZÉR JÜLIÁN, i.m. 77–79.

47 Lásd: a meghívót PMI 85-5/2000.

48 Lásd: előadását PMI 85-16/2000.

49 Don Marco Gnavi nyilatkozatot adott ebből az alkalomból a Vatikáni Rádióban, mely nyomtatásban is megjelent lásd: Magyar Kurír, 2000. május 23.

50 Az előadáshoz az anyagot MÉSZÁROS ISTVÁN: *Ismeretlen vértanúk az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye XX. századi történetében*. Bp., 2000 c. könyve szolgáltatta. Az előadás szövegét lásd: PMI 85-17/2000. Megjelent: Osservatore Romano, 2000, július 29., 5: *I martiri sconosciuti del secolo XX dell'Arcidiocesi di Esztergom-Budapest*.

51 Lásd: előadását PMI 85-18/2000. Az előadást közölte az Osservatore Romano 2000, július 20.

52 Lásd: Osservatore Romano, 2000. július 29., Magyar Kurír, 2000. július 24.

53 Lásd: *Megemlékezés Rómában a XX. századi magyar mártírokról, és Megemlékezés Rómában Mindszenty bíboros halálának 25. évfordulójáról*. Magyar Kurír, 2000. május 22. *Megemlékezés Rómában a század magyar vértanúira*. Magyar Kurír, 2000. május 23.

54 Lásd: BÓKAY LÁSZLÓ: *Konferencia a magyar mártírokról Rómában*. Új Ember, 2000. május 28.

55 A miséről értesítést adott az Új Üzenet, 2001. március 25-i száma.

56 Lásd: SZERDAHELYI CSONGOR: *Ötvenhárom év után ismét százezer zarándok a Szent Jobb körmeneten, és SZÓNYI SZILÁRD: Szent István az egyház egységének a jelképe, Interjú Angelo Sodano bíborossal, a Szentszék államtitkárával*. Új Ember, 2000. szeptember 3.

személyesen és levélben.⁵⁷ A misére nyomtatott meghívót készítetett a PMI Paskai László bíboros nevében. Ennek elején Mindszenty bíboros képe látható, belső oldalán életrajzi adatai, és a meghívó szövege olvasható, valamint a Santo Stefano Rotondo látható egy metszeten.⁵⁸ A meghívót a diplomáciai testület tagjainak a Szentszéki Követtség,⁵⁹ mindenki másnak a RMA és a PMI küldte szét. A szentmise elején Gerwin Komma S.J., a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora köszöntötte a résztvevőket, majd Paskai László bíboros köszönte meg a bíboros államtitkárnak, hogy elvállalta a szentmise bemutatását. Opilio Rossi bíboros, nyugalmazott pápai nuncius, Luigi Poggi bíboros, a Vatikáni Apostoli Könyvtár és a Titkos Levéltár nyugalmazott prefektusa, Ternyák Csaba c. érsek, a Papi Kongregáció titkára és Angelo Acerbi érsek, nyugalmazott pápai nuncius,⁶⁰ Németh László a PMI rektora, és az Intézet növendékei, valamint Rómában élő magyar és olasz papok és szerzetesek koncelebráltak. A szentmisén az oltár szolgálatát a Collegium Germanicum et Hungaricum magyar növendékei látták el. A magyar állam képviselőjében jelen volt Tar Pál szentszéki nagykövet, Győri Enikő olaszországi nagykövet, Semjén Zsolt helyettes államtitkár, Szájer József a FIDESZ-Magyar Polgári Párt frakcióvezetője, és a Szentszék mellé akkreditált számos nagykövet, a római magyarok, köztük a RMA vezetői és munkatársai.

Sodano bíboros homiliájában arról szólt, hogy „Mindszenty Krisztus követségében járt, főszereplője és tanúja lett a megpróbáltatásoknak és üldöztetéseknek. Kiemelte azt a fáradhatatlan buzgóságot, amellyel a pap Mindszenty az apostoli munkának szentelte magát, továbbá különleges szervezőtehetségét, a cigányok vallásoktatásának személyes felkarolását, valamint írói tevékenységét. Veszprémi püspökké történt kinevezése után a „Jó Pásztor legkiválóbb tulajdonságait mutatta meg a konfliktusok sújtotta kemény feltételek között”. Az esztergomi metropolitai szék érsekeként és hamarosan bíborosként élete összekapcsolódott országa gyötrelmes sorsával. 1948. december 26-án letartóztatásával kezdődött meg hosszú kálváriája, mely 1971. szeptember 28-ig tartott. Aztán később, mint az engedelmesség gyümölcset fogadta el külföldre költözését, melynek terhét nem titkolta, de amit a hit mélységes lelkületével fogadott, Istennek ajánlva áldozatát, mígnem Krisztus, a Jó Pásztor 1975-ben magához hívta.

A bíboros felidézte VI. Pál pápa szavait, melyekkel 1975. május 7-én, Mindszenty bíboros halálát követően méltatta a magyar főpásztort: *„A pap és pásztor különleges alakja, lángoló a hitben, büszke érzéseiben, tántoríthatatlan abban, amit jogának és kötelességének tekintett. Nemes hazájában az egyház ezeréves történetének egyik legnehezebb és legbonyolultabb korszakában a Gondviselés a főszereplők közé helyezte. Az ellentmondás jele volt és minden bizonnyal marad is, miként a tisztelet és heves támadások tárgya is lett”*. Egy személyes emlékét is felidézte az államtitkár. Pontosan harminc éve, amikor a Vatikánban VI. Pál pápa nagy megilletődöttséggel, kitárt karral fogadta Magyarország prímását, ő is jelen volt, és úgy tűnt neki, mintha az egész egyház felsorakozott volna a

57 Paskai László meghívó levele Angelo Sodano bíborosnak, kelt Budapest, 2001. március 6. A levél másolata megtalálható a PMI levéltárában 14-1/2001. Sodano bíboros 2001. március 9-én latin nyelvű levélben jelezte a meghívás elfogadását, amely már előtte szóban egyeztetve volt.

58 Lásd: PMI 14-6/2001.

59 Lásd: a listát PMI 14-11/2001.

60 Angelo Acerbi c. érsek a Szentszék és a Magyar Köztársaság között 1990. február 9-én helyreállt diplomáciai kapcsolatok után kinevezett első apostoli nuncius volt Budapesten. Megbízó levelét 1990. június 21-én adta át a Magyar Köztársaság elnökének. Lásd: SZABÓ TAMÁS: *Az Apostoli Nunciatura tör-*

„hit bajnoka köré”, hogy köteles hódolatát lerója neki. „A történelem rostájára” helyezve lekipásztori szolgálatának egyes mozzanatait, és az adott korszak konkrét problémáiról szóló állásfoglalásait, azokat a történészek különféleképpen ítélik meg. Mi személyes apostoli elkötelezettségére akarunk emlékezni, mellyel az Egyházat és hazáját akarta szolgálni – mondotta a bíboros, majd az egyház alapvető szándékára utalt a szentté avatások kapcsán: mindig a szent megélt hősiei erényeit magasztalja, nem pedig összes konkrét cselekedetét. Magyarország nagy primása tekintetében az egyház a pásztori kötelességeihez való hűséget magasztalja Krisztus példája nyomán, aki életét adta juhaiért. Mindszenty bíboros is elszenvedte a megaláztatás minden fajtáját. Elfogadta a keresztet, amelyre rászegezték a hazafi, a pap és püspök szabadságát. Nem a szenvedéstől való félelem, nem a kompromisszum, hanem az Egyház iránti szeretet és a pápával szembeni engedelmség indították arra, hogy elhagyja hazáját. Ahogy a VI. Pál pápához írt szavai jelzik: otthon akart maradni, de kész volt búcsút mondani hazájának, hogy száműzetésben folytassa az imádság és a vezeklés életét. *„Alázattal teszem ezt az áldozatot Őszentsége lábaihoz azzal a meggyőződéssel, hogy a legnagyobb áldozat, amit valakitől kérnek, kicsivé válik, amennyiben Isten szolgálatáról és az egyház javáról van szó.”* Beszéde végén Sodano bíboros megjegyezte: ma itt tanúi vagyunk annak, hogy a magyar nép megbecsülte áldozatát, és erről tesz tanúbizonyságot a hívek meg nem szűnő áradata, akik elzarándokolnak az esztergomi székesegyházba, hogy sírjánál imádkozzanak. Mindszenty József bíboros kedves és tisztelt neve áldással övezve él körülünkben, a mély hit megannyi nagy alakjának nevével együtt, akik híressé tették a „Szent Pannóniát”. *„Miközben hálát adunk az Úrnak, hogy a nemes magyar földön támasztotta ezt a pásztort, megfogadjuk, fényes példája tanítsa az új nemzedékeknek, hogy minden életkörülmény között szeretni és szolgálni kell Krisztus szent egyházát.”*⁶¹ A szentmise végén Habsburg Mihály a Mindszenty Alapítvány elnöke felolvasta azt az imát, amelyet Paskai László bíboros írt a boldoggá avatásért. Sodano bíboros által bemutatott szentmise felkeltette a média érdeklődését Mindszenty bíboros személye iránt. A Vatikáni Rádió több idegen nyelvű műsora is megemlékezett az évfordulóról. Az egyik műsorban megszólalt Achille Silvestrini bíboros, a Keleti Kongregáció nyugalmazott prefektusa, a Vatikán keleti politikájának jó ismerője is.⁶²

MINDSZENTY SZÜLETÉSÉNEK 110. ÉVFORDULÓJA: 2002

2002. március 29-én volt Mindszenty bíboros születésének 110. évfordulója. A PMI és a római magyar hívek közössége 2002. május 11-én 18 órákor emlékezett meg erről a Santo Stefano Rotondóban.⁶³ A szentmisét Edmund Casimir Szoka bíboros, Vatikán Állam Kormányzóságának elnöke mondta, akit Paskai László bíboros, primás, eszter-

ténete 1990 után. *Magyarország és a Szentszék diplomáciai kapcsolata*, 105. Küldetését 1997. márciusáig látta el Lásd: u.o. 136.

61 Magyar Kurír 2001. május 22. A teljes homiliát olaszul közölte az Osservatore Romano 2001. május 21–22.

62 Lásd: VERTSE MÁRTA: *A római Mindszenty-megemlékezés visszhangja*. Új Ember 2001. július 10.

63 Lásd: PMI 60-7/2002. A nyomtatott meghívó, amelynek formátuma azonos volt az előző évvel, az előző évhez hasonló módon került postázásra. A szentmiséről az Új Üzenet 2002. március 24-i és április 28-i száma is értesítést adott.

gom-budapesti érsek levélben köszöntött.⁶⁴ A levelet a szentmise elején Németh László, a PMI rektora olvasta fel. A magyar primás levelében köszönetét fejezte ki hőselekkü elődjéért végzett imádságért, illetve mindazoknak, akik boldoggá avatásáért fáradoznak, hangsúlyozva, hogy tanúságtétele nem csak a magyar egyházé, hanem az egész világegyházé is. A szentmisén részt vett Giovanni Battista Re bíboros, a Püspöki Kongregáció prefektusa, Ternyák Csaba c. érsek, a Papi Kongregáció titkára, a diplomáciai testület számos képviselőjével együtt. A Magyar Köztársaság részéről jelen volt Tar Pál szentszéki valamint Győri Enikő olaszországi nagykövet. A szentmise elején Gerwin Komma SJ. a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora, mint házigazda köszöntötte a vendégeket.

A szentmisét meghirdette és arról beszámolt az Osservatore Romano,⁶⁵ beszámolt róla az Új Ember,⁶⁶ a Magyar Kurír,⁶⁷ az Új Üzenet.⁶⁸ Szoka bíboros homliájában⁶⁹ Mindszenty bíborosról, mint Krisztus és evangéliuma csodálatos példájú tanúságtévőjéről beszélt. Ismertette a magyar hercegprimás életútját. Történelmi szerepéről kifejtette: egyházmegyéje és az egész magyar egyház iránti súlyos felelőssége tudatában felvilágosult értelemmel és rettenthetetlen bátorsággal fáradozott az egyház jogai, szabadsága és a keresztény élet védelmében, minden olyan kísérlettel szemben, mely megpróbálta lefokozni jelenlétét és társadalmi hatékonyságát, miáltal a papok és hívek számára biztos és szeretett támasszá lett. Látván a megtörésére latba vetett minden haszontalan kísérletet, a kommunista rezsim 1948. december 26-án, Karácsony másnapján letartóztatta és szégyenletes kirakatpernek vetette alá. A per alatt hallatlan fizikai és pszichikai erőszakot szenvedett. Ezek mind arra irányultak, hogy aláássák erős erkölcsi és lelki erejét és ezzel ériék el a koholt vádak megvallását. Az ezekben az időben készült fényképek – kiváltképp tekintete révén – nyilvánvalóan megmutatják annak a súlyos erőszaknak a pusztító következményeit, melyek főként szellemi képességére és akaratára hatottak. Szoka bíboros felidézte Mindszenty hercegprimás hosszú kálváriáját, melyet az amerikai nagykövetségen szenvedett el a házi őrizet okozta elszigeteltség miatt, majd utalt arra a fájdalomra is, amellyel a pápa iránti engedelmeségből elfogadta, hogy akarata ellenére elhagyja hazáját. Nagy áldozat lett végül számára VI. Pál döntése, mellyel a pápa az esztergomi érsekséget távollétében üresnek nyilvánította.

A Vatikán kormányzóságának elnöke megemlítette személyes emlékét is, miszerint ez év február 28-án Esztergomba látogatott, ahol fölkereste a székesegyházat. A bazilika kriptájában letérdelve az egyház nagy hősének sírjával szemben, mélyen megindultan imádkozott. Szoka bíboros Mindszenty tanúságtételéről megállapította: az nemcsak a keresztény élet hűségében és a lelkipásztori szolgálat nagylelkűségében áll,

64 Lásd: PMI 60-15, és 16/2002.

65 Osservatore Romano, 2002. május 10. GIANFRANCO GRIECO: *„La corale preghiera della comunità ungherese raccolta nella chiesa di Santo Stefano Rotondo cara all’eroico Pastore”*. Osservatore Romano, 2002. május 13–14.

66 BÓKAY LÁSZLÓ: *Mise Mindszenty Józsefért – Rómában*. Új Ember 2002. május 12. és BÓKAY LÁSZLÓ: *Mindszenty bíborosra emlékeztek Rómában*. Új Ember, 2002. május 26.

67 Magyar Kurír 2002. május 14.

68 Új Üzenet, 2001. május 27.

69 *Subi un martirio fisico e morale segnato dalla realtà della Croce* címmel a homiliát teljes egészében közzölte az Osservatore Romano 2002. május 13–14. 10.

hanem a konkrét fizikai és erkölcsi vértanúságban, melyet közvetlen közletről jelölt meg a kereszt valósága. „Példaértékű helytállása miatt, melyet súlyos körülmények között tanúsított az egyház javára, azt kívánjuk, hogy a boldoggá avatási eljárás minél előbb kedvezően záruljon le.” Végezetül a bíboros idézte II. János Pál pápa egyik imáját: „Esztergom rendíthetetlen bíboros, érseke magasztos erények példáját adta a katolikus világnak. Egy nagy lelkipásztor méltóságával hordozta a fejére helyezett töviskoronát: olyan magasztos egyházi személy emlékét hagyta így ránk, aki hosszú éveken át tudott imádkozni és szenvedni népéért.”

MINDSZENTY HALÁLÁNAK 28. ÉVFORDULÓJA: 2003

2003. május 17-én 18 órakor Mindszenty bíboros harmadik utóda, Erdő Péter, primás, érsek⁷⁰ mondott szentmisét a Santo Stefano Rotondo templomban halálának évfordulója alkalmából.⁷¹ Ez volt az első alkalom, hogy az újonnan kinevezett primás misét mutatott be az Örök Városban egykori elődjéért. A koncelebrálók között volt az Államtitkárság részéről Carlo Maria Vigano érsek, apostoli nuncius, P. Gerwin Komma S.J., a Collegium Germanicum et Hungaricum rektora, Szőke János S.D.B. viceposztulátor, Németh László, a PMI rektora, az Intézet növendékei, a Rómában élő magyar és olasz papok és szerzetesek. Most is a Collegium Germanicum et Hungaricum magyar növendékei végezték az oltárszolgálatot. A magyar kormány részéről jelen volt Erdődy Gábor szentszéki nagykövet⁷² és az RMA vezetősége és munkatársai. A primás olasz nyelven prédikált.⁷³ A szentmiséről beszámolt az Új Ember,⁷⁴ és az Osservatore Romano.⁷⁵ Az előző évekhez képest újdonság volt, hogy a szentmisét a kupola alatti központi oltárnál lehetett bemutatni. A primás, érsek homiliájában arról beszélt, hogy Mindszenty bíboros tudott mosolyogni. Mosolyának mély értelme van. A vértanú sorsú bíboros minden megpróbáltatás és szenvedésen túl a beteljesült örök életből mosolyog ránk. A jó harcot megharcolta és elnyerte a győzelmi koszorút. Mosolya másrészt azt jelenti, hogy a jó hírnek, az evangéliumnak volt a hirdetője, ami mindig örömet jelent. Benne az evangélium hirdetésének bátor tanúját kell tisztelnünk, ugyanakkor mindig megújult figyelmet kell fordítanunk a keresztény tanításra, amelyet ő hirdetett.

* * *

70 Erdő Péter primás, érsek személyéről lásd: *Primás-érseki beiktatás, Esztergom, 2003*, Budapest, 2003. és ERDŐ PÉTER: *Csak a kegyelem*. BARTHA SZABÓ JÓZSEF és JEZSÓ ÁKOS beszélgetése ERDŐ PÉTERrel az egyházzól, hazánkról, a családról és a társadalomról. Bp., 2003.

71 Lásd: PMI 34-6/2003 meghívó külső formája azonos volt az előző éviével, és a postázása is ugyan úgy történt, mint az előző évben. A szentmiséről az Új Üzenet 2003. január 26-i és április 27-i száma is értesítést adott.

72 Erdődy Gábor szentszéki nagykövet 2002. október 24-én adta át megbízó levelét Lásd: *Annuario Pontificio 2003*, Città del Vaticano, 2003, 1268. *Átadta megbízó levelét a nagykövet*. Új Ember 2002. november 3.

73 Lásd: PMI 34-20/2003.

74 BÓKAY LÁSZLÓ: *Emlékmise Rómában*. Új Ember, 2003. május 25.

75 ELISABETTA ANGELUCCI: *Il Card. Mindszenty: un testimone coraggioso e un degno seguace di Cristo e degli Apostoli, Nel 28° anniversario della morte, solenne celebrazione nella Basilica romana di Santo Stefano al Monte Celio*, Osservatore Romano 2003. május 21.

E rövid áttekintés összegzéséül megállapítható, hogy 1991 és 2003 között a Santo Stefano Rotondo templomban a római magyar közösség a templom volt titularis bíborosának minden jeles évfordulójáról méltó módon megemlékezett. II. János Pál pápa két alkalommal is áldását küldte a résztvevőkre. A megemlékezések fő szervezői a Pápai Magyar Intézet rektorai (Ternyák Csaba, Gonda Imre, Németh László) voltak, de kivették abból részüket Magyarország szentszéki nagykövetei és a Római Magyar Akadémia is. A megemlékezések jelentőségét mutatja, hogy az Apostoli Szentszék vezetői (Achille Silvestrini bíboros, Angelo Sodano bíboros, Edmund Szoka bíboros) több alkalommal elvállalták a szentmisék bemutatását, illetve jelenlétükkel megtisztelték azt (pl. Re érsek, majd bíboros, Opilio Rossi bíboros, Luigi Poggi bíboros, Angelo Acerbi c. érsek, Ternyák Csaba c. érsek, Carlo Maria Vigano c. érsek). Mindszenty bíboros utódai (Paskai László bíboros, prímás, érsek, és Erdő Péter prímás, érsek) több alkalommal nemcsak résztvevőként, hanem szervezőként is bekapcsolódtak a római megemlékezésekbe. A Collegium Germanicum et Hungaricum vezetőivel harmonikus volt az együttműködés, a templomot mindig készségesen rendelkezésre bocsátották, és a szentmiséken a Kollégium rektora, az előljárók és növendékek, elsősorban a magyar papnövendékek is mindig aktívan részt vettek. Az évfordulók nemzetközi rangját emelte, hogy a szentszéki nagykövetség útján számos ország vatikáni diplomatája jelen volt ezeken a szentmiséken, amelyeken a szentszéki magyar nagykövetek (Keresztes Sándor, Bratinka József, Tar Pál és Erdődy Gábor) mindig részt vettek. A szentmisékről az Osservatore Romanóban, a Magyar Kurírban és az Új Emberben számos cikk jelent meg, általában a Santo Stefano Rotondo külső vagy belső képével, így a mártírsorsú bíboros kiemelkedő évfordulói minden alkalommal erősítették a magyarok kötődését ehhez az oly sok magyar emléket őrző templomhoz. A szentmisékről és a megemlékezésekről természetesen minden alkalommal tudósított a Vatikáni Rádió Magyar Adása is.

Végezetül, és nem utolsó sorban a szentmisék alkalmul szolgáltak arra, hogy a római magyar közösség a meghívottakkal együtt imádkozzon mártírsorsú bíborosának boldoggá avatásáért azt követően, hogy a boldoggá avatási eljárás egyházmegyei szakasza lezárult és az iratok a Szentté avatási Kongregációba kerültek.⁷⁶

76 Mindszenty boldoggá avatási eljárásához lásd: CONGREGATIO DE CAUSIS SANCTORUM, *Index ac status causarum*, Città del Vaticano, 1999. 212: A Szentszék a boldoggá avatási eljárás elindításához 1993. június 15-én adta meg a Nulla Osta-t. Az egyházmegyei eljárás iratainak felbontására a Kongregációban 1996. november 8-án került sor, majd 1998. február 4-én érkeztek meg a Kongregációba a kért kiegészítő iratok. Az ügy római posztulátora: Andrea Ambrosi ügyvéd. A boldoggá avatási eljárás történetéhez lásd: MÉSZÁROS ISTVÁN: *Mindszenty bíboros emléke 1975 után*. MÉSZÁROS ISTVÁN: „Állok Istenért, Egyházért, hazáért” *Írások Mindszenty bíborosról*. Bp., 2000. 168–172. (METEM-könyvek 28.) A cikk 1993-ban jelent meg a Magyar Vetésben. A jelzett kiadásban a cikk végén olvasható egy kiegészítés a boldoggá avatási eljárás fejleményeiről, a Kongregáció által kért kiegészítésekről azonban nincs szó.

COMMEMORATIONS OF CARDINAL MINDSZENTY IN SANTO STEFANO ROTONDO 1991-2003

Between 1991 and 2003 the Hungarian community in Rome deservedly commemorated the anniversary of the once titular cardinal of the church in Santo Stefano Rotondo. On two occasions also John Paul II sent his blessings on the participants. The chief organizers of the commemorations were the rectors of the Papal Hungarian Institute in cooperation with the Hungarian ambassadors of the Holy See and the Hungarian Academy in Rome. The significance of the commemorations is underlined also by the fact, that the leaders of the Apostolic See had often celebrated masses on these occasions, or honored the event with their presence. The successors of Cardinal Mindszenty also took part in the organization of these commemorations. The cooperation with the leaders of Collegium Germanicum et Hungaricum was harmonious, they were always ready to offer the church for the commemorations. Also the rector, the principals and the students of the Collegium took an active part in the masses. The international significance of the event was stressed by the presence of diplomats from various countries delegated to the Holy See, among them the ambassadors of Hungary. Articles were published on the event in periodicals and newspapers, such as *Osservatore Romano*, *Magyar Kurir* and *Új Ember*. As well as the Vatican Radio Hungarian Programme reported on the commemorations. The holy masses provided occasions for the Hungarian community of Rome with all those invited to pray for the beatification of its cardinal with a martyr fate. The diocesan phase of the beatification process has been completed and its documents have been sent to the Congregation for the Causes of Saints.

VÁRDY BÉLA

DR. SZENDREY TAMÁS TÖRTÉNÉSZPROFESSZOR ÉLETE ÉS KORAI HALÁLA
(1941. március 25. – 2003. május 14.)

Valamikor a múlt század ötvenes években, a clevelandi Buckeye negyedben ismertem meg Szendrey Tamást. Mivel néhány évvel idősebb voltam nála, az ún. cserkészkorban tulajdonképpen csak messziről ismertük egymást. A korkülönbség miatt inkább ő ismert engem, mint én őt. Ez azonban 1960 nyarán megváltozott. Akkor ugyanis én már a posztgraduális képzésemet űztem a bloomingtoni Indiana Egyetemen, amely akkor az észak-amerikai hungarológiai oktatás legfőbb központja volt. A nyarakat azonban otthon töltöttem, hogy kemény munkával szedjem össze a továbbtanulás pótköltségeit. A bloomingtoni „assistantship” és „fellowship” ugyanis csak arra volt jó, hogy a tandíj kifizetése után az ember éppen éhen ne haljon.

Abban az időben kopogott be hozzánk váratlanul Tamás, aki akkor a helyi John Carroll University-n végezte tanulmányait. Mivel neki is olyan tervei és vágyai voltak, hogy történésznek képzik ki magát, s mivel akkor én már azon a vágányon futottam, ki akarta kérni véleményemet terveivel és elképzeléseivel kapcsolatban. Én aztán adogatam neki a tanácsokat, annak ellenére, hogy akkor még én is egy álomvilágban éltem az egész szakmával kapcsolatban. A lényeg az volt, hogy a tudásszomjamat kielégíthetem. Élveztem a tanulást és az azzal járó kisebb-nagyobb sikert és elismerést. A jövőre, a karrierre nem is gondoltam. Egyszerűen természetesnek vettem, hogy minden úgy lesz, ahogy majd akarom. A fentiek alapján természetesen Tamásnak is hasonló jellegű tanácsokat adtam.

Ez első komolyabb tanácskozás után aztán rendszeresen tartottuk a kapcsolatot. Ott voltam akkor is, amikor 1963-ban Tamás kézhez vette a John Carrol University diplomáját, amikor azt is megtudtam, hogy Tamás a New York-i Saint Johns University-t választotta, mint a posztgraduális képzésének a helyét. Először a családtól hallottam erről, amikor idevonatkozó kérdésemre az édesanyja kijelentette, hogy Tamás Jamaicában fog doktorálni. Először még meg is lepődtem, mert hirtelenjében egy kis karib-tengeri sziget képe rémlett fel előttem. De aztán tisztázódott a dolog, amikor megtudtam, hogy ez a Jamaica tulajdonképpen New York egyik elővárosa.

Ezt követően aztán mindketten mentünk tovább saját életpályánkon. Tamás a Saint John's Egyetemre tanulni, én meg a Topeka-i Washburn Egyetemre, majd a pittsburghi Duquesne Egyetemre tanítani. Tamás a Ph.D. fokozatát 1972-ben szerezte meg egy történetfilozófiai jellegű 440 oldalas disszertációval (*The Ideological and Methodological Foundations of Modern Hungarian Historiography*, 1972), amit Balla Borisz (1903–1992) magyar eszmetörténész és katolikus publicista, a *Vigilia* (1936) című kato-

likus folyóirat egyik alapítója bábáskodása mellett írt meg. Ez a disszertáció remekül összefoglalta a magyar történettudomány kifejlődését és állandóan változó eszmei hátterét, a tizennyolcadik századtól egészen az 1960-as évekig. Ez egy olyan munka, aminek azonnal meg kellett volna jelennie nyomtatásban. A helyzet azonban nem engedte. A kiadók ugyanis – mint azt mindannyian tapasztaltuk – sokkal inkább érdeklődnek az üzletileg kifizetődő munkák, mint a tartalmilag értékes, de kommerciális szempontból nem sok profittal kecsegtető kéziratok iránt. S abban az időben még a kommunizmus ideológiája alatt szenvedő hazai tudományos intézmények sem voltak érdekelve abban, hogy egy ilyen magyar szempontból értékes munkát megjelentessenek vagy szubvencionáljanak.

A hetvenes évek elejére már mindketten házas és családos emberként értünk révbe: én a pittsburghi Duquesne Egyetemen, Tamás pedig az Erie-i Gannon Egyetemen. Ezt aztán három évtizedes szoros baráti kapcsolat és tudományos összedolgozás követték, amit csak időnként szakított meg egy-egy félreértés és összekoccanás. Mi általában képesek voltunk összedolgozni, annak ellenére, hogy szellemi felépítésben nagyon különbözök voltunk. Én alapjában véve mindig egy hagyományos elbeszélő történész voltam és vagyok, aki könnyen érthető módon igyekszik összefoglaló munkákat írni az angol és magyar nagyközönség részére. Tamás viszont a fellegekben járó eszmetörténész és történetfilozófus volt, aki nagy eleganciával és szofisztikációval mondta el gondolatait, sokszor olyan nívón, hogy az egyszerű halandó alig bírta őt követni. Ennek ellenére, vagy talán éppen ezért, igen jól kijöttünk egymással. Nagy terveket szőttünk a jövőre vonatkozólag, remélve, hogy majd a nyugdíjkor után nekiállhatunk azok kivitelezésének.

Az elmúlt három évtized folyamán Szendrey Tamás a Gannon Egyetem szeretett és megbecsült professzora lett, akit a tudományos világ is igen nagy becsben tartott magas röptű írásaiért. Ezeket és ezeket tanított meg becsülni a tudományt önmagáért, s ugyanezeket az ezeket szintén megtanította becsülni a kétezres éves nyugati keresztény civilizáció értékeit. Ebben persze nagyon is egyet értettünk, hisz mindketten a nyugati keresztény értékrend emlőin nevelődtünk, és igen nehezen viseltük el ennek az értékrendnek a tudatosnak tűnő lerombolását az általunk átélt évtizedekben.

Szendrey Tamás professzor volt hallgatóinak jelentős része ma már a magas pozícióban levő megbecsült egyén. Ők megőrzik, továbbviszik és tovább gondozzák volt professzoruk által beléjük oltott etikai értékrendet. Ezt kézzelfoghatóan és lelkesen bizonyította a búcsúztatáskor jelenlevő John Cherry törvényszéki bíró, aki volt professzora emlékére megalapította a történelemszakkörök részére minden évben kiadandó „Thomas L. Szendrey ösztöndíjat”.

Az elmúlt három évtized folyamán Szendrey Tamás legalább nyolcvan különböző tudományos írásnak lett a szerzője. Ezek között van a saját egyeteme által kiadott két-kötetes tankönyv is, amely a Katolikus Egyház ökumenikus zsinatainak történetét foglalja össze (*History of the General Councils of the Roman Catholic Church*, Gannon University, 1978). De közöttük van számos eszmetörténeti tanulmány is – mind angolul, mind magyarul –, melyek közül néhány épp az én társszerzőségem mellett látott napvilágot. Persze, mint korábban megjegyeztem, ezek csak morzsái azoknak a nyugdíjkorra tervezett nagy munkáknak, amelyek Tamás halála következtében talán sohasem fognak megíródni.

Tamás sokat fordított és szerkesztett is. Így például Mályuszné Császár Edit a közép-európai nemzeti színházak kifejlődéséről írt művét (*The Theater and National*

Awakening in East-Central Europe, 1980), Hóman Bálint *Ősemberek, ősmagyarok* című kiadatlan kéziratát (1985), saját egyeteme történetét összefoglaló kötetet (*The Story of Gannon University*, 1985), valamint a még kiadásra váró *Magyarország és a Szentsek kapcsolatainak ezer éve* című munkát.

Családján és a történettudományon kívül Tamásnak egyetlen nagy szerelme volt: Tata, az ősi családi fészeknek vallott dunántúli város. Úgy csüngött rajta, mint egy kisgyermek anyja kebelén. Abban a városban találta meg jövője feleségét, Enikőt; abban a városban tervezte eltölteni a nyugdíjkor utáni életét; abban a városban remélte elhelyezni hatalmas és értékes könyvgyűjteményét; és abban a városban remélte befejezni régóta tervezett Giesswein-életrajzát, valamint egyéb szintetikus munkáit.

Giesswein Sándor (1856–1923) katolikus pap, kanonok, teológus, filozófus, válástörténész, és a magyar Keresztény Szocialista Mozgalom egyik alapítója és vezérégyénisége volt. Igen közel volt Tamás szívéhez, nemcsak azért mert gondolataik találkoztak, hanem azért is, mert Giesswein szintén Tata szülőtte volt. Tamás nagy lelkesedéssel gyűjtötte a vele foglalkozó forrásmunkákat, írta a tervezett nagy életrajz egyes fejezeteit, s olvasta fel nekem nagy emócióval ezeknek az apró gyöngybetűkkel megírt fejezeteknek egyes részleteit. A sors azonban nem engedte meg neki, hogy ezt a nagy munkát befejezze. Azt sem, hogy egyéb nagy terveit kivitelezze. Az utóbbiak közt volt a Dilthey-i szellemtörténet égisze alatt megírandó nagy magyar történelmi szintézis is, amit már évtizedek óta együtt tervezgettünk.

Mivel az elmúlt három évtized folyamán mintegy 120 mérföldre (190 kilométerre) laktunk egymástól, közel sem találkoztunk olyan gyakran, mint szeretnénk volna. Azonban mégis gyakori kapcsolatban voltunk egymással. Meglátogattuk egymást, találkoztunk különböző konferenciák keretében, s Tamás szinte minden évben eljött a Duquesne Egyetemre, hogy valamelyik posztgraduális szemináriumom keretében egy-egy előadást tartson valamelyik kedvelt témájáról. Előadásai mindig népszerűek voltak, elsősorban azért, mert Tamás mindig brillírozott, mindig kimutatta szellemi kapacitásának nagyságát.

Habár viszonylag ritkán találkoztunk, telefonon állandó kapcsolatban álltunk egymással. Legalább minden héten egyszer felhívtam őt, s legtöbbször ő is visszahívott. Beszélgetéseink mindig felemelőek voltak. Hisz abban a nagy egyedülségben, amiben mindketten találtuk magunkat (hiszen egyetemünkön nem voltak olyan kollégák, akikkel a magyar múlt egyes eseményeit megtárgyalhattuk volna), igen jó volt szót váltani és szót érteni. (Magam részéről csupán feleségemmel, dr. Várdy Huszár Ágnessel tudtam elbeszélgetni arról, ami a magyar sorskérdésben hozzám közel állt.) Így tehát Tamás volt az egyetlen közeli világító láng az életemben. Sajnos, ez a világító láng három évvel ezelőtt (2000. május 20.) elkezdett pislákolni, s egy héttel ezelőtt pedig (2003. május 14.) végleg kialudt. Ez a világító láng immár három éve igen hiányzik életemből; s mostantól kezdve családja és közeli barátai életéből is.

Ez alatt a három év alatt, amíg Tamás az életért küzdött, de a halál felé haladt, legfőbb támasz hűséges felesége volt. Enikő az egri nők hősiességével, önfeláldozóan küzdött férje életéért, akivel harminckét évig élt boldog házasságban. Vigasza csupán az, hogy mellette álltak gyermekei, Csongor és Tünde, akiknek jelenléte megkönnyítette ezt a küzdelmet, s akikre a jövőben is mindig támaszkodhat.

Ha Bismárcknak, a német vaskancellárnak igaza volt, mikor az állította, hogy „egy igazi nagy embert... jószívűségéről..., humanizmusáról..., és sikereiben is mértékletes-

ségéről lehet megismerni”, akkor dr. Szendrey Tamás professzor valóban nagy ember volt. Ő ugyanis szelíd és kedves ember volt, de ugyanakkor egy nagy kapacitású tudós is. Élete nagy tragédiája, hogy nem adatott neki legalább még egy évtized, hogy felgyülemlett szellemi értékeit papírra vethette volna. Ezáltal tovább gazdagíthatta volna szellemi értekeinket, és még ismertebbé tette volna nevét a tudományos világban.

A sors ezen kegyetlen ítélete ellenére is, neve minden bizonnyal fennmarad írásai-ban, volt egyetemi hallgatói sikereiben, és baráti gondolataiban. Családja, kollégái, és kiterjedt baráti köre emlékezik rá és értékeli elért eredményeit mindaddig, amíg ők is csatlakoznak hozzá abban a világban, amitől mindannyian idegenkedünk, de amit egyikünk sem képes kikerülni. Hátha szebb és kellemesebb lesz, mint ez a világ, amely sok öröm mellett oly sok csalódást is rejteget mindannyiunk számára.

Mély szomorúsággal búcsúzom régi barátomtól, dr. Szendrey Tamás professzortól, akinek emlékét – családtagjaihoz és sok barátjához hasonlóan – nagy szeretettel őrzöm emlékezetemben.

STEVEN BÉLA VÁRDY

SAYING GOOD-BYE TO A FRIEND: DR. THOMAS SZENDREY
(March 25, 1941 – May 14, 2003)

We are here to say good-bye to our friend, Dr. Thomas Szendrey, who for three decades was Professor of History at Gannon University. He was a loving husband, a caring father, a faithful friend, a learned colleague, and a man with a brilliant mind. He could have done so much more had fate given him a few more years to commit his brewing ideas into writing.

I met Thomas during the 1950s in Cleveland, Ohio, although I did not really learn to know him well until the early 1960s. At that time I was a Ph.D. student at Indiana University in Bloomington, when that institution was the premier center of Hungarian Studies in the United States.

Being a few years older than Tom, he knocked at our door in the summer of 1960 to consult me about the opportunities for a historian. He too was in love in history, but he too was in a cloud about the profession. We both refused to consider the practicality and applicability of our discipline. We simply loved it, and we were convinced in the long run everything would turn out to be all right.

Given this state of mind, I certainly could not give much practical advice to Tom. I could only convey my own feelings about history, and my own emotional attachment to the discipline that I wanted to pursue all my life.

After graduating from John Carroll University in 1963, Tom considered the idea of following me to Bloomington, but at the end he opted to go to New York to pursue his doctoral work at Saint John's University. He did so under the direction of a Hungarian intellectual historian, Professor Boris Balla, with whom he established a very good working relationship. Under Balla's direction he wrote a 440-page doctoral dissertation on *The Ideological and Methodological Foundations of Modern Hungarian Historiography* (1972), in which he explored the development of the discipline from the 18th century right up to the 1960s. This work turned out to be a major intellectual endeavor that should have appeared in print immediately. It was never published, for the simple reason that publishers were (and are) always more interested in books with commercial appeal, than in highly intellectual works that have little or no marketability.

After having gotten married, and after having settled down in our respective permanent positions – I at Duquesne University, and Tom at Gannon University – we began three decades of intense scholarly cooperation, punctuated by occasional debates and disagreements. We were able to cooperate in spite of our obvious dissimilarities: I being a traditional narrative historian, who was constantly engaged in

writing history for the average reader on an easily comprehensible level; Thomas being an intellectual historian, whose exposés were so sophisticated, poised, and elegant that they impressed even those who were unable to fathom the meaning of his word and explanations.

In the course of his three decades at Gannon University, Thomas Szendrey became a much beloved and much admired professor. At the same time he was an eminently respected publishing scholar in the field of intellectual history. He taught thousands of young people the love of learning for learning's sake, and he introduced them to the values of Western Christian Civilization. Many of his former students are now highly ranked professionals, or they are persons who occupy prestigious public or ecclesiastical offices.

Dr. Thomas Szendrey can claim authorship of about four score scholarly writings on a wide variety of topics, among them a two-volume textbook on the *History of the General Councils of the Roman Catholic Church* (Gannon, 1978). I have co-authored with him a number of these writing, and we also had grandiose plans for several major projects to be completed after our retirement. Alas, that will never come to be; at least not in the form of joint authorship with Tom.

In addition to his family and the discipline of history, Tom's great love was his ancestral town of Tata in Western Hungary. He loved that place with the affection of a child for his mother. That is the town where he found his future wife, Enikő; that is the town that was constantly uppermost in his mind; that is the town where he planned to live out the rest of his life after retirement; that is the town where he hoped to see his valuable library deposited; and that is the town where he wanted to complete those works that were to contain much of the knowledge that he had accumulated in the course of lifelong learning.

One of these books was to be a biography of Sándor Giesswein (1856-1923), a priest, theologian, philosopher, church historian, and one of the founders and leaders of the Christian Socialist Movement in Hungary. Giesswein was especially close to Thomas's heart, not only because they shared similar ideas and views about the world, but because Giesswein too was a native of Tata. Tom would collect everything about the life of his hero. He would write passionately about certain episodes of his life, and he would show me with affection some of the completed sections. If only fate would have given him more time to finish this work, as well as some of the others that he planned to write. The latter included a major intellectual synthesis of Hungarian history, that was to follow the Dilthey-inspired *Geistesgeschichte* view of historical evolution.

Having lived 120 miles apart for the last three decades, we could not meet as often as we would have liked to meet. But we did see each other fairly often. We visited each other, we met at various scholarly conferences, and Tom would also come to Pittsburgh at least once a year to deliver a lecture in one of my graduate seminars. His lectures were highly popular and his perceptive view of historical evolution was always appreciated by my students.

Although unable to meet on a weekly basis, we were always in touch via the telephone. I called him at least once of week, which he would often reciprocate. Lacking colleagues with similar interests in my immediate vicinity, and bereft of people who could appreciate my addiction to the past of the Carpathian Basin, he was the only person (besides my life) I could speak to about issues that were dear to my heart.

Figuratively speaking, he was a beacon in the barren desert that surrounded me. This beacon began to flicker three years ago (May 20, 2000), and it was extinguished permanently a week ago (May 14, 2003). I will miss this beacon, as will his family – his wife and his children –, and undoubtedly also many of his friends.

If Bismarck was right when he claimed that “really great men are known by... [their] generosity..., humanity..., and moderation in success,” then Dr. Thomas Szendrey was indeed a great man.¹ He was gentle as a person, and giant as an intellectual. It is a tragedy of history that fate has not given him more time to make his intellectual capacity better known to the world. Even as it stands, however, he will be remembered both through his writings and through the achievements of his students. And we – his family and his close friend – will cherish his memory for many years to come.

1 *The New Dictionary of Thoughts*, comp. Tryon Edwards, et al. (NY: Standard Book Co., 1957), p. 248.

GLÜCK JENŐ

A KOLOZSVÁRI SZERVÁTIUSZ MÚZEUM

A szamospartai város művészeti gyűjteményei nem régen egy eredeti és igen jelentős kezdeményezéssel gazdagodtak. Ennek keretében került kiállításra a Szervátiusz szobrászpáros Jenő és Tibor – műveinek jelentős része. A többféle, nem éppen megfelelő ajánlatok elutasítása nyomán, az adományozók részéről, a Szent Mihály templom plébániája vállalta magára megőrzésüket és megismertetésüket a nagyközönség által. Czirják Árpád érseki helynök és plébános irányításával a plébániaépület belső udvarát hasznosították és európai követelmények szerint létrehozták a szobormúzeumot. Kiállításra került 83 szobor, ebből 73 mű Szervátiusz Jenő művészi hagyatéka, mely 1976 óta Budapesten élő fia 1996-ban adományozott a plébániának. További tíz szobor Szervátiusz Tibor kezenyomát viseli és a művész kolozsvári működésének termékei.

Szervátiusz Jenő (1903. július 4. Kolozsvár – 1983. szeptember 15. Budapest) és Tibor fia (1930. július 26. Kolozsvár –) művészete közös forrásból, a több száz éves erdélyi kultúrából táplálkozott. Művészeti útjuk a közös alap ellenére a továbbiakban inkább párhuzamosan, sőt néhol ellentétesen fejlődött. Mindkettőjük műveiben döntő szerep jutott a fának, mint gondolataikat megelevenítő anyagnak. Jenőnél a fa élő szervezetébe oltotta műveit, Tibor alkotásaiban viszont a fa, a kő és fém együttes hatására támaszkodott. Művészetük méltatója – Banner Zoltán –, találóan állapította meg, hogy az apa egyre inkább a sok egyszemélyes emberi sors közegeben elevenítette meg saját keserű sorsát. Fia viszont már a nemzet, sőt az általános emberi sorssal vállalt közösséget.

A látogató a kiállított szobrok nagyobb számánál fogva, nyilvánvalóan sokkal átfogóbb képet nyerhet Szervátiusz Jenő művészetéről, sőt, valójában egész életútjáról. Időben első megtekinthető műve „Madonna a Gyermekekkel”, még 1931-ben készült és mélyenszántó vallásos ihletettségével hívja fel magára a figyelmet. Az időrendben utolsó kiállított mű, már életútja végső szakaszából származik és 1977-ben készült el. Címe „Ember bá” és a művész által már előbb is modellként használt személy végzetét tükrözi. Szembeszökő, hogy öregségében magányosságra ítélt és a társadalmi változások által talajtalanná vált parasztnak állít emléket.

Szervátiusz Jenő művei közül századunk negyvenes éveiből három szobrot őriz a gyűjtemény. A kiállítás oroslánrészét, a működésének csúcsideszakát jelentő, ötvenes és hatvanas évek alkotásai töltik ki. Az előbbi időszakból 18, az utóbbiból pedig 34 szobor sorakozik fel. A hetvenes évek már csupán hét alkotással szerepelnek. Tíz esetben a múzeum nem rendelkezik biztos időmeghatározással. Véleményünk szerint azonban ezek is Szervátiusz Jenő működésének legtermékenyebb időszakából kerülnek ki.

Szervátiusz Tibor művei is – főképpen atyja termékeny éveivel párhuzamosan születtek – az ötvenes és hatvanas években és hat, illetve három alkotással szerepelnek. Kolozsváron történt távozása nyomán új virágzásnak indult tevékenységéből származik Márton Áron 1984-ben készült remek szobra, amellyel az életszentségéről híres és a súlyos időkben helytállt püspök életművét igyekezett honorálni.

A művészettörténészek sokrétű és széles skálán mozgó szakvéleményein túlmenően a kolozsvári Szervátiusz-múzeum a látogatóban mélyreható gondolatokat ébreszt.

Szervátiusz Jenő nehéz sorsokat megformáló alkotásai, mint például a székely favágó család (1967), vagy a máramarosi román paraszt (év nélkül), nemcsak az egyén görögös útját érzékelteti, hanem ugyanakkor aláhúzza a humánumon túl a nemzeti, vagy éppen a vallási előítéleteket is. Számára oly hamar tragédiába torkolt boldog családi élet perspektíváját eleveníti meg több alkotás, leginkább a „Család” című (1960). Nem tudunk szabadulni a gondolattól, hogy a „Végítélet” (1968) művészi eszközökkel megfogalmazott figyelmeztetés mindenki számára, hogy a bűn végső fokon feltétlenül elnyeri büntetését.

Szervátiusz Tibor művei közül megragad elsősorban a „Mádéfalvi veszedelem” (1968), amelyben végső soron a nemzeti lét iránti felelősség tükröződik és egyben figyelmeztetés az élet vargabetűiben elrejtett veszedelmekre. „A csángó asszony” (1958) szintén tiltakozás a feledés ellen.

Mindenesetre a kolozsvári kezdeményezés elismerésre méltó.

JENŐ GLÜCK

THE SZERVATIUS MUSEUM IN KOLOZSVÁR

In the treasure city of Transylvania a monumental exhibition of the works of Jenő Szervatius (1903-1983) and Tibor Szervatius (1930-) was organized. The parish of Saint Michael church undertook to preserve and display the 83 sculptures. The sculptures are put on show in the inner yard of the parish. The artistic activity of the two sculptors draws on the same source, i.e. the cultural heritage of Transylvania. In the works of both artists wood as a material conveying thought plays a remarkable role. Jenő Szervatius implanted his works into the living organism of the tree, while Tibor Szervatius relies on the complex effect of wood, stone and metal, expressing his solidarity with the fate of his nation and mankind.

EGYHÁZTÖRTÉNETI KÖNYVEK ÉS KIADVÁNYOK

BILKEI IRÉN

A ZALAVÁRI ÉS KAPORNAKI KONVENTEK HITELESHELYI LEVÉLTÁRAINAK OKLEVÉLREGESZTÁI 1527–1541 Zalaegerszeg, 1999. 134 p.

A közjegyzőségek létrehozásáig (1874. évi XXXV. törvény) a hiteleshelyek (*loca credibilia*) voltak azok a sajátos magyar jogi intézmények, melyek a felek kérésére, vagy hatósági megbízás alapján állítottak ki közhiteles okleveleket. Működésük a XIII. század második felében szilárdult meg annyira, hogy az általuk kibocsátott oklevelek bizonyító erejét országszerte elismerték. Általánossá vált ugyanakkor, hogy a hatósági eljárásba a hiteleshelyek kiküldött embereit (szerzeteseket) is bevonták, akik hites tanúként (*testimonium fide dignum*) szerepeltek. A kiadott oklevelek másodpéldányát is ők őrizték, ebből fejlődtek ki a hiteleshelyi levéltárak. Mindezt Eckhart Ferenc kutatásaiból (*Századok*, 1913) eddig is tudtuk. Ám elképesztő tömegű okleveleik történeti szempontú kiaknázása csak az utóbbi évtizedekben indult el céltudatosan, miután levéltáraink sorra rendezik és teszik hozzáférhetővé anyagukat. Ezek sorába tartozik Bilkei Irén most megjelent könyve is, mely a zalavári és kapornaki konventek hiteleshelyi levéltárainak oklevélregesztáit tette közzé az 1527–1541 közötti évekből. Zala megyében több hiteleshely is működött a középkorban: a zalavári, tihanyi, csatári és almádi bencés rendi, a türjei premontrai és az újudvari keresztes konventek. 1351-ben Nagy Lajos szabályozta a hiteleshelyi tevékenységet és a gomba módra elszaporodott kisebb konventeknek megtiltotta az oklevélkiadást. A zalavári és kapornaki kivételével visszavonták pecsétjükét. E kettő tevékenysége éppen ettől az időponttól válik fontossá.

A zalai konvent hiteleshelyi működésére az első adatunk 1260-ból van, a kapornakit 1240-ben említik először. Működésük fénykora a Mohács utáni évtizedekre esik. Talán ezért is választotta a szerző ezt az időszakot, de indokolja ezt az ország belső állapota (kettős királyság, a török erőteljes térhódítása) is. A XVI. század közepére több, valaha nagy oklevélkiadói tevékenységet folytató konvent siralmas állapotba jutott. És ez nemcsak a török előrenyomulásának köszönhető, hiszen már 1508-ban a rendi vizitátorok a somogyvári Szent Egyed apátságban dűledező templomot és összesen öt szerzetest találtak, akik közül kettő ráadásul állandóan kiküldetésben járt hiteleshelyi tevékenységet végezni. A pécsváradi konvent sem működött már hosszabb ideje, a szekszárdi pedig 1526-ban pusztult el. A zalavári és kapornaki konvent tevékenysége éppen ezért felértékelődött, hiszen rájuk hárult a Dél-Dunántúlon magyar kézen maradt lakosság

jugügyleteinek intézése. Zala megyén kívül a távolabbi Körös, Baranya, Tolna, valamint a szomszédos Somogy, Vas és Veszprém megye ügeit is intézték.

Egyháztörténeti szempontból két hiteleshely tevékenységének megismerése is jelentős, de a regeszták ennél többet is elárulnak. Egy 1530-as oklevélben István tiszteendő úr a somogyvári (de somogwar) egyház apátja, 1533-ban Antal, a kapornaki Szent Üdvözítő egyházának apátja szerepel. 1539-ben ugyancsak ő az apát, de ő szerepel két 1540-es oklevélben is. Kopornai Miklós zalavári apátról hallunk 1538-ban.

Számtalan egyházi ember is szerepel az oklevelekben, akikről eddig fogalmunk sem volt. Így Mihály a keresztúri (Kerezthwr) Szent Kereszt egyház apátja, István tiszteendő a somogyvári egyház apátja. De néha csak a patrónust rögzítették: a Szent Imre egyház szántóföldjei. Pápai Ferenc mester budai kanonok előtt köteles esküt tenni egy szerzetes valami régi ügyben. Pölöske és Kilyuk birtokok között állt egy kápolna (penes quoddam sacellum), ahol fegyveres támadást szenvedtek az arra menő jobbágyok.

Szó esik arról is, hogy 1538-ban a szentléleki, keszthelyi ferences, az örvényesi pálos, a segesdi kolostoroktól, valamint a török veszély elől odamenekült mesteremberektől, elvették az arany és ezüst holmijukat, díszes ruháikat és kegytárgyakat (clenodia ecclesiarum). Mindezt Márton választott veszprémi püspök felfegyverzett familiáriusai cselekedték.

Különösen érdekes egy 1539-ből keltezett oklevél, melyben Gersei Pető fia János, meghalt édesanyja megbízásából, a keszthelyi ferenceseknek (claustru ordinis Sancti Francisci minoris de observancia adhonorem beate Marie virginis) ajándékoz egy szőlőt, akik ezért évente minden héten kötelesek egy misét mondani az alábbi módon: az első héten a halottakért, a második héten Krisztus passiojárul. Egy 1530-ban oklevélben Piskóti Tamás testvéréről, az örvényesi pálosok kolostorának vicáriusáról, Imre testvéréről, a szalónaki pálos kolostor priorjáról olvasunk. 1539-ben mások járnak el az örvényesi remete szerzetesek megbízásából. Nyoma van még a kolgyári Szent György (1538) és a Szent Farkas (1539) templomnak, de ez utóbbinál hiányzik a település neve.

Talán ennyi is elegendő annak bizonyításához és megfogalmazásához, hogy a hiteleshelyek okleveleinek kiadás – köztörténeti vonatkozású adatokon túl – a zalai kis települések történetének, de az egyetemes magyar egyháztörténetnek is becses adatokkal, adalékokkal szolgál.

Kőhegyi Mihály

FEJÉR LIPÓT

A SZÉCSÉNYI IZR. HITKÖZSÉGI ELEMI NÉPISKOLA TÖRTÉNETE 75 ÉVES FENNÁLLÁSA ALKALMÁBÓL. 1870–1925. (HASONMÁS)

Szécsény: Antal Károly Honismereti Alapítvány, 2000. Szerk. Galcsik Zsolt. 72 p. (Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár 9.)

A Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár című kiadványsorozat immár 9. köteténél tart. A sorozat 4. kötetétől kezdve mindegyik darabja hasonmás kiadás. 19. századi és 20. század eleji, ma már csak könyvtárakban hozzáférhető történeti és néprajzi írások (Simonides János, Pintér Sándor, Búlcsú Károly művei) újrakiadása. Előszóval, beve-

zető tanulmánnyal ellátva, az azóta meghaladott és pontosabban föltárt részletek kiegészítésével, megfelelő kritikával. A kötetek fölött Galcsik Zsolt, a Nógrád Megyei Levéltár munkatársa bábáskodik, akinek neve az egyháztörténettel foglalkozók számára nem lehet ismeretlen. Számos tudományos és ismeretterjesztő írásában a szécsényi és Nógrád megyei egyházak, felekezetek, vallásos társadalmi egyesületek történetét vizsgálta. Miért időszerű a szécsényi izraelita hitközség elemi iskolájának történetét földolgozó munka újbóli kiadása? A magyarázatot a kötet előszavában Schweitzer József főrabbi így adja meg: „Mint Galcsik Zsolt tanulmányából megtudjuk, háromszázegy szécsényi zsidóvallású polgárt követelt az iszonyat áldozatául. Emléküket őrzi – az első világháború zsidó hősi halottainak névsorával együtt – a most kezükbe vett kis kötet. Megjelentetése nem csupán, mint a bevezető szavakban írtuk az iskolatörténetnek, de magának Szécsénynek s a régió történetének is gazdagodását jelenti.” (3)

A könyv elején Galcsik Zsolt összefoglalta – amennyire a források engedték – Fejér Lipót életét és munkásságát, valamint a szécsényi zsidóság történetét. Fejér Lipót 1863-ban született a Bars vármegyei Bisztricsény községben. Tanulmányait a Znióváraljai Állami Tanítóképzőben végezte. Nevét 1890-ben változtatta Fejér-re (bár kérelmében a Fehér név szerepelt, a belügyminisztérium ezt az alakot engedélyezte). Felesége Weisz Sarolta volt, akitől több gyermeke született. Összesen 40 évig tevékenykedett tanítónak, 37-t a szécsényi izraelita hitközség iskolájában. Pedagógusi munkája mellett aktív társadalmi életet élt: tagja volt a Chevra Kadisának (Szent Egyeletnek), a Szécsényi Korcsolya Egyletnek, az Országos Izraelita Tanítóegyletnek, a Nógrád Vármegyei Tanító Egyesületnek, könyvtárnokként vett részt a Szécsényi Kaszinó és Gazdakör Egylet munkájában. Könyvei Szécsényen jelentek meg: A szécsényi országgyűlés 200-ik évfordulójának emlékére. (1905); Értekezések a nevelés és tanítás köréből (1911); A szécsényi izr. hitközségi elemi népiskola története 75 éves fennállása alkalmából. (1926); Nógrád és Hont közigazgatásilag egyesített vármegyék várainak története (1931). Emellett napilapokban, tanügyi folyóiratokban is gyakran publikált. Valószínűleg 1944-ben hunyt el.

Szécsény és környéke 1683-ban szabadult föl a török megszállás alól. A zsidók a 18. század első harmadában telepedtek meg a városban, amely megfelelő helynek bizonyult, hiszen I. Lipót 1693. évi rendeletével kitiltotta őket a bányavárosok hét mérföldes körzetéből. A zsinagóga 1750 k. épült. Szécsényen 1785-ben 389 fő, 1813-ban 600 fő, 1815-ben 475 fő volt a zsidóság lélekszáma. 1868-ban az országos (autonómia) kongresszust követően a zsidó hitközségek három csoportra szakadtak. A szécsényi zsinagógát a helyi hitközség szakadása miatt 1872-ben elárverezték. Az épület a neológok kezébe került, de a vallás- és közoktatásügyi minisztérium lehetővé tette, hogy az ortodoxok is tarthassanak benne istentiszteletet. 1900-tól az összes szécsényi izraelitát egy hitközséghez tartozónak tekintették: a „szécsényi aut. orth. izr. hitközség” tagjának. 1898-ban a hitközség közgyűlése határozatot hozott, hogy „a zsidó templomban ezentúl tilos a német hitszónoklat, s hogy a rabbi kizárólag csak magyar prédikációt tarthat”. Hiába igyekezett azonban asszimilálódni a közösség, a zsidótörvények bevezetése és a német megszállás után – a gettóba gyűjtést követően – a szécsényi zsidóságot 1944. június 8-án deportálták. Csak kevesen tértek vissza. A holocaustnak 301 szécsényi áldozata van.

A Tóth Andreának a zsidó oktatásról és Galcsik Zsoltnak a szécsényi izraelita elemi iskoláról írt sorai (25–42) után Ács Irén, Fábri Ferenc és Somogyi Magda visszaemlé-

kezéseit olvashatjuk (43-57). Ács Irén írásában gyermekkorát és az iskola mindennapjait eleveníti föl: „A hébert azonban nem a tanító úr, hanem a rabbi tanította, és minden osztálynak külön-külön. Mi egyszerre tanultuk – nem kis feladat volt – a magyar és a héber betűket. A héber betűket még az iskolában tanultuk Deutsch tanító úrtól, de ez alatt a héber alatt nem a most Izraelben beszélt nyelvet, hanem a bibliai hébert értem, ami az Imakönyvekben van, hogy tudjunk imádkozni.” (44)

Fejér Lipót művének címlapján (valószínűleg sajtóhibaként) – és ettől természetesen a hasonmás kiadás sem tért el – hibás évszám szerepel: a szerző az iskola 1850 és 1925 közötti történetét tekinti át. Évről-évre haladva közli a beiratkozottak és a végzetek létszámát. Részletezi a személyi (tanítók, iskolaszéki tagok) változásokat és a tanév legfontosabb (országos és városi) eseményeit is. Gyakran idéz az iskolaszéki jegyzőkönyveiből, ezzel növelve a mű forrásértékét. Fejér Lipót az iskola történetének áttekintése után ezt a következtetést vonta le: „A szécsényi zsidó iskola története fényes tanúságot tesz arról, hogy ezen kultúrintézmény nehéz időkben is hazafias missziót teljesített, mindenkor a magyarság egyik erős várbástyája volt, de mindenkor – természetesen – istápolója a zsidó érzésnek is.” (4)

Fejér Lipót könyvének újrakiadása és Galcsik Zsolt forráscentrikus, alapos tanulmányainak megjelentetése a magyar zsidóság történetéhez és a magyar neveléstörténethez szolgált fontos adatokat.

Miklós Péter

KERESZTÉNYSÉG ÉS ÁLLAMISÁG BARANYÁBAN

Pécsvárad: Baranya Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2000–2001.

Szerk. Huszár Zoltán. 175 p.

A kötet, amely Baranya megye millenniumi kiállítás sorozatának katalógusa, a megye és a régió történetén kalauzol végig. A „Kereszténység és államiság Baranyában” címet viselő millenniumi kiállítás sorozat részeit képező – a „Baranya és a kereszténység (Kr. u. 4–14. század)”, a „A magyar keresztény államiság építészeti emlékei a Dél-Dunántúlon” és a „Baranya szőlő- és borkultúrája” – kiállítások anyagának felhasználásával készült tanulmánykötet a megye múltjának főként egyedi vonásait, aspektusait emeli ki, tárja elénk.

Az első tanulmány a kereszténység pannóniai elterjedésének történetét vázolja röviden, mivel Baranya az egykori Pannonia provinciába tartozott. Fontos római kori városa Sopianae (Pécs) volt. E területről régészeti emlékek sokasága maradt ránk. Ezek jelentős részét az ókeresztény emlékek teszik ki. A sopianae-i ókeresztény temetőnek csak részben feltárt emlékei – számos sírkamrája, közülük több festett mauzóleuma, a *cella trichora* és *cella septichora* – széles körben régóta ismertek és látogathatók. Rövid kitekintést tesz a provincia életére, annak egyéb társadalmi csoportjait – a Barbaricumból beköltöző, majd *foederati* rangot kapó népcsoportokról – és vallási közösségeit – keleti vallások, köztük a zsidó vallás, Mithras-kultusz követőiről – is megemlékezik, mivel az ókeresztény, késő római temetőben még megtalálhatóak a nem keresztény temetkezések. Zsidó szimbólumokkal díszített tárgymellékletes sír tanúskodik pannóniai életükről, miként a hamvasztásos temetkezés a pogány temetkezésről, mivel a csontvá-

zas temetkezés már kiszorította a keresztény temetkezési rítusok közül a hamvasztást a 2. században. A terület épen, egységét megőrizve élte túl a Római Birodalom provinciából való kiválását, a lakosság a római városok falai közt élt a népvándorláskor időszakában tovább. Ez a továbbélés, a kereszténység fennmaradása adja a pécsi egyházmegye kereszténységének alapját, kontinuitását. (Katona Győr Zsuzsa: Az első keresztények a Dél-Dunántúlon az ókeresztény temetők tükrében. Sopianae.)

A népvándorláskor végén két nagyobb népcsoport dominanciája figyelhető meg, az avaroké és a szlávoké, melyek változó államalakulatokban, formában éltek a területen. Az önálló avar államot, melynek jelentős részében szlávok népcsoportok éltek váltotta fel a frank uralom, ahol az avar népesség visszaszorult a Dunántúl északnyugati részeire és többségében szláv népesség dominált. Ezen időszakban volt egy kisebb területen Pribina és Kocel nevével fémjelezhető szláv fejedelemség Zalavár (Mosaburg) központtal, frank fennhatóság alatt. A kereszténységet igen hamar megismerték a már korábban itt élt germán népektől, az avarok körében a kereszténység tömeges felvételére azonban a frank fennhatóság alá kerülésükor került sor. A frank egyház hatása alatt krisztianizálódtak. A magyarok a honfoglalás után, a 10. század végén települtek meg Baranyában, a nyugati, német tétítőkön kívül az itt maradt avar-szláv keresztény lakosság is feltételezhetően nagy szerepet játszott térítésükben. A 10-11. század fordulóján lezajlott kereszténnyé válás eredményeként jött létre a pécsi püspökség, mely a középkor folyamán igen jelentős szerepet játszott. Ezt bizonyítja, hogy egyháztörténetünk több jelentős személyisége itt volt püspök, igen jelentős számban telepedtek meg szerzetesrendek, köztük egyedülálló módon a koldulórendek mindegyike és nem utolsósorban itt alapította Mátyás király a pécsi egyetemet 1367. szeptember 1-jén. A magyar korszak nem egy máig egyedülálló lelete a térségben került elő (sisak, egyélű kard), mellettük számos temető és egy korai templom is vall a régió korai kereszténységéről. (Kárpáti Gábor: A kereszténység és államiság története Baranyában.)

A régió legkorábbi monostortemplomával, annak alapítási körülményeivel ismertet meg a következő tanulmány behatóbban: Szent István korában alapították a bencés monostort, melynek alapítólevele fennmaradt, igaz, részletekben és átíratban. Nyomon követi ismert apátjait, vagyonának gyarapodását,¹ építésének menetét a középkor során. (Kárpáti Gábor: Kommentárok a pécsváradi bencés apátság kolostor alapító leveléhez.) A fentebbi tanulmányok kiegészítésül szolgál a leletkataszter, amely az egyes tárgyakon, régészeti emlékeken keresztül hozza közel, ismerteti meg a tárgyalt időszakot a rómaiaktól kezdve a középkor végéig. (Baranya és a kereszténység (Kr. u. 4-14. század) kiállítás műtárgylistája. Összeállította: Kárpáti Gábor – Katona Győr Zsuzsa.)

Dercsényi Balázs írásából a dél-dunántúli templomokat, mind monostori, kolostori, mind falusi templomokat mutatja be, és rajtuk keresztül az egyes települések fejlődéstörténetébe, életébe nyerünk bepillantást. (Dercsényi Balázs: A magyar keresztény államiság építészeti emlékei Dél-Dunántúlon – Baranya megye középkori templomai.) Valter Ilona tanulmánya tematikusan ismereti meg az olvasót a szerzetesi templomokkal,

1 A vagyongyarapodás bemutatására a történettudomány által hamisnak tartott Radó nádor-féle 1057-ből származó oklevelet is felhasználja. Hamisként tartják nyilván, nem használják. (KARÁCSONYI JÁNOS: *Hamis oklevelek jegyzéke 1400-ig*. Aetas Könyvek. Szeged, 1988; SZENTPÉTERY IMRE (szerk.): *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke I. kötet 1001–1270*; ROMHÁNYI BEATRIX: *Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon*. Katalógus. Budapest, 1997. 42-43. p.).

magánegyházakkal, nemzetiségi monostorokkal, falusi templomokkal (korszak, stílus szerint csoportosítva), valamint a ferences templomokkal és kolostorokkal. (Valter Ilna: A magyar keresztény államiság építészeti emlékei Dél-Dunántúlon – Zala, Somogy, Tolna megyében) E két tanulmányt illusztrálta a fotókiállítás, amely a négy dél-dunántúli megye templomain kívül, faragott kő töredékeket és az Országos Műemlékvédelmi Hivatal által e templomokról készült tervrajzokból is ízelítőt nyújtott. (Lantos Miklós: A magyar keresztény államiság építészeti emlékei a Dél-Dunántúlon fotókiállítása. A képjegyzéket összeállította: L. Imre Mária)

A szőlőművelés, borkészítés a rómaiak előtti, kőkori időkre nyúlik vissza Európában, míg Baranya vidékén a rómaiakkal bizonyítható a megjelenése. A szőlőtermesztés a népvándorlás időszakában is fennmaradt, melyet az avarok Krum bolgár cártól elszenvedett vereségükhöz fűződő hagyomány őrzött meg. A magyarok betelepedésével is továbbélt a szőlőművelés, melyet már Kazárországból is ismertek. A szerémségiek után a legjobb borok e vidéken készültek. A térség a fehérboráról volt híres, amelyen a törökör változtatott csak. A magyar és német lakosság számának csökkenése az oszmán hódítás következtében, valamint a Balkánról menekülő szerbek betelepedésével a vörösbor vált dominánssá és csak ott maradt fenn a fehérbor készítése, ahol megmaradt az eredeti lakosság. Ez a vörös bor eleinte egyszerűbb, csersavas, sűrű, tartós bor volt, majd a mellette fennmaradt, magasabb színvonalú fehérbor készítés hatására a 18. század során átalakult és megjelentek a minőségi vörös borok is. A 19. század végére elérték az Amerikából behurcolt szőlőbetegségek – peronoszpóra, lisztharmat, filoxera – hazánkat, emiatt a szőlőterületek több mint 50 %-a elpusztult (a pécsi szőlőknek 80-90%-a). A szőlőgazdák megtanulták a védekezést, a permetezést, valamint átálltak az e betegségekkel szemben ellenálló, amerikai direkt termő szőlőfajtákra. Az újratelepítés országos összefogással valósult meg mindenütt. Baranyában mindössze két történelmi borvidék maradt meg: a pécsi és a siklósi-villányi. Mára az újraültetett területnek csak 10%-án folyik bortermelés. (Andrásfalvy Bertalan: Szőlőművelés és borkultúra Baranyában.) A kiállítás a szőlőművelés és borkészítés történelmi eszköztárával ismertet meg, amelynek a történelem során bekövetkezett változásai is figyelemmel kísérhetők. (Baranya szőlő és borkultúrája című kiállítás műtárgyjegyzéke. Összeállította: Burján István.)

Az igényesen elkészített kötet több oldaláról, több szempontból mutatja be a megye, s a térség múltját, középkori évszázadait. Tanulmányai jól használható jegyzetapparátust tartalmaznak (végjegyzet, irodalomjegyzék), amelyek a további ismeretbővítéshez is segítségül szolgálnak. A tanulmányokat idegen (angol és német) nyelvű rezümé teszi a külföldi szakmai közönség számára hozzáférhetővé.

Révész Éva

EZREDFORDULÓ - SZÁZADFORDULÓ - HETVENEDIK ÉVFORDULÓ.

Ünnepi tanulmányok Zimányi Vera tiszteletére.

Piliscsaba: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, 2001. 658 p.

Zimányi Vera, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Koraujkori és Legújabbkori Tanszékének professzora korunk egyik legjelentősebb gazdaságtörténésze. Eddigi munkásságának elismeréseként egykori és jelenlegi munkatársai, tanítványai 2001-ben köszöntő kötetet jelentettek meg tiszteletére. A kötet harminckét tanulmányt tartalmaz, nyolc témakörre osztva. Ez a hatalmas szám nemcsak azt mutatja, hogy a professzorasszony hatalmas tiszteletnek örvend, hanem azt is, hogy a tiszteletére kiadott kötet számos témakört átfogó tanulmányt tartalmaz, áttekintve a magyar és egyetemes történelem egyes eseményeit a X. századtól kezdve egészen napjainkig.

Font Márta „*Korona és /vagy kard*” című írásában (15–46. p.) azt vizsgálja, hogy az első ezredforduló idején hogyan nézett ki a ma Kelet-, illetve Közép-Európának nevezett régió, s a X–XII. században milyen hasonlóságok és különbségek mutathatók ki az itt kialakult államok között. Különösen az államok létrejöttének és megerősödésének, valamint a dinasztiai kialakulásának folyamatát vizsgálja, s arra az eredményre jut, hogy a régiót, amely egyébként a fent mondott időszakban kezdett kialakulni, egységesen kell kezelni, hiszen annak egyes államai között a vizsgált korszakban jelentős különbség nem mutatható ki.

Radó Bálint munkája a „*VI. Jakab politikai teológiája a „Basilikon Doron”-ban*” címet viseli. (47–99. p.) A Basilikon Doron nem más, mint VI. Jakab skót királynak az uralkodás elméletéről és gyakorlatáról írott kézikönyve, amelyet fiának, a korán elhunyt Henrik hercegnek szánt. Tulajdonképpen egy középskót nyelven íródott királytűkörről van szó, amely eredetileg belső használatra készült, de Jakab, miután 1603-ban Anglia királya lett, angol nyelven is kiadta művét. Jakab írt már egy hasonló jellegű könyvet Trew Low címmel, amelyet a nyilvánosságnak szánt. Így felmerül a kérdés, hogy mi célja volt a Basilikon Doron angol nyelvű újrakiadásával. (48–50. p.) Az írás további érdekessége, hogy Jakab köztudottan az abszolutista monarchia képviselője volt országában, ez az írásmű azonban egy egészen más jellegű uralkodóképet vázol fel. Radó Bálint arra vállalkozik, hogy összevesse Jakab különböző munkáiban kifejtett gondolatait, s főképpen a Basilikon Doronra támaszkodva felvázolja a Jakab által vallott uralkodói ideált.

Sashalmi Endre „*Az uralkodói hatalom új ideológiája Nagy Péter alatt*” című írásában a XVII. századi orosz hatalmi ideológia megváltoztatására tett törekvéseket elemzi. (100–138. p.) Oroszország mindig sajátos helyzetben volt az európai államok között, s ez a sajátosság elsősorban az uralkodói politikán, s annak az ortodox egyházzal való összefonódásán alapult. Különösen igaz volt ez Nagy Péter uralkodása idejéig. Sashalmi Endre arra vállalkozik, hogy bemutassa Oroszországnak az uralkodói ideológiának a nyugati hatalmi ideológiától való különbözőségét, annak miértjéért is elemezve. Péter cár, mint tudjuk, nagymérvű változtatásokat kezdeményezett az orosz politikában, s a történetírás a Nyugat felé nyitó törekvéseit hangsúlyozza ki leginkább. Ez figyelhető meg abban is, hogy újfajta hatalmi ideológia megteremtésén fáradozott. A szerző bemutatja, hogy hogyan ötvözte Péter, és bizalmasa, Feofán Prokopovics, a kijevi akadémia rektora, akit egyébként az uralkodói hatalom hivatalos megteremtőjének is tartanak, a nyugati és a hagyományos orosz politikai ideológiát. Tanulmánya végén a szerző kísér-

letet tesz arra, hogy meghatározza a korabeli Oroszország politikai rendszerének meghatározását. Szerinte ugyanis ez a sajátos jellegű ország nem sorolható be egyik hagyományos kategóriába sem, tehát új kategóriát nyit számára: abszolutista autokráciának, vagy jogi színezetű autokráciának tartja a péteri berendezkedést.

A következő tanulmány Kalmár Jánostól származik, s „*A magyarság kormányzati helyzete a 18. századi Habsburg Birodalomban*” címet viseli. (139–146. p.) Kalmár áttekintve a XVIII. században a Habsburg Birodalomhoz csatolt területeket és az ott korábban érvényesülő kormányzati jellemzőket, párhuzamba állítja a korábbi Magyarország és a Spanyol Örökösödési Háború során szerzett területek Habsburg Birodalomba való betagozódás utáni változásait a kormányzat szempontjából. A történészek nagyobb hányadával együtt maga is úgy véli, hogy a Habsburgok a szűkebb értelemben vett Magyarországon tudták a legkevésbé érvényesíteni akaratukat, mégpedig a nemesség erős pozíciói miatt. Úgy gondolja, hogy a Birodalom ennek következtében kényszerült arra, hogy a rendi alkotmány és a magyar törvények megkerülése árán érje el akaratának érvényesítését.

A tanulmányok újabb csoportját nyitja meg Molnár Antalnak „*A kalocsai érsekség a 17. században a püspöki processzusok tanúvallomásainak tükrében*” című írása. (149–163. p.) Molnár a Vatikáni Titkos Levéltárban található, a magyar püspökjelöltekről készült kánoni kivizsgálási jegyzőkönyveket elemezte, különös tekintettel a kalocsai érsekségre. A jegyzőkönyvek igen tanulságos adatokkal szolgálnak a török hódoltsági területen fekvő egyházmegye XVII. századi viszonyairól. A szerző által ismertetett iratanyagok tanúsága szerint az itteni lakosság meglehetősen kevés információval tudott szolgálni az egyházmegye gazdasági, társadalmi, sőt vallási viszonyairól. Néhány bővebb elbeszélés maradt csak fenn, főleg ezek alapján lehet rekonstruálni a főegyházmegye egykori helyzetét. A tanulmányhoz illesztett függelék négy, a kalocsai érsekségről szóló beszámoló segítségével illusztrálja a felhasznált források jellegét, fontosságát. A szemelvények latin nyelven olvashatók a 158–163. oldalakon.

Tóth István György Marco Bandini (†1650) bosnyák ferences misszionárius, a bulgáriai Marcianopolis érsekének hódoltságról írott leveleit teszi közzé („*A missziós faházból az érseki trónra*”). (164–227. p.) A levelek a délvidéki és balkáni hódolt török területekkel foglalkozó egyháztörténet számára több tekintetben fontosak. Fényt derítenek a helyi missziók egymással ütköző érdekeire, a missziók római központjának olykor gyengülő irányító szerepére, a pénzhiányra, a bosnyákok és a raguzaiak közötti viszálykodásra, s az erkölcsök lazulására éppúgy, mint a magyarországi hódolt területek térítő misszionáriusainak a helyi török hatóságokkal való kapcsolatára. Tóth István György részletesen ismerteti Marco Bandini munkásságát és tevékenységét, ugyanakkor a függelékben (175–227. p.) latin nyelven közzétett levelek felhasználásával vázolja a balkáni és a délvidéki területek missziós tevékenységének eredményeit.

Dobrovits Mihály és Őze Sándor munkájának célja, hogy teológiai szempontok felhasználásával bemutassa: hogyan alakult ki a magyarság török-képe az 1526–1566-ig terjedő időszakban („*A török-kép változása a 16. századi Magyarországon*”). (228–235. p.) A szerzőpáros a még mindig hagyományosnak mondható nézettel ellentétben úgy vélekedik, hogy a Török Birodalom által képviselt vallási semlegesség csak látszólagos, s erre Magyarország lakossága is hamarosan ráébredt. A török ugyanis engedélyezte a különböző vallások gyakorlását, de különböző gazdasági és politikai eszközökkel fokozatosan rákényszerítette a lakosságot az iszlámra való áttérésre. A lakosok iszlámhoz

történő kötése egy másik módon is megvalósult. A török a saját eszméitől távolabbnak érzett katolicizmust támogatta a legkevésbé, tehát segítette a reformáció terjedését, aminek következtében az 1530–1540-es években a protestánsok török iránt érzett ellenszenvé lazulni látszik. Később azonban a reformáció magyar képviselői rádöbbennek, hogy a Birodalom csak bizonyos keretek között kedvez nekik: miután a protestánsok autonóm renddé kezdenek válni, a török ellenük is fellép.

Teke Zsuzsa, aki már többször is foglalkozott a Medici-bank és Magyarország kapcsolataival (Teke Zsuzsa: Firenzei üzletemberek Magyarországon 1373–1403. Történelmi Szemle, 1995. 130–167. p.; Uő.: Firenzei kereskedőtársaságok, kereskedők Magyarországon Zsigmond uralmának megszilárdulása után 1404–1437. Századok, 1995. 209–225. p.), most új aspektusból tárja elénk a bankház és Magyarország kapcsolatait „*A Medici-bank és Magyarország a XV. században*” című munkájában. (239–244. p.) Teke Zsuzsa azonban nemcsak a magyarországi viszonyokat tárgyalja, hanem kitekint a neves bankárcsalád más Közép-Európai kapcsolataira is, továbbá ismerteti a bankház szervezeti változásainak eseményeit. A minden részletre kiterjedő tanulmányból kitűnik, hogy a magyarországi klérus az egész század folyamán igénybe vette a bank szolgáltatásait, de ezen kívül a Medicieknek a korábbi időszakokhoz képest kevesebb kapcsolata volt országunkkal. Nem volt például a banknak állandó magyarországi képviselője, Magyarország közvetlen kapcsolatban állt a bankházzal. A Mediciek a kléruson kívül a Scolarikkal tartottak fenn tartósabb kereskedelmi kapcsolatot. Mindez Teke Zsuzsa szerint azt mutatja, hogy a bank magyar érdekeltsége jelentőségét tekintve kisebb a korábinál.

Balaton Petra „*A nemzeti jövedelemszámítás »magyar módszeréről«*” írott tanulmányában egyik XIX. századi neves közgazdászunk, Fellner Frigyes nemzeti jövedelem számítási módszerét ismerteti meg az olvasóközönséggel. (245–267. p.) A nemzeti jövedelem fogalma először a XVIII. században jelent meg Angliában. Ezután Európában több ismert tudós kísérletezett a nemzeti jövedelem pontos módszerének kidolgozásán. Magyarországon a nemzeti jövedelem fogalmának első pontos meghatározását Fellner Frigyes adta, s ő dolgozta ki annak pontos számítását is, aki elméletét 1903-ban fejtette ki a Nemzetközi Statisztikai Intézetben. A módszer olyannyira jó volt, hogy kisebb javításokkal a külföld is elfogadta, több kutatóintézet átvette, s köré iskola alakult ki. A Fellner-féle módszer, vagy magyar módszer a mai napig hatással van a tudományra. Ennek a módszernek a kidolgozását mutatja be Balaton Petra Fellner Frigyes egykori számításainak segítségével, összevetve azt más módszerek eredményeivel.

Hasonlóan az előző tanulmányhoz, Botos Máté írásának is egyik központi eleme a közgazdaságtan. „*Az állam szerepei és értelmezése a keresztény-szociális világban (...)*” című munkájában ugyanis a XIX. századi jogi és közgazdasági gondolkodás szempontjából közelíti meg az Államot. (268–281. p.) Eszerint az államnak két szélsőséges típusát lehet meghatározni: a minimalista és a „mindenható állam” típusát, a konzervatívizmus államelméletét pedig a kettő közé helyezi el a politikai gazdaságtan. Botos Máté felteszi a kérdést, hogy a XIX. században megjelenő új filozófia, a katolikus konzervatívizmus, amely ötvözi a konzervatív gondolkodást és a szociális programokat, képes volt-e a divergáló konzervatív platformok összefogására, és egy sikeres állammodell kidolgozására. A szerző meg is válaszolja a kérdést a tanulmány végén: a katolikus konzervatívizmus képes volt erre: elveinek egy strukturált felépítésű állammodell felelt meg.

Harald Prickler rövid német nyelvű tanulmányában (Zwei mittelalterliche Grenzverträge. Herrschaft Güssing) a Németújvár helyén található egykori települések létrejöttét, lakóinak eredetét, létszámát és foglalkozási körét mutatja be. (285–287. p.) Hova és kihez tartoztak ezek a településmagvak? Erre a kérdésre adják meg a választ a szerző által közzétett latin nyelvű, határvizsgáló leíró oklevelek (287–298. p.).

Bán Péter „*A tisztiszek intézménye Eszterházy Károly egri püspöki uradalmában*” című írása azt vizsgálja, hogy milyen szerepe volt a tisztiszeknek a fent nevezett uradalomban. (299–305. p.) Eszterházy Károly gróf fellépéséig az egri uradalomban nem működött tisztiszek, 1764-ből azonban fennmaradt a gazdasági ülések rendjéről szóló prefektusi utasítás, s ettől az időponttól kezdve több forrás is utal itteni tisztiszek működésére. Ezek a források lehetővé teszik az egri uradalomban működő gazdatiszti konferenciák működésének rekonstrukcióját, működési rendjének és hatáskörének behatárolását. Bán Péter nem osztja sem azt a véleményt, hogy a tisztiszek „a főúri dilettantizmussal” szemben képviselte volna a szakszerűséget (Kállay István: *A magyarországi nagybirtok kormányzata 1711–1848*. Bp., 1980. 49. p.), sem azt, hogy éppen a haladást gátolták volna ezek az intézmények (Vári András: *A nagybirtok birtokigazgatási rendszerének bürokratizálódása 17–19. században*. Történelmi Szemle, 1990/1–2. 13–14. p.). Véleménye szerint a tisztiszek intézménye mindig az adott uradalom tevékenységének eredményességét célozta, működését pedig nagyban befolyásolta a magánföldesúr személyisége. A szerző egyébként megjegyzi azt is, hogy szerinte hiányzik a szakirodalomból az e témára vonatkozó vita.

Kaposi Zoltán a Zala megyei Kanizsa XVIII. századi birtokviszonyait mutatja be „*Egy Batthyány-mezőváros földbirtokviszonyai (1690–1811)*” című munkájában. Kanizsa a töröktől való visszafoglalás után a Neoaquistica Commissio felügyelete alá került, majd ezt követően több birtokos tulajdona volt. Végül az 1740-es években Batthyány Lajos vette meg a mezővárost és a hozzá tartozó földeket. Ettől az időszaktól kezdve lehet pontosan követni az uradalom birtokviszonyait, s a Batthyány birtoklás korában rendeződtek egyértelműen a terület úrbéri viszonyai is. A mezőváros és az uradalmi települések között kimutathatók a birtokhasználat közötti különbségek, nem egy esetben a város és földesúrnak szembenállása is tetten érhető. Kaposi Zoltán a török kor után újjászülető és fejlődésnek indult, terjeszkedni kívánó mezőváros viszonyait ismerteti meg bennünket. (306–338. p.)

Európa nyugati fejlődésű országaiban a XVII–XVIII. században a családi gazdaság állt a mezőgazdasági irodalom érdeklődésének középpontjában. Ennek jellegzetessége a családfő (Hausvater) jogainak, kötelességeinek feladatainak nemegyszer gyakorlati szempontból való tárgyalása. Németországban és Franciaországban különösen kedvelt volt ez az irodalmi műfaj, amelyet ifj. Barta János kíván bemutatni „*A Hausvater irodalom kora (...)*” című munkájában. (339–366. p.) A szerző áttekinti a Hausvater irodalom főbb jellemzőit, a műfaj kialakulását, fejlődési korszakait, az egyes korszakok főbb képviselőit és azok munkáit. Kitér arra is, hogy mennyiben segítette ez az irodalom a gazdasági élet megújulását, s hogy miként nyilvánítottak véleményt a szerzők egyes társadalmi kérdésekben.

Ráczy Lajos szintén egy a mezőgazdasággal kapcsolatos publikációt tett közzé („...Az esőzés miatt aratni nem lehetett...”) a kötetben (367–379. p.). Az 1830-as évekre vonatkozó leíró éghajlat-történeti források segítségével azt vizsgálja, hogy az adott időszakban hatottak-e az időjárás változásai a magyarországi társadalmon belüli feszültségekre, a

megindul gazdasági változásokra, s volt-e szerepe az időjárási anomáliáknak szerepe a tradicionális gazdálkodás átalakulásában. A szerző természetesen igennel felel a feltett kérdésekre, s bemutatja a klímátörténeti források feldolgozásának módszerét is.

Péter Katalin egy napjainkat is erősen foglalkoztató kérdéssel foglalkozik: „*Nők önállósága, férfiak önállósága a társadalomban*” (383–394. p.). a szerző a XVI–XVII. századi magyarországi viszonyokat veszi alapul, s rögtön két XVI. századi per ismertetésével kezdi tanulmányát. Elhatárolja magát attól a többség által képviselt véleménytől, hogy a történelemben csak a nők alávetettségéről, s a férfiak önkényéről beszélhetünk. A szerző úgy véli, hogy ez a vélemény csupán abból a hibás megközelítésből eredő sablon, amely a férfiakat és a nőket általánosságban vizsgálja. Péter Katalin szerint a XVI. és a XVII. században a női önállóság nagymértékben érvényesült, még a jobbágyasszonyok esetében is, hiszen erre a jogszabályok biztosítékot nyújtottak. Úgy véli, hogy az önállóság érvényesülése nem annyira a nemtől függött, sokkal inkább attól, hogy az egyes személynek mennyire volt marginális a helyzetbe.

J. Újvári Zsuzsanna „*Polgár vagy nemes?*” című írása (394–426. p.) ugyancsak társadalomtörténeti témájú. A XVI–XVII. századi magyarországi és európai társadalmi változások vázlatos áttekintése után Kassa város XVII. századi viszonyait elemzi. Végigkíséri a gazdag polgárdinasztiák tagjainak életútját, genealógiai táblákkal segítve a bonyolult viszonyok megértését. Fény derül a családok származására, nyelvi és vallási hovatartozására, gazdasági és politikai kötődéseire, s nem utolsósorban az egyes familiák házasságok útján történő összefonódására. A szerző kitér arra a kérdésre is, hogy miért és hogyan törekedett a gazdag polgárság a nemesi cím megszerzésére, s hogy a kettős állapotban leledző polgár-nemesek milyen jogi és társadalmi problémákkal küzdöttek ebben az időszakban. Megtudhatjuk azt is, hogy milyen volt a kassai patrícusok anyagi helyzete a nyugat-európai gazdag polgárokéhoz képest.

Nagy Mariann egy 1862-ben készült birodalmi adóstatistikát vesz alapul, hogy a láttassa a Dunántúl dualizmus kori polgári lakosságának helyzetét („*A dualizmus kori polgári társadalom a Dunántúlon az adóstatistikák tükrében*” 427–436. p.) A szerző az általa felhasznált adóstatistika adataiból a polgárság jövedelmi szintjére, a polgári elemek sűrűségére és a polgárosodás mértékére szándékozott következtetéseket levonni, majd a kapott eredményt összevetni a Habsburg Birodalom többi részével, illetve Magyarország egyes régióival. Mindezek végrehajtása után elmondja, hogy a Dunántúl polgárosodottabb volt, mint az ország egyéb területei, a polgárság azonban nem volt gazdag. A számok arról tesznek tanúságot, hogy a Dunántúlon regionális különbségek is kimutathatók, ami az ipari és a kereskedelmi tevékenység megoszlását jelenti. A leghatékonyabb alrégió ebben a korszakban a győri volt, amely azonban Nagy Mariann szerint nem tartotta meg vezető szerepét a következő évszázad elején.

A dualizmus korai időszakában a román népesség sokkal archaikusabb képet mutatott, mint Magyarország bármely más nemzetiségéé. Ábrahám Barna a következő alapvető kérdést teszi fel: hogyan differenciálódott a román társadalom a dualizmus idején, mely területeken kedveztek a feltételek a románság polgárosodásának, s hogyan képzelte el a polgárosodás elősegítését a román elit. („*Az erdélyi román polgárosodás útjai a dualizmus korában*” 437–457. p.) A korabeli románság az erős, megújuló polgári réteg létrehozójának a földbirtokos román parasztságot tekintette. Az akkori román elit a tanítók és papok vezetésével látta megvalósíthatónak célja elérését, de gazdasági eszközökkel is igyekezett elősegíteni elképzeléseinek érvényre jutását: takaré- és hitelszö-

vetkezeteket alapítottak, támogatták a parasztság ipari területen történő elhelyezkedését. Ezt a hosszas folyamatot azonban nemcsak ez jellemezte: különböző kiállítások, népszerűsítő irodalmi művek segítségével igyekeztek tudatosítani a román lakosságban önnön érdekeit.

Nagy Ildikó a XIX. századi elmagyarosodó Budapest színházi világát tárja elénk („*Színház és társadalom a világvárossá váló Budapesten*” 458–475. p.) Különösen az 1874–75-ben magyar színházként létrejövő Népszínház létrejöttének körülményeit vizsgálja, amelynek célja a fővárosi lakosság elmagyarosításának felgyorsítása volt a magyar nyelvű színjátszás segítségével. A színház felkarolta a kor új, nagy tömegeket megmozgató műfaját, a népszínművet. Nyomon kísérhetjük a Népszínház arculatának kialakulását, a rivális színházakkal szembeni viszonyát. Megtudhatjuk, mi is volt pontosan a népszínmű, hogyan értelmezték a műfajt bizonyos időszakokban, kik voltak annak megteremtői, nevesebb képviselői, mik voltak a legnagyobb sikerdarabok. Egészen a század végéig kísérhetjük nyomon a népszínművek sorsát, míg nem a műfaj megújulásra képtelenné vált, s lassan elsovadt.

Fodor Pál merőben más jellegű problémával foglalkozik tanulmányában („*A Kelet-Mediterráneum oszmán védelmi rendszere a 16. század végén*” 479–485. p.): hogyan tartotta fenn a török 1571-es lepantói veresége után hatalmát a Mediterráneumban, hogyan gyengült a különböző kalózzakciók hatására a levantei útvonal védelme, s ezen keresztül maga a birodalom, milyen katonai alakulatok védték a Földközi-tenger török illetékességű területeit, s hogyan épült fel a birodalom itteni katonai szervezete.

Varga J. János „*A túlélés és az árulás mezsgyéjén*” című írásában (486–504. p.) azt vizsgálja, hogy a magyar arisztokrácia a XVII. században hogyan lavírozott a két hatalom, a Habsburg Birodalom és a Török Birodalom között. Ez az az időszak, amikor a magyar vezető réteg már tudatában van annak, hogy a törökkel szemben nem képes felépni, érdemes tehát a magyarság és önmaga érdekében a vele való megegyezést keresni. Ezek a nemesek ugyanakkor császári hadakat vezettek, s nem fordulhattak szembe egyértelműen a Habsburg Birodalommal sem. A szerző Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám személyén keresztül, az 1683. évi hadjárat során tanúsított viselkedése alapján ábrázolja a magyarok hányattatott, szorult helyzetét.

Urbán Aladár „*Kossuth első kormánybiztosa: Újházi László*” karrierjét tekinti át. (505–513. p.) Újházi, aki Kossuth barátja is volt, a reformkor Sáros megyei ellenzékének tagja, sőt vezetője részt vett az Országgyűlési Tudósítások terjesztésében, később a Pesti Hírlap munkálataiban is. 1848-ban Sáros megye főispánjává nevezték ki, a radikális politikusok közé tartozott. Urbán Aladár Újházinak a pozsonyi kormánybiztosként betöltött éveiről emlékezik meg részletesen kormánybiztosi tevékenységének lezárultáig, azaz 1848 decemberének közepéig. Újházi teljhatalmú kormánybiztosi kinevezését 1848 szeptemberében kapta, feladata a Magyarországgal szemben irányuló külső támadások elleni védelem volt.

Jászay Magda a XIX. századi olasz sajtó és egyéb korabeli források felhasználása segítségével rekonstruálja az olaszok magyarokról alkotott véleményét. („*Az olaszok magyarság-szemléletének alakulása a nemzeti mozgalom időszakában*” 514–529. p.) A XIX. század a különböző nemzeti mozgalmak időszaka, amely időszakban az olasz és a magyar nép között hasonló helyzete miatt több párhuzam is vonható. Az olaszok nemzeti öntudatra ébredésük időszakában felismerték a magyarokkal alkotott sorsközösségüket, s ennek egyes képviselőik hangot is adtak. Lehetséges partnernek tekintették Ma-

gyarországot a Habsburg Birodalommal szembeni fellépéshez, s mindez megnyilvánult politikai üzeneteikben is. Hasonló, bár olykor gyengébb jelzéseket a magyar politika irányából is érezhetünk, de a két törekvés intenzitásának hullámzása és az egymással szembeni bizalmatlanság miatt nem találkozhatott egymással, így az olasz és a magyar hadműveletek nem váltak összehangolttá, s mindkét önállósodási törekvés elbukott. Jászay Magda szerint mindezen körülmények között az olaszok magyarságképe ebben az időszakban pozitívabbá vált.

Az 1917-es orosz forradalom után rengeteg orosz fehér emigráns menekült Európa, Ázsia vagy Amerika különböző országaiba. Tulajdonképpen ez az első nagyobb menekülthullám, amely méretei és tartóssága miatt arra készítette Európát, hogy modern menekültügyi politikát dolgozzon ki. Halász István munkája (*„Az orosz fehér emigránsok és Magyarország”* 530–552. p.) azt tekinti át, hogyan épültek egymásra 1921–1933 között a nemzetközi menekültügyi politikát szabályozó egyezmények, s azok milyen kötelezettségeket, illetve jogokat írtak elő. A szerző felhívja a figyelmet: a több turnusban külföldre érkező emigránsok a közhittel ellentétben nemcsak az arisztokrata körökből kerültek ki. A társadalom minden rétege képviseltette magát ezekben a csoportokban, de legtöbbször a középréteghez tartoztak, s a politikai jobboldal különböző irányzatainak elveit vallották. A tanulmány tulajdonképpeni célja annak bemutatása, hogy milyen viszonya volt a magyar kormánynak az 1920-as években a magyarországi orosz menekültekhez, kik voltak a magyarországi emigráció vezetői, s milyen érdekvédelmi szervezeteket hoztak létre hazánkban. További fontos kérdés, hogy miként viszonyult a lakosság a menekültekhez, s azok hogyan épültek be a társadalomba.

Földesi Margit egy 1945. július 17–18-án Horthyval készült beszélgetés anyagát teszi közzé. (*„Horthy Miklós a válságos évekről”* 553–568. p.) A forrás eredeti nyelve angol volt, s a Brit Külügyminisztérium számára készítette az angol kormány akkori magyar referense, C. A. Macartney. A kötetben magyarra fordítva olvasható a volt kormányzóval készített feljegyzés, illetve a hozzá mellékelte kísérőlevél. Az irat fontos információkat tartalmaz az 1938–1945 közötti eseményekről, melyeket új megvilágításba helyez.

Okvách Imre két második világháború utáni hadsereg-fejlesztési elképzelést vet össze a Hadtörténelmi Levéltárban található iratok alapján (*„Hadseregfejlesztési elképzelések és a hadiipar kiépítésének megkezdése a hidegháború kezdeti időszakában. 1947–1948”* 569–585. p.). Az 1947-es békekötés utáni, a Honvédelmi Minisztérium által elkészített három éves hadsereg-fejlesztési tervet hasonlítja össze az MKP 1948-ban készített négyéves tervével. A két tervzet minden részletében eltért, de leginkább abban, hogy az első a költségvetés szűkös keretei miatt a békekötésben megengedethez képest jóval kisebb létszámú és gyengébb felszerelésű haderő kialakítását célozta meg, miközben az egy évvel később elkészített tervzet a békeszerződés által meghatározott haderőnél jóval nagyobb létszám felállítását irányozta elő a források feltétlen megteremtése mellett.

Ötvös István szintén a második világháború utáni magyar belpolitikai eseményeket vizsgálja (*„Hadsereg és politika”* 586–602. p.). A háború lezárulása után a honvédség politikai megtisztítása minden politikai erőnek érdekében állt, s valamennyien részt is vettek benne. Mivel a korai időszakban a honvédelmi tárca még az FKGP alá tartozott, a kommunista érdekek nem érvényesülhettek maradéktalanul. Ugyanakkor ők is részt vettek a személyügyi ellenőrzéseket és a hadsereg megtisztítását végző szervek felállításában és irányításában. A kommunisták a „régí demokrácia” képviselői ellen a hadse-

regben is egyre erőteljesebben léptek fel. A Rajk-Pálffy ügyhöz kapcsolódó „összeesküvés-felszámoló” perek 1950-ig, míg az ebből kinövő katonai perek 1952-ig tartottak. A tábornokok perének is nevezett ügy egyik vádlottja az az Illy Gusztáv volt, aki korábban annak a Személyügyi osztálynak a vezetője volt, amely a hadsereg megtisztításában vett részt. Az Illy perére vonatkozó anyagok nagyrészt megsemmisültek, csak a felülvizsgálati anyagok és tanúvallomások maradtak fenn. A tanulmány a kötél általi hallára ítélte Illy perét ismerteti.

1950. január 1-jén létrejött az ÁVH, amelyet Péter Gábor ÁVH-jának is szokás nevezni. Ez a megfogalmazás nem helytálló, véli M. Kiss Sándor „Rákosi Mátyás, Péter Gábor és az ÁVH” című munkájában (602–621. p.) Úgy gondolja, hogy a szervezet valójában 1945 és 1953 között működött valójában, s fokozatosan kizárólag Rákosi felügyelete alá kerülve kivonta magát a pártfelügyelet, és minden egyéb állami felügyelet alól. Ezért csak megszorításokkal fogadható el szerinte a Péter Gábor ÁVH-ja elnevezés. Kiss áttekinti a szervezet 1950–1953 közötti időszakát, amikor az hatalmának csúcán volt.

Illés Pál Attila „Oskar Halecki Közép-Európa képe”-t mutatja be. (625–638. p.) A szerző azt elemzi, hogy a lengyel történészek a két világháború között hogyan vélekedtek Közép-Európáról, amelyben Lengyelország is elhelyezkedik. Különösen Oskar Halecki (1891–1973) lengyel történész munkásságát vizsgálja, utalva a jeles alkotó követőinek alkotásaira is.

A kötet utolsó tanulmányának szerzője Berényi István, aki a jelen és a közeljövő kutatói által minden bizonnyal sokat tárgyalt, aktuális és újszerű témát vet fel. („A kultúrtáj és –régió, mint kulturális örökség” 639–650. p.) A probléma különösen aktuális most, az Európai Unióhoz való csatlakozás közvetlen közelében. Berényi értelmezi a kultúrtáj történelmi fogalmát, annak objektív és szubjektív elemeit, s válaszolja a hazai régiónkutatás lehetőségeit.

A könyv utolsó fejezete J. Újvári Zsuzsanna összeállításában Zimányi Vera tudományos munkásságáról összeállított bibliográfiát tartalmazza. A színvonalas, már kiállításával tekintélyt parancsoló kötet méltó elismerése a professzorasszony munkásságának.

Teiszler Éva

FONT ZSUZSA

ERDÉLYIEK HALLE ÉS A RADIKÁLIS PIETIZMUS VONZÁSÁBAN

Szeged: Szegedi Tudományegyetem Régi Magyar Irodalmi Tanszéke, 2001. 246 p.

Font Zsuzsa könyve a korábbi kutatásokat új eredményekkel kiegészítve kísérli meg bemutatni Halle intézményeit (az egyetemet és a Franke-féle intézményeket) és azok erdélyiekkel való viszonyát a legfrissebb hazai és külföldi szakirodalom felhasználásával. A vállalkozás jogosságát igazolja, hogy a pietizmus-kutatás, amely elsősorban az erdélyi századok történet- és egyháztörténet írásából merít, az érintett diszciplinák sokasága között (egyháztörténet, germanisztika, történetírás) gyakran a perifériára szorult. A hallei Franke-alapítványok ugyan folyamatosan támogatják elsősorban a német pietiz-

mus kutatását ösztöndíjak és interdiszciplináris, pietizmussal foglalkozó konferenciák formájában, ennek ellenére a pietizmus erdélyi ága sok esetben kiszorult mind a germanisztika, mind pedig a magyar filológia területeiről. Font Zsuzsa könyve több ilyen, eddig nem tárgyalt kérdésre ad választ.

Az első nagy gondolati egység előtt a szerző tudománytörténeti bevezetőt ad, ismerteti a pietizmus kutatásának jelenlegi állását, a kutatás tárgyának Carl Hinrichs féle megközelítését, valamint bemutatja a hallei intézményeket (hallei egyetem, Franckeféle intézmények) (11-39. o.). Hinrichs megközelítése annyiban új, hogy kimutatja a brandenburgi-porosz állam nemességének, valamint az államhatalomnak a viszonyát a Franckei elképzelésekhez. Hinrichs végül azt a következtetést vonja le, hogy a pietizmus Hallében tulajdonképpen porosz államvallásnak tekinthető, mivel mind az államhatalom, mind pedig a brandenburgi-porosz állam nemessége támogatta August Hermann Francke céljait. A hallei intézmények számára „állami koncessziók” biztosították az állandó, magas hallgatói létszámot, és egykori hallgatói hatékony támogatásra számíthattak az elhelyezkedést illetően. Az 1694-ben alapított hallei egyetem friss szellemiségű új egyetemnek tekinthető, amely helyet adott az új eszméknek, a heterogén erőknél (mint a felvilágosodás, a pietizmus, a misztikus-radikális spiritualizmus), és ennek köszönhetően a pietisták Közép-Európai találkozóhelyévé vált. 1720-tól azonban különösen megfigyelhető a pietista szemlélet megerősödése, melynek következtében a pietista teológusok eszméi és teológiája válik meghatározóvá az egyetemi oktatásban, s ez a *praxis pietatis* jegyében történő gyakorlat orientált tudás elsődlegessé válását eredményezi.

Ezt követően a könyv három fő kérdéscsoportot érint.

Az első nagy egységben Halle és Erdély kapcsolatairól, az erdélyi pietista mozgalomról olvashatunk (39-91. o.). Az ezerkilencszázhuszas évekig az erdélyi szász történet-, egyháztörténet- és irodalomtörténet-írás kutatása és elemzése igen alaposnak tekinthető, viszont az utána következő korszakra ez nem mondható el. E könyv szerzője újabb kérdésfelvetésekkel és új forrásanyagok bevonásával kapcsolódik a kutatásokhoz. Ehhez primér forrásként a peregnációra vonatkozó adatokat és publikációkat – martikulák, magánlevelek és disputációk – dolgozta fel, mivel a hallei pietizmus eszméit jelentős mértékben közvetítették az ott tanuló diákok.

A hallei egyetemet a 18. század első évtizedeiben a magyarországi és erdélyi diákok nagy számban látogatták. A hallgatók túlnyomó többsége (megközelítőleg kétharmada) teológus hallgató volt. Megfigyelhető továbbá a reformátusok feltűnően nagy száma összehasonlítva más német lutheránus központokkal. Az erdélyi diákok közül tizenheten, mint informátorok, közvetlenül is megismerkedhettek a Franckei, pietista iskola-rendszerrel. A hallei pietizmus korabeli visszhangja a dialógusokban jelenik meg. A szerző olyan, 1698–1725 közötti időszakban keletkezett kis terjedelmű nyomtatott ill. kéziratos műveket vizsgált, amelyek erdélyi származású szerzői bizonyosan, illetve gyaníthatóan valahol a német földön történő tanulás szándékával tartózkodtak ott.

A dialógusok vizsgálata alapján megállapítható, hogy a pietista illetve ortodox szemlélet közötti ellentétet az erdélyi diákok nem érezték olyan feloldhatatlannak, mint ahogy azt mindkét fél polemikus írásai alapján akkor gondolták és néha még ma is feltételezik. Az erdélyi diákok szinte ösztönös érdeklődéssel, jó szándékkal eltelve és konfrontációra nem számítva értekeztek ilyen jellegű témákról akár Wittenbergben is az ortodoxia képviselőivel. Font Zsuzsa külön felhívja a figyelmet Bécs közvetítő szerepére

Halle és Erdély között. A szerző fontosnak tartja az 1920-as években megjelent forrásanyag és azok feldolgozásainak korabeli kulturális és szellemi áramlatokkal való kiegészítését. Az 1620-as évektől kezdődően végbemenő ellenreformációs intézkedések hatására Ausztriában protestáns családok tízezrei kényszerülnek emigrációba. Azonban maradnak ott – főképp a felsőbb társadalmi rétegekben – a protestáns hitük mellett tartó családok is, elsősorban Felső- és Alsó-Ausztriában. Ezek az arisztokrata családok – birodalmi követek, császári hivatalnokok tisztviselői – a külföldiek (ideiglenesen Ausztriában tartózkodó protestánsok: lelkészek, házitanítók stb.) által jutottak hírekhez, információkhoz, könyvekhez és gyermekeik is az ő közvetítésükkel mentek gyakran hallei paedagogiumba tanulni.

Halle szintén élénk érdeklődést mutatott a császárváros iránt. Már a 18. század első éveiben hozzáférhető Bécsben a hallei propagandaanyag. A Bécsben ebben az időszakban megjelenő fiatal hallei küdöttekről feltételezhetjük, hogy kapcsolatba kerülhettek az erdélyi és magyarországi képviselőkkel is. Nemcsak a kancelláriák állandó alkalmazottai, hanem a szászok politikai vezetői között is voltak olyanok, akik gyakran megfordultak Bécsben, esetleg éveikig ott is éltek. Erdélyi hallgatói mellett a hallei egyetem és Francke tőlük, a Bécsben tartózkodó volt tanítványaitól kapják a híreket Erdélyről, és ők közvetítenek feltehetően további, a pietizmus híveivé lett levelezőpartnereket Halléba.

Az erdélyi pietizmus kibontakozását a szerző többek közt a hitviták tükrében – különös tekintettel Christoph Nicolaus Voigt ügyére – vizsgálja. Az erdélyi szászág ill. feltehetően az erdélyi protestáns világ volt Európában a legdélibb olyan térség, ahol Franckéék jogosan számíhattak közvetlen és minden szempontból rokon szellemiségű bázis kiépítésére. Igaz, a hallei egyetemen már 1706-tól tanulnak nagyobb számban szász diákok, akik a pietista elképzeléseket Erdélybe közvetítik, az első komolyabb összeütközésre és eljárásra a pietizmus képviselői ellen 1713-ban kerül sor.

A második fejezet a radikális pietizmus és Johann Wilhelm Petersen hatását vizsgálja Erdélyben (91-133. o.). A kutatók egy része a radikális pietizmust a 17. századi misztikus spiritualizmusból, míg az intézményesült pietizmust a 17. századi kegyességi mozgalomból származónak tekinti. A hallei egyetem fejlődéstörténete azonban cáfolja ezt, azaz a radikális pietizmus misztikus forrásokból való eredetetzetési teóriát. Ebben a kérdésben Gertraud Zaepernick – egy Hinrichs-tanítvány – végzett fontos kutatásokat. Zaepernick szerint ugyanis a hallei egyetem első évtizedeiben a két fő irányzat – a felvilágosodás jeleit mutató világi tudományosság és a pietista vallási reformok – mellett harmadikként a misztikus, radikális spiritualizmus is meghatározó. Az egyetem korai éveiben e három irányzat többnyire harmonikusan, egymással kölcsönhatásban jelenik meg Halléban. Abban az időben viszont, amikor az erdélyiek nagyobb számban tanulnak Halléban, ez a kezdeti sokszínűség kölcsönös elidegenedésbe csap át. Ennek hatására az erdélyi szászág egyszerre találkozott az intézményes pietisták és az általuk már kevésbé jó szemmel nézett spiritualista pietizmus gondolatvilágával.

A pietizmus korai szakaszában az egyházi reformtörekvések támogatói túlnyomó többségben világi tisztviselők voltak, akik elsősorban mint fordítók, szerzők és kiadók segítették a radikális pietizmus elterjesztését is. Font Zsuzsa ezek közül Andreas Teutsch és körének munkásságát emeli ki, akik Petersen chiliasmus és a „jobb idők reménye” elképzeléseit is közvetítik. Andreas Teutsch mind az intézményes, mind pedig a radikális pietizmus patrónusa. A 18. században egymás után jelenteti meg a pietiz-

mus, az elmélyült kegyesség jegyében készült műveket. Ezek többnyire német pietista szerzők műveinek újbóli kiadásai. Ide sorolható a *Nachfolgung Christi* szöveg 1709-es kiadása is, amely az első magyarországi német nyelvű protestáns kiadvány. A szerző felvázolja a mű szövegének és kiadásának történetét, valamint annak megválaszolatlan kérdéseit is (99-112. o.).

Teutsch körében a chiliasmus, a váradalmakhoz kapcsolódó *Wiederbringung aller Dinge* tanain kívül az apokatasztaszisz-tanról is értekeznek. Utóbbiról a kutató külön alfejezetben értekezik (119-131. o.). Feltételezhető, hogy az apokatasztaszisz tan nem hallei közvetítéssel jutott az erdélyi pietizmus prominens képviselőihez. Annál érdekebb viszont, hogy Erdélyben a radikális chiliasta gondolkodók egyúttal megmaradtak az egyház hű tagjának, beállítottságuk nem zárta ki a hagyományos lelkeszi munkát. Az Erdély-Halle kapcsolatban fontos szerep jutott a reformátusoknak is, elég megemlíteni a magyar reformátusok magas számát a hallei lutheránus egyetemen. A szerző ezt mutatja be a harmadik makroegységben (133-162. o.). 1711 előtt Huszti Szabó Istvánt emeli ki a kutató a hallei hallgatók közül. Huszti itthoni munkái a kegyességi irodalom körébe sorolhatók. 1698-ban jelentette meg Johann Arndt *Paradiesgärtlein* című munkájának fordítását, melynek köszönhetően a magyar nyelvű Arndt-recepció a reformátusok körében kezdődött meg.

1711 után elsősorban a vezető erdélyi értelmiség és arisztokrácia fiai (kiemelten magas az arisztokraták vagy a képzett állami hivatalnokréteg gyermekeinek száma a jogi fakultáson: Bethlen Imre, Teleki Ádám, Teleki József, Keményi János) tanulnak Hallében. Font Zsuzsa szerint a reformátusok pár évtizedig tartó hallei peregnációja összefüggésben állhat azzal, hogy a berlini udvar a század első évtizedeiben az egyetemen konfesszionális nyitást tervezett. Különösen a református állami hivatalnok-arisztokrácia próbálta meg elképzeléseit keresztülvinni a hallei egyetemen. A Francke által vezetett pieta csoportosulás és a hallei teológiai fakultás viszont igyekezett a református teológiai oktatást kiszorítani az egyetem intézményeiből, féltve a lutheránus tan tisztaságát. Végül 1713-ra létrejött a lutheránusoktól teljesen független református *Freitisch*, amely húsz személyt befogadó *regia mensa*-ként funkcionált. A lutheránusok továbbra is a Francke-féle intézményekbe tömörülnek, a reformátusok pedig a református gyülekezet támogatását nyerték el. A magyar református diákok nem csak a *mensa* támogatását élvezték, hanem egyéb támogatásokat is kaptak (pl. útiköltség). A diákok továbbá diplomáciai szerepet is játszottak, mivel Pápai Páriz-zal az élen rendszeresen közvetítettek az udvari és az erdélyi reformátusság vezetői között. Arra viszont nem található sok utalás, hogy a református diákok a lutheránusokkal szorosabb kapcsolatba kerültek volna.

A kutató beszámol egy 1733-ban Hallében alapítandó intézménykomplexum tervzetéről, amelyet Vásárhelyi Baba Ferenc állított össze. Sajnos a tervzet nem valósult meg, mivel az 1730-as évekre visszaesik a Halléba peregnálók száma. A nemesi tanulmányutak funkcióját az erdélyi arisztokrácia számára a negyvenes évektől Göttingen veszi át Halle helyett. Vásárhelyi Baba Ferenc tervzetében a pietizmus hallei variánsának, a Francke-alapítványoknak a vonásai érvényesülnek. Igaz, a református diákok esetében a források nagyobb része nem foglalkozik a hallei pietizmussal (a Hallében írt nagyobb tömegű levélben, melyeket a református diákok írtak Teleki Sándornak, meg sem említik a Francke-féle intézményeket), mégis feltételezi a szerző, hogy a református olvasmányanyagban és fordítási irodalomban, valamint az önálló meditatív-autobiografikus szövegekben kimutatható lesz a német pietizmus hatása.

A könyv végéhez illesztett függelék, amelyben a hallei intézmények erdélyi hallgatóinak névsora és a dialógusok mellett nagyon érdekes beszámolókat és leveleket találhatunk. A közölt névmutató különösen jól hasznosítható további kutatások céljára, valamint hasznos útmutatóként segít az érdeklődőknek a tájékozódásban.

Karnitscher Tünde Beatrix

KATONA ISTVÁN

A KALOCSAI ÉRSEKI EGYHÁZ TÖRTÉNETE.

Kalocsa: Viski Károly Múzeum, 2001. 332 p.

A magyar egyháztörténet kutatásában a kalocsai érsekséggel kapcsolatos kérdések már igen korán felmerültek és a magyar egyháztörténet kutatóit máig is foglalkoztatják. Ennek bizonyítéka, hogy az elmúlt évek történetírásában gyakran jelentkezett a középkori Kalocsa témája (Pl. Udvardy József: A kalocsai érsekek életrajza (1000–1526). Köln, 1991, illetve a Dóka Klára: Magyarországi egyházi levéltárak térképei XIII–XIV. A kalocsai érseki tartomány térképeinek katalógusa 1-2. Budapest, 1990.; Török József: A Kalocsai Érsekség évezrede. Budapest, 1999.) Katona István 200 évvel ezelőtt latin nyelven készült munkája is mutatja ezt, hiszen az érsekséggel kapcsolatos minden kérdést – így annak alapításának okait, az első kalocsai főpapok személyét, a központ Kalocsáról Bácsra való áthelyezését – tárgyal benne. Mindezt a magyar fordítást lektoráló és az előszót író Thoroczkay Gábor kiegészítette az azóta felmerülő elméletekkel. A munka bevezető része így mintegy önálló egységként foglalja össze a fenti kérdésekre adott válaszokat, így kutatástörténeti áttekintést nyújt a felhasználó számára. (Ez Thoroczkaytól nem áll távol, hiszen Anonymus kapcsán is kutatástörténeti áttekintést nyújt a Fons című forrásfolyóirat 1994-es évfolyamában.)

Az előszóban egy jelentős rész foglalkozik Katona István életének, papi és kutatói pályájának bemutatásával. Katona 1732-ben született. Miután befejezte középfokú tanulmányait, melyeket Egerben, majd Esztergomban végzett, a jezsuiták trencsényi rendházába került novíciusként. 1758-tól a nagyszombati egyetemen hittudományi tanulmányokat folytatott. Pappá szentelése után Nagybányán, majd Egerben tevékenykedett, ezután visszakerült Nagyszombatra, ahol a gimnázium *facultas linguarum* tanára lett. Katona felsőoktatási pályafutása után az esztergomi főegyházmegyébe nyert világi papi kinevezést, majd Esztergomba vonult vissza nyugdíjazása után. Ezután Kollonich László kalocsai érsek hívására belépett a kalocsai főegyházmegye papjai közé, a főszékesegyház könyvtárának vezetője, illetve a papnevelő intézet retorikatanára lett. A korban a jezsuiták komoly szerepet tölthettek be az egyháztörténet kutatásában, így Katona munkássága is igen jelentős. Első önálló munkája 1768-ban jelent meg. Nagyjelentőségű művei közé sorolható a *Historia metropolitanae Colocensis ecclesiae* címet viselő könyve, melynek magyarra fordítását Takács József végezte, majd a kalocsai Viski Károly Múzeum igazgatójának, Romsics Imrének a megbízásából Thoroczkay Gábor lektorálta, aki az egész művet előszóval és jegyzetekkel látta el. Katona életrajza után a bevezető áttekinti a Kalocsa történetével foglalkozó szakirodalmat Katona korától napjainkig. Az előszóban Thoroczkay Gábor megjegyzi: „a *Historia metropolitanae*

Colocensis ecclesiae magyar fordításban való megjelenésének legfőbb értéke historiográfiai, azaz először tárul elénk anyanyelvünkön egy, a magyar államban nagy hagyományokkal rendelkező fontos egyházi intézmény történetének 800 éve – igaz, hogy 200 évvel ezelőtti szemüveggel nézve.

A kalocsai érsekséggel kapcsolatban felmerülő kérdések közül talán a legfontosabb és legkevésbé tisztázott az alapítás ideje, illetve annak okai és körülményei. Tudjuk, hogy Szent István az egyházszerzés során Esztergomot részesítette előnyben, az akkor már meglévő veszprémi püspökséggel szemben. A veszprémi püspökség korábbiságára leginkább a területe utal, hiszen a Dunántúl nagy részét, Fejér, Visegrád, Veszprém illetve Kolon (Zala) megyét foglalta magába (Kosztá László: Az esztergomi és a kalocsai érsekség viszonya a 13. század elején. Magyar Egyháztörténeti Vázlatok, 1991. 73-89.) már igen korán az uralkodó feleségének (Saroltnak, esetleg Gizellának) a székhelye volt. Esztergom 1001-ben a ravennai zsinaton kapta meg a „*mater et caput*” címet, ezzel az önálló magyar egyházszerzés élére került. István feltehetően a kor szokása szerint a Pseudo-Izidori kánonjoggyűjteményt vette alapul, mely szerint egy keresztény államnak egy érsekséggel kell bírnia. Ehhez képest Magyarország már igen korán két érsekséggel rendelkezett. Felmerül a kérdés: mikor és miért kapta meg néhány évvel Esztergom után Kalocsa is az érseki rangot? Thoroczkay lehetséges válaszokat is bemutatja. Egyrészt Kalocsa az Árpádok központja lehetett, ha a nomád letelepedési szokásokat vesszük alapul, ahogy azt teszi Kristó Gyula, aki a kalocsai érsekség alapítását a fekete magyarokkal hozza kapcsolatba. (Kristó Gyula: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. In: Írások Szent Istvánról és koráról. Szeged, 2000. 79-87.)

Lehetséges dátum 1009, tehát már az alapításkor megkaphatta az érseki rangot. A hagyomány szerint Kalocsa azért emelkedett érseki rangra, mert Aszrik-Anasztáz három évig helyettesítette a világtalanná lett esztergomi érseket, majd annak felgyógyulása után a kalocsai egyházmegye élére visszakerülve nem vették el tőle korábbi címét. Ez feltehetően nem így történt. Valószínűbb, hogy István missziós céllal hozta létre, emelte érseki rangra Kalocsát. Kosztá László szerint Kalocsa csak a 12. században vált el véglegesen az esztergomi érsekségtől. Szerinte korábban *autokefál* érsekségként működött. Az első forrás, amely említi a két érsekség *suffraganeusait*, egy a III. Béla korából való jövedelem-összeírás, tehát ekkortól van arra adat, hogy a kalocsai érsek fennhatósága mely püspökségek felett érvényesült. Thoroczkay saját véleményét is közli, amely szerint már a 11. század első évtizedeiben kialakult a kalocsai érsekség, de a gyakorlatban is elismertté csak később, a 12. században vált. A másik fontos kérdés, miért került át az egyházmegye központja Bácsra? A székhely áthelyezését Szent Lászlóhoz köti a tudomány. Bácsai érsekként először a Szent László korában tevékenykedő Fábiánt említi egy 1134-ben kelt oklevél. 1140-es évekig bácsai érsekként, onnantól kezdve pedig hol kalocsai, hol pedig bácsai érsekként említik a források az egyházmegye vezetőjét. A 13. században külön beszélnek a kalocsai és külön a bácsai egyházakról, papokról. Később a hivatalos elnevezés: kalocsai és bácsai érsek. Egy 1266-os forrás szerint a pápa egyesítette a bácsai és a kalocsai egyházat. Bács alapításáról több elmélet született az idők során. Korábban úgy gondolták a kutatók, hogy a bácsai püspökség is Szent István egyházszerző munkája során jött létre, majd Szent László tette érseki központtá, majd a 12. században egyesítették a kalocsai egyházmegyével. Jelentős momentum, hogy mind a bácsai, mind a kalocsai egyház patrocíniuma Szent Pál volt. Már korán létezett a déli területeken Sirmium központtal egy ortodox püspökség, egyes elmélet sze-

rint ezt egyesítették a 11. század végén a kalocsai érsekséggel. (Baán István: „Turkia metropolitája”. Századok, 1995. 1167-1170.; Baán István: A körtvélyesi monostor. Vigilia, 1998. 740-754.) Györffy György véleménye szerint ez a Sirmium központ került át idővel Bácsra. (Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. In: Magyarország története tíz kötetben. I/2. Szerk: Bartha Antal.) Kristó Gyula cáfolta ezt a véleményt. Szerinte Szent László helyezte át a központot, ahogy tette ezt már a bihari egyházmegye központjának esetén is. (Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon. Budapest, 1988.) Makk Ferenc szerint a bácsi központ kialakulása a „keleti angolokkal” hozható kapcsolatba. Egy 14. századi izlandi saga és egy 13. századi francia krónika tudósít arról, hogy Hódító Vilmos elől Konstantinápolyba menekülő angol lovagok segítettek a bizánci uralkodónak a besenyők legyőzésében, majd 1083-ban az Al-Duna vidékén telepedtek le. A nem akartak a görög egyház kötelékébe tartozni, így Magyarországról kértek papokat maguknak. Az elmélet szerint tehát Szent László célja a központ áthelyezésével megkönnyítse a magyar egyház és a keleti angolok alapította Új Anglia együttműködését. (Vö. Makk Ferenc: Magyar külpolitika. 896-1196. Szeged, 1996.²⁾)

A könyv második része, Katona István munkája a 19. század kutatási eredményeinek tükrében mutatja be Kalocsa középkori történelmét. A földrajzi bevezetővel kezdődik, amelyben a bácsi egyházmegye alapításának lehetséges dátumát keresi a szerző a vonatkozó források (Hartvik-legenda, bizánci szerzők munkája, illetve magyarországi oklevelek) segítségével. Szerinte a bácsi érsekséget nem Szent István alapította, inkább Szent László. A következő részben – szintén bőséges forrásanyagot felhasználva – mutatja be az egyházmegye őslakóit a metanaszta jazigoktól a magyarokig. (Szerepelnek a munkában a hunok, gepidák, avarok, bolgárok is.) Ebben a fejezetben kitér Kalocsa névének eredetére is, amelyet a korban eredeztettek a coletianus (Ptolemaiosz által a Dráva-Száva közé helyezett nép) néptől, azután a kolosszus szobroktól, amelyeknek a Kalocsán található, Szent István által alapított templom romjait nézték. Kitér Kalocsának a török uralom alatti történelmére is. Ezután a következő részben ír az egyházi előljárókról, szó esik a különböző apátságokról, illetve a négy prépostságról is, melyek: a bácsi Szent Pál prépostság, a titeli Szent Bölcsesség prépostság, a háji Szent Lőrinc és a kői Szent István protomártírról elnevezett prépostság. Ezután a IX. fejezetben igen bő kimutatás található az egyházmegye plébániáiról. Demográfiai és a plébániák nagyságára, vagyonára vonatkozó adatok találhatóak itt. Fontos megjegyezni, hogy nem csak középkori, hanem a 18. századra vonatkozó információkat is közöl itt Katona. A munkát a kalocsai püspökökről szóló fejezet zárja le. Ebben természetesen szó esik Aszrikról, aki 1000-tól állt az egyházmegye élén, mint a legelső kalocsai püspök. A sort az 1523-ban püspöki címet kapott Pál zárja, aki ezen a néven a negyedik az egyházmegye vezetői között. A könyv végén rövidítésjegyzék található, amelyet Thoroczkay Gábor állított össze.

Katona István munkája tehát a Kalocsai egyháztörténetével kapcsolatos, 200 évvel ezelőtti szemléletmódot tükrözi. A szerző a munka minden fejezetéhez bőven használt forrásokat, amelyeket korunk kutatói is ismernek és gyakran használnak. A mű magyar nyelvű kiadása historiográfiai értékén kívül az egyháztörténet számára is igen hasznos.

Horváth Csilla

TEPLOMOK RUSZIN ÖRÖKSÉGÜNKBEN

Bp.: Országos Ruszin Kisebbségi Önkormányzat, 2001. 108 p.

Sasvári László hosszú évek óta kutatja a keleti rítusú magyarországi kereszténység – azaz az (orosz, görög, bolgár, román, szerb és bizonyos értelemben örmény) ortodoxia és a (ruszin, magyar, román) görög katolikusság – történetét. 2001-ben megjelent kötetében a mai Magyarország területén lévő és az unitus ruszinsághoz köthető falvak, városok templomait gyűjtötte össze: a könyvben fénykép látható a templomok külsejéről és ikonosztázáról (a felvételeket Erdős Miklós ny. görög katolikus lelkész készítette). A képek alatt rövid, de adatokban gazdag ismertetést olvashatunk. Megtudjuk a plébánia alapításának és a templom építésének időpontját, az ikonosztáz keletkezési idejét, és ha ismert, alkotójának nevét, valamint az istentiszteleti hely patrónusát, illetve titulusát.

A templom védőszentjének vagy címünnepének ismerete az egyháztörténelem és a helytörténet mellett a (történeti) néprajz számára is fontos. Megtudjuk ugyanis belőle, hogy ki a településen leginkább tisztelt szent (avagy hittitok, üdvtörténeti esemény). Elég csak a templombúcsúra gondolnunk, ami egészen a 20. század közepéig egy falu, város egyházi évének, ünnepnapjának legfontosabb eseménye volt. A kötetben szereplő 40 templom – a (Szentendrei Szabadtéri Néprajzi Múzeumban álló) mándoki fatemplomot és beleszámítva – védőszentjei, titulusai a következők: Mária oltalma (7), Szent Miklós (6), Jézus mennybemenetele (5), Mária születése (5), az Istenszülő elszenderedése (5), Szent Péter és Pál (5), Szent Mihály (3), Szent György (1), Keresztelő Szent János (1), Szent Illés (1) és Pünkösöd (1). Az erős Mária-tisztelet és Szent Miklós-kultusz a keleti kereszténységben elterjedt. A görög katolikus közösségben azonban érdekes Szent Péter és Pál tisztelete, hiszen az apostolfejedelmek kultusza inkább a nyugati kereszténységben meghatározó. Az egyház kormányzatilag és dogmatikailag Rómához igazodó, de ősi bizánci szertartásaikat megőrző görög katolikusok bizonyára ezzel akarták bizonyítani a pápa (a katolikus ekkleziológia szerint Szent Péter örökösének az egész egyház feje) iránti hűségüket.

A könyvben szereplő templomok közül ötnek (Érpatak, Felsőzsolca, Homrogd, Rakaca, Tornyospálca) a címünnep Mária elszenderedése (dormitio Sanctae Mariae), amit Sasvári László következetesen az Istenszülő elhunytá (32, 34, 86), vagy Mária elhunytá (40, 98) titulusként említ. Ez a megnevezés teológiailag nem helyes. A katolikus dogmatika (és az ortodox szent hagyomány) szerint Szűz Mária teste nem enyészett el, hanem földi életének befejezéseként Jézus – testestől-lelkestől – magához emelte és mennyei dicsőségében részesítette. Ez Mária mennybevétele (assumptio Beatae Mariae Virginis), amit a katolikus egyház dogmaként XII. Pius Folgens corona kezdetű bullája (1951) alapján vall. Ünnepe augusztus 15. (Nagyboldogasszony). Természetesen az Istenszülő elszenderedése fogalmat használja a magyar görög katolikus egyház is. Ezt alkalmazza a – szerző által fölhasznált (108) – Házaed ékessége című, Puskás László szerkesztette kiadvány (1991) is (47, 63, 69, 78, 83, 104, 106).

Sasvári László könyvének érdeme a kétnyelvűség: így a Magyarországon élő, ruszin nemzetiséghez tartozók is anyanyelvükön olvashatják. A szép nyomdai kivitelű, jó minőségű képeket közlő kötet hasznos adattár, amely a művészet- és egyháztörténet iránt

érdeklődőknek hasznos olvasmány. Örvedetes, hogy a – már idézett – Puskás László szerkesztette album (Házad ékessége. Görög katolikus templomok, ikonok, ikonosztázok Magyarországon. Nyíregyháza, 1991.) és Nagy Márta könyvei (Ortodox falképek Magyarországon. Bp., 1994.; Ortodox ikonosztázionok Magyarországon. Debrecen, 1994.; A magyarországi görög diaszpóra egyházművészeti emlékei. Ikonok, ikonosztázionok. Debrecen, 1998.) után újabb kiadvány hívja föl figyelmünket a magyarországi keleti rítusú kereszténység egyházművészeti értékeire.

Miklós Péter

GELLÉRD IMRE

Négyszáz év unitárius prédikációirodalmá.
Kolozsvár: Unitárius Egyház, 2002. 430 p.

Az unitárius egyházi irodalom a 2002. év folyamán egy eredeti témájú könyvvel gyarapodott, mely a gyakorlati teológiai tudomány egyik ágát, a prédikáció-irodalom alapját fekteti le. A munkát a szerző leánya, az USA-ban élő orvos-lelkész nő előszava vezeti be. Ebből megtudjuk, hogy Gellérd Imre annak a 2. világháborút követő erdélyi unitárius lelkészi nemzedéknek tagja, aki a kommunizmus egyházellenes politikájának esik áldozatul.

Gellérd Imre korán árvaságra jutva Székelyudvarhelyen nevelkedik. Érettségi vizsgája után, 1939-től a kolozsvári Unitárius Teológiai Akadémia és a Ferencz József Tudományegyetem hallgatója. A teológiai tanulmányok elvégzésével a székelykeresztúri egyházközség segédlelkésze és a gimnázium tanára. Tanári állása elvesztése után a siménfalvi egyházközség lelkészeként folytatja egyházi szolgálatát. 1956-ban „Summa cum laude” minősítéssel „teológiai magisteri” címet nyer. A teológiai doktori cím megnyerése előtt – 1959. november 5-én – az állambiztonsági szervek letartóztatják, és 5 hónapig tartó fizikai és lelki kínzással készítik föl a kolozsvári katonai törvényszéken folytatott koncepció perre, amely 7 évi politikai börtönrre és kényszermunkára ítéli. 1964-ben közkegyelemmel – testben megtörve – szabadul. Nem térhet vissza előbbi lelkészi állomáshelyére. Lelkészi munkáját Homoródszentmártonban folytatja. Miközben újraírja megsemmisített doktori disszertációját, 1871-ben a doktori fokozattól való visszalépésre kényszerítik. Gellérd Imre az újabb letartóztatás elől menekülve, 1980. január 3-án önkézevel vet véget életének.

Halálának 15. évfordulóján a kolozsvári Egységes Teológiai Intézet doktorrá avatja. Halálának 20. évfordulóján, emlékére, magyar és angol nyelven adják ki a teológiai doktori cím elnyerésére szánt dolgozatát.

„Négyszáz év unitárius prédikációirodalmá” című könyv George M. William, a kaliforniai egyetem keleti vallások történésze szerint azért rendkívül értékes, mert az „az európai civilizáció olyan időszakát foglalja magába, mikor a lelkiismereti szabadság, a dogmamentes vallás kialakulása, a Szentírás racionális újraértelmezése kerül az új gondolatok előterébe”. A könyv az értékkereszténységnek azt a folyamatát mutatja be, amely úgy az egyént, mint a közösséget az ember – Jézus követésére buzdítja. Az angol kiadásban véleményt nyilvánító unitárius-universalista történettudós, John Godbey –

Gellérd munkáját – „az erdélyi kultúra megismerésének hatékonyeszközökén” értékeli. Amint írja „ablakot nyit Erdély történelmének alakításában résztvevő unitárizmus felé”.

Szabó Árpád, az erdélyi unitáriusok püspöke úgy ítéli meg, hogy Gellérd könyvét alapos kutatásra és szabatos tudományosságra építi föl. Odaadással merül el az egyes korok, irányok és személyiségek megismerésében. Olyan eredményeket nyújt, melyek nyereséget jelentenek nem csak az unitárius teológiának, hanem az egész egyházi irodalomnak.

A két részből álló munka 1. része az unitárius prédikációirodalom történetét mutatja be, 22 gyakorló lelkész rövid életrajza és fennmaradó munkája alapján. A névmegejelölés nélküli munkák és kolligátumok a temetési prédikáció-irodalom ismertetése, a kollégiumi concio-könyvek és a prédikáció-irodalom 3 századának általános jellemzése után közzéteszi a 16–18. századi prédikáció-irodalom bibliográfiáját is.

A 2. rész az unitárius prédikáció-irodalom 19. századi történetét mutatja be, a felvilágosodás korának első és második szakaszában élő prédikátorok 20 munkáján keresztül. Olvashatunk itt a felvilágosodás jellemzéséről és eredményéről, a kor lelkészeinek műveltségéről, a Bibliáról, és kijelentésről szóló felfogásunkról, Istenről, emberről, társadalomról, tudományról és vallásról kialakuló véleményükről. Végül mérlegeli és bírálja a felvilágosodás-kori unitárius evangélium hirdetését. A 2. rész külön foglalkozik az 1848-as idősakkal és az abszolutizmus korával. Itt 15 lelkész munkáját és 3 nagy prédikátor körét mutatja be. A körök összefoglaló jellemzését az a befejezés zárja, mely reméli, hogy az unitárius prédikatori szellem úgy lépi át a következő századok küszöbét, hogy képes a múlt századok eredményiből is modern, unitárius értékkereszténységet kovácsolni.

Ajánljuk a könyvet a prédikáció-irodalom iránt érdeklődők figyelmébe.

Kelemen Miklós

VARGA LAJOS ÖSSZEGYŰJTÖTT ÍRÁSAI

A szuhogyi népnyelvtől a túri vásárig

A Túri Fazekas Múzeum Füzetei 2.

Sorozatszerkesztő: dr. Tolnay Gábor. Mezőtúr, 2003. 336 o.

Minden kulturális műhely arra törekszik, hogy feltárja, közkinccsé tegye működési területének értékeit, hogy felmutassa az elődök természetét, s építhessen a biztos alapokra. Ez a szándék vezérelte a mezőtúri Túri Fazekas Múzeum igazgatóját, dr. Tolnay Gábort, hogy kiadványsorozatuk második kötetét Varga Lajos életművének szentelje. Kettős célt szolgált így sikerrel: egyrészt kijelölte egyik tudós elődje helyét a történeti kutatásban, másrészt adalékokat tett hozzáférhetővé a helyi hagyományok iránt érdeklődők számára. Csak dicsérni lehet tehát a közlétevek munkáját, amely példa lehet valamennyi kisebb-nagyobb település közgyűjteményei számára. Igen sok kiváló vidéki tanárember élete munkája, történeti búvárkodásának termése rejtőzik feledésre ítélve fiókok, polcok mélyén, sárguló kis példányszámú kiadványok lapjain, hasznos szolgálatot vállal tehát az, aki előkeresi ezeket, lefújja róluk a port, s éltető nyilvánosságot teremt az addig holt anyagnak. Örvendetes, hogy a sok jeles tudós tanár közül egynek az

életműve most kötetbe szerkesztve 500 példányban rendelkezésünkre áll. Hogy ez megtörténhessen, hogy kezünkbe vehessük ezt a gyűjteményt, a szerkesztés és a kiadás terhet vállaló múzeum és szponzorai mellett szükség volt egy lelkes és értő tanítvány feltáró munkájára, hogy a szövegek minél teljesebb és minél hitelesebb formában, alapos jegyzetekkel kísérve kerülhessenek a nyilvánosság elé.

Varga Lajos (1920–1982) életútját tanítványa és kollégája, dr. Füstös Jenő tárta fel, írta meg alapos tanulmányban. Nemcsak az életrajz részleteit kutatta fel szívós következetességgel, hanem számba vette a publikált és a kéziratban maradt hagyatékat is. A családi feljegyzésekből, a testvérek, tanítványok, kollégák emlékezéseiből, magánjelle-gű és hivatalos dokumentumokból részletesen megismerhető az ember és a szakember, aki osztatlan tekintéllyé lett a maga környezetében. A békési eredetű földműves családból kiemelkedő apa a borsodi Szuhogyon volt tanító, s az ő nyomdokába lépett a fiú, amikor ugyancsak debreceni diák lett, s ugyancsak a pedagógus hivatást választotta. Szuhogy adta az első tudományos dolgozatok témáját, anyagát. Amikor Varga Lajos a kitüntetéses érettségi után magyar–német tanári szakra iratkozott, a debreceni bölcsészkar két nyelvész professzora, előbb Csúry Bálint majd Bárczi Géza felfigyelt felkészültségére és szorgalmára. Másodéves korában már sikeres néprajzi kutatást végzett szülőföldjén, s a borsodi palóc nyelvjárás bemutatására szövegeket közölt, leírta a szuhogyi kenderfeldolgozás menetét, feldolgozta az igealakok rendszerét. Publikációi meg is jelentek, s az 1943-ban kitűnő eredménnyel megszerzett tanári diploma birtokában sikeres tudósi pálya lehetősége nyílt meg előtte.

Fél évig a bécsi Collegium Hungaricumban képezte tovább magát, majd tanár lett a kisújszállási református gimnáziumban. A további utat a történelem nehezítette meg számára; katonai szolgálat és hadifogság várt rá, majd hazatérve 1946 őszén a mezőtúri református gimnázium tanára lett, s ettől kezdve ide kötődött munkássága 62 éves korában bekövetkezett korai haláláig. A német nyelv oktatását megszüntették, ez is arra serkentette, hogy az 1960-as években a Szegedi Tudományegyetemen biológia szakon szerezzen újabb oklevelet. Bár folyamatosan tanított magyart és biológiát, 1951-től 1980-ban bekövetkezett nyugalomba vonulásáig a diákothon igazgatói tiszte vált fő feladatává. Itt mutatkoztak meg nagyszerű nevelői adottságai, amelyek diákjai és munkatársai egyértelmű tiszteletét, szerető ragaszkodását vívták ki számára.

A debreceni egyetemi évek alatt kezdett, sokat ígérő tudományos pálya megtört ugyan, de az 1970-es években Mezőtúron is kibontakozó honismereti munkába Varga Lajos többféle módon is bekapcsolódott. Irányította a Művelődési Központ 1971-ben megalakult Honismereti Körét, bábáskodott a Mezőtúri Helytörténeti Füzetek megindítása körül, s részt vett az első négy kötet szerkesztésében, elkezdték Mezőtúr város történeti monográfiájának megírását, hozzáálltak múzeumi anyag gyűjtéséhez, megalapozták az állandó fazekas-kiállítás létrejöttét. Emellett művelődéstörténeti, irodalomtörténeti dolgozatokat publikált a Jászok című folyóiratban az első világháború előtti mezőtúri munkásgimnáziumról, Kodály Zoltán 1903-ban történt szerepléséről. Több fontos írása azonban kéziratban maradt; többek között Petőfi Sándor és Erdélyi József mezőtúri kapcsolatairól, az elfeledett mezőtúri íróról és politikusról, Pétery Károlyról, Farkas Antal mezőtúri éveiről. A Túri vásár című alapos munkája is csak halála után jelent meg a Mezőtúri Helytörténeti Füzetek 5. köteteként, a tervezett második részt már nem tudta megírni. 1980-ban Mezőtúr ősi középiskolájának 450 éves jubileumi ünnepségének alkalmára tervezett emlékkönyvhöz lelkesen gyűjtötte az anyagot,

különösen a város gazdag irodalmi, kulturális múltja érdekelte. Szép Ernő és Mezőtúr című alapos, érdekes részletekben gazdag tanulmánya azonban ugyancsak halála után jelenhetett meg az Irodalomtörténet című folyóiratban (1984).

A Varga Lajos összegyűjtött írásai című kötet voltaképpen emlékkönyv. Egyfelől róla szól az életrajzon, a visszaemlékezéseken keresztül, másfelől tőle közöl írásokat, amelyek jelentős része eddig hozzáférhetetlen volt, ezért felfedezésként szolgál. Aki végigolvassa ezt a 336 oldalas kötetet, belátja, mennyire fontos mű ez Mezőtúr számára. A kívülálló is sokat tanul belőle, de elkerülhetetlenül arra is gondol, hogy a korra jellemző magyar sorsként mégis mintha torzó maradt volna Varga Lajos életműve. Azaz: az adott körülmények miatt kevesebbet alkothatott ahhoz képest, amit felkészültsége és pályaindulása alapján kedvezőbb csillagzat alatt kaphattunk volna tőle. A kor csapdájában megélt 65 esztendő nem adta meg neki azt a „független nyugalmat”, amely az alkotáshoz szükséges. A korlátok között azonban kiválóan használta fel idejét, s most ez a kötet méltóképpen jelöli ki a helyét. Élete azáltal teljesedett ki, hogy kiváló tanítványokat, utódokat nevelt, vagyis az általa széthintett magok termékeny talajba hullottak. Természetes és illő gesztus, hogy ezt a kötetet az őt követő nemzedék tagjai megte-remtették és közzétették.

A kötet I. részének visszaemlékezései az embert mutatják be, aki mindig példásan helyt állt a maga posztján, aki tehetséges és elhivatott nevelőként minden erejét a reá-bízott ifjúság gyarapítására fordította, s akinek életpéldája meggyőz minket arról, hogy nem elvesztegetett idő a pedagógiai aprómunka. Megérdemelt aktusként e kötet megjelenése után, 2003 októberében a Mezőtúri Szegedi Kis István Református Gimnázium és Szakközépiskola kollégiuma fölvette egykori igazgatójának, Varga Lajosnak a nevét. A könyv II. részében kiadott munkák Varga Lajos tudósi rangját jelölik ki elmélyült dolgozatainak közlésével. Ma is van mondanivalójuk dolgozatainak a palóc népnyelvről s a mezőtúri kulturális hagyományról.

Meggyőződésem, hogy e városnak a szellemi rangja megemelkedett e kötet kiadásával. Nemcsak azért, mert felfedezi számunkra Varga Lajost, hanem azért is, mert a közölt dolgozatok eddig kevésé ismert érdekes irodalmi hagyományt tárnak föl; ezáltal jeles írókról tudunk meg többet, és a várost is mélyebben megismerjük, amely őket megihlette. Gazdag ez a kötet, mert elfeledett arcok emelkednek ki a múlt ködéből, és megvilágosodnak a településtörténet rejtett értékei.

Kováts Dániel

METEM-Könyvek

Sorozatszerkesztők:

Várszegi Asztrik OSB és Zombori István

1. **Szabó Ferenc S. J.:** A teológus Pázmány. A grazi „theologia scholastica” Pázmány életművében, Róma, 1990. 365. old.
2. kiadás Budapest, 1998. 368 old. ára: 399 Ft
elfogyott
ára: 980 Ft
2. **Sólymos László Szilveszter – Várszegi Imre Asztrik:**
Pannonhalmi főapátok. 1. Kreuzs Krizosztom (1856–1885),
Kelemen Krizosztom (1929–1950), Budapest, 1990. 370 old. ára: 280 Ft
3. **Udvardy József:** A Kalocsai Főszékeskáptalan története a
középkorban, Budapest, 1992. 152. old. ára: 180 Ft
4. **Csapodi Csaba:** Gróf Zichy Nándor élete és politikája
Budapest, 1993. 160. old. ára: 200 Ft
5. Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert (Vojtech-Wojciech-Béla) ára: 300 Ft
Szerk.: Somorjai Ádám Budapest, 1994. 206. old. elfogyott
6. **B. Murádin Katalin:** Faragott kőszószékek Erdélyben
Budapest-Kolozsvár, 1994. 168. old. ára: 350 Ft
7. **Elmer István:** Börtönkereszt
Budapest, 1994. 224. old. ára: 350 Ft
8. **Fülöp Éva Mária:** A magyarországi bencés kongregáció
birtokainak gazdasági szervezete és irányítása (1848–1949) ára: 400 Ft
Budapest, 1995. 252. old.
9. **Gerics József:** Egyház, állam és gondolkodás Magyarországon a
középkorban. Budapest, 1995. 318. old. ára 550 Ft
elfogyott
10. **Reisner Ferenc:** A Katolikus Szemle egyháztörténeti anyagának
repertóriuma (1887–1944). Budapest, 1995. 178 old. ára: 250 Ft
11. **Boba Imre:** Morávia története új megvilágításban
Budapest, 1996. 197 old. ára: 650 Ft
12. **Orbán Gyula József:** Friedensbewegung katholischer Priester in
Ungarn, 1950–1956. Budapest, 1996. 380 old. ára: 1500 Ft
13. **Rónay Jácint:** Napló
Budapest–Pannonhalma, 1996. 400 old. ára: 896 Ft
14. **Galcsik Zsolt:** Szerzetesrendek felosztása
Nógrád megyében (1950) (Dokumentumgyűjtemény) ára: 650 Ft
Budapest, 1996. 316 old.
15. **Mező András:** A templomcím a magyar helységnevekben
(11–15. század). Budapest, 1996. 314 old. ára: 650 Ft
16. **Sólymos Szilveszter:** Szent Zoerard-András (Szórád) és Benedek
remeték élete és kultusza Magyarországon ára: 650 Ft
Budapest, 1996. 176 old. + [18] t. ill.
17. **Magyar egyháztörténeti bibliográfia (1980–1990)** ára: 450 Ft
Budapest, 1997. 223 old.

18. **Jakó Zsigmond:** Társadalom, egyház, művelődés. ára: 950 Ft
Tanulmányok Erdély történelméhez. Budapest, 1997. 479 old.
19. **Dóka Klára:** Egyházi birtokok Magyarországon a 18–19. században. Budapest, 1997. 463 old. ára: 850 Ft
20. **Hermann Egyed Emlékkönyv.** Budapest, 1998. 206 old. ára: 650 Ft
21. **A magyar piarista rendtartomány történeti névtára 1666–1997.** Budapest, 1998. 548 old. ára: 1350 Ft
22. **Kubinyi András:** Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon. Budapest, 1999. 382 old. ára: 1200 Ft
23. **Zakar Péter:** A magyar hadsereg tábori lelkészei 1848–1849-ben Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
24. **Kelemen Miklós:** Unitárius kislexikon. Budapest, 1999. 191 old. ára: 800 Ft
25. **Borovi József:** Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. Budapest, 2000. 218 old. ára: 1200 Ft
26. **Holl Béla:** Laus librorum. Budapest, 2000. 300 old. ára: 1500 Ft
27. **Szabó Lajos:** Utolsó szalmaszál Budapest, 2000. 352 old. ára: 1000 Ft
28. **Mészáros István:** „Állok Istenért, egyházért, hazáért”. Írások Mindszenty bíborosról. Budapest, 2000. 222 old. ára: 1200 Ft
29. **Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918.** Szerkesztette: Sarnyai Csaba Máté. Budapest, 2001. 184 old. ára: 1200 Ft
30. **Kisházi-Kovács László:** A városi kegyuraság Szegeden. 1917–1948. Budapest–Szeged, 2001. 226 old. ára: 1200 Ft
31. **Kund Miklós Regényi:** Die ungarischen Konvente der oberdeutschen Karmelitenprovinz im Mittelalter. Budapest–Heidelberg, 2001. 130 old. ára: 1500 Ft
32. **Orbán Imre:** „Ecce, iam vici mundum!” Antiochiai Szent Margit tisztelete Magyarországon. Budapest, 2001. 233 + 24 old. illusztráció. ára: 1500 Ft
33. **Orbán József Gyula:** Katolikus papok békemozgalma Magyarországon. 1950–1956. Budapest, 2001. 307 old. ára: 1500 Ft
34. **Szilás László SJ:** Alfonso Carrillo jezsuita Erdélyben (1591–1599). Budapest, 2001. 159 old. ára: 1200 Ft
35. **Frenyó Zoltán:** Egy magyar katolikus gondolkodó. Mihelics Vid életműve. Budapest, 2002. 277 old. ára: 1500 Ft
36. **Tempfli Imre:** Sárból és napsugárból. Pakocs Károly püspöki helynök élete és kora 1892–1966. Budapest, 2002. 1157 + 10 old. illusztráció. ára: 4800 Ft
37. **A bécsi Pázmáneum.** Budapest, 2002, ára: puha kötés: 2000 Ft
377 + 29 old. illusztráció. kemény kötés: 2500 Ft
38. **Sarnyai Csaba Máté:** Polgári Állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. Budapest, 2002. 179 +5 old. illusztráció. ára: 1200 Ft

39. Schwarz Katalin: „Mert ihon jönn Aßonyotok és kezében új szoknyák” – Források a klarissza rend magyarországi történetéből. Budapest, 2003. 288 p.	ára: 1600 Ft
40. Mező András: Patrocíniumok a középkori Magyarországon. Budapest, 2003. 546 p.	ára: 1800 Ft
41. Molnár Antal: Püspökök, barátok, parasztok. Fejezetek a szegedi ferencesek török kori történetéből. Budapest, 2003. 120 p.	ára: 1000 Ft
42. Csetri Elek - Frivaldszky János, id.: A köz hasznára – az ég kegyelmével. Fridvaldszky János a jezsuita, tudós és feltaláló. (1730–1784). Budapest, 2003. 160 p.	ára: 1300 Ft
43. Valter Ilona: Árpád-kori téglatemplomok Nyugat-Dunántúlon Budapest, 2004. 330 p	ára: 2000 Ft
44. Molnár Antal: A katolikus egyház a hódolt Dunántúlon. Budapest, 2003. 213 p.	ára: 1500 Ft
45. Molnár Antal: Tanulmányok az alföldi katolicizmus török kori történetéhez. Budapest, 2004. 189 p.	ára: 1500 Ft
46. Tóth Sándor Attila: Rómából a Pannon Árkádiába. Patachich Ádám fiók-Árkádiája: Nagyvárad, Kalocsa. Budapest, 2004. 311 p.	ára: 2000 Ft

Előkészületben:

A Magyar Sion repertórium

**ECCLESIA SANCTA
sorozat**

1. A katolikus egyház Magyarországon. Budapest, 1991. 160 old.	ára: 150 Ft
2. A katolikus egyház a Szovjetunióban. Budapest, 1994. 124 old.	ára: 150 Ft
3. A katolikus egyház Lengyelországban. Budapest, 1994. 441 old.	ára: 280 Ft
4. Az orosz ortodox egyház története. Budapest, 1999. 295 old.	ára: 1200 Ft
5. A katolikus egyház a balti országokban. Budapest, 2000. 344 old.	ára: 1680 Ft
6. A katolikus egyház Írországban. Budapest, 2002. 414 old.	ára: 2500 Ft
7. A katolikus egyház Észak-Európában. Budapest, 2003. 284 old.	ára: 1900 Ft

Előkészületben:

A cseh egyház története
A horvát egyház története
Az örménykatolikusok
A kopt egyház története

NOTES FOR CONTRIBUTORS

Scholarly manuscripts related to Church history in Hungary, academic comments on books, articles, – photocopies of unpublished documents and sources, – related to the Church's history in Hungary and in Hungarian linguistic communities with correct references, double-spaced and typewritten, are invited and should be submitted in two copies to the Editor:

Zombori István, Szerkesztő, *Magyar Egyháztörténeti Vázlatok*, Szeged, Dugonics tér 12, H-6720 Hungary. Tel.: +36+62+426+043. Fax: 36+62+426+062.

E-mail: heh@mail.tiszanet.hu

References should be included in text within parenthesis and arranged as this example (Gabriel, 1986, p. 15). All references should be listed alphabetically at the end of the manuscript, author, title, year, place, publisher, and should be arranged as in the following examples:

Book:

3 Gabriel, Astrik, L. 1986. *The University of Paris and Its Hungarian Students and Masters During the Reign of Louis XII and François I.* Frankfurt am Main: Verlag J. Knecht.

Article:

Fraknói, Vilmos. 1902. „Vatikáni levéltár és a római magyar intézet.” *A katolikus Magyarország 1001–1901.* Edited by János Kiss, János Sziklay. Budapest: Stephaneum, I. pp. 425–429.

Every contributor should include with his/her manuscript a short abstract limited to 250 words and a short introduction about him/herself.

Author will receive 3 complimentary copies of the issue in which his/her article appears and 50 separatum

Any comment on method and observation about METEM project, request for information about advertising, sponsorship, bequeath, supporting Patron-, and Director-membership in METEM-International should be sent to Rev. Dr. Tibor Horváth, S. J., METEM, Regis College, 15 St. Mary Street, Toronto, Ont., Canada M4Y 2R5. Tel.: 1-416-922-2476. Fax. 1-416-922-2773

